

КОРНІЙ ЛУК'ЯНЮК, НАДІЯ БАБИЧ, МАРІЯ СКАБ

Українська мова

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням молдовською мовою

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2014

УДК 811.161.2(075.3):=135.2

ББК 81.411.1я72+(81.474.2)

Л 84

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 07.02.2014 р. № 123)*

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Наукову експертизу проводив
Інститут української мови НАН України

Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України

Експерти, які здійснювали експертизу:

А. Ю. Пономаренко – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАН України;

О. М. Петрук – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

Ж. О. Кошкіна – науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України;

Н. А. Михайловська – завідувач сектора науково-методичного забезпечення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською та іншими мовами національних меншин і освітніх зв'язків з діаспорою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України

Лук'янюк К.

Л 84 Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. Лук'янюк, Н. Бабич, М. Скаб. – Львів : Світ, 2014. – 240 с.

ISBN 978-966-603-865-7

УДК 811.161.2(075.3):=135.2

ББК 81.411.1я72+(81.474.2)

ISBN 978-966-603-865-7

© Лук'янюк К.М., Бабич Н.Д., Скаб М.В., 2014

© Штурма М.С., художнє оформлення, 2014

© Видавництво «Світ», 2014

Дорогий друже!

Після літнього перепочинку ти продовжуєш дорогу до Країни знань. Будуть короткі зупинки на канікули, але переривати роботу з оволодіння українською державною мовою не бажано, адже ти – громадянин України і мрієш отримати вищу освіту та належну роботу в будь-якому куточку своєї країни.

Твої помічники – учитель і підручник. Не відкладай підручник надовго – з його допомогою ти не лише засвоїш правила і виконаєш домашні чи класні завдання, а й позмагаєшся з однокласниками, покажеш свою кмітливість і дотепність, виявиш можливості свого комп'ютера для роботи й зі словом, а не лише для віртуальних боїв чи автоперегонів, вивчиш нові українські слова і зможеш пояснити друзям поза школою їх значення.

Тож щасливої і невтомної тобі дороги! Ти легко долатимеш труднощі, бо з тобою будуть твій учитель і твої прекрасні батьки!

**З повагою
Автори**

МОЯ МОВА

Все в тобі з'єдналося, злилося –
як і помістилося в одній! –
Шепіт зачарований колосся,
поклик із катами на двобій.

Ти даєш поету дужі крила,
що підносять правду в вишину,
вченому ти лагідно відкрила
мудрості людської глибину.

І тобі рости й не в'януть зроду,
квітувать в поемах і віршах,
бо в тобі – великого народу
ніжна і замріяна душа.

Василь Симоненко

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ І СКОРОЧЕННЯ

– завдання підвищеної складності

– завдання з розвитку мовлення

– творче завдання

– завдання виконувати методом АБВ...

– завдання виконувати методом «Мікрофон»

– вправа-гра

– робота з комп'ютером

Газ. – газета

Журн. – журнал

Н. тв. – народна творчість

КРАСА І БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вправа 1. Прочитайте текст уголос.

З УСТ НАРОДУ

Кілька років тому в Чигирині від сивої, спрацьованої за довге життя бабусі я почув зворушливу легенду. Бабуся сиділа на ослоні в своїй тісенькій хатині, а довкола неї, по стінах, барвисто цвіли рушники, вишиті її сухими, жилавими руками. Її тихий голос дзвенів чисто, ніби Холодноярський струмок.

– Жила в нашому містечку дівчина-красуня. Струнка, чорноброва, з тугою косою за плечима, знала безліч старовинних пісень і співала їх так, що навіть людина, яка й мови української не знала, танула серцем, ронила щиру сльозу, бо вчувала у тих мелодіях, звичайнісіньких буденних словах красу душі народної.

Звали ту дівчину Оленою, і мала вона от-от повінчатися зі своїм нареченим. Палко й вірно вони кохали одне одного. Та заступили світ чорні хмари війни... Топтали й ганьбили землю нашу злі воріженьки. Провела Олена свого любого на фронт, провела та й стала чекати... І тільки після того, як було визволено наш край Чигиринський, тільки тоді приніс листоноша жаданий трикутничок. І не від Тихона, ні... Друзі його писали, що лежить її суджений у далекому лазареті, смертельно поранений і марить її ім'ям... Називає адресу, кличе Олену, просить привезти води з джерела, що на Замковій горі, благає долю, аби Оленчин голос почути, народною піснею з уст її душу втолити...

Хутко зібралася дівчина і подалася до щастя свого аж за Урал. Відшукала, до спопелілих вуст припала, джерельною водою напувала і тихо співала улюблену Тихонову пісню, яку він найбільше поривався слухати у весняні вечори під вербами біля Тасмина:

Ой у лузі, та ще й при березі
Червона калина...

І побачила Олена, як з тим її співом, її тихим сердечним голосом все ширше розплющувалися карі очі коханого, а на його блідому, вкрай змарнілому обличчі тепло світилася усмішка... Дні й ночі просиджувала біля нього.

А коли збирала додому німецького каліку без рук і правої ноги, лікар-хірург відкликав Олену і сказав наодинці: «Не ми, а ваша любов, ваші пісні народні врятували солдата від смерті».

– Чудова легенда, – сказав я бабусі і зауважив: – Тепер та дівчина, мабуть, як і ви, – старенька й сива...

– Ні, усміхнулася бабуся, – вона ніскілечки не постаріла, залишилася, як і тоді, молодою. Любов і пісня вберегли її від старості.

Сергій Носань

Дайте відповіді на запитання:

1. У який час відбувалися описані події?
2. Про кого оповідає легенда?
3. Чим оздоровила Олена коханого?
4. Чому пісня виявила таку магічну силу?
5. Що сказав на прощання лікар-хірург?
6. Від чого вберегли саму Олену любов і пісня?

Вправа 2. Прочитайте вголос вірш Юрія Рибчинського і за текстом запишіть про почуте так: 1) як називає автор мову; 2) з чим він ототожнює її (тобто чим вважає мову); 3) чим є мова для самого автора.

НАША МОВА

Мова, наша мова –
мова кольорова,
в ній гроза травнева
й тиша вечорова.

Мова, наша мова –
літ минулих повість,
вічно юна мудрість,
сива наша совість.

Мова, наша мова
мрійнику – жар-птиця,
грішнику – спокута,
спраглому – криниця.

А для мене, мово,
ти мов синє море,
у якому тонуть
і печаль, і горе.

Мова, наша мова –
 пісня стоголоса,
 нею мріють весни,
 нею плаче осінь,
 нею марять зими,
 нею кличе літо.
 В ній криваві рими
 й сльози «Заповіту».
 Я без тебе, мово, –
 без зерна полова,
 соняшник без сонця,
 без птахів діброва.
 Як вогонь у серці,
 я несу в майбутнє
 негасиму мову,
 слово незабутнє.

Вправа 3. Прочитайте висловлювання відомих письменників про українську мову і скажіть, у чому вони бачать її красу і силу.

Олесь Гончар казав про українську мову: «Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики й квіткових пахощів – скількома епітетами супроводяться визнання української мови. І, зрозуміло, усі ці епітети слухні».

Валерій Шевчук писав: «Українська мова мене не тільки вабить як письменника, вона дивує і захоплює. Насамперед вражає її синонімічне багатство, розмаїття діалектних форм, її ясна, повноголосна тонічність – її, одне слово, безмежність. Українська мова для мене – це море, в якого немає дна й берегів і яке настільки багатоманітне й невичерпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномена. [...] Вона жива, мінлива, плинна... Словниковий запас її незмірний. На її основі гарно творяться неологізми, бо вона не хоче носити на собі мундира канонічності*».

Вправа 4. Прочитайте вірш і поясніть, у чому вбачає поет Платон Воронько силу слова. Додайте до його думок свої.

У слова свої закони вічно мінливого руху,
 у слова свої ознаки світла, тепла, ваги.
 Слово – клітина мислі, артерія сили духу.
 Тільки воно єднає різні людські береги.

* Канонічність – тут: незмінність.

Слово плоти в'язало, перші здіймало вітрила.
І термоядерна бомба – слова разуючого плід.
Тільки у слова – ма ма,
в лю́бому слові – ми ла
чує своє безсмертя наш балакучий світ.

Вправа 5. Прочитайте і запам'ятайте, у чому полягає значення для людини вивчення рідної мови і мови української. Будьте гідні цієї людської місії!

РІДНА МОВА

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

Навчаючись з малих літ розмовляти, ми разом з тими словами, що доводиться їх запам'ятати, набуваємо розуміння того, що ті слова визначають, – чи назву якоїсь речі, чи думку про що-небудь. Тобто ми разом зі словами набираємося і розуму, набуваємо чужих думок, навчаємося самі думати і ті думки викладати словами. Наші діти, своєю чергою, додають до здобутого від нас скарбу мови свою вимову того, що їм за свого життя довелося навчитися, передумати, пережити... У такий спосіб і складається людська мова, що з кожним новим поколінням дедалі більше шириться-зростає (*За Панасом Мирним*).

Вправа 6. Знайдіть в інтернеті або в друкованих джерелах невеликі уривки (10–12 речень) з наукової праці, художнього чи газетного тексту, з якогось документа чи інструкції і визначте, які з них є прикладом тих стилів мови, які ви вже вивчали. Як ви це встановили?

Вправа 7. Поцікавтеся в інтернеті: 1) скільки тисяч слів має один з найновіших тлумачних словників української мови; 2) скільки мов є на світі. Підготуйте повідомлення для виступу перед класом.

Вправа 8. Прочитайте текст, перекажіть його.

Українська мова належить до давньописемних: її писемність налічує понад тисячу років. За милозвучністю та мелодійністю українську мову традиційно зіставляють з італійською, а 1934 р. у Парижі на всесвітньому конкурсі краси мов вона посіла третє місце після французької та перської – за фонетичну розкіш, лексичне та фразеологічне багатство, синтаксичну гнучкість, значні словотвірні можливості. Наша мова викладається в Гранадському університеті в Іспанії, у Сорбонні та Гарвардському університетах, у 22 університетах Канади та численних навчальних закладах інших країн світу (*М. Пентилюк, О. Іващенко*).

Розвиток будь-якої мови характеризується наявністю та використанням у ній художніх засобів.

Вправа 9. Запишіть прислів'я, вставивши з довідки замість крапок антоніми до виділених слів. Поясніть роль антонімів у прислів'ях.

1. На *чорній* землі ... хліб родить. 2. Де *багато* слів, там ... діла. 3. З *великої* хмари ... дощ. 4. *Праця* чоловіка годує, а ... марнує. 5. Учись *змолоду* – пригодиться на ... 6. По одязі *стрічають*, по уму ... 7. *Зима* без снігу – ... без хліба. 8. Хто хоче *більше* знати, мусить ... спати.

Довідка: лінь, літо, білий, малий, менше, мало, старість, проводжають.

Урізноманітнює нашу мову, допомагає оригінально оформити думку, уникнути повторень, робить її виразною, гнучкою, яскравою вживання синонімів.

Вправа 10. Прочитайте вголос вірш О. Підсухи «Мова». Випишіть синоніми та поясніть відтінки їх значень.

Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?

Є в ній ліс – лісок – лісочок, пуца, гай, діброва,
бір, перелісок, чорноліс. Є іще й байрак.

І така ж розкішна і гнучка, як мрія.
Можна «звідкіля» і «звідки», можна і «звідкіль».
Є у ній хурделиця, віхола, завія,
завірюха, хуртовина, хуга, заметіль.

Та не в тому справа, що така багата.
Помагало слово нам у боротьбі.
Їликало на битву проти супостата.
Та звучало сміхом на полях плаката,
і за все це, мово, дякуєм тобі.

Вправа 11. Виразно прочитайте уривок з вірша В. Сосюри. З чим порівнюється українська мова? Чим вона є для України?

О мово моя!
О місячне сяйво і спів солов'я,
півонії, мальви, жоржини!
Моря бриліантів, це – мова моя,
це – мова моєї України.

Яка у ній сила і кличе, й сія,
яка в ній мелодія лине
в натхнення хвилини! О мово моя,
душа голосна України!

Вправа 12. Прочитайте текст. З чим поет порівнює мову? Чому таке порівняння можливе? Що вміщують у собі пісня і мова?

В уяві моїй мова завжди живе поряд з піснею, сестрою її рідною.

Ще відтоді, як незабутня мати, схиляючись над колискою, виспівувала найніжніших пісень і добирала найголубливіших* слів, і аж по сей день, – навічно злитими, здруженими уявляються мені, як дві вільнокрилі птиці, – мова і пісня. Бо ж наша мова – як чарівна пісня, що вміщує в собі і палку любов до Вітчизни, і ярий** гнів до ворогів, і волелюбні думи народнії, і ніжні пахоці рідної землі. А пісня – це найдобріша***, найвиразніша мова (П. Тичина).

* Найголубливіші слова – слова ніжні, лагідні.

** Ярий гнів – сильний, непереможний гнів.

*** Найдобріша мова – гарна, глибока, переконлива мова.

Вправа 13. Прочитайте і зверніть увагу на те, як звучать українською мовою у перекладі поета В. Колодія початкові строфи поеми Міхая Емінеску «Лучафер». Висловте свою думку.

Десь там, куди зоря зайшла,
у знатнім царським роді,
як в казці, дівчина росла
нечуваної вроди.

Єдина у батьків своїх,
у світі цім – єдина.
Була, мов Діва між святих,
і між зірок – царівна ...

Багатство і краса української мови, її милозвучність, гумор, виняткова образність і поетичність визнані в усьому світі. Про це говорив свого часу видатний художник І. Репін: «Велична мова. Я з великою насолодою слухаю це хороше звучання цієї чарівної мови. Ах, чудо, чудо ця мова».

Г. Назаренко. Україна

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ДО 6 КЛАСУ

Слово є носієм лексичного і граматичного значення, але повністю його природа розкривається лише у сполученні з іншими словами, тобто у словосполученні і реченні.

§ 1. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ. ГОЛОВНЕ І ЗАЛЕЖНЕ СЛОВО У СЛОВСПОЛУЧЕННІ

Словосполучення (*îmbinarea de cuvinte*) – це смислове і граматичне поєднання двох або більше повнозначних слів, з яких одне є головним (від нього ставлять запитання), а інше (до нього ставлять запитання) чи інші залежать від нього:

головне слово   залежне слово

Наприклад:

ранок який? – осінній ранок; засіяти що? – засіяти поле;
 недалеко від чого? – недалеко від школи, допомогти кому? –
 допомогти братові.

Словосполучення бувають **непоширені** і **поширені**. *Непоширені* – це словосполучення, що складаються з двох слів, наприклад: *теплий вечір, читати вірші, символ України*. *Поширені* словосполучення складаються з трьох і більше слів, наприклад: *швидко читати книгу, синя ручка з пером, громадянська лірика Міхая Емінеску, купити подарунок матері, людина похилого віку*.

Вправа 14. Перепишіть словосполучення та визначте головне і залежне слово, запишіть питання від головного до залежного слова.

Зразок: купити хліба: чого? .

Виконати роботу, високе дерево, доглядати за братиком, доступний для учнів, крайній термін, мені весело, працею стомлений, схвальний відгук, холодно дітям, холодно зустріти, письмове й усне завдання, знайома з дитинства пісня, жити у великому місті.

Не є словосполученнями:

а) підмет і присудок, бо вони утворюють речення (*світить місяць*);

б) поєднання іменників або займенників із прийменниками (*на столі, з ним*);

в) незалежні одне від одного слова, пов'язані сполучниками (*книжка і зошит*).

Головним словом у словосполученні може бути іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник, наприклад: *голос диктора* – чий голос? *гучна заява* – яка заява? *доступний усім* – доступний кому? *другий у списку* – другий у чому? *користуюся підручником* – користуюся чим?

Вправа 15. З поданими словами утворіть словосполучення. Поставте запитання від головного до залежного слова.

Брат, вода, день, дім; завітати, звіт, сумно, уважний; зручно, незабаром, поїхати, стоячи.

Вправа 16. Напишіть по одному словосполученню з іменником, прикметником, дієсловом і прислівником у функції головного слова. Стрілкою вкажіть на залежне слово.

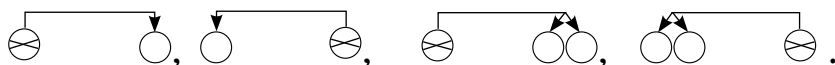

Вправа 17. «Наздожени Ауріку!»

Дівчинка за 1 хвилину написала 7 словосполучень. Чи випередить її?

Вправа 18. Складіть і запишіть словосполучення, що відповідали б таким схемам:

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Поєднайте слова у словосполучення і запишіть їх.

мріяти	головою
добре	мрія
давняпро	щастя
сосна	карпатська
думати	вчитися

2. Поєднайте слова у словосполучення і запишіть їх.

материна	зошит
новенький	назавжди
скласти	польовою дорогою
запам'ятати	хустка
їхати	іспит

3. У якому рядку сполучення слів не є словосполученням?

- А довгий день
- Б гарно співає
- В дружно живуть
- Г ваші друзі
- Д день і ніч

4. У якому рядку словосполучення поширене?

- А смачна вода
- Б водний транспорт
- В наше сільське господарство
- Г сьомий поверх
- Д щаслива доля

§ 2. РЕЧЕННЯ, ЙОГО ГРАМАТИЧНА ОСНОВА

Речення (proposiția) – це основна синтаксична одиниця, що відрізняється від словосполучення певним набором ознак.

По-перше, речення виражає закінчену думку.

По-друге, речення – це синтаксична одиниця, що передбачає, як правило, наявність підмета і присудка.

По-третє, реченню властиве значення часу.

По-четверте, речення – це інтонаційно оформлене єдине ціле.

Вправа 19. Перепишіть речення, підкресліть головні члени речення, випишіть словосполучення, погруппувавши їх за головним словом.

Легкова машина несподівано повернула на польову дорогу і зупинилася коло ставу (І. Гришин-Грищук).

Речення – це основна комунікативна одиниця, яка виражає граматично й інтонаційно оформлену завершену думку. Наприклад:

– *А там, у школі, є учитель, учити буде?*

– *Буде, моя дитино, аби учився.*

Хлопчик задумався; реченята його упали на коліна.

– *Я буду учитись, мамо...* (Панас Мирний).

За наявністю підмета і присудка, тобто за складом граматичної основи, речення поділяються на два види: двоскладні та односкладні.

Двоскладними (proposizioni bimembre) називають такі речення, в яких є і підмет, і присудок. Наприклад: Настали жнива. Хліб не дуже вродив (І. Нечуй-Левицький).

Кожне з цих речень може бути зображене схемою:

Настали жнива. $\ominus \quad \ominus$.

Хліб не дуже вродив. $\ominus \quad \ominus$.

Односкладними (proposizioni monomembre) називаються речення, в яких є лише один головний член, подібний до підмета чи до присудка, наприклад: *Село. За селом ліс. Диво! Вечоріє...*

Перші три речення за їх граматичною основою можуть бути зображені схемою $\ominus$, а останнє – $\ominus$.

Вправа 20. Перепишіть речення і визначте, які з них двоскладні, а які односкладні. Намалюйте схему граматичної основи кожного речення.

1. Двір. Господарські будівлі. Людей нема (*Журн.*). 2. Казарми стояли над самим ставом (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Тут не можна ловити рибу. Високий берег. 4. Тихо, і ясно, і пусто в саду... (*Олександр Олесь*). 5. Окопи передових позицій. Тиша. (*О. Довженко*). 6. Шила в мішку не сховаєш (*Н. тв.*). 7. Надворі поночіло. Все небо було засноване хмарами (*І. Нечуй-Левицький*). 8. З пелюшок дитину привчають любити й шанувати хліб (*В. Скуратівський*).

Вправа 21. Складіть і запишіть речення зі словами **весело, кортить, проїдеш... не вернешся, треба, щастить** у функції головного члена. Підкресліть головні члени речення.

§ 3. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

За метою висловлювання речення поділяються на **розповідні** (proposiții enunțiative), **питальні** (proposiții interrogative) і **спонукальні** (proposiții imperative).

Речення, що містять у собі різні повідомлення, якими обмінюються співрозмовники, називаються **розповідними**, наприклад: *Надвечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом стали вищими* (Гр. Тютюнник).

Вправа 22. Перепишіть текст, у кінці кожного речення поставте потрібні інтонаційні знаки.

Марія боїться чогось іншого в цю хвилину Боїться, що її спокійна, врівноважена натура не зможе цього стерпіти На ліжку, поверх забутих нот, зіщулившись, з притиснутими до очей долонями лежить Ірка Ще не може вона підійти до дитини, взяти в обійми те писклятко і спитати, де болить Ще боїться (*За Іриною Вільде*).

Речення, що містять у собі запитання, на які мовець сподівається отримати відповідь, називаються **питальними**. Наприклад: *Де ж ви, мої голуб'ята, мої соколи ясні?* (Марко Вовчок). *Ти плачеш, скрипалю?* (М. Бучко).

Вправа 23. Складіть по одному питальному реченню з питальними словами *який? чий? де? коли? хіба? чи?* і запишіть їх.

Речення, що містять у собі прохання, побажання, пораду, заклик, вимогу чи наказ співрозмовникові виконати якусь дію, називаються **спонукальними**. Наприклад: *Не кричи й не тужи* (І. Нечуй-Левицький): . *Обніміться ж, брати мої, Молю вас, благаю!* (Т. Шевченко): ! .

Вправа 24. З дієсловами *бігти, доглянути, купити, повернутися, показати, увімкнути* утворіть по одному спонукальному реченню. Дієслова підкресліть.

Вправа 25. Перепишіть текст, знайдіть у ньому розповідні, питальні і спонукальні речення. Усно поясніть, чому речення належить саме до цього типу.

- Ти, Михайлику, де хочеш спати: на возі чи під стіжком?
- Де скажете.

- Я ж тобі, як женцеві, даю вибір.
- Краще кладіть на стіжок.
- Щоб звисока падати, а низько охати? Хто ж тоді завтра буде нам жито жати?
- Тоді кладіть під стіжок.
- Тобі сіна насмикати?
- Я сам (*М. Стельмах*).

Розповідні, питальні та спонукальні речення крім своєї основної функції і типової для кожного з них інтонації можуть мати особливе емоційне забарвлення й вимовлятися з піднесеною інтонацією. Такі речення називаються **окличними** (progoziții exclamative). Наприклад: *Михайлику, сюди лізь!* (М. Стельмах): ! . *Що ви робите?!* (М. Стельмах): ?! . *Як давно вже йому так блищали очі!..* (Ірина Вільде): !.. .

Е. Кондратович. Жнива

Вправа 26. Прочитайте і проаналізуйте кожне речення та з'ясуйте, яке ще крім окличного значення воно має.

1. Одійдіте, недруги лукаві! Друзі, зачекайте на путі! (В. Симоненко). 2. А це що?! Що?! (М. Стельмах). 3. Степ у літі – наче море, розіслався навкруги, хто його обійде зором, хто угледить береги?! (Олександр Олесь). 4. Ти дивись, які гості до нас сьогодні завітали! (О. Копиленко). 5. Мати Божа, я Тобі своїх дітей вручаю!.. (Марко Вовчок). 6. Яке повітря, які гарні умови для відпочинку! (Газ.).

§ 4. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Граматичною основою двоскладних речень є підмет і присудок. Наприклад: Настала осінь (І. Нечуй-Левицький). А де ж був Максим? (І. Франко).

Підмет (subiectul) – це головний член речення, що означає предмет, про який говориться в реченні, і відповідає на запитання *хто? що?* (виконує дію). Наприклад: Половіють жита вдалині (Т. Севернюк). Над степами сяє сонце (Олександр Олесь).

Вправа 27. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості містить вона про значення та будову підмета і ті частини мови, якими він виражається.

Підмет та його вираження

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Одно-слівний	Іменник	<u>Микола</u> грав на скрипці (І. Нечуй-Левицький). А де ж дівся <u>соловейко</u> ? (Т. Шевченко).
	Займенник	<u>Ви</u> ще дитина, панночко (Ірина Вільде). <u>Усе</u> повторилось і сьогодні (Журн.).
	Частини мови, які перейшли в іменник	<u>Молоді</u> стоять і очей не зведуть (Марко Вовчок). <u>Двоє</u> третього не ждуть (Н. тв.). Іде <u>хтось</u> темним садом (М. Вінграновський).
	Неозначена форма дієслова	<u>Слухати</u> таку музику – велике задоволення (Газ.).
Багато-слівний	Складена власна назва	<u>Біла Церква</u> будується, молодіє (Газ.). <u>Дмитро Колодяжний</u> покликав інших учнів (О. Донченко).
	Числівник + іменник	Тих <u>кілька днів</u> здавалися нам вічністю (І. Нечуй-Левицький).

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
	Іменник + з + іменник	<u>Тато з сином</u> доглядають пасіку (<i>Газ.</i>).
	Весь (вся, все) + іменник	<u>Все село</u> гуляло на весіллях (<i>І. Нечуй-Левицький</i>).

Присудок (predicatul) – це головний член речення, який означає дію чи стан підмета або що говорить про нього і відповідає на запитання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? чи що він таке?* Наприклад: *Що робить сонце? Сонце спить* (М. Вінграновський). *Чорна хмара сонце вкрила* (Д. Загул). *По весіллі Гнат став спокійніший* (М. Коцюбинський).

Вправа 28. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості містить вона про значення, будову присудка і частини мови, якими він виражається.

Присудок та його вираження

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Простий	Дієслівний	Діти <u>ростуть</u> у сні (<i>О. Підсуха</i>). Веселий го́мін <u>умовк</u> (<i>І. Франко</i>). Я на гору круту крем'яную <u>буду</u> камінь важкий <u>підіймать</u> ... (<i>Леся Українка</i>). Ти, Михайлику, <u>не журись</u> (<i>М. Стельмах</i>). А я <u>б сказала</u> – щирість... (<i>Леся Українка</i>).
	Дієслівний	Допоміжне дієслово та неозначена форма дієслова Стійке словосполучення
Складений	Іменний	Дієслово-зв'язка + іменник прикметник числівник займенник словосполучення
		Далі й люди <u>почали розходитись</u> (<i>Марко Вовчок</i>). <u>Не хочу</u> я <u>їхати</u> автобусом (<i>Розм.</i>). Хмара <u>почала</u> швидко <u>наближатися</u> до річки (<i>І. Франко</i>). Тільки що діти <u>літ стали доходити</u> * (<i>Марко Вовчок</i>). Брат – інженер, а я буду <u>лікарем</u> (<i>Газ.</i>). Вона <u>буде вчителькою</u> (<i>М. Коцюбинський</i>). Повітря <u>було прозоре</u> (<i>Панас Мирний</i>). А наш спортсмен <u>був другий</u> (<i>Газ.</i>). Кожен <u>був таким</u> у дитинстві (<i>Газ.</i>). Чому ж футбол <u>став</u> тобі <u>не до вподоби</u> ? (<i>Газ.</i>).

* *Літ дохóдити* – дорослішати.

Вправа 29. Беручи за зразок речення з таблиць до двох попередніх вправ, самостійно складіть і запишіть п'ять-шість речень, підкресліть у них головні члени, усно поясніть, чим вони виражені.

Вправа 30. Перепишіть речення, поставте запитання до головних членів і відповідно підкресліть їх. Усно поясніть, які вони за будовою і чим виражаються.

1. Густо-прегусто виступали зорі на небі (*І. Нечуй-Левицький*). 2. І мати почала гладити його голівоньку (*Панас Мирний*). 3. Сміле слово – то наші гармати, Світлі вчинки – то наші мечі (*П. Грабовський*). 4. Ти чого хихоньки справляєш? (*М. Стельмах*). 5. Сіль стала дорога (*Ю. Яновський*). 6. Кого ж ти, сину, маєш на приміті? (*І. Нечуй-Левицький*). 7. І що ж я можу вам у тім порадити? (*І. Франко*). 8. Розстаємось надовго ми з тобою! (*Леся Українка*).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому реченні немає підмета?
  - Я люблю своє село.
  - Любиш вулицю свого дитинства?
  - Наші приїхали зі змагань!
  - Де двоє, третій не завжди заважає.
- У якому реченні (реченнях) немає присудка?
  - Я розуміюся на комп'ютерних програмах.
  - Давно вчуся столярувати.
  - Село. Синя-пресиня річка. Моє дитинство.
  - Чом би і мені не спробувати?
- У якому реченні підмет виражений займенником?
  - Світанок другого жовтня настав пізніше.
  - Перший мав розіграти м'яч.
  - Кожен хоче стати знаменитим.
  - Хлопець прийшов сюди вдруге.
- У якому реченні підмет виражений інфінітивом?
  - Він мріяв жити в рідному місті.
  - Жити – Вітчизні служити.
  - Він не міг жити з цією неправдою.
  - Так, я буду крізь сльози сміятись.

Вправа 31. Створіть по одному реченню (за 20 с.), назвіть підмет і присудок і поставте до них запитання. Вибуває той, хто не впорається за відведений час.

§ 5. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Крім підмета і присудка в реченні можуть бути і другорядні члени. До них належать **додаток, означення та обставина**. Наприклад: *Публіка влаштувала овацію* (Ю. Яновський). *Тихий вечір повільно засинає* (І. Нечуй-Левицький). *Я сидів серед поля і гладив колосок пшениці* (І. Франко)

Додатком (complementul) називається другорядний член речення, який означає предмет, на який спрямована дія, і відповідає на запитання знахідного та інших непрямих відмінків (*кого? що? чого? кому? чому? ким? чим? на кому? на чому?*). Наприклад:

*А я голосним заповітом (чим?)
не вдарю схвильовано світ, (що?)
лише сонцю, і небу, і квітам (чому?)
шлю свій останній привіт. (що?)*

(С. Будний)

Вправа 32. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості можна почерпнути з неї про значення додатка, його види та частини мови, якими він виражається. Випишіть словосполучення, в яких додатки виступають залежними словами, поставте питання від головного до залежного слова.

Додаток та його вираження

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Однослівний	Іменник	Холод почав проймаєти <u>Карпа</u> (І. Нечуй-Левицький). А парубки обступили <u>хату</u> (Марко Вовчок). Козаки, а <u>звичаю</u> не знаєте (Марко Вовчок).
	Займенник	Марічко, не звинувачуй <u>мене</u> (Ірина Вільде).
	Інші частини мови	<u>Старого</u> наче хто вщипнув (І. Нечуй-Левицький). А почалося усе з <u>малого</u> (Ю. Яновський). Усі хотіли побачити <u>наречену</u> (Газ.)
Однослівний і багатослівний	Складена власна назва	Гості з Канади вчора відвідали <u>Хотинську фортецю</u> (Газ.). Дивний сон снився <u>Захарові Беркуту</u> (І. Франко).
	Словосполучення	І ми <u>одна одну</u> усе ж зрозумієм... (Леся Українка). У залі учні побачили <u>дівчинку зі скрипкою</u> (Журн.). <u>Двох ворон і галок трьох</u> охопив переполох... (В. Довжин).

Означенням (atributul) називається другорядний член речення, який виражає ознаку предмета і відповідає на запитання *який? чий? котрий? скільки?* Наприклад: *Великими очима зазірала ніч крізь вікна, а її тьма, чимраз чорніша, добиралася поволі, непомітно до дівчини ... (О. Кобилянська).*

Вправа 33. Користуючись таблицею, з'ясуйте, якими частинами мови виражаються означення. Випишіть словосполучення, в яких означення виступають залежними словами, поставте запитання від головного слова.

Означення та його вираження

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Одно-слівне	Прикметник Займенник Порядковий числівник Інші частини мови	У <u>голубому</u> небі летіла ескадрилья (Ю. Яновський). І була у них курочка <u>ряба</u> (Н. тв.). І колись в країні <u>тій</u> Був на троні цар Плаксий (В. Симоненко). Краплини <u>перші</u> вдарили об шибку (Л. Костенко). <u>Потомлені</u> туристи ввійшли в містечко. Переді мною світилися <u>злякані</u> очі <u>Наталки</u> (Ю. Яновський). Думка <u>купити</u> лижі дуже всім сподобалася.
Багато-слівне	Складені власні назви Словосполучення	«Щедрий вечір» – автобіографічна повість <u>Михайла Стельмаха</u> (З підручн.). Мої батьки не знатимуть долі <u>без хліба насущного</u> .

Часто в одному реченні може бути декілька другорядних членів. Наприклад: *Мати Божа, я Тобі своїх дітей уручаю!.. (Марко Вовчок). Цей дім для мене дорогий спогадами про щасливе дитинство (Журн.).*

Вправа 34. Перепишіть речення, підкресліть у них додатки та означення.

- І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути незлим тихим словом (Т. Шевченко).
- М'який перший холод ніби протверезив Карпа (І. Нечуй-Левицький).
- Скорбота матері і сльози немовляти, і задуми безпомічно-крилаті шукають – не знаходять берегів (В. Симоненко).
- Забудьмо все у цю священну мить (М. Вінграновський).

5. Гуси – це був перший і обов’язковий етап нашої освіти (*Остан Вишня*). 6. Я – молодий нащадок Прометея, я – дух його (*С. Будний*). 7. Струна найтонша осені мелодію веде (*А. Содомора*).

Обставиною (complementul circumstanțial) називається другорядний член речення, який указує час, місце, причину, мету і спосіб дії чи стану та інтенсивність ознаки.

Обставини, як правило, пояснюють присудок і відповідають на питання *коли? відколи? доки? де? звідки? куди? чому? навіщо? як?* та інші.

Вправа 35. Прочитайте і перепишіть текст, підкресліть головні та другорядні члени речення. Поясніть, чому цей текст казковий.

Ця казка на білих лапах
іде уночі по дорозі,
і місяць тече по хатах,
і в казки на віях сльози.

Іде вона й тихо плаче:
Андрійка ніде не бачить.
Чи міг вже Андрійко спати,
і де ж ця Андрійкова хата?
(*М. Вінграновський*)

Вправа 36. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості містить вона про обставини і частини мови, якими вони виражаються. Випишіть словосполучення, в яких обставини виступають залежними словами, поставте запитання від головного слова.

Ви́раження обста́вин

Указує на...	Для вираження використовуються	Приклади
Час	Прислівник	<i>Щоночі</i> сняться мені рідні Карпати (<i>Журн.</i>). <i>Відтоді</i> стала Олена дома сумна, мовчазна (<i>М. Коцюбинський</i>).
Місце	Іменник з прийменником Прислівник	<i>У клубі</i> репетиції затягувалися мало не до світанку (<i>С. Чорний</i>). <i>Праворуч і ліворуч</i> розкошували вишневі сади (<i>Журн.</i>). <i>Згори</i> долинали журавлине «кру-кру» (<i>Журн.</i>).
Причину	Прислівник Іменник з прийменником	<i>Зопалу</i> я звівся на ноги (<i>Ю. Збанацький</i>). З посівною затримались <i>через негодю</i> (<i>Газ.</i>).
Мету	Іменник з прийменником Неозначена форма дієслова	Ми тренувалися <i>задля омріяної перемоги</i> (<i>Журн.</i>). Учні приїхали <i>на екскурсію</i> (<i>Розм.</i>). Геологи сіли біля вогнища <i>вечеряти</i> (<i>Газ.</i>).
Спосіб	Іменник Прислівник Сполучення слів	Ялинка засяяла <i>вогнями</i> . Василь <i>пошепки</i> радився з хлопцями своєї команди. Ніхто з <i>доброї волі</i> землі не дасть (<i>М. Коцюбинський</i>). Туристи роздивлялися фортецю <i>зацікавленим поглядом</i> (<i>Газ.</i>).
Міру	Прислівник Сполучення слів	Мені <i>зовсім</i> не боляче, дядку лікарю (<i>Ю. Яновський</i>). Хтось обережно <i>тричі</i> постукав у вікно (<i>Ю. Збанацький</i>). Хворіла вона <i>тижнів зо три</i> (<i>Марко Вовчок</i>).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому реченні неозначена форма є додатком?
  - Усі люди на землі прагнуть жити в мирі.
  - І гірку правду кожен мусить знати.
  - За допомогу на збиранні врожаю яблук дідусь обіцяв хлопцям відремонтувати велосипед.
  - Сашко хотів перепливти це озеро.
- У якому реченні займенник є означенням?
  - Музичний вечір запам'ятався усім.
  - Усім гуртом ми зрушили з місця ту брилу*.
  - Усім, що маємо, ми завдячуємо своїм батькам.
  - Твоє «усім» пора уже пояснити іменами.
- У якому реченні немає обставини?
  - Ми почувалися добре серед нових друзів.
  - Добре роби, добре й тобі буде.
  - Твоє «добре» щось не дуже переконливе.
  - Молоко у нашої корівки надзвичайно добре.

§ 6. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Однорідними (omogene) називаються такі члени речення, які відповідають на те саме запитання, що й головні чи другорядні члени речення. Наприклад, у реченні Полк працював рівно, спокійно, діловито (О. Гончар) – обставини рівно, спокійно, діловито однорідні, бо кожна з них залежить від присудка працював і відповідає на те саме запитання: *як?*

Однорідними бувають підмети, присудки, додатки, означення, обставини. Вимовляються вони з інтонацією переліку або протиставлення. Наприклад: Розум, учення, грамота – велика сила (М. Коцюбинський). Мово! Пахнеш солодко хлібом, і добротою, і думками (Г. Світлична).

Вправа 37. Уважно прочитайте, перепишіть текст, знайдіть однорідні члени речення, підкресліть їх відповідним чином і визначте, від якого члена речення вони залежать. Складіть схему залежності.

Зразок: З глибин віків і гордо, й величаво

встає легендами овіяне ім'я: й , і

* *Бріла* – великий безформний шматок каменю, землі, льоду і т. ін.

Ми думаем про вас. В погожі літні ночі,
в морозні ранки і вечірній час,
і в свята гомінкі, і в дні робочі
ми думаємо, правнуки, про вас.

Ми думаем про вас – і тому наші руки
не в'януть біля плуга і станка,
тому в серцях у нас не витончена мука,
а радість голосиста і дзвінка.

(В. Симоненко)

Однорідні члени речення не залежать один від одного і з'єднуються між собою за допомогою інтонації або інтонації та відповідних сполучників. Порівн:

Вимога звучала спокійно, переконливо: $\ominus \ominus \ominus$;

Вимога звучала спокійно і переконливо: $\ominus \ominus i \ominus$;

Вимога звучала спокійно, але переконливо: $\ominus \ominus, \text{але} \ominus$.

На письмі між однорідними членами речення ставиться кома:

а) якщо вони поєднуються тільки інтонацією: Дівчата не вірять, сміються (О. Гончар): $\ominus \ominus, \ominus$;

б) якщо вони поєднуються сполучниками *а, але, та (=але), зате, проте, однак*: Я принесу тобі свою надію, а подарую радість і весну: $\ominus \ominus, \text{а} \ominus$;

в) якщо вони поєднуються повторюваними сполучниками *і ... і (й ... й), ні ... ні (ані ... ані), то ... то, чи ... чи, або ... або*: І сльози, і кривда, і радість так здавили в грудях, що вона ледве зводила дух (І. Нечуй-Левицький): $i \ominus, i \ominus, i \ominus \ominus$.

Між однорідними членами речення кома не ставиться перед сполучниками *і* (*й*), *та* (*=і*), вжитими лише один раз:

Македоніє, пісня моя возвеличить

стражданн^я твої і скорботи (Д. Павличко): $\ominus \overset{\downarrow}{\ominus} i \overset{\downarrow}{\ominus}$.

Вправа 38. Перепишіть, визначте члени речення і підкресліть відповідним чином. Запишіть схему залежності однорідних головних і другорядних членів першого речення. Усно поясніть написання коми між однорідними членами речення.

1. Пісня була веселою, грайливою, але зараз в устах Любаші вона звучала якось тоскно, журливо (*О. Гончар*). 2. Ні злості, ні відчаю в мене не було (*І. Гришин-Грищук*). 3. Чого ти, Мелашко, плачеш? Чи жаль тобі села, чи матері, чи чоловіка? (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Сонце росло, палало і тихо спускалось додолу (*М. Коцюбинський*). 5. Жіноча пісня сповіддю цвіла про козака, дівчину, зілля-руту (*Г. Тарасюк*). 6. Любов і ласка, ненависть і гнів спалахують в рядках, як блискавиці (*В. Симоненко*).

Д. Добровольський. Моя Україна

При однорідних членах речення можуть бути слова, які узагальнено виражають їх значення. У реченнях з **узагальнювальними словами** ставиться двокрапка або тире.

Двокрапка ставиться після узагальнювального слова перед однорідними членами речення:

Голос духа чути скрізь:

по курних хатах мужицьких,

по верстатах ремісницьких,

по місцях недолі й сліз (І. Франко).

Тире ставиться після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом:

*Тепле літо, ясні зорі –
все тихесенько сплива (П. Грабовський).*

Узагальнювальні слова є тими ж членами речення, що й однорідні члени:

*В теплий край тоді далеко
полетять усі пташки:
журавлі, качки, лелеки
і маленькі ластівки (Н. Забіла).*

Узагальнювальними словами найчастіше виступають займенники **весь, ніхто, ніщо** у різних формах, прислівники **скрізь, усюди, завжди, ніколи, ніде**, а також деякі іменники та сполучення слів.

Вправа 39. Перепишіть речення, знайдіть однорідні члени речення та узагальнювальні слова, підкресліть їх відповідно до синтаксичної функції, яку вони виконують. Усно поясніть використання **двокрапки** і **тире** при узагальнювальних словах і наявність чи відсутність коми при однорідних членах речення.

1. Я все покидаю: садочки рясні, і темні діброви, і ниви ясні, з собою несу я лиш рідні пісні (*Леся Українка*). 2. Кожен кущик, горбик, долинка, кожна стежинка – все це було йому знайоме, промовляло до нього (*М. Коцюбинський*). 3. Вони всіляко підступали до Івана: і щирістю, і посмішками, і жартами, і на правду (*І. Франко*). 4. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне (*М. Рильський*). 5. Фестиваль нікого не залишив байдужим: ні шанувальників таланту Назарія Яремчука, ні його краян (*Газ.*).

Вправа 40. I. Складіть у класі невелике оповідання «Моя Батьківщина» з використанням однорідних членів речення за опорними словами: *Батьківщина, рідна земля, великі міста, Київ – столиця України, мальовничі села, ріки, гори Карпати, найвища вершина Говерла, працьовиті люди.*

І. Грищенко. Софіївська площа

М. Шете. Говерла

II. Вдома запишіть складене оповідання, підкресліть однорідні члени речення, усно поясніть розділові знаки при них.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому реченні неправильно поставлений розділовий знак?
  - Чи тобі скрізь так добре буде, як у мене, внучко?
  - Завжди будемо дружити – в юності, зрілості й у старості.
  - Очі, уста, поза, голос – усе свідчило, що це був жарт.
  - Ми готові були їй, нашій колезі, пробачити нетерплячість.
- У якому реченні потрібно поставити тире?
  - Ніхто не забутий, ніщо не забуте.
  - Його ніщо не змусить забути друга.
  - Ні на дивані, ні під столом, ні за шафою ніде кошеняти не було.
  - Твої улюблені книги усі на місці.
- У якому реченні правильно поставлена двокрапка?
  - Ані негода, ані пізній час, ані відстань: не зупинили його.
  - У ній було все: і розум, і краса, і скромність.
  - У домі: скрізь запанувала тиша.
  - Весь небокрай: і землю і річку сповив туман.
- У якому рядку є слово, яке не буває узагальнювальним?
  - Все, скрізь, ніхто, всюди.
  - Весь, завжди, ніколи, навіщо.
  - Всі, ніде, ніщо, усюди.

§ 7. РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ

Вправа 41. Уважно прочитайте кожне речення, перепишіть вправу, знайдіть слова, що називають особу чи предмет, до якого звернена мова, і підкресліть їх.

1. Тату, частуйте гостей! (*М. Стельмах*). 2. Забудь мене, пташко, забудь, не журись (*Т. Шевченко*). 3. Мрійництво! Жаго моя! Живи! В океані рідного народу відкривай духовні острови! (*В. Симоненко*). 4. Привіт тобі, зелена Буковино, твоїм хорощим горам і гаєм (*В. Самійленко*).

Слово або сполучення слів, що називають особу чи предмет, до якого звернена мова, називається **звертанням** (*adresare*).

Звертання бувають непоширені (виражені одним словом) і поширені (виражені сполученням слів). Наприклад: 1. *Я тобі, сину, щастя бажаю* (Розм.). 2. *Не очорню тебе, не оскверню, Вкраїнонько, моя Державо* (Г. Грай). 3. *Серце моє, зоре моя, де це ти зоріла?* (Т. Шевченко).

В усному мовленні звертання виділяються **паузами**, а на письмі – **комами** або **знаком оклику**. Наприклад: 1. *А чого ти, Василю, одвертаєшся од мене?* (О. Довженко). 2. *Сашуню! Підожди на мене, підем разом* (О. Донченко).

Вправа 42. Уважно прочитайте текст вправи, знайдіть речення з поширеними і непоширеними звертаннями, перепишіть їх, підкресливши звертання. Усно визначте, чим виражені звертання.

1. Думи мої, думи мої, лихо мені з вами! (Т. Шевченко).
2. Семене, де ти там? (О. Довженко). 3. Що ти робиш, нещасний? (Ю. Яновський). 4. Пильнуйте, люди добрі й щирі. Не спіть, учені і женці! (В. Симоненко). 5. Мужай, прекрасна наша мова, серед прекрасних братніх мов, живи, народу віще слово (М. Рильський). 6. Скажи мені, друже, ти нічого не помітив? (О. Довженко). 7. До побачення, дорогенька (О. Довженко). 8. Гей, нові Колумби й Магеллани, напнемо вітрила наших мрій! (В. Симоненко).

Вправа 43. Перепишіть речення, знайдіть у них звертання, підкресліть їх і поставте потрібні розділові знаки.

1. Спи моя дитино золота, спи моя тривого кароока (М. Вінграновський). 2. Я тепер мрію про Арктику Василю Васильовичу (О. Донченко). 3. Привітай же моя ненько моя Україно моїх діток нерозумних, як свою дитину (Т. Шевченко). 4. Земле рідна Мозок мій світліє, і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вплітаються моє (В. Симоненко). 5. Україно Ти для мене диво! (В. Симоненко). 6. Синичко синичко а де твоя спідничка, і ти на морозі ходиш в босій нозі (М. Вінграновський).

Вправа 44. Прочитайте байку Л. Глібова «Зозуля й Півень», знайдіть у ній звертання і подумайте, чи можливий був би текст цього твору без звертань. Випишіть речення зі звертаннями і підкресліть непоширені звертання прямою лінією, а поширені – хвилястою.

– Як ти співаєш, Півне, веселенько...
– А ти, Зозуленько, ти, зіронько моя, виводиш гарно так і жалібненько, що іноді аж плачу я...
Як тільки що почнеш співати, не хочеться й пшениченьки клювати, – біжиш в садок мерщій...
– Тебе я слухала б довіку, куме мій, аби хотів співати...
– А ти, голубонько, ти, кралечко моя, поки співаєш на калині, то й весело мені, і забуваю я свою недоленьку, життя своє погане та безталанне.

Спасибі, братику, за добреє слівце.
Як не кохать тебе за се?
І ти виспіваєш, неначе та жар-птиця;
і далебі*, що так пошлюся я на всіх. –
Де взявся Горобець, послухав трохи їх
та й каже: Годі вам брехати
та одно другого знічев'я** вихваляти! –
Пурхнув та й був такий.

За що ж, – хто-небудь попитає, –
Зозуля Півня вихваляє?
За те, що Півень годить їй
та потакати*** добре вміє:
рука, як кажуть, руку миє.

Вправа 45. Прочитайте речення. Зверніть увагу на звертання. Чим вони відрізняються від звертань до Миколи, Віри, мами і т. д.?

1. Мово Дніпра, і Карпат, і Великого Степу! Хто ж так злічив! Як піску біля Чорного моря, стільки перлин (*М. Данько*). 2. О рідне слово! О мово рідна! Що за таємна у тобі сила! (*І. Кращук*). 3. Мово наша, батьків і дідів наших, молитво наша до рідної землі. Ти як мати рідна (*Ю. Гаврилук*). 4. Рідна мово материнська, ти – душа мого народу (*Д. Кононенко*).

Вставні слова

У реченнях можуть вживатися слова, які виражають ставлення мовця до повідомлюваного (роздум, сумнів, впевненість, невпевненість, згоду, незгоду, підтвердження, ствердження та ін.), вказують автора повідомлюваного тощо. Такі слова називаються **вставними** (incidente). Наприклад:

Ви мене, **очевидно** (може, ймовірно), не зрозуміли (*невпевненість*). Дівчинка, **безсумнівно**, не очікувала цього запитання (*впевненість*). Ми, **як звичайно**, пішли ліською стежкою (*ствердження*). Тобі, **гадаю**, краще почекати (*роздум*). Поводься з іншими, **кажуть люди**, так, як хочеш, щоб вони поводитися з тобою (*авторство*).

Вставні слова можуть стояти на початку речення або в середині. Відокремлюються вони комами.

Членами речення вони не є.

* *Далебі* – правду кажучи

** *Знічев'я* – безпідставно.

*** *Потакати* – потурати (казати завжди «так, так»).

Вправа 46. Прочитайте вголос вірш В. Івановича, знайдіть у ньому розповідні, питальні й окличні речення, зацитуйте їх. Відшукайте в тексті однорідні члени речення і звертання, вставне слово. Запропонуйте свою назву для вірша. Чи добре робила бабуся?

Від зорі і до зорі
 ходить баба по дворі.
 Ходить баба білорука,
 цілий день годує внука.
 І хоч внучок Казимир
 дуже схожий на пузир,
 і хоч в нього позвисало
 молоде рожеве сало,
 ще й ласкаво примовляє:
 – Казимир-чик! Казимир!
 Ти – надвір, і я – надвір.
 Ти – туп, туп, і я – туп, туп...
 А хто буде їсти суп?
 Обгризи крильце гусяче...
 Глянь, який горобчик скаче!
 Видно, їсти хоче дуже,
 але це для нас байдуже.
 Ми ні крихти не дамо,
 ми усе самі з'їмо!

Та минуло півгодини,
 знову бабин голос лине:
 – Казимир-чик! Казимир! –
 Баба їжу в нього пхає:
 – Ось тобі сметана й сир,
 з маслом добрий бутерброд...
 Запихай скоріше в рот,
 бо сидять якраз сьогодні
 голуби усі голодні,
 але ти своє роби.
 Киш від хлопця, голуби!
 Ми ні крихти не дамо,
 ми самі усе з'їмо!
 Гоже це, а чи не гоже?
 Вже онук ходить не може,
 як ліпах* його обличчя,
 але баба знову кличе...
 Так щодня, всяку годину
 баба нівечить дитину.

§ 8. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 47. Уважно прочитайте речення, знайдіть головні члени та визначте кількість граматичних центрів у кожному реченні.

1. Конверт був запечатаний. 2. Кімната, в яку потрапив Олег з веранди, була його рідним шостим класом. 3. Школяр добре знав, що клас не замикається і його двері ведуть у коридор (О. Донченко).

Якщо в реченні одна граматична основа (підмет і присудок), то воно називається **простим** (propoziția simplă). Якщо в одному реченні є дві і більше граматичні основи (два різні підмети з присудками), об'єднані змістом і спільною інтонацією, то воно називається **складним** (frază).

* *Lîpăx* – сформована пригорща тіста для випікання паляниці.

Вправа 48. Прочитайте речення. Усно визначте прості і складні речення за граматичною основою кожного. Укажіть кількість граматичних основ і кількість простих речень у кожному складному реченні.

1. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє (Т. Шевченко). 2. В Чорногорі сонце сходить, Чорногора в світлі тоне (Ю. Федькович). 3. Через дощі, листопади, морози котиться колесо вічного воза (Т. Севернюк). 4. Здається, що зроду недоля, що горе тебе не знавало!.. (Леся Українка). 5. Раз Нимидорі приснилось, що вона жне з Миколою пшеницю на власному полі (І. Нечуй-Левицький). 6. Зайшла ніч, але село ще не спало (С. Васильченко).

Складні речення, частини яких поєднані сполучниками чи сполучними словами, називаються **сполучниковими складними реченнями** (frazе conjuncționale): *Не знав ще тоді Василь Васильович, з якою заявою прийде до нього Олег* (О. Донченко).

Складні речення, частини яких поєднані лише інтонацією, називаються **безсполучниковими складними реченнями** (frazе fără conjuncționii): 1. *Пригріло сонечко, просохла земля потягла орача в поле* (М. Коцюбинський). 2. *Ідуть дуби купатися у море, над головами піднімають руки...* (Д. Павличко).

Складні речення, рівноправні частини яких поєднані сурядними сполучниками *і (й), та, а, але, зате, протє, однак, або ... або, ні ... ні, чи ... чи* та деякими іншими, називаються **складносурядними** (propozitiі coordinate): *Смилівиші кинулись на козака, та голіруч нелегко було його взяти* (М. Коцюбинський).

Складні речення, в яких одне речення підпорядковує собі інше і приєднує його за допомогою сполучників підрядності *що, щоб, як, мов, наче, якби...* та сполучних слів *хто, що, який, котрий, чий, скільки...* і *де, звідки, куди, коли...*, називаються **складнопідрядними** (propozitiі subordonate): *Чи винна голубка, що голуба любить?* (Т. Шевченко). *В народу немає скарбу більшого, як його мова* (Ю. Мушкетик). *Коли зустрінеш десь заблукане рідне слово, дитино любя, до хатки своєї його запроси* (М. Лучкай).

Вправа 49. Прочитайте вправу, окремо випишіть складносурядні, складнопідрядні і складні безсполучникові речення. Зверніть увагу на підкреслені сполучники і сполучні слова та на розділові знаки, що стоять між простими реченнями в кожній групі.

1. Ото ж тая дівчинонька, що сонна блукала (Т. Шевченко).
2. По обличчю сержанта не можна було вгадати – жартує він чи говорить правду (О. Гончар). 3. Хоч на щастя життя багате, але кожну людину ждуть і печалі, і сум, і втрати, і не можна їх обминуть (В. Симоненко). 4. Ой та ж нам мало випало весни: попрощались ми в першу ніч війни (В. Колодій). 5. Хто ти і хто прислав тебе сюди з такою вісткою? (І. Франко). 6. Ми схотіли тут в сій справі кілька слів до вас сказати, та співцям співати личить... (Леся Українка).

§ 9. КОМА МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Між частинами складного речення кома ставиться:

а) у складному сполучниковому реченні, зокрема перед *і, й, та, а, але, що, щоб, коли, який, тому що* та іншими сполучниками: *Ловитися коникам не хотілося, і вони стриба-ли сірим степом наввипередки* (М. Вінграновський).

Складені сполучники *тому що, через те що* і подібні починають підрядне речення: *Ми залишилися вдома, тому що було вже пізно* (Розм.); однак інтонаційно вони часом розчленовуються, і тоді кома переноситься перед *що*: *Він прийшов тому, що дав слово* (Журн.). *Мова і пісня є невід’ємними рисами духовного обличчя народу тому, що це два рівновеликі здобутки творчого генія* (П. Мовчан);

б) у складному безсполучниковому реченні, коли воно має відповідну інтонацію і між його частинами можна поставити єднальний сполучник *і*: *Дощ – це не просто фізичне явище, веселка – не звичайний спектр кольорів* (П. Мовчан).

Між частинами речення кома не ставиться, якщо в складному реченні зі сполучниками *і, й, та* (= *і*) є спільне повнозначне слово чи сполучення слів: *Тоді все навколо замовкало і залишалася тільки музика* (Журн.).

Вправа 50. Перепишіть речення, поставте потрібні розділові знаки, усно поясніть правила написання коми у простому і складному реченні.

1. Ой матінко-пава тепер я пропала бо ви мене туди дали де я не бувала (Н. тв.). 2. В день такий на землі розцвітає весна і тремтить од солодкої муки (В. Сосюра). 3. Вони (гості) справді вскочили наче за ними гнались вовки (О. Донченко). 4. Мабуть тому що село коло річки близько таке все свіже зелене та

яскраве (Марко Вовчок). 5. Поміж вербами і верболозами я на ковзанах помчав до тієї Ведмежої долини де побіля містка самотіє хутіречь-однохатка і де ми колись із дідом знаходили місця з карасями... (М. Стельмах). 6. Не поет хто забуває про страшні народні рани щоб собі на вільні руки золоті надіть кайдани (Леся Українка). 7. Віл щось почав був говорить та судді річ його спочатку перебили Бо він ситенький був (Є. Гребінка). 8. Пішла б в садок поплакати так дивляться люди (Т. Шевченко).

Вправа 51. Складіть і запишіть п'ять-шість складних речень, використовуючи, за вибором, сполучники *і, а, щоб* та сполучні слова *хто, який, котрий, скільки, куди*.

Вправа 52. Перекладіть українською мовою, зіставте типи речень перекладу й оригіналу, поясніть розділові знаки, підсумуйте роботу.

Din ziua când m-am întoros aici, în târgușorul nostru cel vechi, n-am stat o clipă. Am cutreierat în lung și în lat locurile cunoscute, în care au rămas vii pentru sufletul meu întâmplările copilăriei, – întâmplările luminoase ale copilăriei așa de îndepărtate (М. Садовяну).

§ 10. ПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРЯМІЙ МОВІ І ДІАЛОЗІ

Зіставте два варіанти повідомлення про один і той самий факт і з'ясуйте, в якому з них точніше відтворено події, ситуацію і дослівно збережено повідомлення про них:

I варіант

«*Це правда?*» – глянув батько на запечалену матір (М. Стельмах).

II варіант

Батько глянув на запечалену матір і запитав, чи це правда.

Мовлення певної особи, відтворене з повним дотриманням змісту і форми, називається **прямою мовою** (vorbirea directă) – I варіант.

Мовлення певної особи, переказане своїми словами, називається **непрямою мовою** (vorbirea indirectă) – II варіант.

Порівн.:

«*Михайлику, а в степах і суніць не буде?*»

«*Михайлику, а в степах і суніць не буде?*» – охопивши руками коліна, запитала Люба (М. Стельмах).

Слова, що вказують, кому належить пряма мова або і як вона виголошена, називаються **словами автора** (cuvintele autorului).

На письмі пряма мова з обох боків береться в лапки. У лапках стоять і знак питання, знак оклику та три крапки, якими вона завершується. За лапками пишуть крапку і кому.

Вправа 53. Зіставте три варіанти прямої мови, зверніть увагу на місце слів автора у кожному варіанті; порівняйте розділові знаки.

Нас запитали: «Чого очікуєте від спілкування?»	«Чого очікуєте спілкування?» – запи- тали нас (М. Вайно).	«Чого, – запитали нас, – очікуєте від спілкування?»
--	---	---

1. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставиться двокрапка: *Тоді я знов до батька: «Тату!».*

2. Якщо слова автора стоять після прямої мови, то:

а) перед словами автора ставиться кома й тире, коли пряма мова мала б закінчуватися крапкою, порівн.:

«Та... таке скажете».	«Та... таке скажете», – засоро- милась Мар'яна (М. Стельмах).
-----------------------	--

б) перед ними ставиться лише тире, коли в прямій мові перед закритими лапками стоїть знак питання, знак оклику, три крапки:

1) «А що ж було?» – почувся раптом винуватий голос діда (О. Довженко).

2) «Постійте, зараз!» – крикнув Хома (М. Коцюбинський).

3) «Ні, таточку...» – кажу я (М. Стельмах).

3. Якщо слова автора стоять у середині прямої мови, то:

а) вони з обох боків виділяються комою й тире, коли на місці розриву прямої мови не мало б бути ніякого знака або мала б стояти кома, крапка з комою, двокрапка чи тире, порівн.:

«Скажете Гаркуші, щоб мою пайку вам віддавав...».	«Скажете Гаркуші, – звеліла Ганна, – щоб мою пайку вам віддавав...» (О. Гончар).
---	--

б) перед словами автора ставляться кома й тире, а після них – крапка й тире, коли на місці розриву прямої мови мала б стояти крапка, порівн.:

«Сонце ходить до нас не в гості. Сонце з нами живе!».

«Сонце ходить до нас не в гості, – писав В. Симоненко. – Сонце з нами живе!».

в) перед словами автора ставиться тире, а після них – крапка й тире, коли на місці розриву стоїть знак питання, знак оклику чи три крапки, порівн.:

«Ідея в Сашка Чайки, Василю Васильовичу! Ми вирішили організувати...».

«Ідея в Сашка Чайки, Василю Васильовичу! – поспішав розповісти меткий Омелько Нагірний. – Ми вирішили організувати...» (О. Донченко).

Вправа 54. Перепишіть, підкресліть слова автора, поставте потрібні розділові знаки.

Зразок: «Я вдячний стежці, по якій ішов», – сказав син батькові.

1. «Яка ти розкішна, земле, думала Маланка. Весело засівать тебе хлібом прикрашать зелом завітчать квітами» (М. Коцюбинський). 2. «Вставай, лежибоко сказав добродушно батько та розкажи ще раз...» (О. Донченко). 3. «Ні, тут щось не те стояла на своєму Ганна. Я ж бачила, якими ви поверталися зі степу...» (О. Гончар). 4. «Якби по правді задумався Валерик то нікому одному не повинно б усе це належати...» (О. Гончар). 5. Дзвінким голосом вона почала «Ой летіла горлиця через сад...» (О. Донченко).

Вправа 55. Прочитайте. Скажіть, як називається розмова двох чи кількох осіб, записана у такій формі.

- А ти дотепер яким видом спорту займалася?
- Спортивною гімнастикою.
- А чому покинула?
- Хочу бути у вашій команді.

Це різновид прямої мови, який називають діалогом. Отже, пряму мову можна передати й у вигляді діалогу. Наприклад: *Галина повідомила:*

– Книга дуже цікава. Варто, щоб її прочитали всі.

– Я вже читав, – озвався Петріка.

– Дайте мені, – попросила Доріца, – я теж хочу прочитати.

Діалогом (dialog) називається пов'язана змістом розмова двох або кількох осіб.

Кожне окреме висловлювання осіб, що беруть участь у діалозі, називається **реплікою (replică)**.

Кожна репліка в діалозі пишеться з нового рядка. Перед кожною з реплік ставиться тире. Якщо репліка супроводжується словами автора, то перед ними ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок. Наприклад:

– Ти бувала на морі? – запитала Оля.

– Ні, поїду цього літа, – відповіла Родіка.

Зв'язне мовлення однієї особи називається **монологом (monolog)**.

Вправа 56. Читаючи текст у ролях, одночасно перекладайте його. У якій формі написаний цей текст?

– Monica, ia uită-te ce-am scris!

– Cum? Olguța, ai terminat deja de scris?!

– Uită-te!

– Aa! Numai atâta ai scris! Se liniști Monica.

– Ce? Nu-ți place?

– Nu zic că nu!.. Dar mai bine scriu eu pentru tine.

– Nu vreau!.. Așa am vrut eu să scriu!

(За. І. Теодоряну)

Вправа 57. Прочитайте усмішку. Речення з прямою мовою замініть діалогом. Запишіть.

ВІВЦІ ПЕКАЛЕ

Якось бачить Тиндале: по дорозі йде Пекале з торбами через плече. І питає його:

– Куди це ти, брате, йдеш?

– До вівчарні йду, овець подоїти, бринзу зробити.

– А багато овець маєш?

– Білих – жодної, а чорних ще менше.

(З н. тв.).

§ 11. СКЛАД СЛОВА

Вправа 58. Пригадайте, що називається складом слова. Поділіть слова на склади інтонацією.

Борона́, вода, волога, гребля, дарувати, достаток, екватор, жолудь, камінь, лагідний, можливість, сон, два.

Вправа 59. Перепишіть слова, поділивши їх на склади. Усно аргументуйте визначення кількості складів.

Агроном, навчання, бригадир, велосипед, вівчар, географія, граматика, грім, землемір, колода, колосся, молотьба, надія.

Склад, на який падає наголос, називається наголошеним (silabă accentuată).

Вправа 60. Пригадайте, який склад слова називається відкритим, а який закритим. Поділіть слова на склади, підкресліть у них відкриті склади і проставте наголоси.

Автор, авторитет, аркан, білити, близенько, величина, відбір, вічність, володіти, громадянин, дороговказ.

Вправа 61. Перепишіть слова, позначаючи можливі варіанти їх поділу за правилами переносу з одного рядка в інший. Підкресліть слова, які не можна розривати для переносу. Усно поясніть, чому.

Зразок можливого переносу прикметника *молдовський*:
мол-довський, молдов-ський, молдовсь-кий.

Бразилія, ера, олівець; броджу, віджити, задзвонити, надземний; виїзд, в'їздити, ін'єкція, сім'я; гайок, лічильник, мільйон, працьовитий; АСУ, степ, ЧАЕС; Дніпро, одеський, новоселицький, сестра.

§ 12. ВЖИВАННЯ ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ (М'ЯКОГО ЗНАКА) ТА АПОСТРОФА

Знак м'якшення пишеться	Знак м'якшення не пишеться
1. Після <i>д, т, з, с, ц, л, н</i> , що позначають м'які приголосні в кінці слова та складу перед буквами, що позначають тверді приголосні (крім шиплячих), в середині слів: <i>жолудь, честь, колодязь, вісь, міць, сіль, темінь; батько, яблунька, молотьба.</i>	1. Після <i>б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, ц, р</i> : <i>вісім, ніч, куш, Харків, морквяний</i> (виняток – <i>Горький</i>).

Знак м'якшення пишеться	Знак м'якшення не пишеться
<p>2. Після м'яких приголосних у середині складу перед о: <i>льон, трюх, сьогодні, до нього, дзюб</i>.</p> <p>3. У словах з суфіксами: а) -з'ьк-, -ськ-, -цьк-: <i>запорізький, закарпатський, чернівецький, одеський</i>; б) -еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-: <i>червоненький, голівонька, добресенький, свіжісінький, малюсінький</i>.</p> <p>4. Після м'якого л перед наступним приголосним: <i>більший, їдальня, пальчик, кільце, Михальченко</i>.</p> <p>5. У групах -льк- та -льц- і -льч-, якщо м'який знак уживається у початковій формі слова: <i>Галька – Гальці – Гальчин, донька – доньки – доньчин, Васька – Васьці – Васьчин, нянька – няньки – няньчин</i>.</p> <p>6. У дієслівних формах дійсного та наказового способів: <i>пишуть, будується, зробіть, посадить</i>.</p>	<p>2. В українських прізвищах після д, н, т перед ч у суфіксах -ченк(о), -чук, -чишин: <i>Федченко, Радчук, Гринчишин</i>.</p> <p>3. Після н перед ж, ч, ш, щ та перед суфіксами -ськ(ий), -ств(о): <i>інженер, тонший, селянство</i>. Виняток: <i>бреньчати</i> (бо <i>бренькати – бренькіт</i>).</p> <p>4. Між подвоєними (подовженими) приголосними: <i>знання, волосся, зілля, каміння, сіллю, гілля</i>.</p> <p>5. Між м'якими приголосними, крім після л: <i>пісня, свято, цвях</i>. Але: <i>сільський, чорнильний</i>.</p>

Вправа 62. Випишіть слова у два стовпчики: у перший – зі знаком м'якшення, а в другий – без нього, поясніть написання.

Читальня, сильний, ковзкий, військо, Настя, в'язкий, Галька, вузький, батько, біленький, сміливість, піч, двір, хлопець, сип, рученька, Наталчин, свято, сіллю, забудько, дивитись, менший, білісінський, по-українськи, цвях, Васька, волосся, селянство, звір, по-молдовськи, смієшся, знання, дивитись, кільце.

 Роздільна вимова твердих приголосних з йотованими **є, ї, ю, я** на письмі позначається **апострофом**.

 Вправа 63. Пригадайте правила написання апострофа **і**, розкриваючи дужки, запишіть слова за нормами українського правопису.

А(дю)тант, бу(ря)к, бу(ря)н, ві(ді)жджати, відс(вя)ткувати, дрі(бя)зковий, здоро(вя), (зя)витися, ка(ре)р, Кли(мю)к, ко(ря)чий, (мя)со, (пя)та, соло(мя)ний, ті(мя).

Апостроф ставиться	Апостроф не ставиться
<p>Перед я, ю, є, ї:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Після губних б, п, в, м, ф: <i>б'ють, п'еса, в'янути, п'ять, пам'ять, верф'ю, солов'ї, об'єкт, прем'єр</i>. 2. Після р у кінці складу: <i>бур'ян, з матір'ю, кур'єр, пір'я</i>. 3. Після українських та іншомовних префіксів, що закінчуються на приголосний: <i>під'їхати, з'їзд, без'ядерний, під'єднати, об'їзд, ад'ютант, ін'єкція</i>. 4. Після першої частини складних слів перед я: <i>трьох'ярусний, дит'ясла, пів'яблука</i>. 5. Після к перед я у власних назвах: <i>Лук'ян, Лук'янівка, Лук'яненко, Лук'янчук</i>; також після к, х і шиплячих в ішомовних назвах: <i>Рейк'явік, Х'юстон</i>. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Після губних б, п, в, м, ф, якщо перед ними стоїть ще один приголосний, що належить до кореня (крім р): <i>свято, дзвякнути, цвях, мавпячий, морквяний</i> (але: <i>верб'я, черв'як, торф'яний</i>). 2. Після б, п, в, м, ф та р, якщо я, ю, є позначають м'якість (немає роздільної вимови): <i>буряк, буря, бюджет, бюро, бязь, Мюнхен, пюре, фюзеляж</i>.

Вправа 64. Згрупуйте слова за наведеними у таблиці впр. 63 правилами написання апостофа.

Бар'єр, без'ядерний, п'еса, бур'ян, в'їзд, в'юн, ін'єкція, Лук'янівка, миш'як, Монтеск'є, м'який, дит'ясла, пів'яблука, пір'їна, по подвір'ю, Руж'є, солов'їний, Стеф'юк, суб'єкт, Х'юз.

Вправа 65. Перепишіть, вставляючи, де треба, апостроф.

1. Без краю рідного душа щемить, троянди в..януть, мовкнуть солов..ї (*В. Лучук*). 2. На щоках з..явився рум..янець, наливалося силою і здоров..ям тіло (*І. Цюпа*). 3. Не кидайсь хлібом, він св..ятий (*М. Рильський*). 4. Ніколи я не знав, як тяжко жити без солов..я, що в пісні аж тремтить тількицем своїм маленьким і гар..ячим (*М. Рильський*).

§ 13. БУДОВА СЛОВА, ОРФОГРАМИ В КОРЕНЯХ СЛІВ, ОРФОГРАМИ В ПРЕФІКСАХ

Слово складається зі значущих частин, до яких належать *корінь* (rădăcină), *префікс* (prefix), *суфікс* (suffix) і *постфікс* (postfix) та інші морфемі. При вивченні будови слова необхідно вживати і такі терміни, як *основа* (temă) і *закінчення* (terminație), *твірна основа* (temă derivativă).

Вправа 66. Пригадайте, що називається основою і закінченням. Прочитайте уривок вірша В. Симоненка, випишіть з нього десять змінних слів, позначте в них основу і закінчення.

Зразок: люд-и

Люди – прекрасні. Земля – мов казка.
Кращого сонця ніде нема.
Загруз я по серце у землю в'язко.
Вона мене цупко трима.
І хочеться бути дужим,
і хочеться так любить,
щоб навіть каміння байдуже
захотіло ожити і жити!

Основа слова може збігатися з його коренем, наприклад:

люд- (люд-и), рук- (рук-а), сторон- (сторон-а). Основи, які збігаються з коренем слова, називають **кореневими основами**.

Кореневі основи протиставляються **похідним основам**: це такі основи, які крім кореня мають у своєму складі ще й інші значущі частини слова, наприклад:

лісов- (ліс-ов-ий), вівчарств- (вівч-ар-ств-о),
перехідн- (пере-хід-н-ий).

Вправа 67. Прочитайте речення, проаналізуйте будову виділених слів, позначте в них кожну значущу частину відповідними знаками.

В іншому кутку **спортивного залу**, **перевертаючись** на **матах**, почали гратися якісь **діти** (*Газ.*).

Увага! Незмінні слова не поділяються на основу і закінчення.

Вправа 68. Поясніть (усно) значення підкреслених слів, згрупуйте споріднені слова за значенням коренів і випишіть їх окремо. Поясніть, чому ви згрупували слова саме так.

Гарна річ, глибоке річище, зібралися на роковини, зректис престолу, цілий рік, нарікати на погоду, невелика річка, речовий доказ, ріка життя, річний звіт, розумна річ, спакувати речі.

Вправа 69. Перепишіть текст і підкресліть незмінні слова.

Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням. Тихий вітер ледве ворушився. Над полем мигтіло марево* (І. Нечуй-Левицький).

Я. Савчин. За селом

Вправа 70. Перепишіть слова, вставляючи пропущені букви. Позначте значущі частини слова.

Бл..скупий, вин..сений, заб..рати, зас..лити, зас..лати, зас..пати, з..зуля, кр..лавий, м..настир, натру..ений, освя..ення, оскар..ення.

Вправа 71. Пригадайте правила правопису префіксів *без-, пре-, при-, прі-,* перепишіть слова і вставте пропущені букви.

Бе..голосий, бе..кровний, бе..палий, бе..силий, бе..турботний, бе..формний, бе..язикий; пр..багатий, пр..бережний, пр..бігти.

Вправа 72. Від дієслів *вести, нести* та *брати, рвати* утворіть похідні за допомогою префіксів *в-(у-), від-, з-, над-, під-, роз-* чи *вві-(уві-), віді-, зі-, наді-, піді-, розі-*. Усно поясніть вибір префікса.

Вправа 73. Пригадайте, за яких умов префікс *з-* змінюється на *зі-, с-*. Усно поясніть, чим зумовлений вибір префікса *з-, зі-, с-* при утворенні кожного з наведених дієслів.

Звести, знайти, зорганізувати, зуміти; зібрати, зігнати, зірвати, зіскочити; сказати, спитати, стерти, сформувати, схилити.

* *Марево* – тут: миготливий шар теплого повітря біля поверхні землі; сучий туман.

§ 14. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ СЛІВ. ПРЯМЕ І ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Лексичне значення слова розкривається через його зв'язок з іншими словами у словосполученні, реченні чи тексті.

У мові багато слів в різних словосполученнях є назвами одного предмета, ознаки чи дії. Наприклад: *антена, аптека, багатіти, баян, бджола, безжурний, буряк, бур'ян*. Їх називають *однозначними*. Однак значно більше слів, які мають по кілька значень. Їх називають *багатозначними*. Такими, наприклад, є дієслова *бігти, впадати – впасти* та інші, порівн.: *біжить дитина* (швидко рухається), *біжить ріка* (швидко тече); *біжать роки* (швидко минають), *біжить глечик* (протікає); *струмок впадає в річку* (вливається), *впадає в гнів* (сердиться), *гуси на озеро впали* (сіли)...

Вправа 74. Розгляньте словосполучення і з'ясуйте в них значення дієслова *бити*. Свої спостереження підтвердьте дієсловом-синонімом із довідки.

Бити кіл; бити олію; бити масло; бити конем; бити ферзя; бити в барабан; бити в литаври; бити фундамент; бити посуд; годинник б'є; бити льон; бити з гармати; бити зайців; прожектор б'є; фари б'ють; хвиля б'є.

Довідка: вганяти (забивати), виготовляти, вигравати, грати, задзвонити, завдавати шкоди, зливати, лютувати, полювати, руйнувати, світити, стріляти, тіпати (*очищати від насіння*), хлюпати.

Вправа 75. Прочитайте і розкрийте (усно) значення прикметників у словосполученнях. Окремо випишіть словосполучення з прикметниками, вжитими: а) в прямому і б) переносному значенні.

Важкий багаж, важкий шлях, важка задача. Велика втрата, велика кімната, велике місто. Високий авторитет, високі гори, висока оцінка. Гаряча вода, гаряча пора, гарячий характер.

Вправа 76. Прочитайте текст.

КОВЗАР

Тарас Шевченко... Такий великий, що бути більшим не можна. Як Україна. Як світ... Ріс безрідним сиротою, а став найріднішим усім нам з покоління і в покоління. Був кріпаком, а заговорив – і показав шлях до свободи... Він безсмертний, як

саме життя, тому став нашою долею і заповітом. І на сторожі правди, любові і честі стоїть його слово.

«Все йде, все минає», – сказав Великий Кобзар. Але Тарас Шевченко залишатиметься безсмертним, поки живе Україна. Ім'я цієї людини є уособленням непереборної волі, сили духу, пророчого дару. Поетичний спадок Шевченка – це чисте джерело, що живить цілі покоління. І сьогодні Кобзареві ідеали – Україна, Мати, Воля, Правда, Любов – священні для нас (З ювілейного видання «Кобзаря» 2013 р.).

Пам'ятник Кобзареві у Харкові

Дайте відповіді на запитання:

1. Чому Тарас Шевченко – безсмертний?
2. Що уособлює ім'я цієї геніальної людини?
3. На сторожі чого поставив Шевченко слово?

4. Які ідеали були у Шевченка?
5. Що мав на увазі поет, коли писав:

Ну що, здавалося б, слова?
Слова та голос, більш нічого.
А серце б'ється, ожива,
як їх почує...

§ 15. СИНОНІМИ Й АНТОНІМИ

Вправа 77. Прочитайте речення, зверніть увагу на виділені слова, визначте, що в них спільного і чим вони відрізняються між собою.

Ольга Василівна спокійно відреагувала на повідомлення, але почує *непокоїть* її, *тривожить*, *мучить*, *гризе* і *пече* душу (*Ірина Вільде*).

Слова, які відрізняються звучанням, але близькі своїм значенням, називаються синонімами (sinonime): *дорога, шлях, путь, гостинець; гарний, вродливий, красивий, привабливий; говорити, розмовляти, балакати*.

Синоніми, як правило, належать до одної частини мови, хоча синонімами до окремих дієслів можуть бути і фразеологізми: *втекти і накивати п'ятами; помилитися і дати маху; знущатися і воду виварити* (з когось).

Вправа 78. Розгляньте пари слів і визначте, що в них спільного і що відмінне.

Водночас – одночасно, бархатний – оксамитовий, амністувати – помилувати, ополоник – черпак, дорога – автострада.

Вправа 79. Пригадайте, як називаються слова, що мають протилежне значення, і знайдіть такі слова у кожній групі.

Зразок: вечір – ранок.

1. Вечір, земля, кривда, небо, правда, радість, ранок, спокій, сум, тривога.

2. Близький, високий, вузький, глибокий, далекий, крутий, мілкий, пологий, низький, широкий.

3. Будувати, здобувати, збирати, купувати, пам'ятати, продавати, розкидати, руйнувати, втрачати, забувати.

Вправа 80. До поданих слів доберіть синоніми й антоніми (де вони можливі) і введіть їх у речення.

День, мир, спокій; весняний, вечірній, легковажний; голосно, завжди, спокійно; говорити, працювати, пригадувати.

§ 16. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

У мові чимало усталених висловів і зворотів, тобто таких, які народ використовує у готовому вигляді, передає від покоління до покоління, знає їх значення і поза текстом. Це **фразеологізми** (fraiseologisme).

Фразеологізми склалися протягом століть і являють собою яскраві, дотепні, влучні вислови: *усі розуми поїв* – «мудрий»; *мати довгий язик* – «говорити зайве»; *п'ятами накивати* – «втекти»; *пекти раки* – «почервоніти, знітитись»; *віддати чолом* – «виявити шану».

Значення фразеологізму можна передати одним словом (*язика прикусити* – «замовкнути»; *бісики пускати* – «загравати з кимсь, кокетувати») або словосполученням і навіть цілим описом (*побувати на коні і під конем* – «мати досвід добрий і поганий»).

До фразеології у широкому значенні слова зараховують прислів'я і приказки (*згода дім будує, а незгода руйнує*), а також складні терміни (*базедова хвороба, інфаркт міокарда, дзвінки приголосні, холодна війна* і под.)

Вправа 81. Спишіть речення, замінивши в них підкреслені слова фразеологізмами з довідки. Зверніть увагу на правопис особових імен.

1. Сьогодні Петрик устав дуже рано. 2. Учитель похвалив Миколу за відмінну роботу, але порадив не зазнаватися. 3. Наша команда швидко забила гол у ворота Родіона. 4. Клас вирішив не відставати. 5. Не годиться Іванові, вже дорослому хлопцеві, плакати.

Довідка. Одним махом. Ні світ ні зоря. Не задирати носа. Нюні розпускати. Не пасти задніх.

Вправа 82. Що означають ці вирази? Коли і для чого їх вживають?

1. Іноді б'ють Хому за Яремину вину. 2. Вийшов Юхим із води сухим. 3. На вовка неслава, а овець їсть Сава. 4. Який Сава, така й слава. 5. Як постелишся, так і виспишся.

Вправа 83. Користуючись довідкою, з'ясуйте значення фразеологізмів:

Ахіллесова п'ята. Братися за розум. Взяти під обстріл. Ведмежа послуга. Дивитися вовком. Піти вгору. Бути на сьомому небі. Валом валити. Бабине літо.

Я. Жмінка. Бабине літо

Довідка: Радіти, відчувати надзвичайне задоволення. Вразливе місце, слаба ланка чогось. Сердитися. Поліпшити своє становище. Невдала допомога, яка перетворюється на шкоду. З'являтися, йти у великій кількості чи великою масою. Переглянути свою поведінку. Критикувати. Сухі теплі дні ранньої осені і павутиння, що літає в цю пору.

Вправа 84. Ознайомтесь із матеріалами вправи і прочитайте їх уголос. Визначте, який запис має ознаки тексту, тобто об'єднує речення, що пов'язані між собою за змістом і розкривають певну тему, а який є набором окремих речень і не виражає спільної думки.

1. Великий поет – це одне, а велика людина – це інше. Він був геніальний стиліст, але стиль його життя часто шокує. Хто вміє копіювати, той вміє творити. Віруюча і мисляча людина не може не думати. Ми з тобою, наче квіти, що зросли на чужині (*Із П. Сороки*).

2. Один чоловік їхав раз зі своїм малим сином. Надворі було дуже душно, дорога важка, коні спітніли, а синок каже: «Тату, не видите, як наші бідні коники утомилися, сердешні? Чому ж бо їх не візьмете на віз, аби трохи підвезлись?» (*Ю. Федькович*).

Вправа 85. Уважно прочитайте вірш В. Симоненка, визначте його тему, сформулюйте основну думку, підтвердьте зв'язок речень за змістом і логічну послідовність і відшукайте мовні засоби, якими підтверджується смислова і стилістична єдність цього тексту.

Скільки б не судилося страждати,
все одно благословлю завжди
день, коли мене родила мати
для життя, для щастя, для біди.

День, коли мої маленькі губи
вперше груди мамині знайшли,
день, що мене вперше приголубив
ласкою проміння із імли.

П. Басанець. Материнство

Вправа 86. Прочитайте текст і дайте йому назву. Складіть простий план спочатку усно, а потім запишіть його.

Слово найтонше доторкається до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду.

Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (*В. Сухомлинський*).

Вправа 87. Прочитайте звернення до людини письменника середини ХІХ століття Федора Достоєвського.

«...Любіть всі Божі створіння, весь світ і кожную піщинку в ньому. Любіть кожен листок, кожен промінчик Божого світла. Любіть звірів, рослини – любіть усе... Якщо ви все любите, ви побачите таїну, що прихована всюди. Помітивши її, ви з кожним прожитим днем будете краще розуміти її. І врешті-решт ви полюбите весь світ всеохопною любов'ю».

Дайте відповіді на запитання:

1. Хто і що в цьому світі, на ваш погляд, заслуговує найглибшої любові?
2. Яка людина здатна любити світ безкорисливо?
3. Чому кажуть, що як людина сприймає світ, така і душа в неї?
4. Які пестливі форми слів *мама, тато, баба, дід* ви знаєте?

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Розділ мовознавства, що займається вивченням слова як частини мови, називається **морфологією** (morphologie).

§ 17. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 88. Прочитайте речення, знайдіть у ньому слова тих частин мови, які ви вже вивчали. Що ви знаєте про них з уроків молдовської мови?

В поривах вітру серце здоровіє,
дзвінкий мороз жене гарячу кров,
крізь холоди іде відважна мрія
про подвиги, про славу, про любов.
(Т. Севернюк)

М. Самокиш. Бій М. Кривоноса з Я. Вишневецьким

Вправа 89. Перегляньте запропонований ряд слів і поміркуйте над тим, на що в кожному окремому випадку треба звернути увагу, щоб не помилитися при визначенні частини мови.

Багато (багато учнів і багато читати); біг (швидкий біг і швидко біг); віз (віз пшеницю і новий віз); мати (моя мати і мати можливість); мило (мило усміхатися і пахуче мило); ніс (розбив ніс і ніс сумку); тепло (зберегти тепло і тепло привітати).

При розпізнаванні частин мови необхідно враховувати, що означає слово, як воно сполучається з іншими словами та яку синтаксичну роль виконує в реченні.

Групи слів, які мають властиві тільки їм лексичне значення, морфологічні ознаки і синтаксичну роль, називаються частинами мови (părțile de vorbire).

Українські граматики виділяють десять частин мови: *іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частку і вигук.*

Шість частин мови об'єднують слова, що називають предмети, дії і стани, ознаки та інші поняття мовної дійсності. Це слова, які мають лексичне значення, кожне з них має свої граматичні ознаки, виконує певну синтаксичну роль. Ці частини мови називаються **самостійними, повнозначними**. До повнозначних належать іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово і прислівник.

При визначенні частин мови береться до уваги не лексичне значення кожного окремого слова, а те, що є спільним для тисяч слів певної частини мови. Для іменника – це назва предмета, або предметність; для прикметника – це назва ознаки предмета; для дієслова – це назва дії або стану. Узагальнене значення кожної повнозначної частини мови встановлюємо також за питаннями.

Повнозначним частинам мови протиставляються три **неповнозначні**, до яких належать прийменник, сполучник і частка. Неповнозначні частини мови не мають лексичного значення, самостійних граматичних ознак і не виконують самостійно жодної синтаксичної ролі в реченні. Вони тільки обслуговують повнозначні частини мови, тому їх ще називають **службовими**.

Змінні частини мови	→	Іменник	Хто? Що?	<i>Батько, гора.</i>
	→	Прикметник	Який? Чий?	<i>Веселий, дубовий, Олин.</i>
	→	Числівник	Скільки? Котрий?	<i>Багато, два, троє, третій.</i>
	→	Займенник	Хто? Що? Який? Чий? Скільки?	<i>Ти, що, такий, мій, свій, стільки.</i>
	→	Дієслово	Що робити? Що робить?	<i>Писати, читати, пише, сидить.</i>
Незмінні частини мови	→	Прислівник	Де? Коли? Чому? Як?	<i>Тут, завтра, зосліпу, тихо.</i>
	→	Прийменник	–	<i>Без, в, від, до, з.</i>
	→	Сполучник	–	<i>І, а, але, бо, щоб.</i>
	→	Частка	–	<i>Авжеж, еге, невже? б (би)</i>
	→	Вигук	–	<i>Ай, ох-ох-ох, ого!</i>

Повнозначні (самостійні) частини мови відрізняються від неповнозначних (службових) тим, що до перших можна поставити запитання, а до других запитання не ставлять.

Вигук як частина мови стоїть окремо, бо слова, які він об'єднує, не мають ознак ні самостійних, ні службових частин мови.

Вправа 90. Ознайомтесь із текстом і выпишіть з нього окремо іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова та прислівники. Усно аргументуйте належність слова до тієї чи іншої частини мови. До кожного повнозначного слова поставте запитання.

Роман народився бджолярем. Він – степовик, знає таємну бджолину мову. Аби ви тільки побачили його серед вуликів! Він непоквапом, урочисто підходить до одного, до другого вулика, вслухається... З самого ранку стоїть на пасіці трудовий гул, ніби аж радісний, як музика добробуту і злагоди (*За О. Гончаром*).

Вправа 91. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть службові слова, усно поясніть, чому вони службові.

Пам'ятаю, вишні доспівали,
наливались сонцем у саду.
На прощання ти мені сказала:
«Де б не був, а я тебе знайду...».
(*В. Сосюра*)

Вправа 92. Підготуйте твір-роздум про вчинки людей на основі особистих спостережень (роздуми можуть бути схвальними або ж мати характер аргументованого осуду).

Вправа 93. Прочитайте вголос оповідання О. Буценья й перекажіть його зміст. Наскільки правдоподібна ситуація відтворена в ньому? Знайдіть у тексті слова, які дають підставу одному з хлопців назвати дівчинку чепурухою. Яке речення заперечує це?

НА ВУЛИЦІ

Іде дівчинка до школи. Бантики чистенькі, платтячко випрасуване, черевічки блищать. Поряд з нею мама, несе їй портфель. А позаду двоє хлопців ідуть, розмовляють.

Один каже:

– Дивись, яка чепурна дівчинка. Аж глянути любо. Чепуруха!

А другий йому відповідає:

– І зовсім не чепуруха вона.

– Це чому? – здивувався перший. – Вона ж он яка чистенька.

– А тому, що все за неї робить мама. Навіть портфель їй до школи носить, я щодня бачу. Ліниві охайними не бувають.

Так це чи не так?

Поведіть дискусію про порушену автором проблему.

Вправа 94. Знайдіть у тексті до попередньої вправи прикметники і числівники, випишіть їх і поясніть, за якими ознаками ви їх розмежували.

ІМЕННИК

§ 18. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ, ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 95. Перепишіть речення, знайдіть іменники, впишіть їх у подану таблицю, заповнюючи граfi за зразком.

Форма в реченні	Відповідає на запитання	Початкова форма (Н. в)	Значення	
			лексичне	частиномовне
саду	чого?	сад	площа землі з фруктовими деревами	предмет

Щаслива праведна людина, що в радості й горі буде слово рідної землі.

Іменник (substantiv) – це частина мови, що означає назву предмета і відповідає на запитання хто? що?

У граматиці предметом називається усе те, до чого можна поставити запитання *хто це?* або *що це?* Наприклад: *чоловік, інженер, холод, сорока, міст, зерно, відвага, грім, листоноша, рік.*

Іменники бувають чоловічого (*він*), жіночого (*вона*) і середнього (*воно*) роду, змінюються вони за відмінками й числами.

Вправа 96. Скільки відмінків в українській мові, а скільки їх у мові молдовській? Назвіть відмінки обох мов і запитання до них.

Вправа 97. Ознайомтесь із реченнями, випишіть іменники і письмово визначте їх морфологічні ознаки та синтаксичну роль. Аналіз зробіть за такою схемою:

Форма в реченні	Початкова форма	Власна чи загальна назва	Істота чи неістота	Рід	Число	Відмінок	Синтаксична роль
сонця	сонце	заг. н.	неістота	с.	одн.	Р.	додаток

1. Ми ловили сонця теплі промінці, щоб вони медово стигли у руці (*В. Крищенко*). 2. Де мати посіє, там стелиться ласка, де мати посадить, там сходить добро (*В. Крищенко*). 3. Учора в лузі пасся білий кінь поміж проміння, ластівок і квітів (*Є. Гуцало*).

Іменники бувають **загальні** та **власні** (тобто власні і загальні назви). Вони називають **істоти** і **неістоти**, мають граматичні значення роду, змінюються за числами і відмінками, у реченні виступають підметами, додатками та іншими членами речення.

У різних мовах іменники найчастіше відрізняються значенням роду, кількістю відмінкових форм та їх функцій.

Вправа 98. Перекладіть (письмово) текст українською мовою, підкресліть іменники та усно визначте їх рід в обох мовах.

Aș zice că era harnică și silitoare ca o furnică mama, dar nu știu ce fac furnicile acolo în furnicarul lor iarna, pe când mama iarna întreagă torcea, țesea, cosea, cârpea, iar de cu primăvară și până toamna târziu basmaua ei albă, căci purta basma albă, zbură ca o pasăre – ba e în casă, ba e afară, ba se întorcea în amurg, albind ușor pe o dungă de deal, în seninul serii; alerga, pentru că avea, cum zicea ea, copii, și azi, gândindu-mă la pasărea cea albă a copilăriei mele, nu pot spune că am văzut-o măcar o singură dată, măcar o singură clipă, stând pe-o ramură, lângă cuibul său (*І. Друце*).

§ 19. ВЛАСНІ Й ЗАГАЛЬНІ ІМЕННИКИ

У парах слів *гора Говерла, місто Кишинів, село Задубрівка, учитель Попович* легко виділяються іменники *гора, місто, село, учитель*, що є загальними назвами, та іменники *Говерла, Кишинів, Задубрівка, Попович*, що є власними назвами.

Загальні іменники (*substantivele comune*) – це узагальнені найменування предметів, зокрема назв людей, тварин, комах, географічних об'єктів, речей, явищ тощо, наприклад: *брат, мати, лев, бджола, вершина, джерело, озеро, плаття, посуха, спека, спостереження*.

Власні іменники (власні назви) (*substantivele proprii*) – це індивідуальні назви окремих людей, клички тварин, назви географічних об'єктів, конкретних предметів, єдиних у своєму роді явищ, подій, наприклад: *Антоненко, Василь Борисюк, Вороний, Ласка, Прип'ять, Хмельниччина, Київ, Сучава*.

Вправа 99. Розгляньте схему, зверніть увагу на можливе групування власних назв і письмово або усно доповніть кожну групу своїми прикладами.

Власні назви відрізняються від загальних не лише тим, що вони виділяють окремий предмет з-поміж ряду подібних, а й написанням, порівн.: *вулкан і Етна, місто і Одеса, озеро і Балатон, острів і Гренландія, перевал і Німчич, протока і Дарданелли, течія і Гольфстрім*.

У складених (багатослівних) власних назвах слова на означення родових понять пишуться з малої букви, наприклад: *Азовське море, Апеннінський півострів, Зелений мис, Кавказький хребет, Київська область, Одеський національний економічний університет.*

Назви творів, книг, журналів, картин, кінофільмів, вистав, заводів, фабрик, кораблів пишуться з великої літери і беруться в лапки, наприклад: *повість «Земля», роман «Собор», драма «Украдене щастя», кінофільм «Аватар», вистава «Наталка Полтавка», журнал «Ластівка», завод «Граніт», пароплав «Грузія», магазин «Дитячий світ».*

Вправа 100. Перепишіть текст, однослівні власні іменники підкресліть прямою лінією, а складені власні назви – хвилястою. Усно поясніть їх правопис.

Головний приз міжнародного театрального фестивалю «Біла вежа», що відбувся у Бресті, виборів Волинський обласний театр ляльок. Серед сценічних робіт колективів із Білорусі, Росії, Польщі, Німеччини вистава луцьких лялькарів «На Івана Купала» (п'єса Ярослава Стельмаха за твором Миколи Гоголя) визнана суворим журі найкращою (*Газ.*).

Вправа 101. Користуючись словником (зокрема з інтернету), запишіть власні назви українською мовою.

Algeria, București, Calea-Lactee, Calea-robilor, Canalul Panama, Capul Bunei Speranțe, Carul-Mare, Chișinău, Danemarca, Elveția, Golful Persic, Insulele Bermude, Londra, Maroc, Oceanul Înghețat de Nord, Orientul Apropiat, Peninsula Balcanică, Porțile de Fier.

Усі іменники поділяються ще на дві групи – **назви істот** і **назви неістот**. Назви істот відповідають на запитання *хто?* Назви неістот – на запитання *що?* Наприклад: *хто? – автор, брат, воїн, голуб, дитя, мати; що? – бібліотека, буква, вікно, господарство, яблуна, гриб, двері, заздрощі.*

Вправа 102. Прочитайте текст. Окремо випишіть назви істот і назви неістот. Усно поясніть написання іменників з малої і великої літери.

Шевченко зробив для української літератури те, що Пушкін для російської, Гете для німецької, Шекспір для англійської. Ні, більше. Він підніс українське письменство до рівня загальнолюдських ідеалів. Шевченко – одне з найбільших прав України на міжнародну повагу. У цьому праві немає жодного

образливого слова для інших націй. Воно все написане любов'ю до всіх народів, до всіх людей на землі... (Д. Павличко).

Назви істот і неістот розрізняються формами знахідного відмінка: в назвах істот вони спільні з родовим відмінком, а в назвах неістот – із називним, наприклад:

Н. хто?	<i>брат</i>	що?	<i>стіл</i>
Р. кого?	<i>брат-а</i>	чого?	<i>стол-а</i>
Зн. кого?	<i>брат-а</i>	що?	<i>стіл</i>

Вправа 103. Від іменників першої або другої групи утворіть форми знахідного відмінка однини. Назви істот підкресліть.

1. Автор, автобус, базар, бригадир, гість, грім, село, договір, зілля, ім'я, клен, мати, м'яч.

2. Авантюра, авторка, актриса, крило, дітвора, деталь, епоха, жінка, здоровниця, калина, мама.

Вправа 104. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Назви істот підкресліть однією лінією, а назви неістот – двома.

IN PĂDURE

Aici era o pădure. Pădurea aceasta era mare și frumoasă. Primavara și vara pădurea era verde. Toamna frunzele cădeau. Iarna copacii nu aveau frunze. Zăpada acoperea copacii. Vara în pădure mai creșteau ciuperci, fragi, mure și flori. În pădure trăiau și multe animale: vulpea, lupul, veverița, iepurele și altele (А. Садецька).

С. Пивторак. Проліски і ряст цвітуть

§ 20. РІД ІМЕННИКІВ

Усі іменники, що мають форму однини, належать до одного з трьох родів: чоловічого, жіночого чи середнього.

До чоловічого роду (*genul masculin*) належать іменники, з якими можна сполучити слова *він, цей* чи *один*, наприклад: *дідусь, біль, хлопець, голос, день, дуб, дует*.

До жіночого роду (*genul feminin*) належать іменники, з якими можна сполучити слова *вона, ця* чи *одна*, наприклад: *мати, буря, школа, воля, троянда, дівчина, дорога, дружба*.

До середнього роду (*genul neutru*) належать іменники, з якими можна сполучити слова *воно, це* чи *одне*, наприклад: *багатство, слово, поле, ім'я, вчення, горе, дитя, дівча*.

Іменники, що вживаються тільки у множині, не мають значення роду, наприклад: *вила**, *граблі**, *двері, ножиці*.

Вправа 105. Прочитайте текст, знайдіть у ньому іменники й поясніть наявність чи відсутність у них значення роду, визначте рід, якщо слово його має.

Як любила мати робити і в городі, і в полі, і в лузі і тихо втішатися зробленим! Вона, як свята, очікувала садіння, косовиці, жнив; вона любила, щоб снопи** були гарними, як діти, а полукіпки*** стояли наче парубки – плече в плече. І дуже полюбляла в жнива після праці лягти на віз і дивитись на зорі, на Чумацький Шлях, на Стожари і на отой Віз, що народився із дівочих сльозин (*За М. Стельмахом*).

Вправа 106. Перекладіть словосполучення українською мовою і визначте рід іменників. Порівняйте рід іменників в обох мовах.

Ac de cusut, bancă comercială, cheie franceză, clopot de biserică, iluzie optică, lucru de mână, om de vază, ordine de zi, șoarece-de-câmp, viață rașnică.

В українській мові деякі іменники, що означають назви людей, можуть бути як чоловічого, так і жіночого роду, наприклад: *Хлопчик цей – круглий сирота. Я сирота осталась*. Їх називають іменниками спільного роду (*gen comun*).

Чоловічий чи жіночий рід таких іменників зумовлений статтю названої особи. Визначаємо рід за формою залежних

* *Віла, граблі* – сільськогосподарські знаряддя праці.

** *Сніп* – зв'язаний оберемок зрізаних стебел хлібних злаків.

*** *Полукіпок* – 30 снопів скошеного або зжатоного хліба.

від іменника прикметників, числівників, займенників і деяких дієслів, ужитих в однині, порівн.:

*звичайний базіка і звичайна базіка;
типовий задавака і типова задавака;
ще один невдаха і ще одна невдаха;
цей непосида і ця непосида;
пішов бідолаха і пішла бідолаха.*

За статтю визначаємо рід незмінюваних іншомовних іменників – назв осіб, як-от: *леді* (ж. р.), *донна* (ж. р.), *фрау* (ж. р.), *мадам* (ж. р.), *гер* (ч. р.), *рефері* (ч. р.), *лорд* (ч. р.), *інкогніто* (ч. або ж. р.).

Рід незмінюваних назв тварин, зокрема птахів, – чоловічий: *шимпанзе, колібри, поні, кенгуру, фламінго.*

Назви предметів, у тому числі страв, – середнього роду: *сарі, кашне, кашпо, суфле, олів'є.*

Рід власних географічних назв встановлюємо за родом загальної до них назви: *Тбілісі* (с. р., бо місто), *Міссурі* (ж. р., бо ріка), *Конго* (ж. р., бо країна).

Вправа 107. Перепишіть вправу, додаючи до слів можливі закінчення. Усно поясніть, від чого залежить рід підкреслених іменників і як ви його визначили. Знайдіть у словнику молдовські відповідники підкреслених слів.

1. Два чоботи пара: ц... вискочка, а т... забіяка. 2. Васько справж... задавака. 3. Нелегко живеться стар... каліці. 4. Як... ти пустомеля ... 5. Як...сь розбишака наляка... дитину. 6. Не можна, сину, бути так... роззявою.

Вправа 108. Складіть зі словами *листоноша, плакса, сусіда* по два речення так, щоб кожне слово в одному випадку було іменником чоловічого роду, а в іншому – жіночого.

Вправа 109. Перекладіть українською мовою іменники *alice de vânătoare, durere, înregistrare, pojar, Siberia, stepă, șal, șampon, tul*. Зверніть увагу на рід перекладених слів. Чи збігається форма роду цих слів в обох мовах?

Вправа 110. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви, щоб можна було визначити рід відповідних іменників (виконуйте з допомогою словника).

1. Відчуваю сильн... біль у суглобах. 2. У мене є й інш... запис пісні. 3. Діти перехворіли свинкою і кор... 4. А далі буде найжджен... путь. 5. За рояль... була вчителька. 6. За Сибір... сонце сходить. 7. Над степ... пронеслась чорна буря. 8. Мені подобається біл... шаль. 9. Ти як... шампун... користуєшся? 10. Мені вистачить і п'яти метрів тюл... .

§ 21. ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

Більшість іменників – це назви предметів, які можна порахувати. Наприклад: *один будинок, дві дороги, три дерева, десять слів*.

Форми іменників, яких вони набувають у сполученні зі словами *один* або *одна* чи *одне* (*одно*), називаються **одниною** (singular), а форми, яких вони набувають у сполученні зі словами *два* (*дві*), *три* і т. д., називаються **множиною** (plural), порівн.: *один будинок* і *два, три будинки*; *одна дорога* і *дві, три дороги*; *одне дерево* і *два, три дерева*.

В іменниках, які мають обидві форми числа, одна означає один предмет, а множина – два і більше.

Вправа 111. Складіть розповідь (5–6 речень) про своє місто чи село, вживаючи іменники у формі однини та множини.

Вправа 112. Перепишіть текст, знайдіть іменники і визначте їх число. Іменники у формі однини підкресліть прямою лінією, а у формі множини – хвилястою.

До вечора скульптор встиг і відпочити, і накидати кілька ескізів з хлопчаків, яких він бачив біля контори, і походити з головою артілі по господарству. Вони побували на фермах, у кузні, на електростанції. Чутка про скульптора вже встигла облетіти село, і скрізь, де б він не з'являвся, його зустрічали привітно й люб'язно. На фермі щебетливі доярки влаштували йому справжній допит, жваво цікавлячись, кого він уже виліпив на своєму віку... (*О. Гончар*).

Залежно від форм числа відмінювані іменники поділяються на три групи.

До **першої групи** належать іменники, які мають форми однини і форми множини. Напр.: *школа* – *школи*, *дерево* – *дерéва*, *учитель* – *учителі*, *лан* – *лані*, *машіна* – *машіни*, *селó* – *сéла*. Їх у мові переважна більшість.

До **другої групи** належать іменники типу *дитвора*, *доброта*, *совість*, *кисень*, *насіння*, *Львів*, які мають лише форми однини. Їх називають **однинними іменниками** (singularia tantum).

До **третьої групи** належать іменники типу *взаємини*, *граблi*, *солодоці*, *Карпати*, які мають лише форму множини. Їх називають **множинними іменниками** (pluralia tantum).

Вправа 113. Розгляньте схему, зверніть увагу на можливе групування однинних і множинних іменників. Усно чи письмово доповніть кожну групу своїми прикладами.

Вправа 114. Прочитайте текст, знайдіть іменники і випишіть їх, розподіливши на три групи: а) такі, що мають форми однини і множини; б) такі, що мають тільки форму однини (однинні) і в) такі, що мають тільки форму множини (множинні). Чи не зосталась якась група без прикладів?

...Тим часом багатому братові аж дивно, чому Іван сьогодні не прийшов до нього робити, хоч він платив йому лише напівгнилою соломою. Багач вийшов надвір, бачить, що з димаря братової хижки* куриться, і не може собі уявити, звідки брат взяв дров або соломи. Цікавість узяла гору. Такий лютий, грізний ступив у хату, грюкнув дверима і вже кричати хотів. Але з дива не міг слова промовити. Він побачив, що всі веселі, борщ їдять, у хаті тепло.

Бідний брат забув усі кривди, заподіяні багатим братом, і гостинно запросив його до столу. Той сів, почав їсти, а сам улесливо говорить, який він радий, що сім'я брата і сита, і в теплі сидить. Але його мучила думка, звідки все це взялося. Бідний брат похвалився, що в нього є чарівний прутик (Н. тв.).

* Хижка – дуже бідна хата.

Увага! Число іменників типу *володіння, бажання, знання*, які в називному і знахідному відмінках однини і множини мають закінчення *-я*, визначається тільки у тексті, порівн.: *своє володіння і свої володіння, моє знання і мої знання, таке бажання і такі бажання*.

§ 22. ЗМІНА ІМЕННИКІВ ЗА ВІДМІНКАМИ

У сполученні з іншими словами більшість іменників змінює свою форму. Наприклад: *моя сестр-а, запитати у сестр-и, подарувати сестр-і, покликати сестр-у, йти з сестр-ою, говорити при сестр-і, дорога сестр-о; плаче немовл-я, підійти до немовлят-и, дати немовлят-і, переповити немовл-я, їхати з немовл-ям, побачити у немовлят-і* тощо.

Форма іменника, яка виражає його відношення до інших слів у словосполученні і реченні, називається відмінком (саз).

В українській мові сім відмінків: *називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий і кличний*. За шістьма з них закріпилися типові форми запитань *хто? що?*

Називний	<i>хто?</i>	<i>що?</i>
Родовий	<i>кого?</i>	<i>чого?</i>
Давальний	<i>кому?</i>	<i>чому?</i>
Знахідний	<i>кого?</i>	<i>що?</i>

Орудний ким? чим?
Місцевий на кому? на чому?

До **кличного відмінка** не ставимо запитання, оскільки він не дає відповіді, а служить формою звертання до співрозмовника: *дідуся, Іване, мамо, матусю, сестричко*.

Зміна іменників за відмінками називається **відмінюванням** (declinare).

Називний відмінок іменників називається **прямим** (direct), усі інші – **непрямими** (indirecte).

Називний відмінок є **початковою формою іменника**.

Для іменників, що мають однину і множину, початковою є форма називного відмінка однини.

Для іменників, що мають лише множину, початковою є форма називного відмінка множини.

Вправа 115. Прочитайте текст і запропонуйте до нього заголовок. Випишіть іменники, визначте їх рід, число і відмінок.

Наша мовна традиція сягає далеких, докняжих, часів. У період держави Київської Русі наше слово сягнуло державного творення. Воно збагачувалося іншими мовами, збагачувало їх. Його розвитку не могли зашкодити княжі усобиці, феодальна роздрібленість і навіть багатовікове монголо-татарське іго. Підне подиву, що його не стяла шабля, що його не затоптали в болото кінські копита, що воно не розвіялося у вихорі навальних орд, а залишилося сіллю землі й народу (*Б. Харчук*).

Вправа 116. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Іменники – назви істот підкресліть прямою лінією, а назви неістот – хвилястою. Перекажіть зміст тексту українською мовою.

Familia Moromete se întorsese mai devreme de la câmp. Când ajunseseră acasă, Paraschiv, cel mai mare dintre copii se dăduse jos din căruță, lăsase pe alții să deshame și să dea jos uneltele, iar el întinsese pe prispă o haină veche și se culcase. La fel făcuse și al doilea fiu, Nilă. Al treilea băiat, Achim, se furișase în grajdul cailor, se trântise în iesle să nu-l mai găsească nimeni, iar cele două fete, Tita și Plinca, plecaseră repede la gărlă să se scalde. Rămas singur în mijlocul bătăturii, Moromete, tatăl, trăsese căruța sub umbra mare a celor doi salcâmi (*М. Преда*).

Вправа 117. Пригадайте, що називається звертанням. Прочитайте вірш В.Симоненка. Знайдіть іменники-звертання та сполучення слів – звертання, в яких є іменник, визначте число і відмінок цих іменників.

Берези, в снігу занімалі,
іній на вітах слізьми,
про що ви мрієте, білі?
– Про сонце мріємо ми...

Дуби в крижаній кольчузі,
одягнуті в сиві шовки,
про що замислились, друзі?
– Про сонце наші думки...

Серце, недавно кволе,
му́ко моя мала,
чому щеміш, як ніколи?
– Хочу її тепла...

Вітри із морозяним шпаром,
куди вас несуть чорти,
чого галасуєте зором?
– Хочемо сонце знайти...

Очі, наповнені горем,
очі сумні мої,
чому ви блукаєте зором?
– Хочем побачить її...

Розуме мій байдужий,
вируч мене хоч ти –
над чим ти думаєш, друже?
– Хочу надію знайти...

А. Чаріна. Зимовий пейзаж

В українській мові є іменники, які у сполученні з іншими словами не змінюють своєї форми. Наприклад: *будується депо, під'їхав до депо, належить депо, обгородили депо, перший квартал за депо, працюю в депо.*

Іменники, які у сполученні з іншими словами не змінюють своєї форми, називаються **незмінюваними** (*neflexibile*).

До незмінюваних іменників в українській мові належать:

1. Жіночі прізвища на приголосний та на **-о**: *Борисюк (Ганна), Власенко (Ірина), Павлюк (Ольга), Сніжко (Марія).*

2. Складноскорочені слова (абревіатури), утворені з початкових букв: АЕС (атомна електростанція), ООН (Організація Об'єднаних Націй), УТН (Українські телевізійні новини).

3. Власні і загальні іменники іншомовного походження з основою на -а/-я, -е/-є, -і/-ї, -о, -у/-ю: ампула, Дюма, Золя, аташе, Беранже, Монтеск'є, алібі, візаві, Анегрої, бюро, Марокко, Емінеску, інтерв'ю*.

Відмінок і число незмінюваних іменників можна визначити в контексті: *Одне вільне місце є в п'ятому купе* (купе – місцевий відмінок однини). *Рожевих фламінго* (родовий відмінок множини) *майже не залишилось*.

Вправа 118. Знайдіть і випишіть незмінювані іменники.

Авто, АТС, Бабенко (Ганна), борошно, Винничук (Василь), Гейне (Генріх), драже, журі, Істратій (Ольга), кашне, кенгуру, Нікарагуа, пані, панно, поні, Попеску, США, тире, ЧАЕС, Іонуц, Александрі, порт, скло.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому рядку всі іменники однинні?
  - Долото, фізика, дерево, знання, бій
  - Сало, математика, перемога, місце, місяць
  - Золото, ботаніка, вічність, гора, час
  - Молоко, аспірин, хімія, щастя, честь
- У якому рядку всі іменники множинні?
  - Нігті, уроки, вартості, пустощі, кучері
  - Ножиці, лінощі, щипці, заздрощі, солодощі
  - Нарциси, огляди, диски, двері, дипломати
  - Надії, мови, цінності, парти, дріжджі
- У якому рядку є незмінювані іменники?
  - Сонце, автострада, бюлетень, шовк, зір
  - Віконце, інтерес, річка, рушник, олія
  - Добро, шосе, Шевчук, інтерв'ю, листок
  - Радість, відданість, відмінок, ряд, пані

* Не зрозумілі вам слова знайдіть у словнику або попросіть учителя пояснити їх значення.

§ 23. ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ ТІЛЬКИ У МНОЖИНІ

Вправа 119. Знайдіть на карті України чи вашої області 10 множинних власних назв і запишіть їх.

Іменники, що вживаються тільки у множині, у називному відмінку мають закінчення *-а (вил-а)*, *-я (вінц-я)*, *-и (сан-и)*, *-і (ножиц-і)*, *-ї (Турба-ї)*. Ці закінчення є також у формах знахідного і кличного відмінків.

Відмінюються множинні іменники за такими зразками:

Н.	<i>вил-а</i>	<i>збор-и</i>	<i>грош-і</i>	<i>двер-і</i>	<i>діт-и</i>	<i>сан-и</i>
Р.	<i>вил</i>	<i>збор-ів</i>	<i>грош-ей</i>	<i>двер-ей</i>	<i>діт-ей</i>	<i>сан-ей</i>
Д.	<i>вил-ам</i>	<i>збор-ам</i>	<i>грош-ам</i>	<i>двер-ям</i>	<i>діт-ям</i>	<i>сан-ям</i>
Зн.	<i>вил-а</i>	<i>збор-и</i>	<i>грош-і</i>	<i>двер-і</i>	<i>дітей</i>	<i>сан-и</i>
Ор.	<i>вил-ами</i>	<i>збор-ами</i>	<i>гріш-ми</i> <i>грош-има</i>	<i>двер-ми</i> <i>двер-има</i>	<i>діть-ми</i>	<i>сань-ми</i> <i>сан-ями</i>
М.	<i>(на)</i> <i>вил-ах</i>	<i>(на)</i> <i>збор-ах</i>	<i>(при)</i> <i>грош-ах</i>	<i>(на)</i> <i>двер-ях</i>	<i>(у) діт-ях</i>	<i>(на)</i> <i>сан-ях</i>
Кл.	<i>вил-а</i>	<i>збор-и</i>	<i>грош-і</i>	<i>двер-і</i>	<i>діт-и</i>	<i>сан-и</i>

Для зацікавлених подаємо коментарі.

У родовому відмінку множинні іменники мають три групи закінчень:

а) нульове закінчення мають усі іменники на *-а (-я)* та частина іменників на *-и, -і*, наприклад: *вил, воріт, дверцят, дровець, висівок, входин, канікул, роковин; Альп, Балкан, Лубен, Сум, Ясс; м'ясиць, ножиць;*

б) закінчення *-ів(-їв)* має більшість іменників на *-и, -і*, наприклад: *виборів, гонів, наймів, окулярів, сходів, фінансів; гордоців, заздроців, кліщів, ласоців, пустоців, солодоців; Бескидів, Дарданеллів, Піренеїв, Радівців, Шипинців;*

в) закінчення *-ей* засвідчене в родовому відмінку іменників *гроші, двері, діти* і подібних, наприклад: *грошей, дверей, дітей, людей, гусей, курей, саней* тощо.

В орудному відмінку множинні іменники мають переважно закінчення *-ами (-ями)*, наприклад: *виборами, вінцями, Альпами, Бескидами, Вашківцями, Заліщиками* тощо. У невеликій групі множинних іменників орудний відмінок має закінчення *-ми*, наприклад: *грудьми, гусьми, дітьми, курми,*

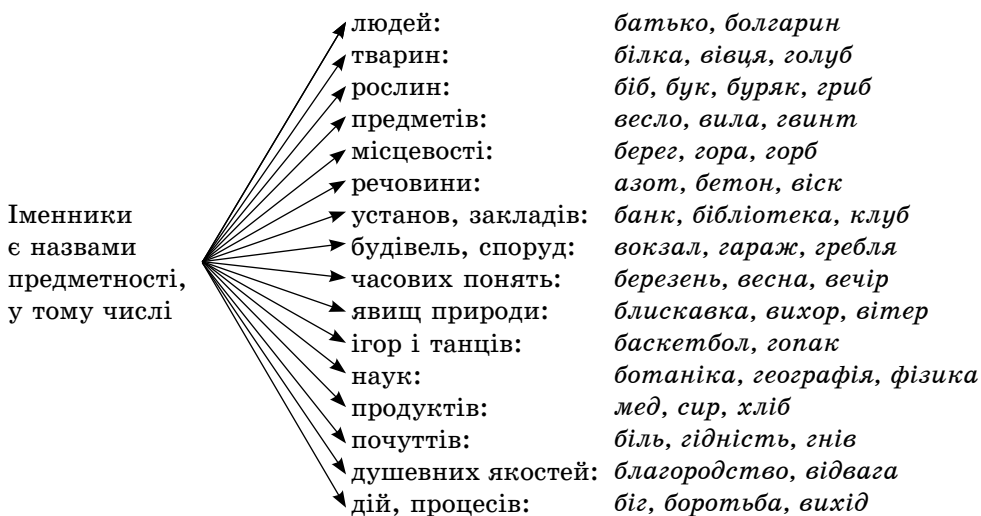
людьми, саньми. Іменники *гроші, двері* в орудному відмінку мають паралельні закінчення *-има, -ми*, порівн.: *грошима і грішми* та *дверима і дверми*. Закінчення *-ами, -ми* та *-ями, -ми* мають іменники *ворота і сани*, порівн.: *воротами і ворітьми* та *санями і саньми*.

Вправа 120. Провідмінійте іменники **вечорниці, входини і пустоці**, складіть з ними (у будь-якій відмінковій формі) три речення і запишіть їх.

Вправа 121. Перепишіть речення, розкривши дужки: слова, подані в дужках, запишіть у потрібному відмінку. Підкресліть іменники, які живаються тільки у множині.

1. Наші альпіністи тільки-но повернулись з (Гімалаї). 2. Дівчатка добре вміють користуватися (ножиці). 3. Батько з матір'ю стояли в (сіни*) і про щось говорили. 4. Від порога до (сходи) було два метри. 5. Університет у (Чернівці) заснований 1875 р.

Вправа 122. Розгляньте схему, зверніть увагу на групування іменників за значенням. Усно доповніть кожен групу іменників двома-трьома своїми прикладами.

§ 24. ТИПИ ВІДМІН ІМЕННИКІВ

Іменники української мови поділяються на **чотири відміни**.

До **першої** відміни належать іменники жіночого, чоловічого і спільного роду із закінченням *-а, -я*: *вага, Микола, сирота*.

До **другої** відміни належать іменники чоловічого роду з нульовим закінченням та *-о* і середнього роду із закінченням *-о*,

* *Сіни* – нежила частина селянської хати, з якої був вхід до кухні і кімнати.

-е, -я, крім тих, що в непрямих відмінках приймають суфікси -ат, -ят, -ен: *гриб, день, дядько, Дмитро; село, серце, весілля* (але не: *дитя – бо дитяти; плем'я – бо племені*).

До третьої відміни належать іменники жіночого роду з нульовим закінченням та іменник *мати*: *вісь, ніч, радість, сіль*.

До четвертої відміни належать іменники середнього роду на -а, -я, які при відмінюванні приймають суфікси -ат, -ят, -ен: *зайча – зайчати; орля – орляти; ім'я – імені; лоша – лоша́ти*.

Вправа 123. Використовуючи таблицю відмін іменників, визначте, до якої відміни належать подані слова, і випишіть їх за відмінами у чотири колонки. Іменники, які не належать до жодної з відмін, випишіть окремо.

Відміна	Рід іменників	Закінчення у Н. в. однини	Приклади
I	Жіночий Чоловічий Спільний	-а, -я	<i>дорога, задача, лілія воєвода, Лука, тесля задавака, невдаха, плакса</i>
II	Чоловічий Середній	– -о -о -е -я	<i>вечір, журнал, звичай, сторож батько, дядько, Дніпро, Павло вікно, джерело, морозиво, сало плече, сонце, середовище вугілля, знаряддя, листя</i>
III	Жіночий	– -и	<i>відстань, любов, зустріч, совість мати, піч, верф</i>
IV	Середній	-а -я (якщо при відмінюванні з'являються суфікси -ат-, -ят-, -ен-)	<i>ведмежа, дівча, коліща маля, немовля, пташеня плем'я, сім'я, тім'я</i>

Батько, зброяр, ім'я, США, паморозь, окуляри, козеня, Микола, депо, сіль, лікар, курча, пальне, розкіш, навчання, журі, вовчєня, граблі, мідь, подорож, площа, пляж, Черкаси, серце, паляниця, цуценя, сирота, черговий, хлопчєня, село, море.

За кінцевими приголосними основи та за набором відмінкових закінчень іменники I і II відмін поділяються на три групи: **тверду, м'яку і мішану**.

Мішаною третьою групу називають тому, що в одних відмінках іменники цієї групи мають закінчення іменників твердої групи, а в інших – м'якої, порівн.:

Від- мінок	Однина			Множина		
	Тверда група	Мішана група	М'яка група	Тверда група	Мішана група	М'яка група
Н.	дорог-а	меж-а	дол-я	дорог-и	меж-і	дол-і
Р.	дорог-и	меж-і	дол-і	доріг	меж	доль
Д.	дороз-і	меж-і	дол-і	дорог-ам	меж-ам	дол-ям
Зн.	дорог-у	меж-у	дол-ю	дорог-и	меж-і	дол-і
Ор.	дорог-ою	меж-ею	дол-ею	дорог-ами	меж-ами	дол-ями
М.	(на) дороз-і	(на) меж-і	дол-і	(на) дорог-ах	меж-ах	дол-ях
Кл.	дорог-о	меж-е	дол-е	дорог-и	меж-і	дол-і

Вправа 124. Розгляньте схему поділу іменників I та II відмін на групи. Усно доповніть кожну із груп кількома прикладами. Особливу увагу зверніть на групи іменників II відміни.

Відміна, група		Основні ознаки	П р и к л а д и
I	Тверда	Іменники на -а після твердих приголосних (крім шиплячих)	<i>доба, злива, спрага</i>
	М'яка	Іменники на -я після м'яких приголосних	<i>земля, пісня, поезія</i>
	Мішана	Іменники на -а після шиплячих приголосних	<i>вежа, втеча, душа, гуца</i>
II	Тверда	Іменники ч. і с. р. на -о : Іменники ч. р. на твердий приголосний (крім шиплячих) Іменники на -ер, -ір, -ор, -ур та на -ар, -ир, -яр з постійним наголосом на основі	<i>дядько, Петро, світило</i> <i>плуг, степ, хлібороб</i> <i>боксер, папір, вихор,</i> <i>абажур, базар, бригадир,</i> <i>столяр</i>
	М'яка	Іменники ч. р. на м'який приголосний Іменники на -ар, -ир з наголосом, що переходить на закінчення Іменники с. р. на -е після приголосних (крім шиплячих) Іменники с. р. на -я	<i>буковинець, день, звичай</i> <i>вівчár – вівчаря́,</i> <i>кобза́р – кобзаря́,</i> <i>пухи́р – пухиря́</i> <i>місце, поле, серце</i> <i>зусилля, листя, роздоріжжя</i>
	Мішана	Іменники ч. р. на шиплячий приголосний Іменники на -яр з наголосом, що переходить на закінчення Іменники с. р. на -е після шиплячих	<i>вантаж, ключ, книш, куц</i> <i>газетя́р – газетяря́,</i> <i>каменя́р – каменяря́</i> <i>плече, віче, ложе</i>

Вправа 125. Перепишіть текст, підкресліть іменники і, відтворюючи усно початкову форму, визначте, до якої відміни і групи вони належать.

ВДЯЧНІСТЬ

З першої хвилини життя схиляються над нами обличчя матерів. У тривозі й любові, в замилюванні й надії вдивляються матері у своїх дітей, сподіваючись і прагнучи щастя для них. Усім своїм життям і працею, прикладом і вихованням утверджують у нас риси людяності й добра. Закривають грудьми, навіть ціною власного життя, від усякого лиха.

Матері... Усе життя дивляться вони нам услід, вирядивши у люди. Бажають нам успіхів і щастя. Сподіваються від своїх дітей найвищих духовних злетів, бо й в останню хвилину думають про те, щоб діти їхні жили гідно серед людей і творили добро на своїй землі (За О. Сизоненком).

В. Сагоян. Додому

Вправа 126. Перекладіть українською мовою. Визначте відміну кожного іменника у перекладі.

Eu sunt cuminte.

N-am s-o întâlnesc pe Cotoroața...

– Ce cauți în pădure, mă?

– M-a trimis mama să culeg o poală* de bureți, nene Oarță.

– Dar cu surcelele astea ce este?

– Să facem foc, să fierbem o ală cu bureți (З. Станку).

Вправа 127. Учні записують у зошити слова (наприклад, *батько, зошит, курча, кішка, Іван, море, любов, орля, піч, Ілля, плече, мати, ім'я*). Учитель пропонує впродовж відведеного для всіх учнів часу визначити і позначити над кожним словом римською цифрою відміну. Виграє той, хто швидше правильно виконає завдання.

* Poală – полá, поділ; surcea – тріска, хмиз.

§ 25. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

Від- мінок	Тверда група			М'яка група	Мішана група
Однина					
Н.	верб-а	Галин-а	земл-я	ліні-я	душ-а
Р.	верб-ій	Галин-и	земл-і	ліні-ї	душ-і
Д.	верб-і	Галин-і	земл-і	ліні-ї	душ-і
Зн.	верб-у	Галин-у	земл-ю	ліні-ю	душ-у
Ор.	верб-ою	Галин-ою	земл-ею	ліні-єю	душ-ею
М.	(на) верб-і	(при) Галин-і	(на) земл-і	(на) ліні-ї	(на) душ-і
Кл.	вѣрб-ѳ	Галин-о	земл-е	ліні-є	душ-ѳ
Множина					
Н.	вѣрб-и	Галин-и	зѣмл-і	ліні-ї	душ-і
Р.	верб	Галин	земель	ліній	душ
Д.	верб-ам	Галин-ам	земл-ям	ліні-ям	душ-ам
Зн.	верб-и	Галин	земл-і	ліні-ї	душ-і
Ор.	верб-ами	Галин-ами	земл-ями	ліні-ями	душ-ами
М.	(на) верб-ах	(при) Галин-ах	(на) земл-ях	ліні-ях	(на) душ-ах
Кл.	вѣрб-и	Галин-и	зѣмл-і	ліні-ї	душ-і

1. У формах давального і місцевого відмінків однини кінцеві приголосні основи **г, к, х** змінюються на **з, ц, с**, наприклад: *дорога – дорозі і на дорозі; аптека – аптеці і в аптеці, вільха** – *вільсі і на вільсі, стріха*** – *стрісі і в стрісі*.

2. Пестливі варіанти особових імен на **-я** у кличному відмінку однини мають закінчення **-ю**, наприклад: *Вал-ю* – від Валя (Валентина), *Вас-ю* – від Вася (Василь чи Василина), *Ганнус-ю* – від Ганнуса (Ганна), *Олюн-ю* – від Олюня (Ольга).

3. У родовому відмінку множини іменники І відміни, як правило, не мають закінчення, точніше, у них нульове закінчення. Порівн.: *вправа і вправ, мама і мам, надія і надій, фабрика і фабрик, хата і хат*. При цьому **о**, особливо у словах з рухомим наголосом, дуже часто переходить в **і**, наприклад: *гора – гір, доба – діб, коса – кіс, нога – ніг, борода – борід, голова – голів, особа – осіб, робота – робіт, ягода – ягід*. У деяких давніх українських словах цього переходу немає: *вода – вод, оса – ос, проба – проб, сова – сов*. Відсутній цей перехід у словах іншомовного походження: *доза – доз, мода – мод, норма – норм, рота – рот*.

* *Вільха* – листяне дерево або кущ родини березових.

** *Стріха* – покрівля будівлі, переважно солом'яна.

Лише іменники жіночого роду *сім'я, стаття, миша, свиня* мають у родовому відмінку множини закінчення **-ей**: *сімей, статей, мишей, свиней*. А іменники чоловічого роду *суддя* та *староста* (у весільному обряді) мають закінчення **-ів**: *суддів, старостів*. Іменник спільного роду *староста* (кєрівна особа) має чисту основу – *старост*.

Вправа 128. Прочитайте текст, знайдіть у ньому іменники та усно визначте їх відміну. Випишіть іменники I відміни, визначте їх число, відмінок і групу.

Майже два дні у поті чола ми з хлопцями приводили до ладу свою кімнату. І так її прибрали, як дівчина хату перед приходом старостів чи міська влада вулицю міста, по котрій має проходити парад чи проїжджати якесь закордонне представництво. До блиску натерли паркетну підлогу, почепили на вікно фіранку. Щоб не обтиралася стіна біля ліжка, поприбивали килимки, простелили в проходах доріжки, почепили на видному місці календар з екзотичним пейзажем і копію картини Івана Крамського «Незнайомка» (За Я. Вишиваним).

Вправа 129. Запишіть іменники у формах давального, орудного і місцевого відмінків однини та родового відмінка множини. Які закінчення іменників потребують пояснення?

Алея, бібліотека, бідолаха, вежа, вага, дорога, криниця, мелодія, суддя, тривога.

Вправа 130. Перекладіть іменники і запишіть їх українською мовою у початковій формі, у формах орудного і місцевого відмінків однини та родового множини. З трьома іменниками складіть і запишіть речення.

Bucurie, cină, măr (arbore), odaie, pază, podea, speranță, suflet, tavan, turn.

§ 26. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ІІ ВІДМІНИ

Вправа 131. Визначте, в якому рядку не всі іменники належать до ІІ відміни. Чому?

Автор, бібліотекар, гараж, дороговказ.

Буковинець, вітерець, місце, знання.

Бігун, вівчар, село, слоненя.

Вправа 132. Уважно прочитайте таблицю, запишіть з її допомогою короткої конспект: 1) до ІІ відміни належать іменники... 2) до м'якої групи належать іменники... 3) до твердої групи належать іменники... 4) до мішаної групи належать іменники... 5) особлива увага до таких відмінкових форм...

Відмінок	Тверда група				
	Однина				
Н.	стіл	ліс	касир	батьк-о	вікн-о
Р.	стол-а	ліс-у	касир-а	батьк-а	вікн-а
Д.	стол-ові	ліс-ові	касир-ові	батьк-ові	вікн-у
	стол-у	ліс-у	касир-у	батьк-у	
Зн.	стіл	ліс	касир-а	батьк-а	вікн-о
Ор.	стол-ом	ліс-ом	касир-ом	батьк-ом	вікн-ом
М.	(в) стол-і	(в)ліс-і	(на) касир-ові	(на) батьк-ові	(на) вікн-і
	(по) стол-у	(по) ліс-у	(по) касир-у	(по) батьк-у	(по) вікн-у
Кл.	стол-е	ліс-е	касир-е	батьк-у	вікн-о
Множина					
Н.	стол-и	ліс-и	касир-и	батьк-и	вікн-а
Р.	стол-ів	ліс-ів	касир-ів	батьк-ів	вікон
Д.	стол-ам	ліс-ам	касир-ам	батьк-ам	вікн-ам
Зн.	стол-и	ліс-и	касир-ів	батьк-ів	вікн-а
Ор.	стол-ами	ліс-ами	касир-ами	батьк-ами	вікн-ами
М.	(у) стол-ах	(на) ліс-ах	(на) касир-ах	(на) батьк-ах	(на) вікн-ах
Кл.	стол-и	ліс-и	касир-и	батьк-и	вікн-а
Відмінок	М'яка група				
	Однина				
Н.	гай	коваль	кобзар	пол-е	знанн-я
Р.	га-ю	ковал-я	кобзар-я	пол-я	знанн-я
Д.	га-єві <i>i</i>	ковал-єві <i>i</i>	кобзар-єві	пол-ю	знанн-ю
	га-ю	ковал-ю	кобзар-ю		
Зн.	гай	ковал-я	кобзар-я	пол-е	знанн-я
Ор.	га-єм	ковал-ем	кобзар-ем	пол-ем	знанн-ям
М.	(в) га-ї	(в) ковал-єві	(в) кобзар-єві	(в) пол-і	(в) знанн-і
	(по) га-ю	(по) ковал-ю	(по) кобзар-ю	(по) пол-ю	(по) знанн-ю
Кл.	га-ю	ковал-ю	кобзар-ю	пол-е	знанн-я

Множина					
Н.	га-ї	ковал-ї	кобзар-ї	пол-я	знанн-я
Р.	га-їв	ковал-їв	кобзар-їв	пол-їв	знань
Д.	га-ям	ковал-ям	кобзар-ям	пол-ям	знанням
Зн.	га-ї	ковал-їв	кобзар-їв	пол-я	знанн-я
Ор.	га-ями	ковал-ями	кобзар-ями	пол-ями	знанн-ями
М.	(по) га-ях	(на) ковал-ях	(на) кобзар-ях	(на) пол-ях	(на) знанн-ях
Кл.	га-ї	ковал-ї	кобзар-ї	пол-я	знанн-я

Відмі- нок	Мішана група				
---------------	--------------	--	--	--	--

Однина					
--------	--	--	--	--	--

Н.	дощ	читач	післяр	прізвищ-е
Р.	дощ-у	читач-а	післяр-а	прізвищ-а
Д.	дощ-еві	читач-еві	післяр-еві	прізвищ-у
	дощу	читач-у	післяр-у	
Зн.	дощ	читач-а	післяр-а	прізвищ-е
Ор.	дощ-ем	читач-ем	післяр-ем	прізвищ-ем
М.	(на) дощ-ї	(на) читач-еві	(на) післяр-еві	(на) прізвищ-ї
	(по) дощ-у	(на) читач-у/ї	(на) післяр-у/ї	(у) прізвищ-у
Кл.	дощ-у	читач-у	післяр-е	прізвищ-е

Множина					
---------	--	--	--	--	--

Н.	дощ-ї	читач-ї	післяр-ї	прізвищ-а
Р.	дощ-їв	читач-їв	післяр-їв	прізвищ
Д.	дощ-ам	читач-ам	післяр-ам	прізвищ-ам
Зн.	дощ-ї	читач-їв	післяр-їв	прізвищ-а
Ор.	дощ-ами	читач-ами	післяр-ами	прізвищ-ами
М.	(на) дощ-ах	(на) читач-ах	(на) післяр-ах	(на) прізвищ-ах
Кл.	дощ-ї	читач-ї	післяр-ї	прізвищ-а

Вправа 133. Наведіть по три приклади іменників II відміни кожної групи і запишіть їх.

Паралельні закінчення іменників II відміни

У родовому відмінку однини іменники II відміни мають закінчення *-а*, *-я* та *-у*, *-ю*. Це зумовлено їх граматичними ознаками, лексичним значенням і місцем наголосу. Наприклад: *брат – брат-а*, *коваль – ковал-я*, *сад – сад-у*, *гай – га-ю*.

Іменники середнього роду завжди мають у родовому відмінку однини тільки закінчення *-а*, *-я*, наприклад: *весло – весл-а*, *плече – плеч-а*, *дерево – деревц-я*, *життя – житт-я*, *море – мор-я*.

В іменниках чоловічого роду в родовому відмінку однини наявність закінчення **-а, -я** чи **-у, -ю** визначається їх лексичним значенням і місцем наголосу.

Вправа 134. Розгляньте таблицю, зверніть увагу на групи іменників, які мають у родовому відмінку закінчення **-а, -я** та **-у, -ю**, й усно доповніть кожну з них своїми прикладами. Хто більше?

Закінчення іменників II відміни у родовому відмінку

Закінчення -а, -я мають	Приклади	Закінчення -у, -ю мають	Приклади
Назви людей	<i>брат-а, орач-а, учител-я, Григорі-я</i>	Назви речовини, матеріалу	<i>бензин-у, воск-у, мед-у, піск-у</i>
Назви тварин	<i>голуб-а, морж-а, зайц-я, Мурчик-а,</i>	Збірні назви	<i>альманах-у, атлас-у, колектив-у, хор-у</i>
Назви дерев, грибів	<i>бук-а, граб-а, гриб-а, грузд-я</i>	Назви закладів, установ	<i>військкомат-у, клуб-у, інститут-у</i>
Назви міст і сіл	<i>Києв-а, Кишинев-а, Львов-а, Дрогобич-а, Тернополь-я</i>	Просторові назви	<i>га-ю, луг-у, майдан-у, степ-у, кра-ю</i>
Назви предметів	<i>годинник-а, ключ-а, автобус-а</i>	Назви кущів і трав'янистих рослин	<i>агрус-у, бузк-у, жасмин-у, горох-у, барвінк-у</i>
Назви мір	<i>ар-а, грам-а, метр-а, дн-я, місяц-я</i>	Назви дій, процесів, станів, формацій	<i>біг-у, занепад-у, розвитк-у, феодалізм-у</i>
Назви грошей	<i>ле-я, долар-а, грош-а</i>	Назви почуттів	<i>бол-ю, відча-ю, гнів-у, жал-ю, сором-у</i>
Наукові терміни	<i>атом-а, екватор-а, ромб-а, присудк-а</i>	Назви явищ природи	<i>вітр-у, мороз-у, дощ-у, вогн-ю, іне-ю</i>

Вправа 135. З допомогою вчителя і за словником знайдіть молдовські відповідники іменників, значення яких вам не відоме. Запишіть подані іменники у формі родового відмінка однини. Користуючись попередньою таблицею, аргументуйте вибір закінчення.

Автомобіль, антонім, аптекар, бетон, Відень, вовк, гектар, дукат, дюйм, дятел, жах, заїзд, капіталізм, кілометр, комітет, лиман, літак, молот, омонім, опеньок, підосичник, Фастів, холод, шилінг, Юрій, явір.

У деяких випадках вибір закінчення іменника залежить не лише від значення, а й від місця наголосу. Закінчення **-у, -ю** мають назви річок, озер, гір, країн та інших територій,

якщо наголос у них постійно зберігається на основі, наприклад: *Буг – Бúгу, Дон – Дóну, Дунай – Дунáю; Байkáлу, Бала-тóну, Сві́тязю, Арарáту, Ельбру́су, Памі́ру; Кі́пру; Алжі́ру, Єгі́пту, Іра́ку, Донба́су, Сибі́ру; Кр́иму*. Але назви річок з наголосом, який переходить на закінчення, мають закінчення *-а, -я*, наприклад: *Дністе́р – Дністра́, Прут – Прута́, Ірти́ш – Іртиша́, Доне́ць – Ді́нця, Інгуле́ць – Інгульця́*.

Так само закінчення *-у, -ю* мають назви будівель, споруд, приміщень та їх частин з постійним наголосом на основі, наприклад: *буді́нку, вокза́лу, да́ху, за́лу, коридо́ру; кана́лу, сара́ю* та ін. Але в назвах з наголосом на закінченні пишемо *-а, -я*, наприклад: *ві́тряк – ві́тряка́, млин – млина́, хлів – хліва́, гара́ж – гаража́*.

У деяких іменниках закінчення *-а, -я* та *-у, -ю* в родовому відмінку однини служать для розрізнення їх значення. Наприклад: *алмаз – алмаза* (окремий кристал; інструмент) і *алмаз – алмазу* (мінерал); *апарат – апарата* (пристрій) і *апарат – апарату* (установа, сукупність службовців); *буряк – буряка* (одна рослина, один корінь) і *буряк – буряку* (урожай); *Амур – Амура* (міфічна істота) і *Амур – Амуру* (річка); *бал – бала* (одиниця вимірювання) і *бал – балу* (танцювальне свято).

Деякі паралельні форми родового відмінка однини не розрізняються за значенням: *дворá – двóру, моста́ – мо́сту, паркана́ – паркану́, плота́ – плóту, стола́ – сто́лу*.

Вправа 136. Розгляньте форми родового відмінка однини загальних і власних назв, поясніть вибір закінчення. Зверніть увагу на значення іменників з паралельними закінченнями (за потреби зверніться до орфографічного словника).

1. Акта – акту, блока – блоку, буфета – буфету, градуса, замка́ – за́мку, каменя – каменю, клина – клину, листопада – листопаду, пояса – поясу, соняшника – соняшнику.

2. Алжира – Алжиру, Балхаша – Балхашу, Ванкувера – Ванкуверу, Гібралтара – Гібралтару, Дніпра, Збруча, Люксембурга – Люксембургу, Рима – Риму, Туніса – Тунісу.

У давальному відмінку однини іменники II відміни мають закінчення *-ові, -еві, -єві* та *-у, -ю*.

Більшість іменників середнього роду в давальному відмінку однини має закінчення *-у, -ю*. Наприклад: *веслу, видови-*

щу, горю, завданню. Паралельні закінчення **-ові, -у** можуть мати лише назви малих істот із суфіксом **-к-**. Наприклад: *дитяткові і дитятку, звіряткові і звірятку, немовляткові і немовлятку*.

Іменники **чоловічого роду** в давальному відмінку однини можуть мати паралельні закінчення **-ові, -еві, -єві** та **-у, -ю**. Наприклад: *братові і брату, вітрові і вітру, газетяреві і газетяру, збирачеві і збирачу, коневі і коню, Сергієві і Сергію*.

Вправа 137. Розкрийте дужки і запишіть залежні іменники у формі давального відмінка однини. Усно поясніть вибір закінчення.

Віддати (товариш), вірити (повідомлення), допомагати (лікар), доручити (учень), запобігти (лихо), запропонувати (колектив), зауважити (водій), належати (місто), порадити (відвідувач), пропонувати (читач).

Якщо поряд треба поставити у давальному відмінку два або три іменники чоловічого роду, то для уникнення одноманітності закінчень перший слід вживати із закінченням **-ові (-еві, -єві)**, а подальші із закінченням **-у (-ю)**. Наприклад: *панові директору, Василеві Олексійовичу, Іванові Григоровичу Максим'юку*.

Вправа 138. Запишіть запропоновані прізвища, імена і по батькові в давальному відмінку. Котрі прізвища не змінюються і чому?

1. Артеменко Петро Васильович. 2. Головка Ірина Костянтинівна. 3. Попович Василь Петрович. 4. Романишин Сергій Юрійович. 5. Орел Ганна Дмитрівна. 6. Кравець Ольга Сергіївна.

У **називному відмінку множини** іменники II відміни мають закінчення **-и, -і, -ї** та **-а, -я**.

Закінчення **-и, -і, -ї** мають іменники **чоловічого роду**. Наприклад: *брати, бригадири, гектари; відвідувачі, автомобілі, бійці, водії*.

Закінчення **-а, -я** мають іменники **середнього роду**. Наприклад: *весла, вікна; вогнища; почуття, прислів'я*.

У **родовому відмінку множини** іменники II відміни мають закінчення **-ів, -їв**, нульове закінчення та закінчення **-ей**.

Закінчення **-ів, -їв** мають іменники **чоловічого роду** та частина іменників **середнього роду** на **-е, -я**. Наприклад: *братів, водіїв, морів, почуттів, прислів'їв*.

Закінчення **-ей** мають лише деякі іменники **чоловічого і середнього роду**. Наприклад: *гостей, коней, очей, плечей*.

Іменники чоловічого роду на **-анин, -янин, -ин** типу *галичанин, киянин, болгарин*, які у формі множини втрачають **-ин**, мають нульове закінчення, наприклад: *галичан, киян, болгар*.

Нульове закінчення мають також іменники середнього роду на **-о** та більшість іменників на **-е, -я**, а також іменники чоловічого роду, що втрачають у формі множини **-ин**. Наприклад: *болото – боліт, вікно – вікон; вогнище – вогнищ, прізвище – прізвищ, місце – місць; весілля – весіль, знання – знань. обличчя – облич та громадянин – громадян, селянин – селян*.

В іменниках **середнього роду** з основою на два приголосні перед нульовим закінченням між приголосними з'являються вставні голосні **о, е**, наприклад: *вікно – вікон, зерно – зерен*.

Вправа 139. Утворіть і запишіть від першої групи іменників форми називного відмінка множини, а від другої – форми родового відмінка множини.

1. Богатир, багач, газетяр, гай, лектор, лікар, маляр, селянин, сторож, учитель, чех.
2. Апельсин, багатій, гараж, друкар, львів'янин, меч, подвір'я, приятель, росіянин, ручай, сідло, стадіон.

У **місцевому відмінку** іменники II відміни нерідко мають паралельні закінчення, використання яких до певної міри зумовлюється прийменниками, порівн.: *у ліс-і – по ліс-у, у мор-і – по мор-ю, у пол-і – по пол-ю, по гаю – у гаї, на ковалеві – на ковалю*.

§ 27. ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС ІМЕННИКІВ III ВІДМІНИ

Іменники III відміни мають основи, що закінчуються на твердий або на м'який приголосний: *любов, велич, ніч, розкіш, річ, тінь, сіль, вість, відданість*. Але це не позначається на їх відмінюванні: вони мають струнку систему відмінювання.

Приклади відмінювання іменників III відміни

Відмінок	Однина			
Н.	відповідь	зустріч	кість	мат-и
Р.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і
Д.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і
Зн.	відповідь	зустріч	кість	матір
Ор.	відповідд-ю	зустрічч-ю	кіст-ю	мат-ір'-ю
М.	(у) відповід-і	(при) зустріч-і	(на) кост-і	(при) мат-ер-і
Кл.	відповід-е	зустріч-е	кост-е	мат-и

Відмінок	Множина			
Н.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і
Р.	відповід-ей	зустріч-ей	кост-ей	мат-ер-ів
Д.	відповід-ям	зустріч-ам	кост-ям	мат-ер-ям
Зн.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-ів
Ор.	відповід-ями	зустріч-ами	кост-ями	мат-ер-ями
М.	(у) відповід-ях	(при) зустріч-ах	(на) кост-ях	(при) мат-ер-ях
Кл.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і

Вправа 140. Прочитайте текст, знайдіть у ньому іменники і визначте їх відміни. Іменники III відміни випишіть у початковій формі і тій, в якій вони вжиті у тексті, визначте їх відмінок.

У цю мить у батькових очах я побачив зажуру й теплінь і з вдячністю пригорнувся до його грудей. З хати у святковій хустці вийшла мати, на її обличчі уляглись урочистість, злагода й очікування казки. Тато поглянув у засніжену далечинь і тихо покликав Діда Мороза.

Вечір засіває зорі, а під ногами голуба тінь бавиться зі снігом. Навколо так тихо, що чутно, як у гіллі ворущаться зорі й обтрушують срібну паморозь. Затремтів мій голос від радості і вдячності (За М. Стельмахом).

У називному і знахідному відмінках більшість іменників III відміни закінчується на м'який або твердий приголосний: *вірність, вісь, галузь, міць, осінь, сіль; верф, кров, річ*. В іменнику *мати* у знахідному відмінку в основі з'являється суфікс *-ір* – *матір*.

Усі іменники III відміни у родовому, давальному і місцевому відмінках однини мають закінчення *-і*: *вірност-і, ос-і, галуз-і, моц-і, осен-і, сол-і, верф-і, кров-і, реч-і*. При цьому і закритого складу чергуються з *о*, *е* у складі відкритому, наприклад: *вірність – вірності, вісь – осі, міць – моці*,

сіль – солі, осінь – осені, річ – речі, порівн. ще мати: матір – матері.

В орудному відмінку однини іменники III відміни мають закінчення *-ю*, перед яким відбувається подовження м'яких і шиплячих приголосних, наприклад: *відповідь – відповідд-ю, галузь – галузз-ю, медаль – медалл-ю, осінь – осінн-ю, вісь – вісс-ю, міць – міцц-ю, ніч – нічч-ю, туш – тушиш-ю.*

Не відбувається подовження, якщо основа закінчується збігом приголосних, а також губним приголосним та **р**, наприклад: *вдячність – вдячністью, повість – повістю, любов – любов'ю*. Після губних приголосних та **р** перед закінченням *-ю* ставиться апостроф: *кров – кров'ю, любов – любов'ю, мати – матір'ю*.

Ф. Кричевський. Мати

Кличний відмінок іменників III відміни має закінчення *-е*, наприклад: *вірност-е, віст-е, любов-е, молодост-е, радост-е.*

Іменник *мати* у кличному відмінку має таке ж закінчення, як і в називному: *мат-и*.

У формі називного відмінка множини іменники III відміни мають закінчення *-і*, наприклад: *артіл-і, відповід-і, медал-і, ноч-і*, але множину мають, як правило, ті іменники, які сполучаються з кількісними числівниками, наприклад: *дві бандеролі, три зустрічі, чотири доповіді.*

Не мають форм множини назви держав, територій, рік, міст: *Білорусь, Волинь, Прип'ять, Кубань*. Форм множини не мають також слова, які є назвами рис людини, особливостей

природи і суспільства: *акуратність, буденність, вартість, велич, господарність, законність, лісистість.*

У **родовому відмінку** множини в іменниках III відміни з'являється закінчення **-ей**: *бандерол-ей, гантел-ей, дал-ей, мит-ей, тін-ей, форел-ей*. Іменник *мати* вживається із закінченням **-ів**: *матер-ів*.

Давальний відмінок множини має закінчення **-ям**, а після шиплячих **-ам**: *галуз-ям, детал-ям, зустріч-ам, реч-ам*.

В **орудному відмінку** множини з'являється закінчення **-ями**, а після шиплячих **-ами**: *акварел-ями, відповід-ями, зустріч-ами, ноч-ами, подорож-ами*.

Місцевий відмінок множини іменників III відміни має закінчення **-ях, -ах**: *(в) артіл-ях, (на) гастрол-ях, (при) зустріч-ах, (по) ноч-ах*.

У **кличному відмінку** множини іменників цієї відміни такі ж закінчення, як і в називному: *акварел-і, дал-і, мит-і, оповід-і, зустріч-і, матер-і*.

Вправа 141. Іменники III відміни запишіть у дві колонки: у першу – ті, що мають форми однини і множини, а в другу – ті, що мають лише форму однини.

Акварель, байдужість, галузь, діагональ, єдність, жорстокість, зелень, інвалідність, карусель, лань, модель, наочність, область, повість, Прип'ять (ріка), роль, сіть, Случ (ріка), убогість, формальність, чуйність, шаль.

Вправа 142. Розділіть іменники на дві групи: ті, що мають форму однини і множини, і ті, що мають лише форму однини. Письмово провідмінійте по два іменники кожної з груп.

Ніч, гусінь, ненависть, мідь, молодь, поміч, любов, ціль, шинель, якість, відданість, подорож, радість, піч, область, свідомість, молодь.

§ 28. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ IV ВІДМІНИ

Вправа 143. Випишіть іменники середнього роду, які належать до II і IV відмін. Поясніть, як ви їх розпізнали.

Ангел, ангеля, ангелятко; білка, білчєня, білчєнятко; ведмідь, ведмедичєя, ведмежа, ведмежатко; внук, внучка, внуча, внучатко, внучєня, внучєнятко; горобець, горобчиха, горобєня, горобєнятко; маля, малятко.

Вправа 144. До іменників I чи II відмін доберіть і запишіть спільнокореневі іменники IV відміни.

Зразок: тигр – тигреня.

Барс, внук, вовк, галка, жаба, заєць, індик, їжак, коза, кріль, лев, лелека, лис, лось, миша, нога, око, орел, птах, рись, слон, сорока.

Приклади відмінювання іменників IV відміни

Відмінок	Однина		
Н.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'я
Р.	ведмеж-ат -и	зайчен-ят-и	ім-ен-і, ім'-я
Д.	ведмеж-ат-і	зайчен-ят-і	імен-і
Зн.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'-я
Ор.	ведмеж-ам	зайчен-ям	ім'-ям, ім-ен-ем
М.	(на) ведмеж-ат-і	(на) зайчен-ят-і	(на) ім-ен-і
Кл.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'-я
Множина			
Н.	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а	ім-ен-а
Р.	ведмеж-ат	зайчен-ят	ім-ен
Д.	ведмеж-ат-ам	зайчен-ят-ам	ім-ен-ам
Зн.	ведмеж-ат	зайчен-ят	ім-ен-а
	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а	
Ор.	ведмеж-ат-ами	зайчен-ят-ами	ім-ен-ами
М.	(на) ведмеж-ат-ах	(на) зайчен-ят-ах	(на) ім-ен-ах
Кл.	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а	ім-ен-а

Називний, знахідний і кличний відмінки однини іменників IV відміни після **ж, ч, ш, щ** мають закінчення **-а**, після інших приголосних – закінчення **-я**, наприклад: *курч-а, лош-а, коліщ-а* та *галчен-я, горобен-я, зайчен-я, немовл-я, ім'-я, плем'-я, тім'-я**.

У **родовому відмінку** однини іменників цієї відміни після суфіксів **-ат-, -ят-** виступає закінчення **-и**, а після суфікса **-ен-** – закінчення **-і**, наприклад: *внуч-ат-и, дівч-ат-и, немовл-ят-и, орл-ят-и, плем-ен-і*. В іменниках, які при відмінюванні мають суфікс **-ен-**, форма родового відмінка однини може також бути однаковою з називним, порівн.: *ім'-я: ім-ен-і* та *ім'я*.

Давальний і місцевий відмінки однини в усіх іменниках цієї відміни мають закінчення **-і**, наприклад: *внуч-ат-і* –

* *Тім'я* – czeștețul copului.

(на) *внуч-ат-і, дівч-ат-і* – (на) *дівч-ат-і, немовл-ят-і* – (на) *немовл-ят-і, орл-ят-і* – (на) *орл-ят-і, ім-ен-і* – (на) *ім-ен-і*.

В **орудному відмінку** однини іменники IV відміни втрачають суфікси **-ат-, -ят-, -ен-** перед закінченнями **-ам, -ям**, наприклад: *внуч-ам, дівч-ам, немовл-ям, орл-ям, ім'-ям*. Однак іменники типу *ім'я* можуть зберігати суфікс **-ен-** і мати паралельні форми із закінченням **-ем**, наприклад: *ім'-ям* й *ім-ен-ем, плем'-ям* і *плем-ен-ем, тім'-ям* і *тім-ен-ем*.

У **формах множини** іменники IV відміни зберігають характерні для них суфікси **-ат-, -ят-, -ен-** в усіх відмінках. Відмінкові закінчення такі ж, як і в іменниках середнього роду II відміни на **-о**, порівн.:

Н.	сел-а	внуч-ат-а	орл-ят-а	ім-ен-а
Р.	сіл	внуч-ат	орл-ят	ім-ен
Д.	сел-ам	внуч-ат-ам	орл-ят-ам	ім-ен-ам
Зн.	сел-а	внуч-ат	орл-ят	ім-ен-а
Ор.	сел-ами	внуч-ат-ами	орл-ят-ами	ім-ен-ами
М.	(на) сел-ах	(на) внуч-ат-ах	орл-ят-ах	ім-ен-ах
Кл.	сел-а	внуч-ат-а	орл-ят-а	ім-ен-а

У **знахідному відмінку** множини закінчення іменників IV відміни залежить від їх значення:

а) назви людей мають форму, спільну з родовим відмінком, наприклад: *бачу малят, оглянув немовлят, запитав хлоп'ят*;

б) назви тварин можуть мати форми, спільні як з називним, так і з родовим відмінком, порівн.: *доглядаю гусенят-а* і *доглядаю гусенят, пасу телят-а* і *пасу телят, напуваю ягнята* і *напуваю ягнят*;

в) назви неістот мають форму, спільну з називним відмінком множини, наприклад: *записую імена, збираю коліщата, простягає рученята*.

Вправа 145. Прочитайте речення, знайдіть у них іменники і визначте відміну кожного. Випишіть іменники IV відміни у засвідченій та початковій формах. Чи є тут іменник, що має форму лише множини?

Зразок: голуб'ята – голуб'я.

1. Прилітайте, сизокрилі мої голуб'ята (*Т. Шевченко*).
2. Мусила зупинитись: те дівча вилетіло за мною у самому светрі (*Ірина Вільде*).
3. І знову заспівали санки, і спросоння зітхнула, затьохкала крига на ставу, і загукало біля грудей матері дитя (*М. Стельмах*).
4. Так багато подій, імен, вражень і

переживань сплелось за тих десять років (*Ірина Вільде*). 5. У куточку, де спав Миколка, жили їжачок, білчєня, ляклива куріпка, а через день з'явилося потішне чубате шпачєня (*За Ю. Збанацьким*). 6. Я пас ягнєта за сєлом (*Т. Шевченко*).

Вправа 146. Продовжіть речєня.

1. До I відміни належать іменники жіночого роду... та чоловічого роду... До II відміни належать іменники чоловічого роду... середнього роду... крім... Іменники з цими суфіксами в непрємих відмінках належать до... 2. Рід і відмінєк незмінюваних іменників визначають за... 3. Паралельні відмінкові закінчення в Р. в. однини мають іменники... відміни..., у Р. в. мн. – іменники... 4. Не мають форми множини іменники... 5. До однинних належать іменники, які є назвами... 6. До множинних належать іменники, які є назвами...

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Спишіть іменники і навпроти кожного позначте відміну (I, II, III чи IV).

доля
даль
Данило
Ауріка
Аурєл
знання
життя
полум'я
звірєня
плєм'я
мати

2. Спишіть іменники I та II відмін і навпроти кожного позначте групу, до якої він належить: тверду (*т.*), м'яку (*м.*) чи мішану (*міш.*).

чобіт
піаніст
хлоп'я
скрипаль
слово
колосєя
подорож
межа
мрія
юність
дівча
море

3. У якому рядку всі відмінкові форми іменників правильні?
- А Р. Автора, річки, гвіздку, Донбаса.
  - Б Д. Брату, матері, товаришеві, життю.
  - В Ор. Сном, тучою, Дністром, телям.
  - Г Зн. Сестру, школу, Тамара, гусеня.
4. У якому рядку всі іменники можуть мати граматичні форми однини і множини?
- А Книжка, доля, бій, гріх, левеня.
  - Б Воля, сміх, котик, горб, знання.
  - В Волосок, розкіш, Париж, віра, щирість.
  - Г Повість, мито, забаганка, Капрі, чіткість.
5. У якому рядку всі іменники одного роду?
- А Суддя, староста, журі, гавань, порт.
  - Б Сіль, інтерв'ю, запис, щічка, явір.
  - В Насип, біль, степ, тур, портъе.
  - Г Бюро, мер, партер, чіткість, конференсьє.

§ 29. ОСНОВНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ. НАЙЧАСТІШЕ ВЖИВАНІ СУФІКСИ. ЇХ ПРАВОПИС

Мова постійно поповнюється новими словами. Основним джерелом її збагачення є **словотвір** (derivarea).

Вправа 147. Розминка. Визначте будову слова, попередньо пригадавши, що таке основа, корінь, суфікс, префікс, закінчення.

Вправа 148. Ознайомтесь із текстом, знайдіть іменники, випишіть їх і зробіть розбір за будовою.

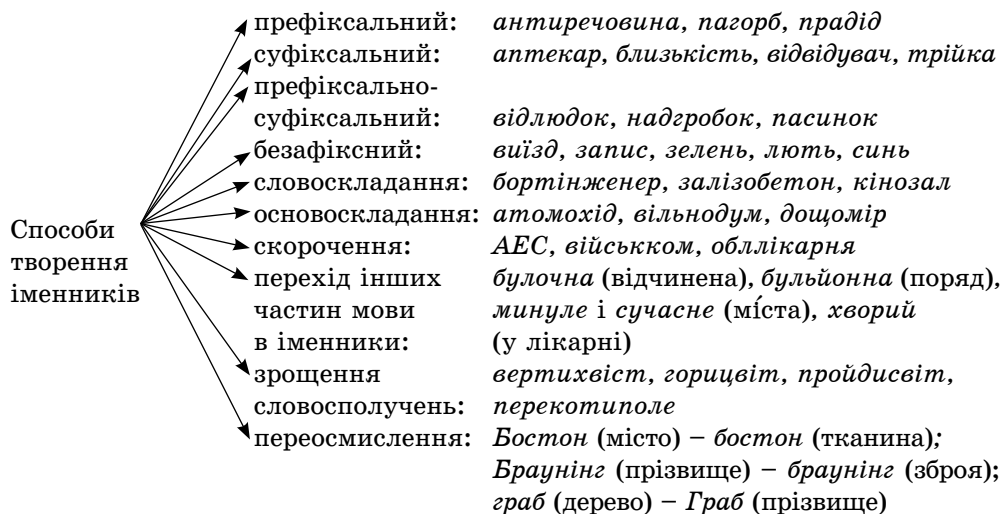
Зразок: донечка.

Г. Афанасьєва. Сонячний день

Хмарки сьогодні пустували на озерній гладіні, переливами різноколір'я втікали від вітерця, що напосівся їх наздогнати, відблисками ховалися на моєму обличчі. Це було літо.

Вправа 149. Розгляньте схему, пригадайте способи творення слів, які ви вивчали.

Вправа 150. Запишіть іменники, в дужках зазначте спосіб творення.

Зразок: самоскид (основоскладання).

Безлюдько, бавовняр, військкор, генерал-полковник, дороговказ, зірвіголова, квартирант, ланкова, лісостеп, Миргород, молодий і молода, недоля, Паливода, панама (*порівн.* Панама), переддень, перепис, СНІД.

Найчастіше іменники творяться суфіксальним способом. При цьому суфікс може надавати похідному слову нового лексичного значення або ж долучати до наявного значення новий відтінок, порівн.: *гриб* (рослина) і *грибник* (людина – збирач грибів) та *гриб* (рослина) і *грибочок* (невеликий гриб).

З новим лексичним значенням іменники творяться:

а) від іменникових основ за допомогою суфіксів **-ак (-як)**, **-анець (-янець)**, **-анин (-янин)**, **-ант (-янт)**, **-ар (-яр)**, **-ат, -ач, -ець (-єць)**, **-изм (-ізм)**, **-ир (-ір)**, **-ист (-іст)** та інших. Наприклад: диво – **дивак**, добро – **добряк**, Африка – **африканець**, Галич – **галичанин**, адреса – **адресант**, вуса – **вусань**, аптека – **аптекарь**, бавовна – **бавовняр**, директор – **директорат**, Буковина – **буковинець**, авангард – **авангардизм**, горód – го-

родина, буряк – бурячиння, бандура – бандурист, автор – авторство;

б) від дієслівних основ за допомогою суфіксів **-ач**, **-анн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)**, **-к(а)**, **-б(а)**, **-тель**, **-л(о)**, **-ун** та інших. Наприклад: глядіти – глядач, бажати – бажання, включити – включення, володіти – володіння, викрутити – викрутка, ганити – ганьба, виховати – вихователь, мити – мило, бігти – бігун, варити – вариво;

в) від прикметникових основ за допомогою суфіксів **-ість**, **-от(а)**, **-ин(а)**, **-изн(а)**, **-інь** та інших. Наприклад: бідний – бідність, глухий – глухота, високий – височина, білий – білизна, глибокий – глибочінь, давній – давнина, гордий – гордощі, дорогий – дорожнеча.

Вправа 151. Прочитайте вірш М. Вінграновського. Знайдіть іменники з суфіксами і скажіть, у чому їх незвичайність. Який настрій створюють ці іменники? Чому зажурилися старі скеля і дуб?

У ластівки – ластовенятко,
у шовковиці – шовковенятко,
в гаю у стежки – стеженятко,
у хмари в небі – хмаренятко,
в зорі над садом – зоренятко
вже народилося.
Лиш зажурилися
старезна скеля над урвищем
та дуба всохле стовбурище.

Вправа 152. Поділіть слова на три групи похідних: а) від іменників, б) від дієслів, в) від прикметників. У кожному слові виділіть твірну основу і суфікс за таким зразком: *автомобіліст: автомобіль + -іст; висота: вис- + -от(а)*.

Автомобіліст, висота, відвідувач, курсант, легкість, лісник, мислення, новизна, носіння, охоронець, парижанин, республіканець, ритмічність, теплінь, хитрун, чередник*.

Вправа 153. Пригадайте правила написання **у**, **і**, **ї** в словах іншомовного походження. Перепишіть іменники, вставляючи пропущену букву (**у**, **і**, **ї**). У сумнівних випадках зверніться до орфографічного словника.

Архів..ст, арха..зм, атлет..зм, волейбол..ст, гімназ..ст, динам..к, кас..р, машин..ст, натурал..ст, парашут..зм, проза..к, сол..ст, траг..зм, трактор..ст, фіз..к, хім..к, шах..ст, шашк..ст.

* *Чередник* – той, хто випасає череду (корів).

Відтінків здрібнілості і пестливості значенню іменників надають суфікси **-еньк-**, **-оньк-**, **-ець**, **-ик**, **-ок**, **-к-**, **-унь**, **-усь**, а згрубілості і збільшеності – суфікси **-иськ-**, **-ищ-**. Наприклад: *доля – доленька, козак – козаченько, брат – братик, хата – хатина, дорога – доріжка, голубеня – голубенятко, міст – місток, бджола – бджілонька, дід – дідусь, мати – матуся, дерево – деревце, вовк – вовчисько, дуб – дубище.*

Іноді до основи того самого іменника можуть приєднуватися кілька суфіксів, які вносять різні додаткові відтінки значення – від позитивних аж до негативних, порівн.: *хлопець – хлопчик, хлопчενя та хлопчисько, дівчина – дівчинка, дівчинонька та дівчинисько.*

Вправа 154. Ознайомтесь із похідними від іменників *лице, ніс, нога, рука та ніж, бас, брат* і усно з'ясуйте, яких додаткових відтінків значення надають їм суфікси.

Личко, личенько; носик, носище, носюра; ніжка, ноженя, ножисько, ножище; ручка, рученька, ручисько, ручище; ніжик, ножище, ножака; басок, басик, басисько, басище; братик, братчик, братунь, братусь.

Вправа 155. Складіть і запишіть по одному реченню з іменниками, утвореними за допомогою суфіксів **-ист**, **-іст**, **-изм**, **-ізм**, **-ств(о)**, **-цтв(о)**. Визначте, від яких частин мови утворились ці іменники.

Вправа 156. Випишіть з ваших улюблених казок суфіксальні утворення іменників і поясніть, іменниками з якими суфіксами називає народ персонажів казок.

Вправа 157. Запишіть слова разом, окремо або через дефіс (користуючись, за потреби, орфографічним словником). Усно поясніть їх написання.

Авто/машина, авто/мото/гурток, атомо/хід, батько/мати, верто/літ, віце/президент, водо/сховище, газо/провід, генерал/ полковник, двадцяти/річчя, електро/дріль, електро/станція, земле/трус, інженер/технолог, кіловат/година, козир/дівка, крає/знавство, лікар/стоматолог, міні/спідниця, міно/мет, напів/сон, Непий/вода, носо/ріг, пів/Азії, пів/місяця, пів/Новоселиці, пів/яблука, плаття/костюм, п'яти/денка, Свят/вечір, чар/зілля.

Вправа 158. Віграє той, хто за відведений учителем час пригадає найбільше складних іменників і пояснить їх правопис. Наприклад: *лісопарк, автостанція, телефон-автомат, тепловоз* та ін.

§ 30. НАПИСАННЯ І ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

Вправа 159. Розкрийте ініціали і запишіть при кожному прізвищі ім'я та ім'я по батькові відомих вам українських письменників.

Глібов Л.І., Кобилянська О.Ю., Гончар О.Т., Франко І.Я., Довженко О.П., Тичина П.Г., Косач Л.П. (Леся Українка).

О.Ю. Кобилянська

І.Я. Франко

О.Т. Гончар

Чоловічі імена по батькові творяться за допомогою суфікса **-ович**, а жіночі – за допомогою суфікса **-івн(а)**.

Ім'я батька	Чоловіче ім'я по батькові	Жіноче ім'я по батькові
Мірча	Мірчович	Мірчівна
Антон	Антонович	Антонівна
Данило	Данилович	Данилівна
Василь	Васильович	Василівна
Дарій	Дарійович	Даріївна
Ігор	Ігорович	Ігорівна
Драгош	Драгошович	Драгошівна

У жіночих іменах по батькові суфікс **-ївн(а)** пишемо у тих випадках, коли твірна основа такого імені має кінцевий **й**, наприклад: *Дарій* + *-івна* – *Даріївна*, *Зіновій* + *-івна* – *Зіновіївна*.

Від імен *Ілля*, *Кузьма*, *Лука*, *Сава*, *Хома*, *Яків* чоловічі імена по батькові такі: *Ілліч*, *Кузьмич*, *Лукич*, *Савич*, *Хомич*, *Якович* та жіночі *Іллівна*, *Кузьмівна*, *Луківна*, *Савівна*, *Хомівна*, *Яківна*.

Іменами по батькові від *Григорій* і *Микола* є відповідно *Григорович*, *Григорівна* та *Миколайович*, *Миколаївна*.

Вправа 160. Утворіть від кожного другого імені ім'я по батькові, поєднайте перше ім'я з утвореним іменем по батькові і запишіть ці особові назви.

1. Валерій/Петро. 2. Василь/Федір. 3. В'ячеслав/Хома. 4. Григорій/Дмитро. 5. Троян/Ілля. 6. Радислав/Флоріан. 7. Алла/Григорій. 8. Євгенія/Семен. 9. Лілія/Корній. 10. Ольга/Степан. 11. Світлана/Дем'ян.

Чоловічі і жіночі імена та імена по батькові відмінюються, як іменники відповідної відміни та групи: *Марія Петрівна* – як іменники I відміни; *Петро Дмитрович* – як іменники II відміни.

Зразки відмінювання імен та імен по батькові

Імена				Імена та імена по батькові		
Жіночі	Н.	<i>Галина</i>	<i>Орися</i>	<i>Сільвія</i>	<i>Любов</i>	<i>Антонівна</i>
	Р.	<i>Галини</i>	<i>Орисі</i>	<i>Сільвії</i>	<i>Любові</i>	<i>Антонівни</i>
	Д.	<i>Галині</i>	<i>Орисі</i>	<i>Сільвії</i>	<i>Любові</i>	<i>Антонівні</i>
	Зн.	<i>Галину</i>	<i>Орисю</i>	<i>Сільвію</i>	<i>Любов</i>	<i>Антонівну</i>
	Ор.	<i>Галиною</i>	<i>Орисею</i>	<i>Сільвією</i>	<i>Любов'ю</i>	<i>Антонівною</i>
	М.	<i>при Галині</i>	<i>при Орисі</i>	<i>при Сільвії</i>	<i>при Любові</i>	<i>Антонівні</i>
	Кл.	<i>Галино</i>	<i>Орисю</i>	<i>Сільвіє</i>	<i>Любове</i>	<i>Антонівно</i>
Чоловічі	Н.	<i>Борис</i>	<i>Василь</i>	<i>Ігор</i>	<i>Віталій</i>	<i>Сергійович</i>
	Р.	<i>Бориса</i>	<i>Василя</i>	<i>Ігоря</i>	<i>Віталія</i>	<i>Сергійовича</i>
	Д.	<i>Борисові,</i> <i>Борису</i>	<i>Василеві,</i> <i>Василю</i>	<i>Ігореві,</i> <i>Ігорю</i>	<i>Віталієві,</i> <i>Віталію</i>	<i>Сергійовичу,</i> <i>Сергійовичеві</i>
	Зн.	<i>Бориса</i>	<i>Василя</i>	<i>Ігоря</i>	<i>Віталія</i>	<i>Сергійовича</i>
	Ор.	<i>Борисом</i>	<i>Василем</i>	<i>Ігорем</i>	<i>Віталієм</i>	<i>Сергійовичем</i>
	М.	<i>(при)</i> <i>Борисові</i>	<i>(при)</i> <i>Василеві</i>	<i>(при)</i> <i>Ігореві</i>	<i>(при)</i> <i>Віталієві</i>	<i>Сергійовичеві</i>
	Кл.	<i>Борисе</i>	<i>Василю</i>	<i>Ігорю</i>	<i>Віталію</i>	<i>Сергійовичу</i>

Увага! Запам'ятайте закінчення жіночих імен по батькові у Д. і М. відмінках!

Вправа 161. Доберіть два жіночі і два чоловічі імені та імені по батькові ваших однокласників, запишіть їх у формі родового, давального, орудного і кличного відмінків.

Вправа 162. Провідмініайте імена і прізвища молдовських письменників. Які з цих прізвищ в українській мові не змінюються? Як ви це встановили?

Замфір Арборе-Раллі, Георге Асакі, Йосиф Вартичан, Іон Ватаману, Григорій Вієру, Богдан-Петричейку Гашдеу, Ісаак Грекул, Александру Хишдеу.

Вправа 163. Розкажіть українською мовою (8–10 реченнями) про життя і творчість одного із названих вище письменників. Якими словами ви замінювали ім'я і прізвище, щоб уникати їх повтору у наступному реченні?

Вправа 164. Перепишіть речення. Слова, подані в дужках, поставте у потрібному відмінку.

1. Перед входом до кінотеатру ми зустріли (вчителька Глорія Сергіївна Шевчук). 2. Учні нашого класу надіслали вітання з днем народження (народний артист України Гнатюк Дмитро Михайлович). 3. Добре вам живеться, (Іонел Георгійович), біля річки, бо можна і викупатись, і рибки половити. 4. На (наша сусідка Аурора Флорівна) була нова сукня.

Дмитро Гнатюк

§ 31. ІМЕННИКОВІ ПРЕФІКСИ

Префіксальним способом творяться слова тієї самої частини мови, тобто від іменників творяться іменники, від прикметників – прикметники, від дієслів – дієслова. Наприклад: *безлад* – без- + *лад*; *відгук* – від- + *гук*; *неволя* – не- + *воля*; *замалий* – за- + *малий*; *невисокий* – не- + *високий*; *предобрий* – пре- + *добрий*; *вписати* – в- + *писати*; *дописати* – до- + *писати*.

Для творення іменників префіксальним способом в українській мові використовуються префікси *без-*, *не-*, *на-*, *перед-*, *після-*, *пра-*; іншомовні: *анти-*, *контр-*, *супер-* та ін. Наприклад: *розлад*, *нещастя*, *передплата*, *післямова*, *пращід*, *антитіло*, *контрадмірал*, *суперракета*.

Префікси *віце-*, *екс-*, *обер-*, *унтер-* з іменниками пишуться через дефіс, наприклад: *віце-губернатор*, *екс-міністр*, *обер-лейтенант*, *унтер-офіцер*.

Вправа 165. Перепишіть іменники, визначте спосіб і засіб їх творення.

Зразок: антиречовина – анти + речовина (префіксальний).

Віце-консул, екс-голова, контрудар, пагорб, переддень, післяплата, правнук, субпродукт, суперзірка, післяслово, передмова.

Вправа 166. Запишіть іменники і поряд з кожним у дужках зазначте спосіб творення.

Антивірус, безбілетник, безвість, виступ, доброта, дощомір, задвірок, інновація, контраст, людино-день, невидимка,

несмак, паводок, падолист, переддень, правнук, приїзд, при-сілок, супутник, субпродукт, суперобгортка, супер'яхта, тон-но-кілометр, ультравірус.

§ 32. НАПИСАННЯ НЕ З ІМЕННИКАМИ

	Умови написання	Приклади
Разом	<ol style="list-style-type: none"> 1. Якщо слово без не не вживається. 2. Якщо не є префіксом, який створює іменник з протилежним значенням, і цей іменник можна замінити синонімом без не. 3. Якщо не є складовою частиною префікса недо-. 	<p><i>Небіж, неборак, невістка, недуга, ненависть, неук</i></p> <p><i>Невіра (сумнів), неволя (рабство), недруг (ворог), нелад (безпорядок), неслава (ганьба), несмак (безсмак), неявка (прогул)</i></p> <p><i>Недобір, недокрів'я, недолік, недоплата, недорід</i></p>
Окремо	<ol style="list-style-type: none"> 1. Якщо в реченні чи ширшому тексті є протиставлення. 2. Якщо не заперечує зміст вираженого іменною частиною присудка. 3. Якщо не стоїть перед сполученням прийменника з іменником. 	<p><i>Не віра, а вірність потрібна друзям.</i></p> <p><i>Зі всього видно, що він не друг тобі.</i></p> <p><i>Не до вподоби, не до ладу, не до речі, не до смаку, не до жартів, не до сміху</i></p>

Вправа 167. Запишіть речення, розкривши дужки. Усно поясніть написання **не** з іменниками.

1. До нас приходив (не)біж – мого старшого брата син.
 2. Завтра чекайте (не)годи. 3. І цього року (не)врожай на огірки.
 4. Ми йшли (не)дорогою: стежкою ближче. 5. (Не)правдою світ пройде, а назад не вернешся.
 6. (Не)вміння працювати – це прикрість, а (не)бажання – це лихо (*Н. тв.*).
 7. (Не)бажання працювати, а сама праця дає результати.
 8. У ліжечку лежить (не)мовля.

Вправа 168. Розподіліть іменники на дві групи. До першої виписіть ті, в яких **не-**, **недо-** – префікс, а до другої ті, в яких **не** – складова частина кореня.

Небеса, небіжчик, неборак, невід, невістка, неділя, недовіра, недогляд, недоречність, неук, недуга, нежить, нелюд, ненависть, неправда, непритомність, нехлюй.

Вправа 169. Перепишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Вчення – світ, а (не)вчення – тьма (*Н. тв.*). 2. (Не)пташка, (не)комашка, а літає (*Н. тв.*). 3. (Не)краса красить, а розум (*Н. тв.*). 4. Як (не)коваль, то і діла не погань (*Н. тв.*).

5. Слово (не)стріла, а ранить глибше (*Н. тв.*). 6. (Не)знайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить (*Н. тв.*). 7. Понад полем іде, (не)покоси кладе, (не)покоси кладе – гори (*Т. Шевченко*).

§ 33. НАПИСАННЯ МОЛДОВСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

При написанні молдовських власних назв українською мовою враховуємо їх граматичні особливості та особливості молдовської графіки.

Більшість приголосних молдовського алфавіту має однозвучні відповідники в українській графіці, порівн.: *Balan* і *Балан*, *Maramureş* і *Марамуреш*, *Rotopan* і *Ротопан*.

Лише *c* та *g* перед *e* та *i* читаються відповідно як *ч* та *дж*, а перед іншими голосними та приголосними – як українські *к* та *г*, порівн.: *Cezar* – *Чезар*, *Sioban* – *Чобан*, *Gelaz* – *Джелаз*, *Giurgiu* – *Джурджу* і *Calafat* – *Калафат*, *Cocorean* – *Кокорян*, *Dragoş* – *Драгош*, *Gărgăun* – *Гаргаун*.

У буквосполученнях *che*, *chi*, *ghe*, *ghi* буква *h* використовується тільки для збереження звучання *c* і *g* перед *e* та *i*, тому молдовському *ch* в українській графіці відповідає *к*, а *gh* – *г*, наприклад: *Chelar* – *Келар*, *Chiriţa* – *Кірица*, *Gheorghişa* – *Георгіца*.

Подвоєні приголосні у прізвищах зберігаються, порівн.: *Negruzzi* і *Негруци*, *Rann* і *Панн*, *Pillat* і *Пілла*.

У відомих особових іменах та прізвищах *i* передається м'яко, порівн.: *Emil* – *Еміль*, *Eminescu* – *Емінеску*, *Vieru* – *Вієру*.

Молдовські голосні, які самостійно або в сполученні з приголосними утворюють склад, та їх відповідники в українській мові

а – а	Ana	Анна	Arad	Арад	Avram	Аврам
а – ія	Maria	Марія	Oltenia	Олтенія	Zaharia	Захарія
Ă – а	Brătescu	Братеску	Călăraş	Калараш	Ghiţa	Гіца
Е – е	Argeş	Арджеш	Enescu	Енеску	Petroşeni	Петрошени
Е – є	Ilie	Іліє	Nicolae	Ніколає	Proscopie	Прокопое
І – і	Bicaz	Біказ	Ignătescu	Ігнатеску	Iliuţ	Іліуц
І – ї	Brăila	Браїла	Mihail	Міхаїл	Caïro	Каїр
Â – и	Bârlad	Бирлад	Brânduşa	Бриндуша	Câmpulung	Кимпулунг
О – о	Apostol	Апостол	Popescu	Попеску	Toma	Тома
U – у	Mureş	Муреш	Tudor	Тудор	Tutunaru	Тутунару

Молдовському -і, яким позначається називний відмінок множинних географічних назв, в українській мові відповідає закінчення -и, порівн.: *Focșani* – *Фокиша́ни*, *Pitești* – *Піме́шти*. Якщо ж українська мова засвоїла назву у формі однини, то закінчення відсутнє, порівн.: *Galați* – *Гала́ці*, *Călarăși* – *Калара́ш*.

**Найбільш уживані молдовські поєднання голосних
з напівголосними (двозвуки) та їх відповідники
в українській мові**

ai – й	Başcai	Башка́й	Haitoș	Га́йтош	Mihai	Міха́й
ei – ей	Andrei	Андре́й	Maștei	Мафте́й	Negrei	Негрéй
oi – ой	Anegroii	Анегро́й	Dorohoi	Дорого́й	Voinești	Войне́шти
ui – уй	Țugui	Цугу́й	Vaslui	Васлу́й	Vățui	Вату́й
au – в	Aurel	Аурéл	Aurora	Аврóра	Gauca	Га́вка
u – ев	Bacău	Бакéв	Buzău	Бузéв	але: Chișinău	Кишині́в
eu – єв	Eudochia	Євдокі́я	Eusebiu	Євсéбія	Eugenia	Євджені́я
iu – ів	Jiu	Жі́в	Sibiu	Сибі́в	Vasiliu	Василі́в
ea – я	Negrea	Не́гря	Oradea	Ора́дя	Sadoveanu	Садов'я́ну
ea – а	Mircea	Мі́рча	Opreșean	Опреша́н	Tulcea	Ту́лча
eo – о	George	Джор́дже	Georgenii	Джорджéни		
ia – я	Ialomița	Яломи́ца	Octavian	Октав'я́н	Poiana	По́яна
ie – є	Miroieni	Мироéни	Ploiești	Плоéшти		
io – йо	Craiova	Крайóва	Ionițoi	Йони́цой	Iosif	Йóсиф
iu – ю	Iulia	Юлі́я	Alba-Iulia	Алба-Юлі́я		
oa – о	Broască	Брóска	Mioara	Міóра	Timișoara	Тимішо́ра

Молдовські особові імена та їх варіанти, які мають в українській мові такі ж відповідники, рекомендується писати як їх українські відповідники. Наприклад: *Calin* – *Калин*, *Cazimir* – *Казимир*, *Costin* – *Костин*, *Iuliu* – *Юлій*, *Manuil* – *Мануїл*, *Marin* – *Марин*, *Martin* – *Мартин*, *Miron* – *Мирон*, *Severin* – *Северин* та ін.

У прізвищевих суфіксах -ик, -ич, -ович пишемо **и**, наприклад: *Zotik* – *Zotic*, *Lutik* – *Lutic*, *Malik* – *Malic*, *Catrich* – *Catrici*, *Slavich* – *Slavici*, *Grigorovich* – *Grigorovici*, *Popovich* – *Popovici*.

Вправа 170. Запишіть молдовські і румунські імена, прізвища та псевдоніми українською мовою.

Tudor Arghezi, Ion Brătescu-Voinești, Ion Luca Caragiale, Gheorghe Ciobotaru, Emil Codrescu, Ion Creangă, Maria Cristescu, Mihai Eminescu, Tudor Fodor, Vasile Frunză, Ion Ghică, Eudochia Manoil, Costache Negruzzi, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu.

Вправа 171. Записуючи імена і прізвища українською мовою, виділіть в окремі групи: а) особові назви I відміни; б) особові назви II відміни; в) особові назви, які не належать до жодної з відмін. Усно поясніть, чому ви так поділили ці особові назви.

Ana, Anegroi, Aurora, Barbu, Bălcescu, Bârsan, Bodea, Bostan, Bucătar, Cămilar, Delavrancea, Dumitru, Gala, Galaction, George, Ghiță, Goga, Liliana, Mărioara, Olga, Petrache, Stancu, Vrâncioaia, Zaharia, Zinici.

Вправа 172. Запишіть географічні назви Молдови українською мовою. Підкресліть букви, які в молдовській мові мають інше звукове значення. Які труднощі трапилися в написанні?

Chișinău, Tiraspol, Călărași, Hincești, Bălți, Glodeni, Ocnița, Briceni, Lăpușna, Slobodia, Leora, Camrat, Sofia, Ribnița, Grigoriopol, Dubăsări, Camenca, Soroca, Rașcani, Orhei, Florești.

Вправа 173. Знайдіть в інтернеті карту Одеської області і запишіть, через які населені пункти пролягає автострада (чи залізниця) від вашого села (містечка) до Одеси. Чи є серед цих назв слова незмінювані?

Вправа 174. Запишіть географічні назви по-молдовськи.

Ізмаїл, Кілія, Рені, Татарбунари, Сарат, Комишівка, Утконосівка, Новопокрівка, Приозерне, Лиманське, Плавниське, Новосільське, Міняйлівка, Старосілля, Болград.

§ 34. РОЗБІР ІМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в реченні.
2. Частина мови.
3. Початкова форма іменника (називний відмінок однини).
4. Власна чи загальна назва.
5. Істота чи неістота.
6. Рід.
7. Число (має однину і множину чи лише одну з форм).
8. Відмінок.
9. Відміна, група (іменники I і II відмін).
10. Синтаксична роль.
11. Вимова та написання.

Зразки розбору

Кирило простяг руку для привітання.

Зразок усного розбору

Кирило – іменник, початкова форма – *Кирило*, власна назва, істота, чоловічий рід, називний відмінок, однина, II відміна, тверда група, у реченні виконує роль підмета, пишеться з великої букви.

Зразок письмового розбору

Кирило – імен., поч. форма – *Кирило*, вл. назва, істота, ч. р., одн., Н. в., II відміна, тв. гр., підмет, пишеться з великої букви.

Вправа 175. Перепишіть речення, підкресліть іменники і розберіть кожен як частину мови.

1. Іонел був чемпіоном міста з регбі. 2. У моє вікно щоранку заглядали синички. 3. Спокійним тоном батько зробив зауваження, щоб ми не розмовляли за сніданком.

§ 35. ПЕРЕКЛАД ТЕКСТУ

Вправа 176. Перекладіть текст українською мовою і з'ясуйте, які іменники і чому перекладаються прикметниками.

În lagărul de la Lvov am stat șase săptămâni. Toți deportații* sufereau de foame, dar noi nu sufeream mai mult decât ceilalți. Ca și la Cernăuți, pentru nouă suflete primeam trei porții de mâncare. Hrana din lagăr era sărăcăciosă** : crupe de orz, pește sărat din butoi, pâine uscată.

* *Deportat* – заслáнець.

* *Sărăcăcios* – бідний, убогий.

Din când în când se mai dădea și câte o bucățică de zahăr. După ce ne potoleam cât de cât foame*, noi, cei mici, ne aminteam de zilele fericite de acasă, de dealul pe care ne dădeam iarna cu sania la vale... (І. Понеску, І. Козьмей).

Вправа 177. У перекладеному тексті впр. 176 знайдіть іменники, усно зробіть їх розбір. Порівняйте рід і відмінок іменників в обох мовах. Зверніть увагу на порядок слів у перекладі.

Вправа 178. Прочитайте текст спочатку мовчки, а потім – уголос. Висловіть свою думку про особливості тексту: це роздум, опис чи розповідь, який настрій створює текст. Спробуйте написати подібний текст.

Уже почало світати. Десь від берега схопився легенький вітерець і ніби дмухнув на Дніпро. Береги й верби теж ніби попркидалися і дихнули на воду. По воді пішли дрібненькі хвильки, заколивались ледве помітно й захитались, немов фіолетове та золотисте скло.

Позад човна ще чорніла вода, чорніло на півночі небо. Поперед човна ясніла місячна ніч у всій своїй красі, а збоку займався червневий ранок.

І небо, і земля, і Дніпро здавались велетенською картиною, де на темному полі була намальована ясна місячна ніч і поряд з нею – ранній ранок з зорею та вранішніми сутінками (За І. Нечуєм-Левицьким).

М. Бурачек. Рече та стогне Дніпр широкий

* *A potoli foamea* – втамувати голод.

Вправа 179. Складіть простий план переказу тексту впр. 178 і напишіть переказ.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Вправа 180. Працюємо у восьми парах упродовж відведеного учителем часу: 1) перша пара наводить 10 прикладів іменників – назв предметів; 2) друга пара – 10 прикладів іменників – назв істот; 3) третя пара – 10 прикладів, що можуть мати форми однини і множини; 4) четверта пара – 10 іменників – географічних назв; 5) п'ята пара – 10 іменників – імен; 6) шоста пара – 10 іменників – прізвищ; 7) сьома пара – 5 множинних і 5 одининних іменників; 8) восьма пара – 10 незмінюваних іменників. Перемагає пара, яка вклалася в час і не допустила жодної (або лише одну) помилки.

Вправа 181. Прочитайте іменники.

Т	М	Ц
О		К
И	Л	О

С	І	А	Ь
Н	Т	С	
А	Р	Н	Т

Вправа 182. Перший гравець називає іменник, а кожен наступний – іменник, який починається з останньої букви попереднього слова. Той, хто довго думає, вибуває з гри. Перемагає ряд, в якому вибуло з гри найменше гравців.

Вправа 183. Умовне внутрішнє коло (5–6 гравців) називають іменники (12 або 24) у формі будь-якого відмінка, а гравці зовнішнього кола (2–3) називають цю відмінкову форму. Кожна правильна відповідь – півбала (якщо слів 24) або один бал (якщо слів 12). Оцінку отримують всі учні – гравці зовнішнього кола.

Вправа 184. Продовжте речення. Учителю зачитує фрагмент речення з іменником і ряд оцінних слів, потім почергово називає трьох учнів, які добирають з цього ряду оцінне слово до іменника. Учні класу, заслухавши три варіанти повного речення, голосуванням визначають найкращий. Переможець отримує один бал, який буде доданий до підсумкової оцінки за урок.

Наприклад: За поворотом виднівся ... ліс (темний, старий, молодий, залитий сонцем).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому рядку всі слова – іменники?
А Радість, завдання, сумно, рух, перший.
Б Дійсність, природа, рух, чоло, гордість.
В Втіха, гординя, семеро, Венера, тліти.
Г Змагання, бачення, чесно, правда, тінь.
Д Проміння, терпіння, гордо, правий, міцний.
- У якому відмінку іменники вживаються тільки з прийменником?
1) у родовому,
2) у давальному,
3) у місцевому,
4) у кличному,
5) у знахідному.
- У якому рядку допущено помилку в Ор. в. однини іменників I відміни?
А Трояндою, працею, Вірою, лікарнею, сумою.
Б Сім'єю, криницею, статтею, старостою, долонею.
В Кімнатою, літерою, Іллею, ріллею, продукцією.
Г Землею, підлогою, тишою, книжкою, долею.
- У якому рядку є іменники, які не належать до жодної відміни?
А Георгіца, швидкість, дорога, рівність, поле.
Б Даскелеско, навчання, честь, дім, орля.
В Вікно, депо, воля, пустощі, США, Попеску.
- До всіх іменників якого рядка можна додати слово *слухняний*?
А Гриб, олівець, Петріка, листок, гріх.
Б Учень, Мурчик, Мишко, папуга.
В Пень, горіх, Іларчик, голуб, зразок.
- У яких відмінкових формах іменника *нога* допущена помилка?
Н. *нога*, Р. *ноги*, Д. *ногі*, Зн. *ногу*, Ор. *ногою*, М. *на ногі*, Кл. *нога*.
- Які приголосні основи іменників змінюються на інші приголосні при утворенні форм Д. і М. відмінків?
- Іменники якої відміни мають тверду і м'яку групи?
- Випишіть іменники, які у різних текстах можуть мати форми і чоловічого, і жіночого роду.
Листоноша, Валя, Оля, староста, ноша, верховода, вода, суддя, Саша.
- Випишіть іменники IV відміни.
Волосся, завдання, левеня, теля, узлісся, узбіччя, ім'я.
- Випишіть іменник III відміни.
Біль, бій, сіль, Андрій, буревій, міль, місяць.
- Випишіть іменники, які мають також форму однини.
Двері, вікна, сани, ноги, вуха, дрова.

ПРИКМЕТНИК

§ 36. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ І ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ

Вправа 185. Прочитайте та порівняйте два описи ромашки і дайте аргументовану відповідь на такі запитання:

1. У якому з описів виразніше, яскравіше описано рослину?
2. Якою частиною мови є слова, що дали можливість зробити цей опис різнобічнішим?
3. До якого стилю мовлення належить кожен опис?

Ромашка – рід рослин родини складноцвітних. Одно- і дворічні трави з дуже розгалуженими стеблами і пірчастими листками. Плід – сім'янка. Ростуть як бур'яни на відкритих місцях (*З енциклопедії*).

На високому гінкому стебельці росла лугова цариця – ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квітка: рівна, висока, з сумно похиленою набік яскраво-жовтою, в білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою, ще й зверху прикрашена дрібною, як вістря голки, насічкою (*Г. Тютюнник*).

А. Изволенська. Ромашкове поле

Прикметник (adjectivul) – це частина мови, яка виражає ознаку предмета і відповідає на запитання який? яка? яке? чий? чия? чие?

Поняття ознаки предмета дуже широке. Це всебічна характеристика назв людей, тварин, рослин, конкретних предметів і абстрактних понять. Наприклад: *відомий* дослідник, *вороний* кінь, *дикий* голуб, *крислата* яблуня, *малиновий* сік, *математична* формула, *неповторна* зустріч, *цікаве* заняття.

Вправа 186. До іменників доберіть прикметники. Утворені словосполучення запишіть.

Трава, актор, школа, сестра, яблуко, борошно, ручка, вершина, м'яч, дойна, стіл, футболіст, поет.

Прикметники змінюються за **родами, числами і відмінками**. Їх рід, число і відмінок завжди залежать від іменників, з якими вони узгоджуються. Наприклад: *мудрий учитель*, *мудра порада*, *мудре слово* і *мудрі вчителі*, *мудрі поради*, *мудрі слова*. Рід прикметників визначаємо в однині, порівн.: *білий сніг*, *біла хата*, *біле полотно* і *білі: сніги*, *хати*, *полотна*.

У реченні прикметники бувають означенням, рідше – іменною частиною складеного присудка.

Вправа 187. I. Спишіть речення, підкресліть прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Усно визначте рід, число і відмінок іменників та прикметників.

1. Біля школи він помітив високого русявого чоловіка у хутряній шапці (*І. Світличний*). 2. Якась тінь у тому сяйві з'явилась, легка, блакитна, прозора і така невиразна, як мрія (*Леся Українка*). 3. Сонце зовсім червоним стало, великим і круглим (*Ю. Яновський*). 4. Одягни мене в ніч, одягни мене в хмари сині і дихни наді мною легким лебединим крилом. Хай навіються сни, теплі сни лебедині, і сполоха їх місяць тугим ясеновим веслом (*І. Драч*).

II. Визначте, в якій синтаксичній ролі виступають прикметники в першому і третьому реченнях.

Вправа 188. Перепишіть текст, заповнюючи прогалини прикметниками, дібраними із довідки і поставленими у потрібних роді, числі і відмінку. Знайдіть речення з прямою мовою.

Кожна ... господиня дбайливо доглядала своє ... житло. «Без ... господаря двір, а без ... господині хата плаче», – каже ... прислів'я. У хаті завжди було чисто, вибілено, розмальовано ... глиною, оздоблено, уतिकано квітками, ... травами.

Довідка: український, затишний, дбайливий, кольоровий, народний, пахучий, хороший.

Вправа 189. I. Прочитайте текст спочатку мовчки, а потім – уголос.

Був тихий осінній ранок. Катерина Іванівна повела учнів свого класу в поле. Високо в небі летів ключ перелітних птахів. Вони тихо курликали, і від цього в степу було сумно.

Учителька сказала дітям:

– Сьогодні ми будемо вчитися розповідати про осіннє небо. Хай кожен з вас добере для цього гарні і точні слова.

Діти притихли, дивилися в небо і думали. Через хвилину всі заговорили: «Небо синє-синє... Небо голубе... Небо чисте...» І все. Знову повторювали одні і ті ж слова «синє», «голубе», «чисте».

Збоку стояла маленька дівчинка Віоріка, і Катерина Іванівна запитала:

– А ти, Віорічко, чому мовчиш?

– Я хочу сказати своє слово.

– Яке ж твоє слово про небо?

– Небо ласкаве... – тихо сказала дівчинка.

Діти притихли. Вони раптом побачили в небі те, чого не бачили досі: «Небо сумне... Небо тривожне... Небо зажурене... Небо холодне...» (За В. Сухомлинським).

II. Доберіть до тексту назву. Дайте відповіді на такі запитання:

1. Як звали вчительку і який, на вашу думку, предмет вона викладала у школі?

2. Чому вчителька вийшла зі своїми учнями у поле виконувати завдання і чи не було воно надто складним?

3. Чи була дівчинка Віоріка ученицею?

А. Манайло. Золота осінь у Карпатах

4. На яку ознаку осіннього неба учні спочатку звернули увагу?
 5. Яке враження на учнів класу справила відповідь дівчинки Віоріки?

6. А яким бачите небо ви, шестикласники?

III. Випишіть з тексту слова, які називають ознаки неба (поля, лісу і под.), і доберіть до них, якщо це можливо, прикметники з протилежним значенням.

§ 37. ЯКІСНІ, ВІДНОСНІ ТА ПРИСВІЙНІ ПРИКМЕТНИКИ

За значенням, граматичними ознаками та особливостями будови прикметники поділяються на якісні, відносні і присвійні.

Якісні прикметники (adjectivele calitative) виділяються в окремий розряд (de adjectivele clasă) тим, що вони:

а) виражають ознаки

→	кольору:	<i>білий, голубий, жовтий</i>
→	смаку:	<i>гіркий, кислий, смачний</i>
→	запаху:	<i>ароматний, запашний, пахучий</i>
→	розміру:	<i>великий, вузький, довгий</i>
→	віку:	<i>давній, молодий, пізній</i>
→	форми:	<i>кулястий, круглий, похилий</i>
→	характеру:	<i>веселий, гордий, лагідний</i>
→	дотику:	<i>легкий, мокрий, теплий</i>
→	здоров'я:	<i>здоровий, кволий, недужий</i>
→	та інші:	<i>рідний, сумний, успішний</i>

б) ці ознаки можуть бути виражені більшою чи меншою мірою, порівн.: *білий папір, біліший папір і найбіліший папір*;

в) частина з них (чоловічого роду) має коротку форму, наприклад: *готовий і готов, дрібний і дрібен, зелений і зелен, повний і повен, певний і певен*;

г) у народній пісні та в поезії вони мають для жіночого і середнього роду і форм множини ще й нестягнені форми: *синяя, зеленее, зеленії, молодая, молодее, молодії*. Ці форми називають повними нестягненими. Наприклад: *зелена діброва і зелена діброва*.

Вправа 190. Прочитайте прикметники. З виділеними словами складіть речення. У чому особливість виділених форм прикметників?

Ранній, короткий, солодкий, сірий, **духмянний**, старий, овальний, впертий, м'якенький, втомлений, важливіший, рідніша – найрідніша, радий – рад, здоровий – **здоров**, рідна – рідная – **ріднее** – ріднії.

Відносні прикметники (adjective relative) виділяються в окремий розряд тим, що вони виражають сталі ознаки:

а) за відношенням до:	→ матеріалу:	<i>березовий паркет, вовняна тканина</i>
	→ часу:	<i>весняний дощ, вечірня пора</i>
	→ місця:	<i>вуличний рух, лугова трава, міський шум</i>
	→ національності:	<i>польська мова, чеські студенти</i>
	→ виміру:	<i>годинний перепочинок, річний звіт</i>
	→ установ:	<i>медичний пункт, навчальний заклад</i>
	→ організацій:	<i>шкільне подвір'я, театральна сцена</i>
	→ наукових понять:	<i>біологічний гурток, фізичний закон</i>
→ дій:	<i>будівельна бригада, виховний захід</i>	

б) ці прикметники є похідними, утвореними від іменників, дієслів і прислівників, порівн.: *вербовий* і *верба*, *збиральний* і *збирати*, *колишній* і *колись*.

Відносні прикметники так само, як і якісні, відповідають на запитання *який? яка? яке? які?*

Вправа 191. Наведіть 10 словосполучень з прикладами відносних прикметників і в дужках зазначте, від якого слова утворився кожен прикметник.

Зразок: дерев'яний стіл (дерево).

Присвійні прикметники (adjectivele posesive) виражають ознаку належності предмета людині, тварині, від назв яких вони творяться, наприклад: *батько – батьків мотоцикл*, *Микола – Миколина книжка*, *сестра – сестрин портфель*, *Зайчик – Зайчикова хатка*.

Присвійні прикметники відповідають на запитання *чий? чия? чие? чий?* Вони творяться від іменників I відміни за допомогою суфікса **-ин/-ін(-їн)** і від іменників II відміни за допомогою суфікса **-ів/-ов-** або їх варіантів. Наприклад: *Ганнин*, *доньчин*, *Лучіїн*; *дідів* (мундир) і *дідова* нагорода, *Василів* (мотоцикл) і *Василева* (дача), *Іларіїв* (комп'ютер) і *Іларієва* (книжка).

Вправа 192. Випишіть окремо якісні, відносні та присвійні прикметники. Усно складіть по одному реченню з прикметниками всіх трьох розрядів.

Братів, Валин, вовчий, гарний, гарячий, гусячий, дерев'яний, дитячий, жіночий, зручний, кислий, лагідний, морквяний, Олегів, покірний, прямий, сміливий, сніговий, сьогоднішній, твердий, фіолетовий.

Вправа 193. I. Прочитайте речення, знайдіть і випишіть прикметники, визначте розряд і вкажіть, які з них повні нестягнені, повні стягнені чи короткі.

Зразок: добра́я – *якісний, повний, нестягнений.*

1. Тече вода в синє море, та не витікає (*Т. Шевченко*). 2. Заграло, запінилось синєе море, і буйнії вітри по морю шумлять, і хвиля гуляє, мов чорнії гори, одна за другою біжать (*Є. Гребінка*). 3. Пливе човен води повен (*Н. тв.*). 4. Благословен той день і час, коли прослалась килимами земля, яку сходив Тарас малими босими ногами (*М. Рильський*). 5. Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні широкії крила (*Леся Українка*).

II. Зробіть синтаксичний розбір першого речення цієї вправи.

У словосполученнях прикметники можуть змінювати своє значення і переходити з одного розряду в інший.

Наприклад, у словосполученні *кришталевий посуд* прикметник *кришталевий* виражає ознаку за відношенням до матеріалу і належить до розряду відносних. Але у словосполученні *кришталева вода* він набуває нового значення, яке ставить його в один ряд з прикметниками *прозорий, чистий* і переводить до розряду якісних, порівн.: *кришталева вода* і *прозора вода, чиста вода*.

Подібних змін може зазнати первісне значення і багатьох інших прикметників. Порівн.: *мамина хустка* і *мамина ласка* (щира, непідробна), *курячий слід* і *куряча пам'ять* (коротка пам'ять, пам'ять людини, яка швидко щось забуває).

Так з'явилися проміжні розряди *відносно-якісних, присвійно-якісних* і *присвійно-відносних прикметників*.

Вправа 194. Поясніть (усно) значення словосполучень і з'ясуйте, яке значення – пряме чи переносне – мають у них прикметники. Визначте розряд прикметників. З виділеними словами складіть і запишіть чотири речення.

Бараняче м'ясо, баранячий розум; березова дошка, березова каша; вовчий апетит, вовчий погляд, вовчий слід; **гусячий пух, гусяча шкіра**; заячий скік*, заяча губа, заяча шапка; крокодиляча сумка, крокодилячі сльози; **лисячий комір, лисячий погляд**, лисяча нора; собачий гавкіт – собачий холод; **золотий перстень** – **золотий характер**.

* *Скік* – стрибок.

Вправа 195. Випишіть у стовпчик виділені словосполучення, до кожного через тире напишіть можливу паралельну форму.

Зразок: гора високая – гора висока; повен води – повний води.

1. І шумить, і гуде, **дрібен дощик** іде (*Н. тв.*). 2. Ділом істинним я доведу народу, що **годен*** імені народного слуги (*М. Бажан*). 3. І **широкую долину**, і **високою могилу**, і **вечірнюю годину**, і що снилось-говорилось – не забуду я (*Т. Шевченко*). 4. Син **був певен**, що батько його зрозуміє. 5. А за лісом – поля широкії, хліба стиглії.

§ 38. ВИКОРИСТАННЯ В МОВЛЕННІ ПРИКМЕТНИКІВ-СИНОНІМІВ.

ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ У ЗАКІНЧЕННЯХ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 196. Пригадайте визначення поняття «синонім» і з'ясуйте, що спільного в лексичному значенні прикметників **апетитний, смачний, спокусливий**. Утворіть словосполучення з цими прикметниками, підбравши доречні іменники.

Вправа 197. Доберіть до прикметників іменники, утворіть зі словосполученнями речення та визначте, яку відмінність у значенні виявляє кожен із синонімів.

Авторитетний, впливовий; поважний, престижний.

Вправа 198. Розподіліть словосполучення у два стовпчики за прикметниками, вжитими у: а) прямому і б) переносному значенні (можна звернутися до тлумачного словника).

Зразок: а) золотий годинник; б) золотий характер.

Золотий годинник, золотий характер, золоті руки, золота осінь, золоті сережки, золота пшениця, золоті гори, золотий вік; твердий метал, тверде слово, тверда ціна, тверда домовленість, твердий сплав, тверда воля.

Вправа 199. Відшукайте з-поміж словосполучень такі, в яких прикметники вжиті в переносному значенні, випишіть їх в один стовпчик. Знайдіть для кожного такого словосполучення синонімічне з прикметником у прямому значенні.

Зразок: гірка доля – нещаслива доля.

1. Гіркий полин, гірка доля, гіркий заробіток, гіркий хліб, гірке слово, гіркі сльози, гіркий сирота. 2. Довга палиця, довга

* *Годен* – гідний, вартий.

дорога, довга розмова. 3. Зелений колір, зелені абрикоси, зелене обличчя, зелені думки. 4. Залізні вила, залізні руки, залізна воля.

Вправа 200. Прочитайте виразно текст, зверніть увагу на слова, які письменник використав для опису зовнішнього вигляду дівчини. Випишіть прикметники у засвідченій текстом і початковій формах і зверніть увагу на їх правопис.

Лаврін стояв під вербою недалеко від дівчини й дивився на неї. Сонце грало на червоному намисті, на рум'яних щоках. Мелашка була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообразна, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокі яблука, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк (За І. Нечуєм-Левицьким).

М. Рачков. Українська дівчина

Вправа 201. Опишіть зовнішній вигляд когось із друзів або рідних.

§ 39. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ

Вправа 202. Пригадайте вивчене на уроках молдовської мови про ступені порівняння прикметників та їх творення. Прочитайте словосполучення, зіставте їх і з'ясуйте, чим вони відрізняються.

Багатий урожай, багатший урожай, найбагатший урожай.

Форми якісних прикметників, що означають різну міру вияву ознаки, називаються **ступенями порівняння** (gradele de comparație).

Розрізняються два ступені порівняння прикметників: **вищий** (comparativ) і **найвищий** (superlativ).

Вищий ступінь порівняння показує, що в одному предметі певної якісної ознаки більше, ніж в іншому. Наприклад: *Меланія виявилась спритнішою за скульптора* (О. Гончар).

Вищий ступінь має **просту** і **складену форми** (forma simplă și compusă).

Творення способів порівняння

Форма	Від чого утворюється	Засоби творення	Зміни на стику основи і суфікса	Приклади
П Р О С Т А	Звичайна форма прикметників	суфікс -іш-	без змін	<i>білий – біліший, зручний – зручніший, кислий – кисліший, міцний – міцніший</i>
		суфікс -ш-	втрата суфіксів -к-, -ек-, -ок- перед суфіксом -ш- кінц. осн. с + ш = жч г, ж, з основи + ш = жч	<i>далекий – дальший, широкий – ширший, короткий – коротший, високий – вис+ш+ий – вищий = вищий, дорогий: дорог+ш+ий= дорожчий, вузький – вузьк+ш+ий – вузький = вузький</i>
		суфікс -ш- та -іш-		<i>гладкий: гладший і гладкіший, старий: старший і старіший, товстий: товщий і товстіший</i>
	нова основа з суфіксом -ш-		<i>великий – більший, гарний – кращий, поганий – гірший</i>	
С К Л А Д Е Н А	Тільки звичайна форма усіх якісних прикметників	+ слова більш, менш (перед прикметником)		<i>авторитетний – більш авторитетний, доступний – менш доступний, здібний – більш здібний, смачний – більш смачний, гордий – менш гордий</i>

Вправа 203. I. Утворіть просту форму вищого ступеня прикметників, запишіть їх у два стовпчики: з суфіксом **-іш-** та із суфіксом **-ш-**. Прокоментуйте фонетичні зміни, якими супроводжується творення простої форми вищого ступеня.

Близький, важкий, величний, вродливий, вузький, глибокий, головний, громіздкий, легкий, молодий, потужний.

II. Утворіть (усно) складені форми ступенів порівняння цих прикметників. З'ясуйте, чи правильно виконав це завдання ваш сусід по парті.

Найвищий ступінь теж має просту і складену форми.

Проста форма найвищого ступеня утворюється додаванням префікса **най-** до простої форми вищого ступеня, порівн.: *білий – біліший і найбільший, дужий – дужчий і найдужчий, малий – менший і найменший.*

Складена форма найвищого ступеня утворюється додаванням префікса **най-** до слів *більш* чи *менш* складеної форми вищого ступеня, порівн.: *доступний – більш доступний і найбільш доступний та менш доступний і найменш доступний, доцільний – більш доцільний і найбільш доцільний та менш доцільний і найменш доцільний.*

Вправа 204. Прочитайте речення, випишіть якісні прикметники, визначте їх ступінь порівняння і форму та вкажіть, котрі з них зазнали фонетичних змін і які ці зміни.

1. Краща за всіх на землі є лише Батьківщина моя (А. Малишко). 2. Для мене найсвятіша нагорода – потрібним бути, красо моя, тобі (В. Симоненко). 3. Розмови ставали більш різнобарвні й розростались (М. Коцюбинський). 4. У найтяжчу для народу пору наперед виходили жінки (Р. Іваничук). 5. То справді був найбільш зручний час для проведення грошової реформи (Газ.). 6. Куди ви літали, друзі мої найщиріші? (Остан Вишня). 7. Земле рідна! Мозок мій світліє, і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вплітаються моє (В. Симоненко).

Вправа 205. Від прикметників утворіть просту і складену форми найвищого ступеня, зверніть увагу на правопис виділених слів у формі вищого ступеня. З обома формами найвищого ступеня прикметника **швидкий** складіть речення.

Багатий, **вузкий**, довгий, **низький**, солодкий, старий, тонкий, тяжкий, швидкий, широкий.

Вправа 206. Перекладіть текст українською мовою, підкресліть прикметники і зіставте утворення ступенів порівняння в обох мовах.

Raluca îl îmbrățișează pe cel mai mic dintre feciori...

– Aista-i șalul cel turcesc, pe care l-am moștenit încă de la bunica mea...

Îți dau cel mai scump lucru, pe care îl am cu mine.

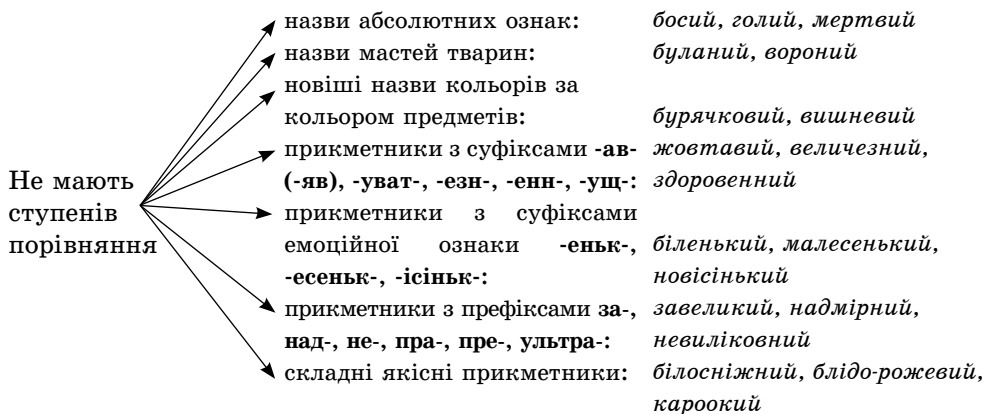
– Apoi se apropie de ceilalți feciori.

– Vino și tu, Șerbane, la mămuca, să te sărute!.. Și să ai grijă de ceilalți, că ești cel mai mare... (М. Препелица).

Від деяких якісних прикметників ступені порівняння не створюються, зокрема від назв абсолютних ознак (*мертвий, німий*), назв мастей тварин (*попелястий, чалий*), назв кольорів, що утворилися за подібністю до предметів (*малиновий, бузковий, апельсиновий*) та ін.

Вправа 207. Розгляньте групи якісних прикметників, які не мають ступенів порівняння, й усно або письмово доповніть кожну групу словами з довідки.

Довідка: багатющий, високоавторитетний, вогненний, вузькуватий, горіховий, довгоногий, дрібнісінький, заміжня, злюща, зозулястий, короткуватий, малиновий, надпотужний, небагатий, неблаганний, невпинний, новісінький, прадавній, предвічний, салативий, страшенний, фіолетовий.

Увага! Прикметники з суфіксами **-уват-**, **-юват-** виражають неповну ознаку, наприклад: *довгуватий* (трохи довгий), *синюватий* (з відтінком синього, але не синій). Прикметники з суфіксами **-езн-**, **-енн-** виражають перебільшення ознаки: *старезний* (дуже старий), *товстенний* (дуже товстий).

Вправа 208. Уважно прочитайте текст, випишіть прикметники, виберіть з-поміж них якісні та запишіть у простій формі вищого ступеня, поставте наголоси.

Багато бачив я гарних людей, але таких, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в них було повно смутку: гнітили тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь час у полоні сумного і в той же час з якоюсь високою культурою думок і почуттів.

Як вправно робив, який був дужий і чистий! Волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі.

З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіячів, – він годився на все (*За О. Довженком*).

В. Тропінін.
Кармалюк

Вправа 209. Утворіть від прикметників просту і складену форми вищого ступеня. Від яких прикметників краще (милозвучніше) творити складені форми? Чому?

Вдумливий, веселий, високий, голосний, гнітючий, гострий, дрімучий, дружний, жвавий, крикливий, лютий, молодий, мудрий, низький, палкий, рудий, свіжий, шкідливий.

Вправа 210. Перепишіть слова, поставте наголоси. Від яких прикметників краще (милозвучніше) творити складені форми?

Бурхливіший, в'язкіший, гуманніший, дорідніший, дальший, дрібніший, звучніший, кмітливіший, міцніший, новіший, родючіший, сварливіший, сухіший, тривожніший, тямучіший.

З метою **запобігання помилкам** при вживанні форм вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників необхідно звернути увагу на таке:

1. Вживання займенника *самий* у сполученні зі звичайним прикметником чи з простою формою вищого або найвищого ступенів порівняння типу *самий близький – найближчий – найближчий – найближчий* є грубою помилкою.

2. Поєднання слів *більш* і *менш* з простою формою вищого ступеня порівняння, а не зі звичайною формою прикметника теж є грубою помилкою. Неправильно: *більш успішніший, найбільш успішніший*. Правильно: *більш успішний, найбільш успішний*.

Вправа 211. Випишіть з тексту якісні прикметники й утворіть від них усі можливі форми вищого і найвищого ступенів порівняння.

Дід Семен був високий і худий, мав довге сиве волосся і білу бороду. Він любив яскраве сонце і пахнув теплою землею (За О. Довженком).

§ 40. ПРИКМЕТНИКИ ТВЕРДОЇ ТА М'ЯКОЇ ГРУП*, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

Вправа 212. Пригадайте, на які запитання відповідають прикметники *лагідний* (*лагідний голос, лагідна пісня, лагідне слово*) та *мамин* (*мамин голос, мамина пісня, мамине слово*) у називному і непрямих відмінках однини й множини і чому. Ставлячи питання, провідмінійте словосполучення *лагідна пісня* і *мамин голос*.

Відмінювання прикметників залежить від того, твердим чи м'яким є кінцевий приголосний основи.

Вправа 213. Попарно випишіть прикметники, виділіть основу і закінчення, зіставте їх у межах кожної пари і з'ясуйте, чи залежить закінчення прикметника від твердості чи м'якості кінцевого приголосного основи.

Веселий погляд – вечірній концерт, відомого дослідника – синього неба, велична постать – вчорашня розмова, впевненої ходи – давньої дружби, далеке село – синє небо, зеленого поля – безкрайого моря.

За характером кінцевого приголосного основи і відповідними відмінковими закінченнями прикметники поділяються на дві групи – **тверду** і **м'яку** (*tare și moale*).

До **твердої** групи належать **якісні, відносні і присвійні** прикметники з основою на твердий приголосний і закінчен-

* У молдовській мові ці групи прикметників не розрізняють.

ням **-ий** або з нульовим закінченням у початковій формі. Наприклад: *веселий, вузький, довгий, дужчий, залізний, кам'яний, материн*□, *Миколин*□, *мулярів*□, *Олегів*□.

До м'якої групи належать якісні й відносні прикметники з основою на м'який приголосний і закінченням **-ій (-їй)** у початковій формі. Наприклад: *будній, давній, безкрайї, літній, ранішній, справжній, довговїй, тутешній*.

Вправа 214. Виділяючи закінчення, провідмінійте словосполучення *теплий літній день, тепла літня година, тепле літнє сонце* і з'ясуйте, в яких відмінках однини прикметники твердої і м'якої груп розрізняються характером кінцевих приголосних основи і закінченнями, а в яких – лише твердістю чи м'якістю кінцевих приголосних основи.

Вправа 215. Уважно прочитайте таблицю. Прикметники, виділені у таблиці жирним шрифтом, поєднайте з відповідними іменниками і провідмінійте (учитель визначає трьох учнів для виконання трьох варіантів: 1) з прикметниками чоловічого роду, 2) з прикметниками жіночого роду і 3) з прикметниками середнього роду). По завершенні роботи призначені учителем учні зачитують роботу, учитель узагальнює.

Система відмінкових закінчень прикметників

Рід	Прикметник	Відмінок						
		Н.	Р.	Д.	Зн.	Ор.	М.	
Однина								
Чол.	<i>добрий</i>	-ий						
	<i>мамин</i>	–	-ого	-ому	-ого/-ий	-им		-ім
	<i>давній</i>	-ій				-им	-ому/	-ім
	<i>безкрайї</i>	-їй				-ім		-ім
Жін.	<i>добра</i>	-а		-ій	-у			-ій
	<i>мамина</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою		-ій
	<i>давня</i>	-я		-ій	-ю			-ій
	<i>безкрая</i>	-я		-їй	-ю			-їй
Сер.	<i>добре</i>	-е			-е	-им		-ім
	<i>мамине</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им		-ім
	<i>давнє</i>	-є			-є	-ім	-ому/	-ім
	<i>безкрає</i>	-є			-є	-їм		-їм
Множина								
Роду немає	<i>добрі</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими		-их
	<i>маміні</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими		-их
	<i>давні</i>	-і	-їх	-ім	-і/-їх	-іми		-їх
	<i>безкраї</i>	-ї	-їх	-їм	-ї/-їх	-їми		-їх

Вправа 216. Перепишіть текст, підкресліть прикметники твердої групи прямою лінією, а м'якої – хвилястою. Усно відтворіть початкову форму (називний відмінок однини чоловічого роду), визначте розряд (якісні, відносні чи присвійні), рід (в однині), число та відмінок.

День був блискучий, літній. Траплялись маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли, як срібна риба, кинута з річки на набережну траву. Або великі – з муром синього очерету, з білим обличчям водяних лілій, з багnistими берегами, чорними і блискучими, як мокрі спini гіпопотамів, з теплим духом води і намулу (*М. Коцюбинський*).

А. Ерделі. Озеро

Вправа 217. Прочитайте й визначте, до якого стилю мовлення належить текст. Висновок аргументуйте. Випишіть прикметники, визначте їх розряд і відмінок.

Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом (Ст. 10 Конституції України).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У якому рядку всі прикметники – відносні?
А Солоний, міський, славний, довгий.
Б Степовий, залізний, вчорашній, шкільний.
В Гордий, славний, дубовий, денний.
Г Успішний, хоробрий, червоний, лісовий.
2. Прикметники якого рядка не утворюють ступенів порівняння?
А Молодий, зелений, успішний, великий.
Б Добрий, жовтий, гіркий, довгий.
В Сліпий, гнідий, височенний, малиновий.
Г Впевнений, гордий, високий, важкий.
3. У якому рядку є прикметник у неправильній формі ступеня порівняння?
А Добріший, кращий, найгучніший.
Б Значно ліпший, дуже довгий, доросліший.
В Наймиліший, самий дорогий, найбільш доцільніший.
Г Солодший, найдешевший, трошки молодший.
4. Яким прикметником можна оцінити відповідь учня?
Бездоганна, хитра, доцільна, сумна, черства.
5. Знайдіть два слова, якими характеризується погода.

Д	а	о
с	я	
щ	н	в
н	а	о
о		ч

6. Поведіть діалог (усно або складіть письмово) про підсумок спортивного змагання, в якому ви брали участь або який бачили по телебаченню, вживаючи оцінні прикметники: *успішний, невдалий, передбачений, упевнений, тренований, засмучений, радісний*. Який ще прикметник вам знадобився?

§ 41. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 218. Пригадайте відомі вам способи творення слів в українській мові (працюємо за методом АБВ...). Визначте, як утворені подані нижче прикметники.

Автомобільний (рух), воскова (фігура), гірський (потік), зоряне (небо), задовгі (рукави), невеселий (жарт), синьо-зелене (озеро).

Новими прикметниками мова поповнюється завдяки способам творення слів, які згруповані у таблиці.

Способи творення	Базові слова (від чого утворені)	Приклади похідних слів	
Префіксальний	<i>довгий</i> <i>веселий</i> <i>добрий</i>	<i>за+довгий</i> <i>не+веселий</i> <i>пре+добрий</i>	<i>задовгий</i> <i>невеселий</i> <i>предобрий</i>
Суфіксальний	<i>автомобіль</i> <i>віск</i> <i>зоря</i> <i>русий</i>	<i>автомобіль+н(ий)</i> <i>воск+ов(ий)</i> <i>зор+ян(ий)</i> <i>рус+яв(ий)</i>	<i>автомобільний</i> <i>восковий</i> <i>зоряний</i> <i>русявий</i>
Префіксально-суфіксальний	<i>за горою</i> <i>за морем</i> <i>під ґрунтом</i>	<i>за+гір+н(ий)</i> <i>за+мор+ськ(ий)</i> <i>під+ґрунт+ов(ий)</i>	<i>загірний</i> <i>заморський</i> <i>підґрунтовий</i>
Складання	<i>білий і зелений</i> <i>темний і червоний</i> <i>білий і білий</i> <i>Біла Церква</i>	<i>біл+о+зелений</i> <i>темн+о+червоний</i> <i>білий + білий</i> <i>біл+о+церків+ськ(ий)</i>	<i>біло-зелений</i> <i>темно-червоний</i> <i>білий-білий</i> <i>білоцерківський</i>
Перехід у прикметники інших частин мови або їх особливих форм	<i>загоріти</i> <i>захопити</i> <i>збудити</i>		<i>загорілий</i> <i>захоплений</i> <i>збуджений</i>
Зрощення	<i>вище згаданий</i> <i>давно минулий</i> <i>ново збудований</i>		<i>вищезгаданий</i> <i>давноминулий</i> <i>новозбудований</i>

Увага! Найчастіше прикметники творяться суфіксальним способом від іменників, дієслів, прикметників та інших частин мови.

Вправа 219. Наведіть по одному своєму прикладу на кожен спосіб творення прикметників.

Вправа 220. Прочитайте текст, випишіть із нього прикметники і, користуючись таблицею, визначте, від чого вони утворені і яким способом.

Багато всяких звичних і незвичних подій, типових і нетипових, навіть надзвичайних пригод траплялося з моїм батьком у житті.

Одне, що в батька було некрасиве, – це одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе люди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудним лахміттям. І все одно був красивий!.. І коли покинутий усіма на світі стояв на майданах безпритульний у фашистській неволі, він і тоді був прекрасний (*За О. Довженком*).

Вправа 221. Складіть і запишіть п'ять речень, використавши у кожному по два прикметники. Чи були якісь труднощі?

Вітряний, зимовий, короткий, лапятий, лижний, морозний, радісний, рясний, сонячний, хмарний.

§ 42. ТВОРЕННЯ ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Для творення відносних прикметників від іменників найчастіше використовуються суфікси **-ан-**, **-н-**, **-ов-**, **-ськ-** та їх фонетичні варіанти:

крига	криг-+-ан(ий)	крижаний
картопля	картопл-+-ян(ий)	картопляний
мідь	мід-+-н(ий)	мідний
ліс	ліс-+-ов(ий)	лісовий
овоч	овоч-+-ев(ий)	овочевий
море	мор-+-ськ(ий)	морський
купець	купец-+-цьк(ий)	купецький
киргиз	киргиз-+-зьк(ий)	киргизський
батько	батьк-+-івськ(ий)	батьківський

Вправа 222. Від іменників утворіть відносні прикметники за допомогою суфіксів **-ан-**, **-ян-**, **-н-**, **-ов-**, **-ев-**, **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**, **-івськ-** і запишіть. У яких словах відбулися зміни звуків?

Банк, бляха, груша, дрова, кропива, село, моряк, м'ята, початок, степ, свинець, сила, цегла, яр.

Вправа 223. Доберіть до кожного відносного прикметника іменник, з яким він міг би вживатися, і запишіть словосполученням.

Зразок: букове дерево.

Буковий, вишневий, гречаний, дорожній, кормовий, молочний, перелітний, річковий, ручний, травневий, фронтний, хвойний, ялиновий.

Відносні прикметники особливо активно творяться за допомогою суфіксів **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-** від різних загальних назв людей, назв населених пунктів та інших географічних об'єктів, наприклад: *вчительський, директорський, композиторський, космонавтський, письменницький, солдатський, турецький, французький, молдовський, гімалайський.*

При цьому необхідно пам'ятати таке:

а) суфікс **-ськ-** у сполученні з кінцевим приголосним твірної основи **к, ч, ц** змінюється на **-цьк-**: *грек – грецький, читач – читацький, кравець – кравецький;*

б) суфікс **-ськ-** при сполученні з кінцевими приголосними твірної основи **г, ж, з** змінюється на **-зьк-**: *Устюг – устюзький, Париж – паризький, киргиз – киргизький;*

в) суфікс **-ськ-** при сполученні з кінцевим приголосним твірної основи **х, ш, с** зберігає свій звуковий склад: *Карабах – карабаський, Одеса – одеський, Греція – грецький.*

Увага! Винятки: баски (народ) – *баскський*, тюрки – *тюркський*, казахи – *казахський*, Мекка – *меккський*, Ла-Манш – *ла-маншський*, Цюрих – *цюрихський*.

Одеса. Пам'ятник засновнику міста дюку де Рішельє. Скульптор І. Мартос

Вправа 224. Від власних назв утворіть відносні прикметники з допомогою суфіксів **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-**.

Банчени, Герца, Сторожинець, Збараж, Глибока, Миколаїв, Новоселиця, Поділля, Трускавець, Унгени.

При творенні відносних прикметників за допомогою суфіксів **-ськ-**, **-цьк-**, **-зьк-** від назв населених пунктів на **-івк(а)**, **-овк(а)** кінцевий приголосний **к** твірної основи не вживається, порівн.: *Андріїв-к-а і андріївський, Богданів-к-а – богданівський, Сергіївка – сергіївський.*

Вправа 225. За допомогою суфіксів **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-** утворіть і запишіть відносні прикметники від загальних (1) і власних (2) назв, зверніть увагу на їх правопис і виділіть суфікс.

1. Аптекар, богатир, вівчар, волох, учитель, гагауз; грек, кравець, матрос, ткач, француз; гора, море, місто, село; громада, інститут.

2. Буг, Бучач, Вінниця, Волноваха, Галич, Донець, Дунай, Ізмаїл, Кавказ, Калущ, Лейпциг, Париж, Прага, Ясси.

§ 43. ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Якісні прикметники творяться суфіксальним способом від основ іменників, дієслів і прикметників.

Від основ іменників і дієслів за допомогою суфіксів творяться прикметники, які завжди мають нове лексичне значення, порівн.: *віра і вірний, голова і головатий, вразити і вразливий.* В утвореннях від прикметників суфікси тільки додають новий відтінок, порівн.: *білий і біленький, білесенький, білісінький, білуватий, товстий – товстенний.*

Вправа 226. Розгляньте словосполучення і з'ясуйте, від чого (від іменників, від дієслів чи від прикметників) утворилися прикметники. Твірне слово запишіть у дужках.

Зразок: ріднесеньке (прикм. рідний) дитя; крилатий (імен. крило) гість.

Вибаглива дівчина, малюсіньке дитя, гнітюча тиша, гребенистий півень, далеченька дорога, дзьобатий голуб, жовтенька кульбабка, журлива пісня, крилатий гість, міцний лід, прямісінька дорога, страшна подія, страшнуватий фільм, холоднючий вітер.

§ 44. ТВОРЕННЯ ВІДІМЕННИКОВИХ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Від іменникових основ якісні прикметники творяться за допомогою суфіксів **-н-**, **-к-**, **-ат-**, **-ист-**, наприклад:

біда	бід - +н(ий)	бідний
дзвін	дзвін-+-к(ий)	дзвінкий
борода	бород-+-ат(ий)	бородатий
пляма	плям-+-ист(ий)	плямистий.

Вправа 227. Визначте, від якого іменника і за допомогою якого суфікса утворені прикметники. Запишіть прикметник та іменник поряд.

Зразок: барв- + -ист- ий – барва.

Барвистий, болотистий, брудний, вухатий, голосистий, гонористий, горбатий, гриватий, дивний, землистий, міцний, ногатий, пазуристий.

Вправа 228. Від іменників утворіть і запишіть якісні прикметники, виділивши суфікс. Підкресліть слова, в яких відбулися звукові зміни. З двома словами (за власним вибором) утворіть речення.

Зразок: абсурд – абсурд-н-ий.

Абсурд, авторитет, голос, гонор, гук, згода, згуба, сміх, гамір, крапля, культура.

Вправа 229. Випишіть з тексту якісні прикметники. Визначте будову похідних прикметників.

Зразок: низ-зък-ий.

З Дністра тягнув низький досвітній туманець. Сіримі клаптями він пролізав між жовнірами* і холодними краплями скрапував з іще холодніших гарматних стволів.

Просто перед очима внизу було ще геть чорно. Там ще лежала ніч. У тій змішаній із туманом імлі над ордою дуднів голос якогось птаха. Жолкевський прислухався: одуд не одуд, але, мабуть, що одуд, бо так плакати міг лише він. З долини, з татарської темені, на Жолкевського дихнули ординські коні. Від того солодкого кінського подиху йому стало тепліше, ніби він сьорбнув з глечика пряженого** пахучого молока... (За М. Вінграновським).

* Жовнір – давня назва солдата (з польськ.).

** Пряжений – довго варений.

§ 45. ТВОРЕННЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Для творення якісних прикметників від дієслівних основ використовується небагато суфіксів. Продуктивними є тільки суфікси **-лив-**, **-к-**, **-уч-** і його фонетичний варіант **-юч-**:

метати	мет - + -к(ий)	меткий
кусати	кус- + -лив(ий)	кусливий
вертіти	верт- + -ляв(ий)	вертлявий
блискати	блиск- + -уч(ий)	блискучий
палити	пал- + -юч(ий)	палючий
боліти	бол- + -юч(ий)	болючий.

Вправа 230. Розгляньте словосполучення, вкажіть, від яких дієслів походять прикметники. Доберіть з довідки до кожного прикметника синонім, узгодьте його з родом іменника і запишіть обидва словосполучення поряд.

Зразок: вперта дитина – настирлива дитина.

Сміливий хлопчик. Вередлива дитина. Вдумливий висновок. Вразлива людина. Вродлива дівчина. Грайливий жарт. Крикливий сторож. Мінлива погода.

Довідка: галасливий, красивий, принадливий, пустотливий, розважливий, відважний, тремтливий, чутливий, нестабільний.

Вправа 231. З'ясуйте розряд і значення прикметників, доберіть з довідки до кожного антоніми і запишіть обидва словосполучення поряд.

Зразок: важкий багаж – легкий багаж.

Важкий багаж, вузька дорога, гострий ніж, гіркий спогад, тверде сидіння, крихкий метал, мокра білизна, простора кімната, холодна погода.

Довідка: легкий, м'який, пружний, солодкий, спокійний, сухий, теплий, малий, тупий, широкий.

Вправа 232. Введіть (усно) прикметники у словосполучення з якомога більшою кількістю іменників. Найбільш цікаві словосполучення запишіть у зошит.

Зразок: блискуче сонце, блискуча зоря, блискуча перемога.

Блискучий, болючий, дрімучий, жагучий, злючий, пахучий, пекучий, разючий, родючий.

Вправа 233. Розгляньте попарно прикметники, визначте особливості їх утворення. З'ясуйте лексичне значення прикметників, утворивши з ними словосполучення.

Вертливий і вертлявий, головатий і головний, голосистий і голосний, пискливий і писклявий, грайливий і гральний.

§ 46. ТВОРЕННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ВІД ПРИКМЕТНИКОВИХ ОСНОВ

Українська мова багата якісними прикметниками, утвореними суфіксальним способом від прикметникових основ. У таких утвореннях завжди відчуваються емоційна оцінка ознаки та додаткові відтінки її зменшення, підсилення чи збільшення.

Вправа 234. Прочитайте речення, визначте (усно), від яких слів утворилися виділені прикметники. Зосередьте свою увагу на тому, яких додаткових відтінків значення надали цим прикметникам суфікси.

1. Черешеньки ваблять очі діточкам **маленьким** (*Леся Українка*). 2. У боях за місто ворог зазнав **величезних** втрат (*З газ.*). 3. Удар весла розрізав **зеленяву** хвилю (*Ю. Збанацький*). 4. Де хатина **білесенька**, де дитина **малесенька**, там ми будем ночувати (*Н. тв.*). 5. Деся взялася **легесенька** сніжинка (*П. Колесник*). 6. Дівчинка та була добра-добрісінька (*Н. тв.*).

Для створення додаткових відтінків пестливості, ласкавості, співчуття використовуються суфікси **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**.

Найчастіше вживаються відприкметникові утворення з суфіксом **-еньк-**. Вони можуть мати суто емоційне забарвлення або ж указувати на міру вияву ознаки, наприклад: *біленький, босенький, гарненький, любенький, миленький, пряменький, рідненький і багатенький, височенький, довгенький, розумненький і хитренький.*

Вправа 235. Прочитайте строфу з вірша, выпишіть попарно виділені прикметники і базові слова. Яких додаткових відтінків значення надає тут суфікс **-еньк-**? Наведіть три свої подібні приклади.

Зразок: гарненький – гарний.

Два хлопчики на ставочку
ловлять рибку в холодочку,
золотеньку і **срібленьку**,
і велику, і **маленьку**.

(*Олександр Олесь*)

Суфікс **-есеньк-** вносить у похідні прикметники дуже відчутні відтінки пестливості, співчуття, а часом підкреслює високу міру якісної ознаки, порівн.: *білий* і *білесенький*,

вузький і вузесенький, гарний і гарнесенький, дорогий і дорогесенький. Це особливо чітко простежується в поезії:

Місяць *яснесенький*
промінь *тихесенький*
кинув на нас.
Спи, мій *малесенький*,
пізній бо час (*Леся Українка*).

Вправа 236. Від прикметників за допомогою суфікса **-есеньк-** утворіть похідні. Чи від усіх слів вдалося утворити такі похідні? Чому?

Білий, гарний, добрий, довгий, жвавий, кислий, легкий, літній, малий, міцний, мокрий, новий, рибний, рівний, старий, тупий.

У прикметниках з суфіксами **-ісіньк-**, **-юсіньк-** позитивна емоційна оцінка сполучається зі значенням підсилення якісної ознаки та вказівкою на її повноту і вичерпність, порівн.: *звичайний і звичайнісінький, мокрий і мокрісінький, новий і новісінький, дрібний і дрібнісінький та малий і малюсінький, тонкий і тонюсінький, худий і худюсінький.*

Від багатьох якісних прикметників творяться похідні з двома, трьома і навіть з чотирма суфіксами, наприклад: *білий – біленький – білесенький; добрий – добренький – добре-сенький – добрісінький; дрібний – дрібненький – дрібнесенький – дрібнісінький – дрібнюсінький.*

Вправа 237. Утворіть і запишіть похідні від прикметників *близький, вузький, короткий, мілкий, низький, солодкий, тонкий* за допомогою суфіксів **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**. Усно поясніть, яких змін зазнали основи твірних слів.

Вправа 238. Утворіть і запишіть похідні від прикметників *великий, високий, глибокий, далекий, широкий*, використовуючи суфікси **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**. Чи всі суфікси поєднуються з основою кожного слова?

Надмірний вияв якісної ознаки передають похідні від прикметникових основ з суфіксами **-езн-**, **-енн-**, **-юч-**, **-ющ-**:

-езн-: *великий – величезний, глибокий – глибочезний, грубий – грубезний, довгий – довжезний, старий – старезний, товстий – товстезний, широкий – широчезний;*

-енн-: *важкий – важенний, високий – височенний, глибокий – глибоченний, далекий – далеченний, добрий – добрен-*

ний, здоровий – здоровенний, сильний – силенний, страшний – страшенний, товстий – товстенний;

-юч-: жирний – жирнючий, злий – злючий, товстий – товстючий, худий – худючий;

-ющ-: багатий – багатючий, брудний – бруднючий, злий – злющий, товстий – товстющий, худий – худющий.

Вправа 239. До іменників *завод, страва, дерево, вітер, ялина, шахта, напій, лід, чоловік* доберіть з довідки прикметники так, щоб вони природно утворювали словосполучення і позначали надмірний вияв якісної ознаки предмета. Складіть і запишіть речення з прикметниками *широченний* і *здоровенний*.

Зразок: цілющий напій.

Довідка: багатючий, труднючий, величезний, силенний, височенний, глибоченний, цілющий, товстючий, добренний.

Вправа 240. До кожного з прикметників усно доберіть по кілька іменників, поєднайте їх у словосполучення і запишіть так, щоб прикметник позначав надмірність якісної ознаки предмета.

Зразок: глибоченний колодязь, глибоченна яма, глибоченний яр.

Глибоченний, довжелезний, здоровенний, злючий, товстенний.

Неповноту якісної ознаки предмета так само виражають відприкметникові похідні, що творяться за допомогою суфіксів *-уват-* (*-юват-*), *-ав-* (*-яв-*), *-аст-* (*-яст-*) та інших, наприклад: *вологий – вологуватий, синій – синюватий, зелений – зеленавий, круглий – круглявий, довгий – довгастий, круглий – круглястий, гордий – гордовитий.*

Вправа 241. Прочитайте речення, випишіть підкреслені слова, визначте в них твірну основу і суфікс та з'ясуйте, якою мірою вони виражають якісну ознаку.

1. У Зосі затремтіли вогкі блискучі уста і тонкі рухливі складки під вузькуватими очима (*М. Стельмах*). 2. Віра була жваввіша, кмітливвіша, ніж сором'язлива, дикувата Ліза (*М. Руденко*). 3. З'явився ефрейтор з довгастим гостророборидим обличчям (*М. Руденко*). 4. Маленькі дитячі рученята ховалися у довгуватих рукавах маминого кожушка (*І. Яровий*). 5. Сріблявий місяць заглядає в очі крізь шовковисту паморозь садів (*Т. Севернюк*).

Вправа 242. Знайдіть і запишіть прикметники (базові слова), від яких походять наведені слова. З допомогою базових слів усно з'ясуйте значення кожного із прикметників у словосполученні.

Синюватий лід, вогкувата білизна, глухуватий дід, густуватий посів, дрібнувата картопля, круглувате обличчя, низькуватий голос, рідкуватий ліс, синювате полум'я.

Вправа 243. Запишіть речення. Проаналізуйте усно способи і засоби творення відприкметникових похідних. З'ясуйте, яких додаткових відтінків значення надають ці слова усьому реченню, в якому вживаються.

1. Заграв мій кінь вороненький (*Н. тв.*). 2. А по хвилі величезний камінь з лускотом прогуркотів на купу ворогів (*За І. Франком*). 3. Невідступно за мною летить хмарка дрібнесеньких мушок (*М. Коцюбинський*). 4. На полі зеленавому пасеться молоде лоша (*Т. Севернюк*). 5. Лижі були трохи короткуваті (*Ю. Збанацький*). 6. Аж суне Вовк – такий страшенний та здоровенний (*Л. Глібов*).

Вправа 244. I. Прочитайте вголос вірш Миколи Вороного «Сніжинки» і обміняйтесь думками про те, як хто його сприймає, який настрій вірш створює та які мовні засоби цьому сприяють.

Білесенькі сніжиночки,
вродились ми з води;
легенькі, як пушиночки,
спустилися сюди.

Ми хмарою носилися
від подиху зими,
і весело крутилися
метелицею ми.

Тепер ми хочем спатоньки,
як дітоньки малі,
і линемо до матінки –
до любої землі...

Матуся наша рідная
холодна і суха,
бо дуже змерзла, бідная,
вона без кожуха.

Отож її нагріємо,
устелемо сніжком,
мов ковдрою накриємо
легесеньким пушком.

Нехай зимою злючою
вона спочине в сні,
щоб зеленню пахучою
прибратись навесні!

II. Визначте загальний настрій твору і з'ясуйте роль у його створенні слів із суфіксами емоційної оцінки.

§ 47. ПРЕФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Префіксальним способом творяться якісні прикметники з новим відтінком значення або з новим значенням.

Похідні з відтінком міри якісної ознаки творяться від основ якісних прикметників з допомогою префіксів **пре-**, **за-**, **над-**, **пра-**, **архі-**, **екстра-**, **ультра-**. Їх продуктивність різна.

Префікс **пре-** часто використовується при творенні похідних від різних за значенням груп якісних прикметників: *багатий – пребагатий, бідний – пребідний, веселий – превеселий, високий – превисокий, чорний – пречорний, добрий – предобрий, дорогий – предорогий, милий – премилий, мудрий – премудрий*.

Похідні з префіксом **пре-** виражають значно більшу міру ознаки, ніж базове слово, порівн.: *давній і предавній, злий і презлий, старий і престарий, хитрий і прехитрий* та ін.

Вправа 245. Від прикметників *великий, веселий, дивний, жорстокий, завзятий, здоровий, злий, кумедний, лютий, поганий, спокійний* за допомогою суфікса **пре-** утворіть похідні і поєднайте їх з іменниками.

Зразок: превелике задоволення.

Префікс **за-** у похідних від якісних прикметників створює відтінок перевищення міри потрібної ознаки, наприклад: *Штани на нім задовгі, так що він мусив їх підкотити* (Лесь Мартович).

Прикметників з префіксом **за-** небагато: *високий – зависокий, густий – загутий, дорогий – задорогий, малий – замалий, розумний – зарозумний*.

Прикметники з префіксом **за-** переважно вказують на перевищення міри просторової, часової та деяких інших ознак: *заблизька відстань, зависокий мур, заглибока яма, закоротка дистанція, занизький політ, затісне приміщення, заширока дорога; запізнє повідомлення, зарідка фарба*.

Вправа 246. З прикметниками *забідний, заважкий, залегкий, замолодий, затихий* складіть речення і запишіть їх.

Для позначення дуже великої міри вияву якісної ознаки у прикметниках використовується префікс **над-**. Утворені таким способом прикметники використовуються в науці і техніці: *високий – надвисокий, низький – наднизький, потужний – надпотужний, твердий – надтвердий*. Наприклад, у реченні: *Учені різних галузей науки і техніки зацікавлені в надточному вимірюванні* (З журн.).

Вправа 247. Доберіть до прикметників з довідки найбільш відповідні іменники і запишіть їх словосполученнями. Усно введіть два словосполучення (на ваш вибір) в речення.

Надзвичайний, надранній, надскладний, надтонкий, надчистий, надчутливий, надшвидкісний.

Довідка: датчик, діагностика, інструмент, метал, подія, розрахунок, сполучення.

Префікс **пра-** вказує на велику міру ознаки за віддаленістю в часі, наприклад: *вічний – правічний, старий – прастарий, давній – прадавній*. Наприклад, у реченні: *У прадавні часи подоляни торгували пшеницею з Грецією...* (М. Стельмах).

Вправа 248. Від прикметників утворіть з допомогою усіх можливих префіксів похідні і запишіть їх. З'ясуйте, хто з однокласників утворив більше форм.

Багатий, бідний, давній, міцний, скромний, старий.

Високу міру якісної ознаки виражають також відприкметникові похідні з іншомовними префіксами **архі-**, **екстра-**, **ультра-**, але їх небагато. Префікс **екстра-** засвідчений лише у прикметниках на зразок *екстраординарний*; префікс **архі-** у прикметниках *архінеобхідний, архіскладний*; префікс **ультра-**: *високий – ультрависокий, короткий – ультракороткий, лівий – ультралівий, модний – ультрамодний, правий – ультраправий, радикальний – ультрарадикальний, реакційний – ультрареакційний, фіолетовий – ультрафіолетовий*.

Вправа 249. Доберіть до прикметників іменники з довідки і запишіть утворені словосполучення, узгодивши слова у роді (значення невідомих слів знайдіть у тлумачному словнику).

Зразок: архінеобхідний матеріал.

Ультрависокий, архінеобхідний, архіскладний, ультрафіолетовий, екстрамодний.

Довідка: частота, закон, конструкція, промінь, автомобіль.

З допомогою префіксів **не-**, **а-**, **про-**, **анти-**, **псевдо-** творяться похідні прикметники з новим лексичним значенням, порівн.: *багатий і небагатий (бідний); великий і невеликий (малий); високий і невисокий (низький), аполітичний, антикорупційний, псевдоісторичний*.

Префіксальним способом творяться прикметники лише від прикметників.

Вправа 250. Запишіть похідні прикметники і визначте, від яких слів вони утворені та з допомогою якого префікса.

Зразок: аморальний – а- + моральний.

Аморальний, асиметричний, антигуманний, антинародний, антинауковий, проамериканський, проєвропейський, псевдоісторичний, псевдонародний.

Префікс **не-** використовується для творення антонімів до твірних слів, порівн.: *багатий* і *небагатий* (бідний); *балакучий* і *небалакучий* (мовчазний); *боязливий* і *небоязливий* (відважний); *буденний* і *небуденний* (урочистий); *нормальний* і *ненормальний* (з відхиленням від норми).

З антонімічним значенням творить похідні від небагатьох прикметників іншомовного походження префікс **а-**, порівн.: *моральний* і *аморальний* (неморальний); *нормальний* і *анормальний* (ненормальний); *ритмічний* і *аритмічний* (неритмічний).

М. Примаченко.
Цвіте Україна

Вправа 251. Від прикметників *байдужий, веселий, малий, спокійний, тривалий* з допомогою префікса **не-** утворіть похідні і доберіть до них синоніми.

Зразок: несерйозний – легковажний.

Безсуфіксні прикметники з префіксом **без-** виражають ознаку предмета за відсутністю того, що назване в основі, і створюються від сполучення прийменника **без** з іменником у родовому відмінку, порівн.: *безбородий* і *без бороди*, *безверхий* і *без верху*, *беззубий* і *без зуба* чи *без зубів*.

Вправа 252. З'ясуйте усно значення прикметників і визначте, від чого вони утворені.

Безволосий, безголовий, безголосий, безногий, безносий, безкрай, безлистя.

Вправа 253. Подумайте, з якими іменниками можуть утворювати словосполучення прикметники *безвусий, беззубий, безкрай, безкрилий, безлистя, безсили*, і запишіть ці словосполучення.

§ 48. ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНІ УТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Велику кількість українських прикметників становлять похідні типу *безтурботний, заморський, незмірний, неосяжний*. Базою для творення таких похідних служать сполучення іменника з прийменником (*без турботи, за морем*) або дієслова з часткою *не* (*не зміряти, не збагнути*). Порівн.: *без турботи* – *без-+турбот+н(ий)* > *безтурботний*; *не зміряти* – *не-+змір+н(ий)* – *незмірний*; *не збагнути* – *не-збагн-енн-ий*.

Вправа 254. Розгляньте префіксально-суфіксальні похідні прикметники, запишіть сполучення слів, від яких вони утворені, і позначте їх словотвірну будову.

Зразок: поза планом – *поза-+план-+-ов(-ий)*.

Довоєнний, заокеанський, зарубіжний, нагірний, надводний, передвечірній, піднебесний, погодинний.

Вправа 255. Від дієслів з *не* та іменників з прийменниками утворіть прикметники префіксально-суфіксальним способом.

Без аварії, без землі, без ядра, від центру, від імені, до школи, за горою, за озером, на стіні, не вимовити, не зламати, проти пожежі.

Вправа 256. Ознайомтесь із прикметниками і визначте (усно) спосіб творення кожного. Напишіть твір-роздум (5–6 речень), вживаючи виділені прикметники.

Аморальний, бездомний, безрукий, **замалий**, задунайський, неактивний, **незгасний**, міжпланетний.

§ 49. ПОРІВНЯННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ З ПРИКМЕТНИКАМИ В МОЛДОВСЬКІЙ МОВІ

Вправа 257. Прочитайте і перекладіть українською мовою уривок тексту, знайдіть і підкресліть у перекладі прикметники. Зіставляючи переклад і оригінал, усно визначайте початкову форму прикметників (називний відмінок однини чоловічого роду), розряд (якісний, відносний чи присвійний), у якісних – ступінь порівняння, відмінок, число, рід (в однині).

Fata se suie în pod și vede acolo o mulțime de lăzi: unele mai vechi și mai urâte, altele mai nouă și mai frumoase. Ea însă, nefiind lacomă, își alege pe cea mai urâtă dintre toate (*I. Creangă*).

Вправа 258. Доберіть до іменника **сонце** та його молдовського відповідника **soare** три якісні прикметники, утворіть від них в обох мовах усі можливі форми вищого і найвищого ступенів порівняння, запишіть їх у таблицю-зразок. Усно з'ясуйте, що спільного і відмінного в обох мовах у способах творення ступенів порівняння.

І. Івановчик. Сонячний день

Таблиця ступенів порівняння прикметників в українській і молдовській мовах

Ступінь	Форма	Приклади української мови	Приклади молдовської мови
Вищий	Проста		
	Складена		
Найвищий	Проста		
	Складена		

Вправа 259. Розгляньте українські словосполучення і визначте розряд прикметників, використаних у кожній з трьох груп. Перекладіть, скориставшись таблицею, словосполучення молдовською мовою, порівняйте їх. Чи однакові порядок слів і будова словосполучень в обох мовах?

Схема зіставного аналізу

Українські словосполучення	Переклад словосполучень
I. <i>Зелене поле Легкий багаж Солона страва</i>	I.
II. <i>Джерельна вода Польова квітка Солом'яна стріха</i>	II.
III. <i>Братова кімната Миколина книжка Ольжича сестра</i>	III.

§ 50. ПРАВОПИС Ь, Е, У В ПРИКМЕТНИКОВИХ СУФІКСАХ

Знак м'якшення (semn moale) пишеться:

а) у суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-**, які творять відносні прикметники від іменників, наприклад: *гірський, кавказський, козацький, молдовський*;

б) у суфіксах **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**, які видозмінюють лексичне значення якісних прикметників, наприклад: *біленький, величенький, гарнесенький, легесенький, голісінький, повнісінький, малюсінький, тонюсінький, худюсінький*.

Знак м'якшення не пишеться у словах типу *баский, плаский**, *плаский, ковзкий, боязкий, в'язкий, різкий* і похідних від них: *боязкість, в'язкість, різкість* і под.

Знак м'якшення не пишеться після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксом **-ськ(ий)**: *менший, тонший; інженерний, закінчений, Уманщина; волинський, громадянський*. Але: *донецький* (бо *донець*), *ніський* (бо *ніс*).

Вправа 260. «Хто більше?» Хто з учнів за 5 хвилин запише більше прикметників, що входять до складу назв областей і районів України, той стає переможцем. Сформулюйте висновок про написання прикметників з великої букви, написання знака м'якшення в суфіксах.

* *Плаский* – плескатий, рівний (як дошка).

Вправа 261. Перепишіть словосполучення, вставте пропущені букви і підкресліть їх. Виділіть суфікси й, виходячи з аналізу прикметника у словосполученні, визначте, якого чи яких додаткових відтінків та значення набув прикметник завдяки суфіксові.

Біле..кий фартух, вороне..кий кінь, величе..кий хлопець, солоде..кий чай; вузесе..ка вулиця, легесе..ке пальто, тихесе..кий вечір; звичайнісі..ке село, повнісі..ке відро, цілісі..кий день; дрібнюсі..кий почерк, малюсі..кий ключик.

Буква *е* пишеться:

а) у суфіксах *-еньк-*, *-есеньк-*, які вносять у прикметники позитивну емоційну оцінку та ледь відчутну вказівку на послаблення чи посилення ознаки, наприклад: *маленька рука, коротенька стрічка, дрібнесенькі діти, малесенька кімнатка*;

б) у суфіксах *-езн-*, *-енн-*, які вносять у якісні прикметники значення надмірності ознаки, наприклад: *величезний камінь, височенний будинок*;

в) у суфіксі *-енн-*, що творить від дієслівних основ якісні прикметники зі значенням ознаки за можливістю чи неможливістю дії, порівн.: *не збагнути і незбагнений, не злічити і незлічений*;

г) у суфіксі *-ев-*, який творить відносні прикметники від іменників з основою на м'який або шиплячий приголосний, якщо наголос у прикметнику падає на основу, наприклад: *березне́вий (березень), кільце́вий (кільце), тижне́вий (тиждень), грудне́вий (грудень), овоче́вий (овоч), плюше́вий (плюш)*.

Буква *у* пишеться у суфіксі *-уват-*, який від якісних прикметників творить похідні з відтінком неповноти ознаки, наприклад: *білуватий, бруднуватий, вузькуватий, грубуватий, довгуватий*.

Вправа 262. Прочитайте словосполучення, вставляючи пропущені букви. Виділені словосполучення запишіть, позначте у прикметниках твірну основу і суфікс.

Біл..с..ньке дівчатко, велич..ний успіх, височ..нний будинок, вишн..вий сік, гірк..вата ягода, глибоч..ний яр, гостр..ньке слово, груб..ватий окрик, густ..с..нький гай, забудьк..ватий чоловік, кінц..ва зупинка, корот..с..нька перерва, незбагн..нна радість, нескінч..нна дорога, піск..вата земля.

Вправа 263. Перепишіть речення, у прикметниках позначте суфікси і поясніть їх правопис.

1. Микола влітає руку в свої гетьманські вуса. 2. Тим часом нас наздоганяють легенькі санчата. 3. Ми також хвалили козацьку страву, і старий був цим дуже задоволений. 4. У руках Люба тримала зеленкуватий глечик з суницями. 5. Проти мене і праворуч, і ліворуч стоять величезні дубові шафи, а з них крізь скло виглядають тисячі книг (*За М. Стельмахом*).

§ 51. ПРАВОПИС НЕ З ПРИКМЕТНИКАМИ

Не з прикметниками пишемо разом і окремо.

Не з прикметниками пишемо разом:

а) якщо без **не** прикметник не вживається, наприклад: *невгасимий вогонь, невтомний пошук, нещадний бій*;

б) якщо **не** є префіксом і прикметник з **не** можна замінити синонімом, наприклад: *невеселий – сумний, неговіркий – мовчазний, неглибокий – мілкий, недалекий – близький*.

Не з прикметниками пишемо окремо:

а) якщо **не** з прикметниками є одним з однорідних членів речення, поєднаних сполучником **а**, наприклад: 1. *Курочка знесла яєчко не просте, а золоте* (Н. тв.). 2. *Весна нам принесла новини не веселі, а сумні* (Газ.);

б) якщо прикметник виступає у функції присудка і **не** з прикметником не є одним поняттям, а тільки заперечує назване (між **не** і прикметником можна вставити слова **є** і **був**) наприклад: *Затулю вуха, замкну свою душу і буду кричати: тут вхід не вільний* (М. Коцюбинський) – *не є вільний*.

Вправа 264. Перепишіть словосполучення, замінивши прикметники синонімами без **не** або з **не**.

Зразок: небагате село – бідне село.

1. Небагате село, невідкладна допомога, неголосний спів, недавні спогади, незалежна держава, незаперечний авторитет, неїстівний гриб, непосидюча дитина, несхвальні відгуки.

2. Безсумнівна заслуга, бідний асортимент, великі кошти, осудливий погляд, отруйна рослина, рухливий хлопчик, самостійне рішення, свіжі вісті, тиха розмова.

Вправа 265. Зіставте написання прикметників з **не** у лівій і правій колонках. Поясніть причини такого написання.

Невелика перерва.	Не велика, а мала перерва.
Неглибокий колодязь.	Не глибокий, а мілкий колодязь.
Неправильне написання.	Не правильне, а помилкове написання.
Нескупий господар.	Не скупий, а щедрий господар.
Несправний комп'ютер.	Не справний, а зіпсований комп'ютер.

Вправа 266. Перепишіть речення, розкриваючи дужки, запишіть **не** з прикметниками разом чи окремо. Усно поясніть таке написання.

1. І хоч (не)велика ця ягода, але весь ліс і всяк, хто ходить у ньому, пахне суницею (*М. Стельмах*). 2. І дивно – знову (не)звичайний спокій опанував хлопця (*О. Донченко*). 3. Ні, це (не)звичайний міноносець (*О. Донченко*). 4. Що діди та батьки кров'ю здобули, те (не)порушне (*М. Коцюбинський*). 5. Ні, далекий (не)звіданий степ не радував молодого лісовика (*О. Гончар*). 6. Деся, колись, в якійсь країні проживав поет (не)щасний, тільки мав талан до віршів (не)позичений, а власний (*Леся Українка*).

Вправа 267. Прочитайте речення. Випишіть з них прикметники разом з іменниками, ознаку яких прикметники виражають. Поясніть, як ви записали прикметники з **не** і чому саме так.

1. Гарячий цвіт дихнув густими (не)повторними пахощами (*О. Гончар*). 2. І йому, Аркадієві Петровичу, хотілось, щоб (не)відоме «завтра» прийшло нарешті й поставило гру, гостру й (не)безпечну (*За М. Коцюбинським*). 3. Тихі, ніжні зорі спадали з неба – білі, (не)прозорі і клалися в намети (*Леся Українка*). 4. Якесь (не)ясне почуття, якась (не)зрозуміла тривога непокоїла Олега (*О. Донченко*). 5. Коли ляжеш у полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то здається, що в ній щось є (не)земне, а небесне (*М. Коцюбинський*).

Я. Чижевський. Чумаки

§ 52. ПРАВОПИС НН І Н У ПРИКМЕТНИКАХ

Дві букви **н** пишемо:

а) у прикметниках, утворених за допомогою суфікса **-н-** від іменників з основою на **н** (при збігові двох **н**), наприклад: *будень – буденний, відміна – відмінний, вікно – віконний, сон – сонний, глибина – глибинний, дно – донний, закон – законний*;

б) у словах з наголошеними суфіксами **-енн-**, **-анн-**, наприклад: *височénний, глибочénний, захлáнний, притамáнний, старáнний*;

в) у словах з префіксом **не-** і наголошеними суфіксами **-енн-**, **-анн-** (**-янн-**), які вказують на неможливість дії, наприклад: *не збагнути – незбагнénний, не оцінити – неоцінénний, не сказати – неказáнний, не зрівняти – незрівнянний, не впізнати – невпізнáнний*.

Одна буква **н** пишеться:

а) коли немає збігу **н**, наприклад: *алмаз – алмазний, біда – бідний, вечір – вечірний*;

б) у прикметниках, утворених від основ іменників за допомогою суфіксів **-ин-** (**-їн-**), **-ан-** (**-ян-**), наприклад: *баба – бабин, Галя – Галин, Зоя – Зоїн, бджола – бджолиний, змія – зміїний; бляха – бляшаний, вода – водяний, дерево – дерев'яний*.

Вправа 268. Порівняйте прикметники в обох колонках. Визначте, за допомогою яких суфіксів вони утворені, і з'ясуйте, чому прикметники в першій колонці пишуться з **н**, а в другій – з **нн**.

Вода – водний

лід – льодяний

соловей – солов'їний

сірка – сірчаний

солома – солом'яний

день – денний

осінь – осінній

здоровий – здоровенний

не вблагати – невблаганний

не зрівняти – незрівнянний.

Вправа 269. Запишіть парами базові слова, від яких утворений кожен з поданих прикметників, та відповідний похідний прикметник. У прикметниках виділіть суфікси і підкресліть орфограми.

Зразок: зміна – змін-н-ий.

1. Батьків, Аллин, білесенький, брудний, величезний, височенний, водяний, гагаузький, гречаний, денний, козацький.

2. Невпізнаний, невблаганний, повнісінький, сільський, сіруватий, тихенький, чеський, численний, читацький.

Вправа 270. До поданих слів доберіть і запишіть спільнокореневі прикметники із суфіксами **-н-**, **-енн-**, **-ан-** (**-ян-**). Усно поясніть написання **нн** у прикметниках.

Південь, осінь, великий, числити, не впізнати, страшний, широкий, не примирити, не зрівняти, бетон.

Вправа 271. Перепишіть. Вставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть написання **-н-** чи **-нн-** у прикметниках.

1. Огні незліче..і, мов стрічки огне..і, до моря спускаються з міста (*Леся Українка*). 2. Над со..им селом високо вгорі розкинувся зоря..ий намет загадкового неба (*І. Цюпа*). 3. В моєму серці стільки ще пісень, ще стільки слів неказа..их у серці (*В. Сосюра*). 4. Вечір лле у їхню кімнату потоки неказа..ої сині (*М. Стельмах*). 5. На низькому небі пливло незахмаре..е сонце (*Б. Харчук*). 6. Мандрівник вічний – невблага..ий час іде вперед, його не зупинить (*Л. Дмитерко*).

§ 53. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Вправа 272. Прочитайте речення, випишіть з них прикметники, визначте їх будову. Пригадайте, які слова називають складними.

1. Густо покрила лісові долини ясно-зелена папороть – листки в неї довгі, вигадливо-красиві (*М. Малиновська*). 2. Не скоро весна ясночола покине далекі краї (*В. Сосюра*). 3. Дівчина вела зелену вантажну п'ятитонну машину по горі й по долині (*А. Малишко*). 4. По зелено-синім морю світляні гуляють плями (*М. Рильський*).

Складні прикметники (adjective compuse) пишуться разом:

а) якщо вони утворені від складних іменників, які пишуться разом, наприклад: *автотранспорт – автотранспортний, вертоліт – вертолітний, землемір – землемірний, лісостеп – лісостеповий;*

б) якщо вони утворені від словосполучень, тобто від поєднань слів, у яких одне залежить від іншого, наприклад: *білі вуса – біловусий, два дні – дводенний, машини будувати – машинобудівний, далеко глядіти – далекоглядний, далеко сягати – далекосяжний.*

Складні прикметники пишуться через дефіс:

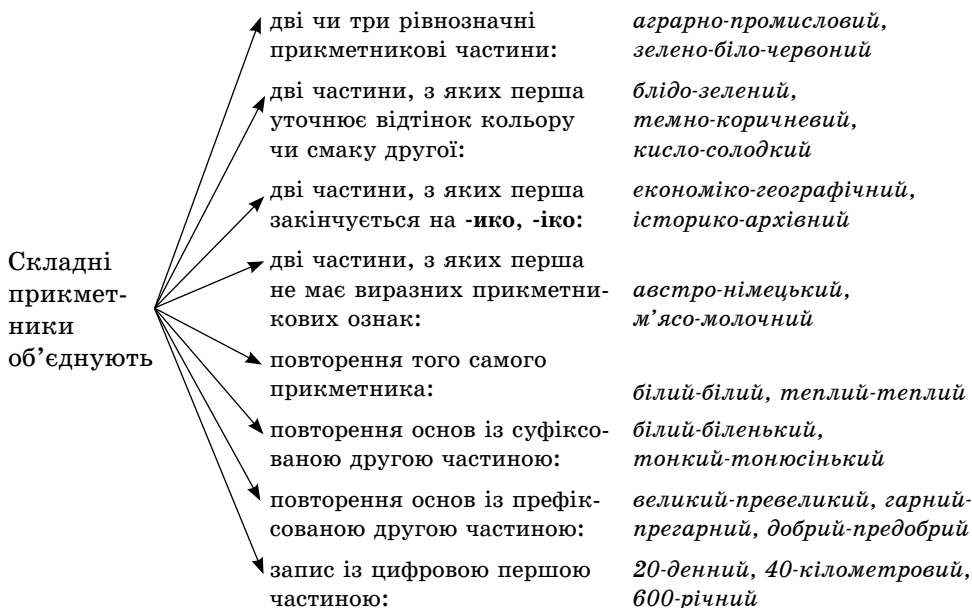
а) якщо вони утворені від іменників, які пишуться через дефіс: *генерал-губернатор – генерал-губернаторський, унтер-*

офіцер – унтер-офіцерський; дизель-мотор – дизель-моторний; норд-вест – норд-вестовий; Володимир-Волинський – володимир-волинський, Івано-Франківськ – івано-франківський; Новосілки-на-Дніпрі – новосілківський-на-Дніпрі; Вербівка-на-Дністрі – вербівський-на-Дністрі;

б) якщо складні прикметники утворені від двох чи більше незалежних одне від одного слів, між якими можна поставити сполучник і, наприклад: *аграрно-промисловий* (аграрний і промисловий), *дитячо-юнацький* (дитячий і юнацький), *мовно-літературний* (мовний і літературний), *австро-ітаलो-французький* (австрійський, італійський і французький).

Вправа 273. Уважно прочитайте наведені у схемі групи прикметників, що пишуться через дефіс, зверніть увагу на їх складові частини і доповніть кожен групу одним-двома своїми прикладами.

Вправа 274. Прочитайте словосполучення, складні прикметники запишіть разом або через дефіс, перші підкресліть прямою лінією, а другі – хвилястою. Усно аргументуйте таке написання.

Біло/сніжний папір. Блідо/жовтий фон. Буряко/збиральний комбайн. Вокально/інструментальний ансамбль. Дво/денна поїздка. Здивовано/розгублений погляд. Історико/філологічний факультет. Італо/французький кордон. Культурно/освітня програма. Лівобережні села. Мала/малесенька помітка.

Південно/східний вітер. Темно/зелений лан. Темно/шкірий юнак. 16/поверховий будинок.

Вправа 275. Прочитайте речення. Випишіть усі якісні прикметники, усно поясніть написання складних прикметників разом або через дефіс.

I. 1. Навколо такий чудесний день і таке іскро/метне море... 2. В море лягли довжелезні обкидні сіті. Вони утворили велике чотирьохсот/метрове коло. 3. Те, що надворі гаряче літо і всюди яскраво/зелена рослинність, ніскільки не перешкоджатиме полярному дослідникові прожити довгу зиму в крижаній печері (*За О. Донченком*).

II. 1. Хати на низяньській вулиці з біленьких стали враз темно/сірими, похмурими, порозкисали до стріхи*. 2. За Лісовськими спустилася з підгір'я пишно/тіла сільська краля Ганна Лавренко. 3. Останнім приплив із своїми краями Федір Андріяка, відчай/душний шибайголова з роздертою губою (*За О. Гончаром*).

III. 1. Я знаю дупло в дубі – велике/велике. 2. Прямо від стовбура берези відхилився товстенний/претовстенний боровик. 3. Захеканий, я зупинився посеред біло/рожево/блакитного дня, з яким саме сонце грає в піжмурки: зиркне собі на нього і сховається за хмару, і знову зирк – ага, не знайшов мене! (*За М. Стельмахом*).

Вправа 276. Перекладіть слова українською мовою, запишіть переклад і з'ясуйте, чи в обох мовах вони є прикметниками. Яка різниця в написанні цих слів в українській і в молдовській мовах?

Portocaliu, compus din cinci silabe, polisilabic, nord-vestic, cu ochi albaștri, neigienic, lingvistic, de anul nou, casnic, spătos.

Вправа 277. Відкрийте підручник з історії (географії або молдовської літератури) на сторінці, вказаній учителем. Читайте, знаходьте прикметники і перекладайте їх (письмово) українською мовою. Визначте розряд цих прикметників, рід, число, відмінок і будову (простий чи складний).

Вправа 278. Перекладіть текст українською мовою. Зіставте прикметники в перекладі з оригіналом. Зверніть увагу на місце в обох мовах прикметників-означень відносно означуваного слова.

Era pe la sfârșitul lui august, și pădurea Petrișorului, bătrână și nestricată de manâ de om, își desfășura tăcută bolțile de frunzișuri. Urcadomel coline târăgănite, se ridica depart într-un pisc prăpâslis, în vârful căruia

* *Стріха* – застаріле: нижній край солом'яної покрівлі хати.

săgeta spre cer un brad vechi, care vestea cel dintâi, printr-un șuiet adâno, sosîrea vanturilor (М. Садовяну).

К. Гончарова. Ніч у Карпатах

Вправа 279. Перекажіть усно перекладений вами українською мовою текст вправи 278, вживаючи прикметники.

Вправа 280. I. Роздивіться предмети, які є у вашому класі. До десяти назв предметів доберіть назви їх ознак (прикметники) і запишіть прикметники з іменниками. II. Опишіть (письмово) приміщення свого класу.

§ 54. РОЗБІР ПРИКМЕТНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в реченні.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
4. Повна форма (повна стягнена, повна нестягнена), коротка форма.
5. Розряд (якісний, відносний чи присвійний).
6. Ступінь порівняння (для якісних прикметників).
7. Рід (в однині).
8. Число.
9. Відмінок.
10. Група (тверда чи м'яка).
11. Синтаксична роль.
12. Вимова та написання – орфограми.

Зразки розбору

І разом з солодкою вогкістю в одно зіллявся смак гіркої трави... (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Солодкою (вогкістю) – прикметник, початкова форма *солодкий*, повна стягнена форма, якісний, звичайна форма, жіночий рід, однина, орудний відмінок, тверда група, у реченні виконує роль означення, вимовляємо соло[тк]ою, а пишемо *солодкою*.

Зразок письмового розбору

Солодкою (вогкістю) – прикм., поч. ф. – *солодкий*, повн. стягн. ф., якісн., зв. ф., ж. р., одн., Ор. в., тв. гр., означення.

Вправа 281. Випишіть прикметники і зробіть (письмово) їх граматичний розбір.

1. Але що солов'їний голос, коли серця нема? (*Н. тв.*)
2. Опісля ставали їх кроки чимраз дрібніші й скоріші, чимраз палкіші й дикіші... (*О. Кобилянська*).
3. Поїзд летів, повний людського гаму (*М. Коцюбинський*).

§ 55. НАПИСАННЯ І ВІДМІНЮВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ

Українські прізвища бувають іменникового і прикметникового типу, наприклад, іменникові: *Берега, Ластівка, Лютик, Никончук, Петренко, Чернівчан, Якович*, – і прикметникові: *Березовський, Ботушанський, Делікатний, Нагірний, Чорний*.

Пишемо прізвища за правилами відмінювання відповідних іменників і прикметників та українського правопису.

Вправа 282. Визначте, до якої відміни іменників належать прізвища типу *Берега, Кравчук, Сова, Істратій*. Провідмінійте ці прізвища. Відмінювання яких прізвищ залежить від того, особі чоловічої чи жіночої статі воно належить? Наведіть три свої приклади.

Вправа 283. Прочитайте імена і прізвища, встановіть тип їх відмінювання (іменникове чи прикметникове). Підкреслені особові назви провідмінійте письмово і зробіть висновок про особливості їх словозміни.

1. Олесь Гончар, Ліна Костенко, Андрій Малишко, Олена Пчілка, Леся Українка, Юрій Федькович.

2. Микола Вороний, Михайло Грушевський, Павло Загребельний, Юрій Збанацький, Іван Котляревський, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Максим Рильський.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Завдання 1. Якого слова не вистачає у реченні?

А ми тую ... славу збережемо (С. Чарнецький, Г. Трух).

Завдання 2. Як точніше сказати про учня здібного, але ледачого: *лінивий? упертий? недалекоглядний? байдужий? неорганізований?*

Завдання 3. Яке буває слово? (0,5 бала за кожне підібране означення).

Завдання 4. Яким може бути *спортсмен* (0,5 бала за кожне підібране означення).

Завдання 5. Яким за матеріалом, з якого виготовлений, може бути рюкзак?

Завдання 6. Доповніть речення прикметником.

1. Цей новий будинок надзвичайно... .
2. За вікном ми побачили... пейзаж.
3. Ця місцевість була для нас... .
4. Чому ти сьогодні такий... ?
5. Ця книжка Маріїна, а оця... .

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У якому рядку не всі прикметники одного розряду?
А Гіпсовий, кам'яний, морський, прикордонний.
Б Ганнин, Миколин, Ольжин, Віорелів.
В Буковий, міський, столичний, золотий.
Г Білий, дзвінкий, тимчасовий, денний.
2. У якому рядку всі прикметники творять ступені порівняння?
А Бадьорий, вродливий, жвавий, міський.
Б Близький, довгий, лисячий, синій.
В Величний, вродливий, кислий, зручний.
Г Карий, морквяний, сліпий, вдумливий.
3. У якому рядку всі прикметники утворені префіксальним способом?
А. Батьків, прегарний, творчий, тимчасовий.
Б. Сестрин, надзвичайний, ведмежий, мирний.
В. Прадавній, затонкий, надвеликий, безкрай.
4. У якому рядку всі прикметники належать до м'якої групи?
А. Дружні люди, зайві розмови, малі міста, бездонні глибини.
Б. Достатні запаси, нові закони, різні зміни, різкі звуки.
В. Добрі поради, низькі хмари, природні умови, верхні шари.
Г. Вечірні години, дорожні нотатки, справжні друзі, городні культури.
5. У яких рядках є неправильно написані прикметники?
А Височенний, незбагнений, бджолиний, буденний.
Б Численний, глибочений, водяний, винний.
В Неоціненний, неказаний, дерев'яний, воєнний.

6. У якому рядку всі прикметники треба писати через дефіс?
 А Синьо/зелений, хіміко/біологічний, сорока/денний.
 Б Земле/мірний, верто/літний, білий/білий, північно/західний.
 В Вагоно/ремонтний, три/денний, 600/річний, мало/сніжний.
 Г Дизель/моторний, м'ясо/молочний, українсько/молдовський.
7. У яких прикметникових суфіксах пишемо знак м'якшення?
 З кожним суфіксом наведіть приклад.
8. У якому реченні прикметник з **не** пишеться окремо?
 А. Її голос був (не)радісний, а стривожений.
 Б. Твої слова були колючі, якісь (не)добрі.
 В. (Не)втомний пошук розв'язку задачі продовжувався.
9. Встановіть відповідність між словами. Утворені словосполучення запишіть.
А Ліси	А архіважливі
Б Рішення	Б незаймані
В Виконавці	В неоднозначні
Г Землі	Г прадавні
Д Запитання	Д професійні
10. Встановіть відповідність. Утворені словосполучення запишіть.
А Фруктовий	А зустріч
Б Старовинний	Б поява
В Незвичайна	В замок
Г Блискавична	Г поведінка
Д Самовпевнена	Д сік

ЧИСЛІВНИК

§ 56. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ, ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ І СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 284. Прочитайте речення, зосередьте увагу на підкреслених словах, поставте до них запитання і з'ясуйте, що в них спільного та чим вони відрізняються від іменників і прикметників.

«Маю, дівчино, три журби, як той соловей, що звив низенько гніздо, – повторюю мамині слова. – Перша журба – нема людської хати, друга – стоїть наша земелька перед торгом, а третя – лежить невідома дорога, мов горе» (М. Стельмах).

З-поміж інших підкреслені слова виділяються тим, що означають кількість або порядок при лічбі, відповідають на питання *скільки?* або *котрий?* Усі вони числівники.

Числівник (numeralul) – це частина мови, що означає число або кількість предметів та їх порядок при лічбі і відповідає на питання *скільки? котрий? який?*

Вправа 285. Прочитайте речення, випишіть іменники зі словами, що означають число або кількість предметів, в одну групу, а зі словами, що означають порядок при лічбі, – в другу.

1. Вони сіли на лавочку й почали вгадувати, скільки до того пароплава кілометрів. Сашко казав – п'ятнадцять, Галина – п'ять (*О. Донченко*). 2. Два хлопчики в мене – один чотирнадцяти, а другий дванадцяти літ (*І. Франко*). 3. Із глибини золотих плантацій білою чаєчкою виринула чиясь косинка... За нею з'явилась друга, третя (*О. Гончар*). 4. Чотири рази ми отут збирались (*Л. Костенко*). 5. Першим, як і личило ватажкові, з'явився на вигоні довготелесий Нестір Цимбал (*О. Гончар*).

Числівники, що означають число або кількість предметів, називаються **кількісними (cardinale)**. Вони відповідають на запитання *скільки?* Наприклад, *два, три, шість* означають число, а *два дні, три кімнати, шість дерев* – кількість предметів. В обох випадках ставиться запитання *скільки?*

Числівники, що означають порядок предметів при лічбі, називаються **порядковими (ordinale)**. Вони відповідають на запитання *котрий? (котра? котре?)* або *який? (яка? яке?)*. Наприклад: *другий день, третя кімната, шосте дерево*.

Рід, число і відмінок порядкового числівника, а також запитання до нього залежать від роду, числа і відмінка іменників, з якими числівники вжиті. Наприклад: *день* котрий? – *другий, кімната* котра? – *друга, дерево* котре? – *друге*.

Вправа 286. Розкрийте дужки і запишіть цифри словами. До кожного числівника поставте і запишіть запитання. Кількісні числівники підкресліть прямою лінією, а порядкові – хвилястою.

(3) зошити, (3) сторінка, (5) сіл, (5) доба, (9) доба, (12) років, (17) рік, (21) рядок, (21 і 22) рядки, (25) зошитів.

Вправа 287. Перекладіть українською мовою. Запишіть у два окремі стовпчики словосполучення з кількісними і з порядковими числівниками.

Două sate, două fete, al doilea an, clasa a cincea, șaisprezece ani, douăzeci de pagini, a douăzeci și doua pagină, al treizeci și patrulea an, o sută de metri.

Кількісні числівники самостійно або разом з іншими повнозначними словами можуть бути будь-яким членом речення, а порядкові – означенням та іменною частиною присудка. Наприклад: *Семеро одного не ждуть* (Н. тв.); *Лапка птаха була з чотирма пальцями* (О. Донченко); *Ще треті півні не співали* (Т. Шевченко).

О. Екстер. Три жіночі фігури

Вправа 288. Перепишіть речення, знайдіть у них числівники, визначте їх синтаксичну роль і відповідно підкресліть.

1. Один у полі не воїн (Н. тв.). 2. А три верби схилилися, мов журиються вони (Л. Глібов). 3. Була одинадцята година ночі (О. Донченко). 4. По узліссі і на галявині зеленіє перший ряст і цвітуть проліски (Леся Українка). 5. Катер круто повернув усього метрів за двадцять від берега (О. Донченко). 6. Знайшли їх трьох в одній долині: один юнак, а два – в літах (А. Малишко). 7. До вечора були взяті чотирнадцятий, сімнадцятий і вісімнадцятий доти* (О. Гончар).

Вправа 289. Складіть і запишіть речення з числівниками *п'ять, шостий, двадцять шість, тридцятий* та визначте, якими членами речення вони є. Скільки букв і скільки звуків у підкреслених словах?

* *Дот* – скорочення від «довгочасна огнева точка»; оборонна споруда для прикриття артилерійської зброї та її обслуги.

§ 57. РОЗРЯДИ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ. КІЛЬКІСНІ (ЦІЛІ ЧИСЛА, ДРОБОВІ, ЗБІРНІ) І ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

За значенням, граматичними ознаками, особливостями будови і зв'язком з іншими словами числівники поділяються на два розряди – **кількісні** (*cardinale*) і **порядкові** (*ordinale*).

Вправа 290. Розкрийте дужки і запишіть числа словами так, щоб в одному випадку вони означали кількість предметів, а в іншому – порядок при лічбі.

2 (поверх), 3 (день), 5 (хвилина), 6 (тиждень), 7 (місяць), 21 (рік).

За особливістю вираження числа або кількості розряд **кількісних числівників** в українській мові поділяється на **означено-кількісні** і **неозначено-кількісні** числівники.

Вправа 291. Прочитайте речення, випишіть з них виділені слова. Усно визначте, чим, на ваш погляд, вони відрізняються між собою у позначенні числа або кількості предметів при лічбі.

1. **Десять п'ятих** дорівнює **один** (*З підр.*). 2. **Тридцять** хвилин, **цілих тридцять** хвилин кожен учень має у своєму розпорядженні (*О. Донченко*). 3. Перетворіть **одну четверту** у десятковий дріб (*З підр.*). 4. У гори йшло **двоє** – Олег і Максим (*О. Донченко*). 5. Незабаром **обоє** зупинились перед круглою широкою діркою між скелями (*О. Донченко*). 6. **Багато** журливих пісень ми співали (*С. Черкасенко*).

О. Скоп. Козак Мамай

До **означено-кількісних** належать числівники із точно визначеним числовим значенням, наприклад: *три, чотири п'ятих, шістнадцятеро*.

У межах означено-кількісних числівників виділяються підгрупи:

кількісно-цілі числівники, які означають кількість у цілих числах: *три вулиці, п'ятдесят будинків, двісті вісімдесят два дні*;

кількісно-дробові, які означають кількість частин: *одна третя гектара, три п'ятих дороги, сім десятих центнера*;

кількісно-збірні, які означають кількість як сукупність: *двоє дітей, п'ятеро вікон, двадцять двоє курчат*.

До **неозначено-кількісних** належать числівники, які загально вказують на кількість або на її вияв у певних числових межах, наприклад: *багато друзів, кілька сторінок, кільканадцять хвилин*.

Неозначено-кількісні числівники становлять невелику групу слів, вони відмінюються так само, як кількісно-цілі та кількісно-збірні числівники, порівн.: *два і кілька, двох і кількох, двом і кільком...; дванадцять і кільканадцять, п'ятдесят і кількадесят...*

Узагальнена характеристика числівників за розрядами і за значенням подана у таблиці.

Розряди числівників

Розряди і групи за значенням		Граматичні ознаки	Групи за будовою		
			прості	складні	складені
I. Кількісні числівники (скільки?)			П р и к л а д и		
Означено-кількісні (о.-к.)	кількісно-цілі (к.-ц.)	змінюються за відмінками	<i>три, сорок, сто</i>	<i>двадцять, п'ятдесят, двісті</i>	<i>двадцять три, сто п'ятдесят сім, тисяча сто сорок</i>
	кількісно-дробові (к.-д.)		<i>одна третя, три сьомих</i>	<i>півтора, півтори, півторасти</i>	<i>одна друга, три п'ятих, сім сотих</i>
	кількісно-збірні (к.-з.)		<i>двоє, п'ятеро, десятеро</i>	<i>обидва, обидві, тридцятро</i>	<i>сорок двоє, п'ятдесят четверо, сто сорок троє</i>

Розряди і групи за значенням	Граматичні ознаки	Групи за будовою		
		прості	складні	складені
Неозначено-кількісні (н.-к.)		кілька, декілька, багато	кільканадцять, кількадесят, кількасот, кільканадцяттеро	сто кілька, сто кільканадцять, сто кільканадцяттеро
II. Порядкові числівники (котрий? який?)	змінюються за родами, числами, відмінками	десятий, сороковий, тисячний, мільйонний	шістнадцятий, двадцятий, п'ятдесятий, семимільйонний	двадцять перший, сорок другий, тисяча дев'ятсот дев'яносто сьомий

Усі порядкові числівники виражають ознаку предмета за його порядком при лічбі.

Вправа 292. Перепишіть речення, кількісні числівники підкресліть прямою лінією, а порядкові – хвилястою. До кількісних числівників додайте відомості про групу і підгрупу, використовуючи для надпису зверху такі скорочення: **о.-к.** (означено-кількісні), **н.-к.** (неозначено-кількісні), **к.-ц.** (кількісно-цілі), **к.-д.** (кількісно-дробові) і **к.-з.** (кількісно-збірні).

о.-к., к.-ц.

Зразок. Ти знала мою адресу, а проте я за чотирнадцять літ не отримала ні одного листа від тебе (*Ірина Вільде*).

о.-к., к.-ц.

1. Молодиці підняли страшний гвалт. Обидві були люті, в обох очі блищали (*І. Нечуй-Левицький*). 2. На п'ять воріт зачинена Полтава ховає очі в тихі явори (*Л. Костенко*). 3. Це все було в двадцятому столітті, що грозами над нами пронеслось (*В. Симоненко*). 4. Три дні Мишко боровся із смертю (*І. Микитенко*). 5. Тепер вони обоє сміються (*Ірина Вільде*). 6. За кілька хвилин дівчина промочла до нитки (*О. Донченко*). 7. Дві треті шляху пролягли мальовничими припрутськими селами (*Газ.*).

§ 58. ПРОСТІ, СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ЧИСЛІВНИКИ

Вправа 293. Пригадайте, які слова називаються простими, а які складними. Запишіть числівники словами і визначте їх будову.

2, 10, 40, 50, 500, 925, 1000.

За будовою числівники поділяються на **прості** (simple), **складні** (compruse) і **складені** (compruse).

Простими називаються числівники, які мають в основі один корінь. Наприклад: *один, сорок, сто, тисяча і другий, сотий, мільйонний*.

Складними називаються числівники, які мають в основі два корені. Наприклад: *одина+дцять* (давнє: *один+на+де-сять*), *три+дцять*, *п'ят+десят*, *три+ста* і *шістна+дцятий*, *семи+сотий*, *шести+тисячний*.

Складеними називаються числівники, які складаються з двох чи більше слів. Наприклад: *сорок один*, *тисяча триста шістдесят один* і *тисяча дев'ятсот дев'яносто восьмий*.

Вправа 294. Прочитайте текст. Випишіть словосполучення із числівниками, замінивши словами цифри. Кількісні числівники підкресліть прямою лінією, а порядкові – хвилястою. Усно визначте групу числівників за будовою.

У жорстоких боях із загарбниками в 1944 році відважний льотчик-герой Петро Наумович Зубко зробив понад 120 бойових вильотів.

Тільки з липня 1943 року по березень 1944 року ескадрилья, командиром якої був Петро Наумович, знищила до 300 автомашин з ворожими солдатами та військовим спорядженням, 40 танків і 6 батарей, 6 ешелонів з військовою технікою, 15 складів з боєприпасами, 10 військових літаків (*Журн.*).

§ 59. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Кількісні числівники, що означають цілі числа, змінюються за відмінками. Числівник *один*, крім того, змінюється ще за родами і числами, наприклад: *один будинок*, *одна квартира*, *одне вікно*, *одні двері*.

Вправа 295. Розгляньте таблицю відмінювання числівника *один* і дайте відповіді на такі запитання:

1. У яких відмінках форми чоловічого і середнього роду мають однакові закінчення?
2. Чому знахідний відмінок відповідає на два запитання і має дві форми? Коли кожна з них вживається?
3. Чи доводилося вам чути форми, що у таблиці наведені в дужках?

Відмінювання числівника *один*

Відмінки, запитання	Однина			Множина, роду не має
	чол. рід	жін. рід	середн. рід	
Н. скільки?	<i>один</i>	<i>одн-а</i>	<i>одн-е (одн-о)</i>	<i>одн-і</i>
Р. скількох?	<i>одн-ого</i>	<i>одн-ієї (одн-ої)</i>	<i>одн-ого</i>	<i>одн-их</i>
Д. скільком?	<i>одн-ому</i>	<i>одн-ій</i>	<i>одн-ому</i>	<i>одн-им</i>
Зн. скільки?	<i>один,</i>	<i>одн-у</i>	<i>одн-е (одн-о)</i>	<i>одн-і</i>
скількох?	<i>одн-ого</i>			<i>одн-их</i>
Ор. скількома?	<i>одн-им</i>	<i>одн-ією,</i>	<i>одн-им</i>	<i>одн-ими</i>
М. на скількох?	<i>на одн-ому,</i> <i>...одн-ім</i>	<i>...одн-ій</i>	<i>...одн-ому,</i> <i>...одн-ім</i>	<i>...одн-их</i>

Числівник *два* у називному і знахідному відмінках має дві паралельні форми – одну для чоловічого і середнього роду, а іншу – для жіночого роду, наприклад: *два портрети, два вікна, дві картини*.

Відмінювання числівників *два, три, чотири*

Відмінки, запитання	два	дві	три	чотири
Н. скільк-и?	<i>дв-а</i>	<i>дв-і</i>	<i>тр-и</i>	<i>чотир-и</i>
Р. скільк-ох?	<i>дв-ох</i>		<i>тр-ь-ох</i>	<i>чотир-ь-ох</i>
Д. скільк-ом?	<i>дв-ом</i>		<i>тр-ь-ом</i>	<i>чотир-ь-ом</i>
Зн. скільк-и?	<i>дв-а</i>	<i>дв-і</i>	<i>тр-и</i>	<i>чотир-и</i>
скільк-ох?	<i>дв-ох</i>		<i>тр-ь-ох</i>	<i>чотир-ь-ох</i>
Ор. скільк-ома?	<i>дв-ома</i>		<i>тр-ь-ома</i>	<i>чотир-ма</i>
М. на скільк-ох?	<i>на дв-ох</i>		<i>...тр-ь-ох</i>	<i>...чотир-ь-ох</i>

За таким зразком відмінюються числівники *п'ять – двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*, а також кількісно-збірні *двоє – двадцятєро, тридцятєро, п'ятдесятєро* і неозначено-кількісні *багато, кілька, кільканадцять, кількадесят*.

Вправа 296. Розгляньте ще раз таблицю відмінювання числівників *два, три, чотири* і виконайте такі завдання:

- визначте особливості відмінювання числівника *два – дві*;
- зіставте відмінкові закінчення питального слова *скільки?* та числівників *два, три, чотири* і відзначте, в яких відмінках вони тотожні.

Вправа 297. Запишіть сполучення числівників з іменниками у формах родового, давального, знахідного й орудного відмінків.

Шість учнів і багато учнів, одинадцять хвилин і кільканадцять хвилин, п'ятдесят хат і кількадесят хат.

Вправа 298. Використовуючи систему форм запитання *скільки*, провідмінійте сполучення числівників з іменниками. Пам'ятайте, що кількісно-збірні числівники мають форми з суфіксами *-оє*, *-еро* лише в називному і знахідному відмінках, а в інших відмінках набувають форм числівника *два*.

Двоє вікон, п'ятеро пташенят, багато прикладів, дванадцять місяців, кільканадцять будинків.

Вправа 299. Пригадайте і промовте лічилки, якими починаєте гру «Хованка» («Хованка») або обираєте ведучого для інших ігор. Запишіть числівники, які є в цих лічилках. Чи можуть тут вживатися інші числівники?

§ 60. ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІНШИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Кількісні числівники від *п'ять* до *двадцять*, *тридцять*, *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят*, *вісімдесят*, а також кількісно-збірні від *п'ятеро* до *двадцятеро* і вище та неозначено-кількісні *кільканадцять* і *кількадесят* мають ще й інший зразок відмінювання, порівн. за таблицею:

Н.	п'ять		двадцять	
Р.	<i>п'ять-ох</i>	<i>п'ят-и</i>	<i>двадцять-ох</i>	<i>двадцят-и</i>
Д.	<i>п'ять-ом</i>	<i>п'ят-и</i>	<i>двадцять-ом</i>	<i>двадцят-и</i>
Зн.	<i>п'ять-ох</i>	<i>п'ять</i>	<i>двадцять-ох</i>	<i>двадцять</i>
Ор.	<i>п'ять-ома</i>	<i>п'ять-ма</i>	<i>двадцять-ома</i>	<i>двадцять-ма</i>
М.	<i>на п'ять-ох</i>	<i>на п'ят-и</i>	<i>на двадцять-ох</i>	<i>на двадцят-и</i>

Н.	п'ятдесят		кількадесят	
Р.	<i>п'ятдесят-ох</i>	<i>п'ятдесят-и</i>	<i>кількадесят-ох</i>	<i>кількадесят-и</i>
Д.	<i>п'ятдесят-ом</i>	<i>п'ятдесят-и</i>	<i>кількадесят-ом</i>	<i>кількадесят-и</i>
Зн.	<i>п'ятдесят-ох</i>	<i>п'ятдесят</i>	<i>кількадесят-ох</i>	<i>кількадесят</i>
	<i>п'ятдесят</i>		<i>кількадесят</i>	–
Ор.	<i>п'ятдесят-ома</i>	<i>п'ятдесят-ма</i>	<i>кількадесят-ома</i>	<i>кількадесят-ма</i>
М.	<i>на п'ятдесят-ох</i>	<i>на п'ятдесят-и</i>	<i>на кількадесят-ох</i>	<i>на кількадесят-и</i>

Числівники *40, 90, 100* у називному і знахідному відмінках мають форму *сорок, дев'яносто, сто*, а в інших відмінках – лише *сорока, дев'яноста, ста*.

Складні числівники *двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюються в обох своїх частинах.

Зразком їх відмінювання можуть бути числівники *двісті* і *п'ятсот*.

Н.	скільки?	<i>двісті</i>	<i>п'ятсот</i>
Р.	скількиох?	<i>двохсот</i>	<i>п'ятисот</i>
Д.	скількиом?	<i>двомастам</i>	<i>п'ятистам</i>
Зн.	скільки?	<i>двісті</i>	<i>п'ятсот</i>
Ор.	скількиома?	<i>двомастами</i>	<i>п'ятьмастами</i>
М.	на кількох?	<i>на двохстах</i>	<i>на п'ятистах</i>

Числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон* відмінюються, як іменники. *Тисяча* відмінюється, як іменник жіночого роду I відміни мішаної групи, а числівники *нуль, мільйон, мільярд, трильйон* – як іменники чоловічого роду II відміни твердої групи, *нуль* – як іменник II відміни м'якої групи.

У складених кількісних числівниках відмінюється кожне слово (так, як воно відмінюється, коли вживається окремо). Наприклад:

Н.	скільки?	<i>двісті сорок один</i>
Р.	скільких?	<i>двохсот сорока одного</i>
Д.	скільким?	<i>двомастам сорока одному</i>
Зн.	скільки?	<i>двісті сорок один</i>
	скільких?	<i>двохсот сорока одного</i>
Ор.	скількима?	<i>двомастами сорока одним</i>
М.	на скількох?	<i>на двохстах сорока одному</i>

Кількісно-дробові – це, як правило, складені числівники, наприклад: *одна друга, дві третіх, три четверті, п'ять сотих, шість тисячних*.

Кількісно-дробові числівники відмінюються за змішаним типом: чисельник відмінюється, як звичайний кількісний числівник, а знаменник – як порядковий:

Н.	скільки?	<i>одна друга</i>	<i>дві третіх</i>
Р.	скільких?	<i>одієї другої</i>	<i>двох третіх</i>
Д.	скільким?	<i>одній другій</i>	<i>двома третім</i>
Зн.	скільки?	<i>одну другу</i>	<i>дві третіх</i>
Ор.	скількима?	<i>однією другою</i>	<i>двома третіми</i>
М.	на скількох?	<i>на одній другій</i>	<i>на двох третіх</i>
Н.	скільки?	<i>три двісті п'ятдесят п'ятих</i>	
Р.	скільких?	<i>трьох двісті п'ятдесят п'ятих</i>	
Д.	скільким?	<i>трьом двісті п'ятдесят п'ятим</i>	
Зн.	скільки?	<i>три двісті п'ятдесят п'ятих</i>	
Ор.	скількима?	<i>трьома двісті п'ятдесят п'ятими</i>	
М.	на скількох?	<i>на трьох двісті п'ятдесят п'ятих</i>	

Складні кількісно-дробові числівники *півтора* (вживається з іменниками чоловічого і середнього роду), *півтори* (вживається з іменниками жіночого роду), *півтора*ста не змінюються за відмінками. Порівн.: *півтора кілометра, яблука; півтори тонни*.

У мовній практиці нерідко трапляється поєднання цілих і дробових числівників, тобто змішаних чисел типу $5 \frac{3}{4}$; $9 \frac{4}{5}$ – *п'ять цілих і три четвертих, дев'ять цілих і чотири п'ятих*. У таких числівниках відмінюються усі складові частини.

Вправа 300. Ставлячи запитання до числівника, усно провідмінійте словосполучення. З підкресленими словосполученнями складіть речення і запишіть їх.

Сто двоє дітей, чотиреста сорок дев'ять гривень, тисяча шістсот п'ятдесят чотири кілометри; три сьомих тонни.

§ 61. ВІДМІНЮВАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Усі порядкові числівники відмінюються, як прикметники твердої групи, а числівник *третій* – як прикметник м'якої групи *синій*. Вони мають форми чоловічого, жіночого і середнього роду в однині та форми множини.

Вправа 301. Провідмінійте словосполучення, зверніть увагу на відмінкові закінчення числівників і прикметників. (Робота в класі за трьома варіантами).

Перший теплий день, друга спортивна зустріч, третій осінній місяць.

Система відмінкових закінчень порядкових числівників

Число	Рід	Порядковий числівник	Відмінок					
			Н. котрий?	Р. котрого?	Д. котрому?	Зн. котрий?	Ор. котрим?	М. у котрому?
Однина	Чол.	<i>четверт-ий</i>	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		<i>сороков-ий</i>	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		<i>тисячн-ий</i>	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		<i>трет-ій</i>	-ій	-ого	-ому	-ій/ого	-ім	-ому/-ім
	Жін.	<i>четверт-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>сороков-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>тисячн-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>трет-я</i>	-я	-ої	-ій	-ю	-ою	-ій
	Сер.	<i>четверт-е</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		<i>сороков-е</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		<i>тисячн-е</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		<i>трет-є</i>	-є	-ого	-ому	-є	-ім	-ому/-ім
Множина	–	<i>четверт-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>сороков-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>тисячн-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>трет-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их

Вправа 302. Провідмініяйте усно словосполучення. З підкресленими словосполученнями у формі будь-якого відмінка побудуйте речення і запишіть їх.

П'ятий раз, шостий клас, дев'ята книжка, сороковий рік, сотий кілометр.

Вправа 303. Ознайомтесь із текстом, випишіть з нього окремо кількісні та порядкові числівники, визначте їх граматичні ознаки.

У першому бою під Мінськом Зіновій Циганеско втратив кількох своїх земляків і побратимів. На вісімнадцятому році життя звідси, з-під Мінська, він почав свої походи дорогами війни.

Звичайний хлопець з буковинського села Тарасівці воював в одній із дев'яти груп, на які покладалося завдання встановити прапор перемоги над рейхстагом. І хоч виконати це завдання випало не їхній групі, на його бойовому шляху були інші подвиги, за що відзначений багатьма нагородами.

Друга світова війна для молодшого сержанта Зіновія Циганеска закінчилася восьмого травня тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року за сорок кілометрів від Берліна (*З газ.*).

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово. Наприклад:

Н.	котрий?	<i>двісті сорок перший</i>
Р.	котрого?	<i>двісті сорок першого</i>
Д.	котрому?	<i>двісті сорок першому</i>
Зн.	котрий?	<i>двісті сорок перший</i>
	(котрого?)	<i>(двісті сорок першого)</i>
Ор.	котрим?	<i>двісті сорок першим</i>
М.	на котрому?	<i>на двісті сорок першому</i>

Вправа 304. Усно провідмініяйте словосполучення зі складеними порядковими числівниками.

Сорок перший номер, сто п'ятдесят п'ята річниця, тисяча шістсот сорок восьмий рік, дві тисячі восьмий раз.

Вправа 305. Правильно поєднайте слова *півтора* і *півтори* з відповідним іменником і запишіть їх.

Тонна, кілометр, аркуш, ложка, бублик, грам, раз, доба.

Вправа 306. Поясніть зміст фразеологізмів. Визначте розряди числівників, що входять до їх складу.

1. Грати першу скрипку. 2. Бути на другій ролі. 3. Працювати до сьомого поту. 4. Два чоботи – пара. 5. Обоє рябоє. 6. Згадати п'яте через десяте. 7. За сімома замками тримати.

Вправа 307. Знайдіть в інтернеті текст на тему економіки. Випишіть з нього п'ять речень з числівниками. Якого розряду ці числівники та яка їх синтаксична роль у цих реченнях?

§ 62. ВЖИВАННЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ІМЕННИКІВ ПРІ ЧИСЛІВНИКАХ

У повсякденному мовленні числівники служать для позначення кількості предметів або їх частин. Вони утворюють словосполучення тільки з іменниками, які піддаються лічбі, наприклад: *один параграф, дві вправи, три завдання.*

Вправа 308. Утворіть словосполучення числівника *один* або *два* чи *три* з іменниками. Випишіть окремо іменники, які не сполучаються з числівниками. Чому це відбувається?

Абзац, агрус, адреса, азот, атоми, бавовна, бавовнярі, бездоріжжя, береза, берети, беркут, бій, бісер, блискавка, брат, бузок, букви, бульвари, ваза, ванни, ватин, ворота, гірники, гора, гандбол, гуманізм, дороговказ.

Кількісний числівник *один* у сполученні з іменником у формі однини створює значення кількісного окреслення, кількісної визначеності предмета, порівн.: *беру грушу і беру одну грушу, підводжу до думки і підводжу до однієї думки, вчуся рік і вчуся один рік.* Порівняйте: *Крізь одно-однісіньке віконце блимало світло* (І. Франко); *Ти – це лиш одна-однісінька картина* (Ірина Вільде).

У словосполученні кількісний числівник *один* узгоджується з іменником у роді, числі і відмінку, наприклад: *один потік, одна течія, одне русло, одні ворота.*

Числівники *два, три* і вище конкретизують широке кількісне значення іменника, виражене формою множини, порівн.: *дні і два дні, місяці і три місяці, роки і чотири роки.*

Числівник *два* має форми *два* і *дві*, що дають йому можливість узгоджуватися з іменниками у роді і відмінку, а числівники *три, чотири* узгоджуються з іменником **лише** у відмінку, наприклад: *два автори, два весла, дві дороги; три автори, три весла, три дороги; чотири автори.*

Вправа 309. Перекладіть українською мовою іменники, утворіть від них словосполучення з числівниками *один, два* й усно визначте, у чому узго-

джуються числівники з іменниками. Усно поясніть, які іменники і чому таких словосполучень не утворюють.

Agricultură, aramă, armată, brad, bufniță, carpen, cerere, cioară, cio-roi, ciocârlie, coțofană, cuc, dogar, fag, felinar, frumusețe, granit, limonadă, mal, metru, noapte.

Вправа 310. Утворіть від іменників *весна, свято, вікно, брат, жінка, сестра, зірка, ластівка* форми називного відмінка множини і запишіть їх. Поєднайте записані іменники з числівниками: 1) *два*; 2) *три*; 3) *чотири* (виконуємо як три варіанти завдання). Поставте наголоси у цих іменниках. Що ви помітили? Запам'ятайте ці форми.

Вправа 311. Утворіть словосполучення з числівників *два, три, п'ять* та іменників, сполучаючи почергово їх з кожним іменником. Проставте наголоси у словосполученнях і підкресліть ті з них, в яких числівники не викликають зміщення наголосу.

Зразок: два буки, три буки, чотири буки.

Бук, вдова, голова, душа, квітка, книжка, коса, лопата, місто, нива, поле, сестра, школа, явір.

О. Мась. Діва Марія. Мозаїчне панно з 15 тисяч дерев'яних писанок

Вправа 312. Поєднайте (письмово) числівники *п'ять, сім, десять, одинадцять, дев'ятнадцять, двадцять, дев'яносто, сто, двісті, дев'ятсот* з будь-якими іменниками (наприклад, *дерева, села, сторінки, задачі, тести*) і скажіть, чому іменники у цих сполученнях слів повинні мати форму множини. А який відмінок вони повинні мати?

Вправа 313. Розкрийте дужки й утворіть словосполучення кількісного числівника з іменником (числівники запишіть словами) і поставте в них наголоси.

(2, вершина), (2, село),
(3, син), (3, тінь), (4, книжка),
(4, подвір'я), (4, ягня),
(5, картоплина), (5, ставок),
(6, квасолина), (7, місто),
(8, хата), (9, клас), (11, дерево),
(12, місяць), (40, вівця),
(100, день), (1000, рік),
(20000, гривень).

Кількісні числівники *два, три, чотири* в усіх відмінках, а *п'ять – десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять – дев'яносто, сто, двісті – дев'ятсот* у непрямих відмінках відмінюються разом з іменниками.

Наприклад:

Н.	<i>двісті п'ять метрів</i>	<i>сто балів</i>
Р.	<i>двохсот п'яти метрів</i>	<i>ста балів</i>
Д.	<i>двомастам п'яти метрам</i>	<i>ста балам</i>
Зн.	<i>двісті п'ять метрів</i>	<i>сто балів</i>
Ор.	<i>двомастами п'ятьма метрами</i>	<i>ста балами</i>
М.	<i>на двохстах п'яти метрах</i>	<i>у ста балах</i>

Вправа 314. З наведеними словосполученнями складіть і запишіть шість речень. Визначте синтаксичну роль кожного словосполучення і підкресліть його як член речення.

- Десять днів.
- Сорока років.
- П'ятдесятюм учням.
- У сто чотири квартири.
- Двомастами тридцятьма сторінками.
- На трьохстах дев'яноста чотирьох гектарах.

§ 63. ВЖИВАННЯ КІЛЬКІСНО-ЗБІРНИХ, КІЛЬКІСНО-ДРОБОВИХ І НЕОЗНАЧЕНО-КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ І СКЛАДЕНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Кількісно-збірні числівники *двоє – троє, четверо – двадцяттеро, тридцяттеро* є назвами кількості предметів, але назвами їх сукупності: *два вчителі* і *двоє вчителів, шість вікон* і *шестеро вікон*.

Кількісно-збірні числівники мають свої форми лише у називному та частково у знахідному відмінках. У цих же

відмінках вони вимагають від іменників форми знахідного відмінка множини, наприклад:

Н. *трьох робітників*   *три села (трьох сіл)*

Зн. *трьох робітників*   *три села (трьох сіл)*

В інших відмінках вони втрачають суфікси **-оє**, **-еро**, набувають форм, спільних з кількісно-цілими числівниками, і узгоджуються з іменниками у відмінку, наприклад:

Н. *трьох робітників*   *три села*

Р. *трьох робітників*   *трьох сіл*

Д. *трьом робітникам*   *трьом селам*

Ор. *трьома робітниками*   *трьома селами*

М. *на трьох робітниках*   *у трьох селах*

Вправа 315. Усно провідмінійте словосполучення **двоє лісорубів, двоє ліжок і четверо селян, четверо сіл**. Запишіть поряд перші два словосполучення у формах називного, родового і знахідного відмінків, поясніть особливості форми знахідного відмінка.

Кількісно-збірні числівники *двоє – двадцяттеро, тридцяттеро* вступають у словосполучення:

а) з іменниками чоловічого роду, що означають назви людей, наприклад: *двоє грибників, трое друзів, четверо лікарів;*

б) з іменниками чоловічого і жіночого роду, що означають назви тварин, наприклад: *чотверо коней, дев'яттеро гусей, тридцяттеро овець;*

в) з іменниками середнього роду, що мають різне значення, особливо з іменниками IV відміни, наприклад: *двоє весел, трое господарств, четверо зерен, п'яттеро імен, семеро козенят;*

г) із множинними іменниками, що означають парні предмети, наприклад: *двоє вил, трое воріт, четверо штанів.*

До кількісно-збірних належать і числівники *обидва, обидві, обоє*.

Числівник *обидва* вживається з іменниками чоловічого і середнього роду у формі називного відмінка множини, наприклад: *обидва вершники, обидва сини, обидва повідомлення.*

Числівник *обидві* вживається з іменниками жіночого роду у формі називного відмінка множини, наприклад: *обидві дівчини, обидві ластівки, обидві формули.*

Числівник *обоє* не пов'язується з певним граматичним родом і в початковій формі вимагає від іменника родового відмінка множини, наприклад: *обоє вікон, обоє коней, обоє кумів.*

У непрямих відмінках числівники *обидва, обидві, обоє* мають спільну форму: Р. *обох*, Д. *обом*, Зн. *обоє і обох*, Ор. *обома*, М. *на обох*.

Вправа 316. До іменників доберіть кількісно-збірні числівники і поєднайте їх так, щоб вони утворили словосполучення. Намагайтесь уникнути повторення однакових числівників у кількох словосполученнях.

Атлет, ведмежа, вовчєня, галчєня, двері, дитя, еколог, жабєня, звірятко, ім'я, ластів'я, немовля, ножиці, озеро, плєм'я, село, слонєня, автор, адреса, молодята.

Кількісно-дробові числівники вимагають від іменників форми родового відмінка однини, наприклад: *одна друга кілометра, п'ять шостих відстані, дев'ять десятих шляху*.

При відмінюванні кількісно-дробових числівників іменник у формі родового відмінка залишається у цій формі, наприклад:

- Н. *одна друга кілометра*
- Р. *однієї (одної) другої кілометра*
- Д. *одній другій кілометра*

Так само вимагають від іменників форми родового відмінка однини незмінні кількісно-дробові числівники *півтора і півтори*, наприклад: *півтора метра, півтора відра, півтори години*.

Кількісно-дробовий числівник *півтораста* вимагає іменника у формі родового відмінка множини, наприклад: *півтораста днів, півтораста кілометрів*.

Вправа 317. Прочитайте числівники та загальноприйняті позначення мір метричної системи, запишіть їх словами і визначте граматичні ознаки слів, що входять до словосполучень.

12 г; 2/3 т; 1,5 м; 56 кг; 67 км; 1,5 ц; 1,5 т; 910 а; 3,7 га; 16,8%; 500 млг.

Неозначено-кількісні числівники *багато, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесять* відмінюються, як числівники *два, одинадцять, п'ятдесят*; у називному та, частково, знахідному (назви неістот) вимагають від іменників родового відмінка множини, а в усіх інших відмінках узгоджуються з ними, наприклад:

Н. <i>багато друзів</i>	<i>кілька хат</i>	<i>кільканадцять дерев</i>
Р. <i>багатьох друзів</i>	<i>кількох хат</i>	<i>кільканадцятьох дерев кільканадцяти дерев</i>
Д. <i>багатьом друзям</i>	<i>кільком хатам</i>	<i>кільканадцятьом деревам кільканадцяти деревам</i>
Зн. <i>багатьох друзів</i>	<i>кілька хат</i>	<i>кільканадцять дерев</i>
Ор. <i>багатьома друзями</i> <i>і багатьма друзями</i>	<i>кількома хатами</i>	<i>кільканадцятьома деревами кільканадцятьма деревами</i>
М. <i>на багатьох друзях</i>	<i>у кількох хатах</i>	<i>на кільканадцятьох деревах на кільканадцяти деревах</i>

Вправа 318. Випишіть окремо словосполучення з кількісно-цілими, кількісно-дробовими, кількісно-збірними, неозначено-кількісними і порядковими числівниками.

Багато книжок, вісім років, двоє сіл, дев'ять зошитів, друга зміна, кілька задач, кільканадцять кілометрів, обидві картини, перша книга, півтора року, півтори зміни, сім десятих тонни, третя хата, четверо дітей.

Складні порядкові числівники, які мають останнім компонентом *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний*, пишуться разом, порівн.: *двісті і двохсотий, дев'ятсот і дев'ятисотий, три тисячі і тритисячний* та *трьохтисячний, чотири тисячі і чотиритисячний* та *чотирьохтисячний, п'ять мільйонів і п'ятимільйонний, шість мільярдів і шестимільярдний, багато мільйонів і багатомільйонний, кілька мільярдів і кількामільярдний.*

Вправа 319. Розкрийте дужки, утворіть словосполучення кількісних і порядкових числівників з іменниками, цифри запишіть словами, зіставте і поясніть написання кількісних і порядкових числівників.

Зразок: п'ять строф – п'ятистрофний вірш; сорок п'ять мільйонів – сорокап'ятимільйонний народ.

5 (строф, строфа), 16 (діб, доба), 40 (хвилина, хвилин), 100 (днів, день), 300 (випускників, випускник), 1000 (кілометр, кілометрів), 5000 (воїнів, загін), 300000 (жителів, місто), 60000000 (населення, народ).

Вправа 320. Знайдіть в інтернеті словник прислів'їв і приказок. Випишіть з нього 10 прислів'їв з числівниками і поміркуйте (усно), чому саме ці числівники народ ввів до прислів'я. Як ви розумієте ці прислів'я. Чи є в молдовській мові такі вислови? Якщо є, то наведіть 2–3 приклади.

§ 64. ЗНАК М'ЯКШЕННЯ У КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКАХ

Знак м'якшення у кількісних числівниках пишуть у кінці слова та в кінці основи – перед закінченням.

Знак м'якшення пишеться у кінці числівників *п'ять, шість, дев'ять, десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, кільканадцять*, наприклад: *На дорозі біля контори рядочком вишикувались одинадцять запряжених возів* (Я. Нижник).

Вправа 321. Розкрийте дужки і запишіть словосполучення числівника з іменником. Підкресліть кінцевий приголосний числівника і охарактеризуйте його за твердістю/м'якістю. З двома словосполученнями складіть і запишіть речення.

(5) хвилин, (25) ровесників, (12) зошитів, (7) вуликів, (18) дерев, (8) кущів, (19) сторінок, (9) лампочок, (6) днів.

Кількісні числівники, що пишуться з м'яким знаком у кінці слова, зберігають м'який знак також у непрямих відмінках перед закінченням. Наприклад: *п'ять – п'ятьох – п'ятьом, тридцять – тридцятьох – тридцятьом*. Порівн.: *Н. десять учнів і десять підручників; Зн. десятьох учнів і десять підручників*.

Знак м'якшення після кінцевого приголосного основи пишеться у непрямих відмінках числівників *п'ятдесять, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, багато*, порівн.: *п'ятдесять – п'ятдесятьох – п'ятдесятьом; багато – багатьох – багатьом*.

Вправа 322. Розкрийте дужки і запишіть словосполученнями кількісні числівники з іменниками, використовуючи обидві паралельні форми числівників.

Зразок: п'ять-ох і п'ят-и дівчат.

а) у формі родового відмінка: 5 (дівчата), 6 (стілець), кільканадцять (хвилина), багато (друг);

б) у формі давального відмінка: 9 (ділянка), 15 (голуб), 10 (вікно), 14 (село), кільканадцять (доба);

в) у формі знахідного відмінка: 25 (учень), 25 (машина), 18 (олень), 18 (копиця), 70 (читач), 70 (книжка);

г) у формі місцевого відмінка: у 6 (будинок), на 5 (гора), по 10 (пункт), при 9 (свідок).

Увага! Знак м'якшення пишеться у непрямих відмінках числівників *три, чотири*, але не пишеться у формі орудного відмінка числівника *чотири: чотирма*.

Вправа 323. Запишіть числівники словами і поставте, де треба, м'який знак.

Познайомилися з 11 спортсменами. Зустріли 3 учениці. Придбали 6 стільців. Добираємося 4 видами транспорту. Приїхав 10 днями пізніше. Виступав перед 1000000 виборців.

Вправа 324. Запишіть числівники словами, пам'ятаючи правила написання в них м'якого знака.

Ми були в 4 книгарнях. Побуваємо ще в 5, 6, 7, 8 чи ще в кількох, а таки знайдемо бажаний подарунок.

Вправа 325. Виконайте арифметичні дії усно (1) і письмово (2), записуючи числівники словами.

1. $4 \times 5 = \dots$; від 30 відняти 10 буде...; у цифрі 10 000 000 ... нулів; до 45 додати 50 буде...

2. $100 - 48 = \dots$; $2000 + 190 = \dots$; до двох п'ятих додати дві десятих = ...; $0,7 - 0,1 = \dots$.

§ 65. УСНИЙ І ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС. ВЖИВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ ДАТ

Потребу виробити навички широко і вправно вживати числівниково-іменникові словосполучення у повсякденній мовній практиці, математичних операціях, усних і письмових розповідях має кожна людина. Зокрема, щоб написати твір, завданням якого є опис приміщення чи природи, треба бути спостережливим, вміти точно добирати слова, дотримуватися

чіткої послідовності викладу. При виконанні цього завдання без словосполучень іменників з числівниками не обійтись (*двоє друзів, шість вікон, сотні книг, сорок кілометрів* тощо).

Вправа 326. Визначте самостійно, яке з відомих вам шкільних приміщень заслуговує бути об'єктом опису. Складіть такий опис і запишіть його.

Вправа 327. У довільній формі опишіть спочатку усно, а потім письмово приміщення, в якому навчається ваш клас. При цьому не забудьте звернути увагу на просторість чи тісноту приміщення, висоту стелі, величину і кількість вікон, доступ прямого сонячного проміння, на меблі та їх кількість і призначення, на колір стін, наявність портретів і картин, на стан зеленого кутка і догляд за ним. У текст опису постарайтесь включити числівники різних розрядів.

Вправа 328. Пригадайте явище природи, яке справило на вас найсильніше враження. Опишіть його. Коли воно відбулося і чим саме вразило вас?

Л. Романенко. Взимку у Карпатах

Вправа 329. Поведіть діалог на тему «Мій розпорядок дня». Ставте правильно запитання і давайте повну відповідь. Зверніть увагу на правильність форм числівників у непрямих відмінках.

Зразок:

- Котра година?
- Зараз уже перша (третя, п'ята, одинадцята) година; пів на першу; чверть на першу (на другу, на третю ...); за двадцять перша (четверта, шоста, восьма).
- О котрій годині ви починаєте навчання?

- Ми починаємо навчання о восьмій годині (о восьмій годині двадцять хвилин, о пів на третю після обіду).
- Скільки годин потрібно вам для виконання домашнього завдання?
- Для виконання домашнього завдання мені потрібно півтори години (дві години, три з половиною години, п'ять годин).

Вправа 330. Запишіть число, місяць і рік народження своїх рідних і найближчих друзів (числівники передайте словами).

§ 66. РОЗБІР ЧИСЛІВНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок).
4. Розряди числівників за значенням: означено-кількісний (кількісно-цілий, кількісно-дробовий, кількісно-збірний), неозначено-кількісний, порядковий.
5. Група за будовою: простий, складний, складений.
6. Відмінок (усі, крім *півтора, півтори, півтораста*).
7. Рід (усі порядкові та *півтора – півтори, обидва – обидві, один – одна – одно, два – дві, тисяча, мільйон, мільярд...*).
8. Число (усі порядкові, наприклад, *другий – другі, десятий – десяти, та один – одні, тисяча – тисячі, мільйон – мільйони, мільярд – мільярди...*).
9. Синтаксична роль.
10. Вимова і написання.

Зразки розбору

1. *Стоять жінки у три ряди* (А. Малишко). 2. *А на ранок випав перший сніг* (О. Донченко).

Зразок усного розбору

Три – числівник, початкова форма *три*, означено-кількісний, означає ціле число, простий, знахідний відмінок, разом з іменником *ряди* у реченні виступає в ролі обставини.

Перший – числівник, початкова форма *перший*, порядковий, простий, називний відмінок, чоловічий рід, однина, означення.

Зразок письмового розбору

Три – числівник, поч. ф. *три*, озн.-кільк., ціл., простий, Зн. в., разом з ім. *ряди* – обставина.

Перший – числівник, поч. ф. *перший*, порядк., простий, Н. в., чол. рід, одн., означення.

Вправа 331. Знайдіть у реченнях числівники, випишіть їх і зробіть повний аналіз як частини мови.

1. Минуло ще кільканадцять років (*Ірина Вільде*). 2. Діялось се в тридцятих роках минулого століття (*М. Коцюбинський*). 3. Прохорові під сорок, але можна відгадувати на п'ятдесят (*І. Микитенко*). 4. Пустили електростанцію позаторік, а будівництво розпочали ще в сорок четвертому (*О. Гончар*).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому реченні у числівниковій формі допущено помилку?
  - Півтори години слухаю вашу дискусію (*Ірина Вільде*).
  - В обох були улюблені твори (*О. Донченко*).
  - Так багато подій, імен, вражень і переживань сплелось за тих десять років (*Ірина Вільде*).
  - З цілих моїх двадцяти чотирьох годин лишилося сімнадцять хвилин (*Ірина Вільде*).
- Іменники якого рядка не можна поєднати з числівником *півтора* (чи *півтори*)?
  - Гектар, ампер, лей, долар, дюйм.
  - Гривня, яйце, яблуко, грам, метр.
  - Школа, совість, знаряддя, успіх, бій.
  - Рік, кілометр, година, тонна.
- Які числівники наголошені неправильно? Яким повинен бути наголос?

Одінадцять, шістдесят, чотірнадцять, сороковий, тисячі (і тисячі).

4. Чому до числівників *тисяча, мільйон, мільярд* подумки можна ставити запитання іменників?

- А щоб не помилитись, відмінюючи;
- Б щоб було легше відмінювати;
- В бо вони відмінюються, як іменники.

5. Слова якого рядка не є числівниками?

- А Сорок, двісті, три п'ятих, півтора, сім.
- Б Дев'яносто, половина, одинадцять, сім десятих, три.
- В Двійка, одиниця, мільйонер, сотня, першість.
- Г Сто, чотириста, півтора, два, перший.

6. Чому числівник називається порядковим?

- А бо той, хто його вживає, є порядним;
- Б бо це слово свідчить про порядок у думці;
- В бо слово налагоджує порядок у чомусь;
- Г бо слово вказує на послідовність у лічбі.

Творчі завдання

1. Поцікавтеся, якою повинна бути допустима швидкість автомобіля на автостраді, у межах населеного пункту, коли асфальт, брукована чи ґрунтова дорога мокрі; коли везуть групу дітей. Обміняйтеся отриманою інформацією і візьміть її до уваги.
2. З'ясуйте через інтернет протяжність автомобільних шляхів Чернівці – Київ, Чернівці – Ялта, Одеса – Чернівці, Київ – Кишинів, Київ – Бухарест. Чи отримали ви інформацію про відстань об'їзними дорогами?
3. Складіть (або перепишіть) графік роботи вашої шкільної (чи міської, обласної) бібліотеки. Скільки годин бібліотека працює у будні, а скільки – перед вихідним днем?
4. Запишіть дати відзначення Нового року, Різдва, Великодня, Дня Перемоги, Дня Незалежності, Дня Конституції, Дня захисника Вітчизни, Дня вчителя, Дня матері, Міжнародного жіночого дня. Чи якийсь із цих свят не має постійної дати?
5. Напишіть твір-роздум про своє розуміння вислову «Самій не важко збитися з путі, та важко з неї збитися в гурті». Чи є у цьому вислові слова, які по-особливому вказують на кількість?

ЗАЙМЕННИК

§ 67. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 332. Прочитайте речення, зверніть увагу на виділені слова. Пригадайте, до якої частини мови належать слова, що вказують на предмети, ознаки і кількість, але не називають їх.

1. Спочатку *я* не повірив, що *стільки* книг можна зібрати в одному місці (*М. Стельмах*). 2. Україно! *Ти* для *мене* диво! І нехай пливе за роком рік, буду, мамо горда і вродлива, з *тебе* дивуватися повік (*В. Симоненко*).

Займенник (pronumele) – це частина мови, що вказує на предмети, ознаки або кількість, але не називає їх. Наприклад: *хто* (автор, батько, вчитель); *що* (вітер, голос, дорога); *він* (вершник, вісник, день); *вона* (береза, воля, гостя), *воно* (зайчєня, лоша, полотно); *який* (білий, веселий, добрий); *чий* (братів, материн, Домчин); *такий* (барвистий, глибокий, дорогий); *скільки, стільки* (два, дев'ятнадцять, кільканадцять, п'ятдесят).

Початкова форма займенників – називний відмінок, а для займенників, що змінюються за родами, – називний відмінок однини чоловічого роду.

Вправа 333. Ознайомтесь із текстом вправи, випишіть у засвідченій формі окремо займенники, що вказують: а) на предмети, б) на ознаки і в) на кількість.

Кажуть мені, що ти повернувся з-за кордону. Я не маю відваги запитати, що повернуло тебе у рідні сторони: у всьому багатстві нашої мови не знаходжу слів, якими могла б запитати про це. Зі стількох слів не виберу такого, яке не завдало б тобі болю і не стривожило б мене до глибини душі.

Деякі слова, як мелодії, дзвенять у душі, а передати їх не можна. Вночі прокидаюсь зі сну й думаю: хто й який ти тепер? Що залишив із себе, а що нового придбав у великім місті? Хто тужить там по тобі й за ким твоя думка не дає тобі тут спокою? (*За Гриною Вільде*).

У реченні займенники виконують ту ж синтаксичну функцію, що й частини мови, на які вони вказують.

Займенники вживають у мовленні, щоб уникнути повторення тих самих слів у тексті.

Прийменники з займенниками пишуться завжди окремо, наприклад: *у нас, до вас, про що-небудь, з тобою.*

Вправа 334. Перепишіть речення, знайдіть займенники і підкресліть їх відповідно до тієї синтаксичної функції, яку вони виконують.

Зразок. Хто сказав, що все уже відкрито?

1. Благословенна щедрість! Все від неї, від щедрості думок, сердець і рук. 2. Земле рідна! Я живу тобою і для тебе, вийшов з тебе, в тебе перейду, під твоїм високочолим небом гартував я душу молоду. 3. Це все було в двадцятому столітті, що грозами над нами пронеслось. 4. Скільки раз це бачила земля! (*В. Симоненко*).

Вправа 335. Прочитайте речення, знайдіть у ньому займенники і з'ясуйте, на що вказує кожен з них, які має граматичні значення і яку виконує синтаксичну роль у реченні.

То виходить таке: куди я – туди і ви, за чим ви – за тим і я (*Я. Нижник*).

§ 68. РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ

За значенням, граматичними й іншими особливостями українські займенники прийнято поділяти на дев'ять розрядів (*clase de pronume*): **особові** (*personale*), **зворотний** (*reflexive*), **питальні** (*interogative*), **відносні** (*relative*), **неозначені** (*nehotărâte*), **заперечні** (*negative*), **присвійні** (*posesive*), **вказівні** (*demonstrative*), **означальні** (*denominative*). Питальні і відносні також об'єднують у розряд **питально-відносних**.

Вправа 336. Розгляньте таблицю, зверніть увагу на лексичний склад кожного розряду і морфологічні ознаки окремих займенників, що входять до розряду.

Розряди	Лексичний склад	Морфологічні ознаки
1. Особові	<i>я – ми, ти – ви він (вона, воно) – вони</i>	особа, число, відмінок особа, рід, число, відмінок
2. Зворотний	<i>себе</i>	відмінок
3. Питальні	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
4. Відносні	<i>хто, що який, чий, котрий скільки</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
5. Неозначені	<i>хтось, дехто, будь-хто, хто-небудь абищо, що-небудь, щось, дещо якийсь, деякий, чий-небудь... котрийсь, декотрий, будь-котрий... скільки-небудь</i>	відмінок, істота відмінок, неістота рід, число, відмінок відмінок
6. Заперечні	<i>ніхто, ніщо ніякий, нічий, нікотрий ніскільки</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
7. Присвійні	<i>мій, наш, твій, ваш, їхній, свій його, її, їх</i>	рід, число, відмінок рід
8. Вказівні	<i>цей (оцей), той (отой), такий (отакий) стільки</i>	рід, число, відмінок відмінок
9. Означальні	<i>весь (увесь), всякий, кожний, самий (сам), інший</i>	рід, число, відмінок

Вправа 337. Перепишіть текст, знайдіть займенники, усно визначте, до якого розряду вони належать та які морфологічні ознаки властиві їм. Підкресліть займенники відповідно до їх синтаксичної функції.

Мамо, хочу відтворити собі тебе у своїй пам'яті такою, якою стоїш переді мною на цьому портреті, і не можу. Ти – це лише одна-однісінька картина: сидимо обидві в нашій їдальні і пишемо листа до святого Миколая.

Це був наш спільний лист до доброго Святого, що постійно з такою увагою вислуховував мої прохання, а для мене водночас – щасливий вечір з тобою (*За Іриною Вільде*).

Вправа 338. Прочитайте вірш Є. Іваницького «Учителям». Знайдіть займенники, випишіть їх у початковій формі (повторювані запишіть один раз), визначте (усно), до якого розряду кожен з них належить. З трьома із них, що належать до різних розрядів, складіть по одному реченню (розповідне, питальне, окличне).

Учителі! На вас стоять держави!
Вам завдяки ідуть увись вони.
І хто приносить тим державам славу,
коли не ви, їх доньки і сини?!
Є вища суть: це те, що не купити,
є вища роль: вона проста, як хліб, –
уперто рухатися нивою освіти,
за плугом правди, безліч довгих діб.
Учителю, ти вище всіх довкола.
Учителю, ти нації ядро!
Інстанція найвища – саме школа,
де ти куєш майбутнє і Добро!
Не зупиняйся, Вчителю, не треба!
Іди вперед, бо в цьому суть життя.
Ти робиш чистим і безхмарним небо,
ти твориш віру в краще майбуття.

Вправа 339. Складіть усно невелику розповідь (6-7 речень) «Мій день у школі», вживаючи займенники різних розрядів. Назвіть розряд кожного займенника.

§ 69. ОСОБОВІ ТА ЗВОТНИЙ ЗАЙМЕННИКИ, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС

До особових належать займенники *я – ми, ти – ви, він (вона, воно) – вони*. Їх об'єднує те, що всі вони вказують на особу або предмет.

Займенник *я* вказує на особу мовця (перша особа), займенник *ти* – на особу співбесідника (друга особа), а займенник *він (вона, воно)* – на особу і предмет, про які йде мова, але самі вони не беруть участі в розмові (третья особа). Напри-

клад: *Я збираюся в Карпати. Ти з братом теж поїдеш? Він виявляв таке бажання.*

Займенники *я, ти* змінюються за числами й відмінками, а займенників третьої особи є три: *він, вона, воно*.

Відмінювання особових займенників *я, ти*

Відмінок	Однина		Множина	
Н.	я	ти	ми	ви
Р.	менé (до мéне)	тебé (до те́бе)	нас	вас
Д.	мені́	тобі́	нам	вам
Зн.	менé (на мéне)	тебé (на те́бе)	нас	вас
Ор.	мно́ю	тобо́ю	нами	вами
М.	на мені́	на тобі́	на нас	на вас

Відмінювання особових займенників *він, вона, воно, вони*

Відмінок	Однина		Множина
Н.	він	воно	вони
Р.	його́ (до нього́)	її́ (до неї́)	їх (до них)
Д.	йому́	їй	їм
Зн.	його́ (на нього́)	її́ (на неї́)	їх (на них)
Ор.	ним	нею	ними
М.	на ньому́ (на нім)	на ній	на них

Усі особові займенники використовують іншу основу при утворенні відмінкових форм однини і множини, порівн.: *я і мене; ти і тебе, тобі; він і його, йому; вона і її, їй; ми і нас, нам; ви і вас, вам; вони і їх, їм*.

Після прийменників у родовому, знахідному, орудному і місцевому відмінках займенника третьої особи на початку слова з'являється **н** (*він – у нього, на ньому; вона – у ній...*).

Вправа 340. Перепишіть речення. Займенники, подані в дужках, поставте в потрібному відмінку. Зверніть увагу на те, в яких відмінках і за яких умов з'являється приставний **н** у займенниках, та на правопис прийменників із займенниками.

1. Вийшов травень з гаю, нивам усміхнувся. А до (він) трави у полях прослались... А за (він) у лузі зацвітали квіти. 2. Запишалася калина, що (вона) червона, що у (вона) соковиті грона. А до (вона) обізвався виноград зелений: «Я таким на вроду вдався, то прийдуть по (я)». 3. Біла ромашко, як ти цвітеш! З медом від (ти) летить бджола. Дівчинка в коси (ти) заплела (М. Сингаївський).

Зворотний займенник себе змінюється лише за відмінками.

Н.	–	Зн.	<i>себé (на себе)</i>
Р.	<i>себé (до себé)</i>	Ор.	<i>собóю</i>
Д.	<i>собí</i>	М.	<i>на собí</i>

Порівняйте відмінювання займенника **se** в молдовській мові:

Numărul (число)	Persoana (особа)	Dativ		Akuzativ	
		accentuat	neaccentuat	accentuat	neaccentuat
Singular (однина)	I	<i>mie</i>	<i>îmi (mi)</i>	<i>mine</i>	<i>mâ</i>
	II	<i>ție</i>	<i>îți (ți)</i>	<i>tine</i>	<i>te</i>
	III	<i>sie, sieși</i>	<i>își (și)</i>	<i>sine</i>	<i>se (s)</i>
Plural (множина)	I	<i>noiă</i>	<i>ne</i>	<i>noiă</i>	<i>ne</i>
	II	<i>voiă</i>	<i>vă</i>	<i>voiă</i>	<i>vă</i>
	III	<i>sie, sieși</i>	<i>își (și)</i>	<i>sine</i>	<i>se (s)</i>

Займенник **себе** не має форми називного відмінка і в реченні переважно виконує роль додатка, що вказує на діяча:

Я привчаю себе → **себе** ← *Ми привчаємо себе*
Ти привчаєш себе → **себе** ← *Ви привчаєте себе*
Він привчає себе → **себе** ← *Вони привчають себе.*

Вправа 341. Запишіть речення, знайдіть у них зворотний займенник, надпишіть його відмінок і позначте, яким членом речення він виступає.

1. Я побачив і себе на тій фотографії.
2. До себе брат не мав ніколи ніяких претензій.
3. Миколка вперше побачив на собі таку гарну сорочку.
4. Галинка завжди брала мене з собою.
5. Дмитрик сам купив собі ранець.

Вправа 342. Напишіть листа до свого дядька чи тітки, використовуючи займенник **ви** у ввічливо-пошанному значенні.

Вправа 343. Перепишіть текст, знайдіть займенники особового та зворотного розрядів і підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі, яку вони виконують. Інші займенники підкресліть хвилястою лінією, надпишіть розряд.

Мамо! Я хочу щодня бачити тебе поряд, зустрічати на собі твій ласкавий погляд, розповідати тобі свої нові таємниці, які одразу стають нашими, бо кожен мій день – це і твій день, він тобі дорогий, як і мені. Скільки ти ще пробудеш далеко від дому? Бабуся запитує: «Чого вона так довго?» А я знаю: нам залишилося мало чекати! (За Іриною Вільде).

Увага! В українській мові прийменники *з, над, перед, під* перед займенником *мною* (Ор. в. від *я*), який починається двома приголосними, вживаються з *і*, наприклад: *зі мною, наді мною, переді мною, піді мною*.

Вправа 344. Складіть речення із займенником *мною* та прийменниками *зі, наді, переді, піді* і запишіть їх.

§ 70. ПИТАЛЬНІ Й ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ ТА ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

Займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки* можуть містити в собі питання про особу, предмет, ознаку і кількість. Тоді вони є **питальними**: *Хто правду розповість?* (Д. Павличко). *Скільки буде на осінь весіль?* (Б. Бунчук).

Займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки*, що вжиті без питальної інтонації і служать для зв'язку між головним і підрядним реченням, називаються **відносними**: *Хто волю хоче вбить – загине* (Д. Павличко). *Це пісня та, яку з народження тобі співала мати* (П. Тичина).

Вправа 345. Запишіть речення. Відносні займенники підкресліть прямою лінією, а питальні – хвилястою. Усно поясніть, як ви визначили ці розряди займенників.

1. Хто там плаче? Хто голосить, наче буря восени? І чие ридання носить вітер юної весни? (*М. Рильський*). 2. А змій, що жив за тим полем, у лісі, взяв ту скибу й закотив (*Н. тв.*). 3. Ти скільки класів закінчив? (*М. Стельмах*). 4. Куме, заспокойтесь, що з воза впало, те пропало (*І. Карпенко-Карий*). 5. Іде війна. А що ж то за козак, котрий коня не має для походу? (*Л. Костенко*).

За здатністю вказувати на предмети, ознаки і кількість та за граматичними ознаками питально-відносні займенники поділяються на три групи.

До **першої** належать займенники *хто, що*, які **вказують на предмети** і, як іменники, змінюються за відмінками.

До **другої** групи належать займенники *який, чий, котрий*, які **вказують на ознаки предметів**, у тому числі на ознаку за їх порядком при лічбі, і, як прикметники, змінюються за

родами, числами й відмінками, мають ту саму, що й прикметники, систему форм.

До **третьої** групи належить займенник *скільки*, який змінюється за відмінками і має ту саму систему форм, що й числівник *три*.

Вправа 346. Усно провідмініайте займенники паралельно з іменниками (виконують шестеро учнів): *хто?* сестра; *що?* ліс; *який?* високий; *чий?* Ольжин; *котрий?* сотий; *скільки?* чотири . Зі словосполученнями *весняний ліс* та *Ольжин день народження* складіть кожен своє речення і запишіть його в зошит.

Зразок:

Н.	хто?	брат	чий?	братів	який?	весняний
Р.	кого?	брата	чийого?	братового	якого?	весняного
Д.	кому?	братові	чийому?	братовому	якому?	весняному

§ 71. ВЖИВАННЯ ВІДНОСНИХ ЗАЙМЕННИКІВ ДЛЯ ПРИЄДНАННЯ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ДО ГОЛОВНИХ

Усі питально-відносні займенники виступають членами речення й одночасно здатні сполучати підрядні частини речення з головною, тобто виконувати функцію сполучного слова: *Якби того, що в мріях маю, хоч краплю мати наяву* (В. Симоненко). *Скажи, зозуле, скільки мені жити?* (Л. Костенко).

Порівняйте такі синтаксичні конструкції; спостереження поясніть:

Ви знаєте, хто написав це оповідання?

Ви знаєте, кому воно присвячене?

Ви знаєте, яким матеріалом скористався письменник?

Ви знаєте, скільки часу витратив автор для його написання?

Вправа 347. Придумайте і запишіть складнопідрядні речення з питально-відносними займенниками *хто*, *що*, *який*, *чий*, *котрий*, *скільки* у ролі сполучника (сполучного слова). Початок речення може бути таким: *Учні питують, ... Медсестра повідомить ...*

Певні труднощі з'являються лише при розрізненні відносного займенника *що* та сполучника *що*. Для їх розрізнення корисно пам'ятати:

а) займенник *що* вказує на предмет (у широкому граматичному значенні);

б) займенник *що* має значення називного чи знахідного відмінка;

в) займенник *що* виступає в реченні підметом чи додатком;

г) займенник *що* може мати на собі логічний наголос;

г) займенник *що* нерідко може бути замінений займенником *який*. Наприклад: *Це та ніжна синява моря, що буває тільки влітку*. Порівн.: *Це та ніжна синява моря, яка буває тільки влітку*.

Вправа 348. Перепишіть речення і визначте, якою частиною мови в кожному з них є *що*. Аргументуйте своє визначення. Підкресліть займенник *що* як член речення.

1. Той перший, що порівняв плин часу з рікою, був мудрий чоловік (*Ірина Вільде*). 2. Ангел торкався чола чоловіка, що засвітився у посмішці милій (*В. Колодій*). 3. Що робить сонце уночі, коли у лісу на плечі маленька зіронька сидить? (*М. Вінграновський*). 4. А от поспитай Марка, послухай, що розумні люди скажуть (*М. Коцюбинський*). 5. Сміх і горе було дивитися на те, що саджали Маланка з Гафійкою (*М. Коцюбинський*).

Вправа 349. Перекладіть молдовською мовою, підкресліть займенники і визначте їх розряд в обох мовах.

1. Котра вже година? 2. Хто твій учитель української мови? 3. Який квітник кращий? 4. Чий це портфель? Я не знаю, чий він. 5. Скільки Василько книг прочитав, ніхто з його друзів не знав. Але всі знали, що багато.

§ 72. НЕОЗНАЧЕНІ І ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ. ЇХ ТВОРЕННЯ, ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС

Неозначеними називають займенники, які загалом, а не точно визначено вказують на особу і предмет, ознаку, властивість чи кількість, наприклад: *дехто, будь-що, якийсь, скільки-небудь*.

Неозначені займенники творяться від питально-відносних займенників *хто, що, який, чий, котрий* за допомогою префіксів *аби-, де-, будь-, бозна-, казна-, хтозна-* та постфіксів *-будь-, -небудь-, -сь*. Порівн.: *абихто, будь-що, бозна-який, казна-чий, хтозна-котрий* і *хто-будь, щось, який-небудь*.

-Аби-, де-, -сь із займенниками пишуться разом, а *будь-, будь-, небудь, бозна-, казна-, хтозна-* – через дефіс: *абикотрий, дехто, чийсь і будь-хто, котрий-будь, що-небудь.*

Вправа 350. З-поміж займенників виберіть неозначені і запишіть їх у дві групи: а) що пишуться через дефіс, б) що пишуться разом. Запам'ятайте написання.

Абихто, бозна-чий, будь-який, ваш, весь, він, всякий, декотрий, інший, їхній, казна-який, кожний, котрий, котрийсь, мій, наш, ніхто, ніякий, увесь, хто, хтозна-який, чий-небудь, чийсь, що-небудь.

Заперечними називають займенники, які виражають заперечення вказівки на особу, предмет, ознаку чи кількість. Вони творяться від питально-відносних займенників за допомогою префікса **ні-**, наприклад: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки.*

Окремо від цих утворень стоїть заперечний займенник *жоден (жодний).*

Вправа 351. I. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть неозначені й заперечні займенники відповідно до того, яку їх синтаксичну функцію вони виконують у реченні.

1. Він не виносить сміття з хати, щоб хтось комусь не мовив щось (*В. Симоненко*). 2. Ніхто не підніме, не скаже: «Ходім, мій маленький, додому» (*В. Сосюра*). 3. Тарас знітився. Він опустив голову і сховався за якихось молодиків (*О. Іваненко*). 4. Уся його істота напружено намагалась упіймати хоч який-небудь звук там, у темній комірчині (*О. Донченко*). 5. То чого ж ти плетеш казна-що? Кажі діло і часу не гай (*Панас Мирний*).

II. Визначте граматичну основу другого і третього речень.

Неозначені та заперечні займенники поділяються на ті ж самі підгрупи і характеризуються тими ж граматичними ознаками, що й питальні та відносні, порівн.:

Питальні	Неозначені	Заперечні	Граматичні ознаки
хто? що?	абихто, дехто, хтось, будь-хто дещо, щось, будь-що, що-небудь	ніхто ніщо	відмінок, істота відмінок, неістота
який? чий?	деякий, якийсь, який-небудь абичий, чийсь, чий-небудь	ніякий нічий	рід, число, відмінок рід, число, відмінок
котрий?	котрийсь, котрий-небудь	нікотрий	рід, число, відмінок
скільки?	скільки-небудь	ніскільки	відмінок

Неозначені і заперечні займенники відмінюються так само, як і питально-відносні, від яких вони утворені.

Вправа 352. Усно провідмініайте займенники *хто, дехто, ніхто; що, що-небудь, ніщо; який, будь-який, ніякий, котрийсь*.

Якщо з неозначеними і заперечними займенниками вживається прийменник, то він відокремлює префікс, і всі три елементи пишуться окремо, порівн.: *дещо і де в чому, дехто і де на кому*.

Вправа 353. Запишіть неозначені та заперечні займенники за правилами правопису, усно аргументуйте написання кожного слова.

Аби/хто, будь/з/ким, будь/ким, ні/хто, ні/кого, ні/про/кого, ні/з/ким, ні/ким, де/хто, будь/хто, аби/який, хтозна/що, скільки/небудь, будь/який, ні/скільки, хто/небудь, де/який, будь/чий, аби/чий.

Вправа 354. Перепишіть речення, дібравши з довідки потрібні займенники. Визначте розряд і синтаксичну функцію дібраних займенників.

1. «...Сонце б засліпив, – розхвастався Ліхтар, – якби мене ... підійняв до хмар» (*В. Симоненко*). 2. Ще ... не зумів відіспати мамині зморені сні (*Н. тв.*). 3. Я їх ... не питаю, вони мені ... не кажуть (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 4. Нам хотілося ... таке гарне намалювати, якого ще ... не малював. 5. ... із нас здалося, що за нами ... спостерігає. 6. ... думки необхідно теж поважати. 7. Це була ... фантастична зустріч.

Довідка: комусь, ніхто, нічого, хтось, чийсь, чогось, щось, я, якась.

Вправа 355. Із займенниками *де в кого, в декого, за будь-що* складіть і запишіть речення. Визначте відмінок і синтаксичну функцію займенників.

§ 73. ПРИСВІЙНІ, ВКАЗІВНІ, ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

Присвійні, вказівні та означальні займенники мають дуже багато спільного, але кожен розряд має і свої особливості.

Присвійними називають займенники *мій, твій, наш, ваш, його, їх, їхній і свій*, які вказують на ознаку приналежності чого-небудь певній особі, наприклад: *мій зошит, наш клас, твоя книга, ваша парта, його подвір'я, їхня пропозиція*.

До розряду **вказівних** належать займенники *цей (оцей), той (отой), такий (оtakiй), стільки*, які вказують на предмети, ознаки і кількість, наприклад: *цей день, той ліс, такий колір, стільки друзів*.

Розряд **означальних** об'єднує займенники *сам (самий), весь (увесь), всякий (всяк), кожний (кожен), інший*, що вказують на узагальнену ознаку особи чи предмета, наприклад: *сам автор, вся робота, всякий товар, кожний спортсмен, інший спогад*.

Вправа 356. Перепишіть речення, підкресліть займенники і визначте їх розряди. З'ясуйте граматичне значення присвійних, вказівних та означальних займенників.

Т. Яблонська. Мій онук читає

1. Я твій, Вітчизно, вірний син (Д. Луценко).
2. Напишу всій родині, що живу я в Україні (М. Сингаївський).
3. Я без неї дня не міг би жити, а із нею – вічно буду жити (С. Будний).
4. Сама не знаю, що з собою робити маю (Ірина Вільде).
5. Надія любила свою квартиру. Зокрема цю кімнату (Я. Баш).
6. Відходять люди. І чийсь дороги стають від того просто стежечками (М. Матіос).
7. Я ніскільки не жалкую, що змарнувала стільки часу і грошей (Розм.).

Присвійні, вказівні й означальні займенники, як і прикметники, змінюються за родами, числами і відмінками. Наприклад: *мій, цей, весь підручник, моя, ця, вся книга; моє, це, все завдання і мої, ці, всі підручники, книжки, завдання*.

Присвійним займенникам, крім того, властиве значення особи. Займенники *мій, наш* вказують на приналежність особі мовця – першій особі, наприклад: 1. *Мій брат зустрине вас на вокзалі*. 2. *Наша вулиця вся в зелені*.

Займенники *твій, ваш* вказують на належність особі співрозмовника – другій особі, наприклад: 1. *Я готовий прийняти твою пропозицію*. 2. *Ваш клас посів перше місце*.

Займенники *його, її, їх, їхній* вказують на приналежність особі, яка не бере участі у розмові, тобто третій особі, наприклад: 1. *Де його брат учиться?* 2. *Це була перша її поїздка.* 3. *Їх будинок стоїть поряд з нашим.* 4. *На їхньому боці досвід, а на вашому – молодість.*

Вправа 357. Розгляньте відмінювання займенника *мій*. За цим же зразком усно провідмініайте займенники *твій* і *свій*.

Відмінок	О д н и н а			Множина для всіх родів
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Н.	<i>мій</i>	<i>моє</i>	<i>моя</i>	<i>мої</i>
Р.	<i>мого</i>		<i>моєї</i>	<i>моїх</i>
Д.	<i>моєму</i>		<i>моїй</i>	<i>моїм</i>
Зн.	<i>мій</i> або <i>мого</i>	<i>моє</i>	<i>мою</i>	<i>мої</i> або <i>моїх</i>
Ор.	<i>моїм</i>		<i>моєю</i>	<i>моїми</i>
М.	<i>(на) моєму (моїм)</i>		<i>моїй</i>	<i>на (моїх)</i>

Займенники *наш, ваш* відмінюються, як прикметники твердої групи, а займенник *їхній* – як прикметник м'якої групи.

Вправа 358. Усно провідмініайте словосполучення *наш надійний щит, ваша велика радість, наше рідне поле, їхнє раннє цвітіння*. Порівняйте відмінкові закінчення займенників і прикметників.

Вправа 359. Уважно розгляньте словозміну кожної з форм однини і множини займенників *цей, той* і з'ясуйте, що в них спільного і що відмінного.

Відмінок	О д н и н а			Множина для всіх родів
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Н.	<i>цей</i>	<i>це</i>	<i>ця</i>	<i>ці</i>
Р.	<i>цього (від цього)</i>		<i>цієї</i>	<i>цих</i>
Д.	<i>цьому</i>		<i>цій</i>	<i>цим</i>
Зн.	<i>цей</i> або <i>цього</i>	<i>це</i>	<i>цю</i>	<i>ці</i> або <i>цих</i>
Ор.	<i>цим</i>		<i>цією</i>	<i>цими</i>
М.	<i>(на) цьому (цим)</i>		<i>(на) цій</i>	<i>на (цих)</i>
Н.	<i>той</i>	<i>те</i>	<i>та</i>	<i>ті</i>
Р.	<i>того (від того)</i>		<i>тієї (тої)</i>	<i>тих</i>
Д.	<i>тому</i>		<i>тій</i>	<i>тим</i>
Зн.	<i>той</i> або <i>того</i>	<i>те</i>	<i>ту</i>	<i>ті</i> або <i>тих</i>
Ор.	<i>тим</i>		<i>тією (тою)</i>	<i>тіми</i>
М.	<i>(на) тому (тім)</i>		<i>(на) тій</i>	<i>на (тих)</i>

Так само відмінюються займенники *оцей, сей та отой*.

Вказівний займенник *такий (отакий)* відмінюється, як прикметник твердої групи, а займенник *стільки* – як питальний займенник *скільки?* або числівник *два*.

Вправа 360. Провідмініяйте питальний займенник *скільки?*, числівник *два* і вказівний займенник *стільки*. Порівняйте систему відмінюваних закінчень.

Означальні займенники *сам (самий), всякий (всяк), кожен (кожен), інший* відмінюються, як прикметники твердої групи, а займенник *весь (звесь, увесь)* – подібно до прикметників м'якої групи.

Відмінювання означального займенника *весь (увесь)*

Відмінок	О д н и н а			Множина
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	для всіх родів
Н.	<i>весь</i>	<i>все</i>	<i>вся</i>	<i>всі</i>
Р.	<i>всього́ (від всьо́го)</i>		<i>всієї</i>	<i>всіх</i>
Д.	<i>всьому́</i>		<i>всій</i>	<i>всім</i>
Зн.	<i>весь</i> або <i>всього́</i>	<i>все</i>	<i>всю</i>	<i>всі</i> або <i>всіх</i>
Ор.	<i>всім</i>		<i>всією</i>	<i>всіма́</i>
М.	<i>(на) всьому́ (всім)</i>		<i>(на) всій</i>	<i>на (всіх)</i>

Вправа 361. Прочитайте речення, знайдіть займенники, усно визначте їх розряди, граматичні ознаки і синтаксичну роль. Випишіть із тексту окремо присвійні, вказівні та означальні займенники.

1. Я всім у Каховці кажу: такого майстра, як мій батько, ніде більше нема... (О. Довженко). 2. Хто ж кому подасть гостинця, ще того ніхто не знає (Леся Українка). 3. Товариство, яке мені діло, чи я перший поет чи останній (П. Тичина). 4. В цій короткій, Василю, непридуманій повісті випадковості будуть, самі випадковості (Б. Мельничук). 5. Такі дива. То буде радість, а слова самі поллються (А. Малишко).

Вправа 362. Перекладіть українською мовою, підкресліть у перекладі займенники та визначте їх розряди в обох мовах.

Noi am hotărât să-i anunțăm pe toți. Acesta este fratele lui care învață în școala cea nouă. Cine va participa la concurs? Nimeni nu a știut răspunsul la întrebarea doamnei profesoare. Unii au săpat în grădină, iar alții au plantat pomi în livadă. Pe aceia îi cunoaștem din tabără. Împreună cu noi au mers și ceilalți. Ei au citit în reviste despre dumneavoastră. Ai mei și-au amintit că am planificat o excursie la munte.

§ 74. ДОРЕЧНЕ ВЖИВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У ВЛАСНОМУ МОВЛЕННІ. ЗАЙМЕННИК *ВИ* У ВВІЧЛИВО-ПОШАННОМУ ВЖИВАННІ

Займенників у мові небагато, але вони дуже активно використовуються. Надзвичайно важливе значення має *доречне* їх вживання в усному і писемному мовленні.

Вправа 363. Ознайомтесь зі строфами різних поетичних творів В. Симоненка, визначте загальну тональність кожного тексту та з'ясуйте місце і роль займенників у створенні емоційного колориту.

1. Ти знаєш, що ти – людина.
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
мука твоя – єдина,
очі твої – одні.
  2. Земле рідна! Мозок мій світліє,
і душа ніжнішою стає,
як твої сподіванки і мрії
у життя вплітаються моє.
3. Всі образи й кривди до одної
я тобі забуду і прощу –
жду твоєї ласки хоч малої,
як земля у спеку жде дощу.

Вправа 364. Прочитайте афоризми і з'ясуйте, замість яких іменників у них вжито особові займенники і в якій синтаксичній ролі.

1. Кожна мода має такий вигляд, ніби вона існуватиме вічно.
2. Коли слово наповнюється змістом, воно стає вагоме.
3. Що довший язик, то частіше об нього спотикаєшся.
4. Я мислю, отже, я існую.
5. Ви дивитесь, але ви не спостерігаєте, а це велика різниця.
6. Глядач завжди має рацію* – навіть коли його нема.
7. Геній вказує шлях, талант іде ним.

Вправа 365. Введіть у речення займенники, подані в дужках, ставлячи їх у правильній відмінковій формі.

1. Ми з (вона) дружили з дитинства.
2. Чи все (ти) зрозуміло з умови задачі?
3. Я (ти) не завжди розумію, але люблю слухати мелодію (твоя) мови.
4. Ми гордимось (твій) успіхом, сину.
5. Донечка з (він) не забарилася – поїзд довіз (вони) дуже швидко.

* *Ма́ти ра́цію* – бути правим, говорити правду.

Займенник *ви* вказує на те, що мовець звертається до багатьох осіб, наприклад: *Як ви міряли город, коли Лаврінова половина більша і вздовж і впоперек?* (І. Нечуй-Левицький). При звертанні до однієї особи *ви* вживається як засіб вираження ввічливості і пошани, наприклад: *Ви мене кликали, Іване Федоровичу?* (О. Гончар). *Чи ж ви, панове, не з наших країв?* (Розм.).

Розпізнати ввічливо-пошанну форму займенника *ви* допомагає контекст:

Сестра твоя проводить мене трохи. За порогом питає:
– *З Романом Ви ще не бачились? Може, напишете до нього кілька слів? Я передам. Він зрадіє, як побачить Вас* (Ірина Вільде).

Вправа 366. Перепишіть речення, відшукайте в них форми займенника *ви*. Ті з них, які вказують на багатьох осіб, підкресліть прямою лінією, а ті, які вжиті для позначення ввічливості й пошани, – хвилястою лінією.

Ірина Вільде

1. Завтра приїжджаю до вас своєю машиною. Ви чуєте, пані Марто? 2. Не дай вам Боже, паночки, зазнати того, що я зазнала. 3. Цим разом вам вдалося переконати мене, докторе. Ось вам моя рука: завтра їду з вами ... 4. Давно це було, діти! Вас ще на світі не було, як я вже дівувала. 5. Пане докторе, ви збираєте фанти? (За Іриною Вільде).

У художній літературі ввічливо-пошанні займенники *ви, ваш*, як правило, пишуться з малої літери, а в листуванні – з великої.

Вправа 367. Прочитайте речення, знайдіть займенники, вжиті у ввічливо-пошанній функції, і з'ясуйте, в зразках якого стилю (розмовного, ділового, художнього чи в листуванні) вони використовуються.

1. Вельмишановний Добродію! Дуже дякую Вам за надіслання початку видрукуваних Ваших записів (*Леся Українка*). 2. Це вам, сестрице! (*Остан Вишня*). 3. Пишу до Вас під свіжим враженням од Вашої повісті «Земля» (*М. Коцюбинський*). 4. Вельмишановний добродію Цезарю Олександровичу! Дуже Вам дякую за Ваш портрет (*Панас Мирний*). 5. Сподіваємось, пане директоре, Ви почувете нас (*З газ.*).

Вправа 368. Ознайомтесь з текстом, доберіть до нього заголовки і поміркуйте вголос над стилістичною функцією займенників *ти* і *ви* у цьому тексті.

Вона верталась з лісу вузькою стежкою між двома смугами дорослого жита, а він ішов тією самою дорогою до лісу або бозна-куди.

Йшли назустріч одне одному, зближалися з кожним кроком, трохи збентежені, трохи врадувані, – аж врешті стали. Стояли проти себе нерішучі, вичікуючи, хто перший заговорить. «Ти чи ви?» – билось їй у голівці.

Інстинкт підшепнув їй заговорити до хлопчика у куценських штанцях, до цього недавнього ще товариша – будівничого замків у піску, – «ви».

– Ви куди? – спитала.

І цим чужим їм обом «ви» вона відразу підняла їх з дітей до молодих людей. Немає в світі нічого більш зворушливого, ніжнішого, як той перехід у дітей з «ти» на «ви», а потім знову на «ти» (*За Іриною Вільде*).

Вправа 369. Пригадайте назви сільськогосподарських і робітничих професій, характерних для вашої місцевості. Опишіть роботу людей однієї із названих професій, вживаючи займенники різних розрядів.

Вправа 370. Шестикласник Павлик Чернівчан готує до шкільної стінгазети замітку про свого друга Гриця Унгуряна. Допис майже готовий, залишилося тільки дещо доповнити його та відредагувати. Допоможіть Павликові зробити це (письмово).

Грицеві дванадцять років. Ми з першого класу сидимо з Грицем за одною партою. Гриць гарно вчиться. У Гриця всі оцінки відмінні. Гриць любить багато читати. Грицеві дуже

подобаються книжки про льотчиків, про мандрівників. Батько Гриця дозволяє Грицеві користуватися своєю бібліотекою.

Гриць мріє стати космонавтом. Наполегливість і працьовитість Гриця допоможе Грицеві досягти цієї високої мети.

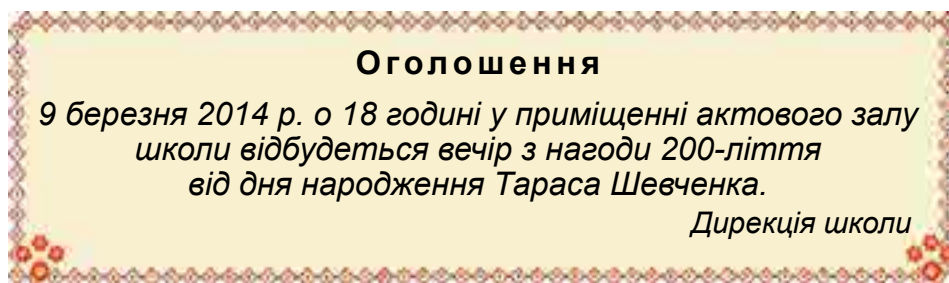
У Гриця багато друзів серед його ровесників та учнів молодших і старших класів. Гриць бере активну участь майже в усіх спортивних змаганнях, які проводяться у школі.

§ 75. НАПИСАННЯ ОГолоШЕННЯ

Оголошення – це документ, який публічно повідомляє про виробничі потреби, громадські зустрічі чи інші заходи, в успішному проведенні яких зацікавлений організатор.

Оголошення може бути усним або письмовим, але в обох випадках його текст повинен містити чіткі й вичерпні відомості про дату, час, місце і зміст заходу та його організатора.

Зразок оголошення

Вправа 371. Пригадайте, які є стилі мовлення. До якого стилю належить оголошення?

Вправа 372. Підготуйте тексти оголошення:

а) від імені оргкомітету про зустріч з випускниками які закінчили школу 10 років тому;

б) від імені літературного гуртка про поїздку гуртківців до літературно-меморіального музею О. Кобилянської в с. Димка;

в) від імені гуртка юних натуралістів про заняття на тему: «Птахи нашого краю».

Вправа 373. Прочитайте текст, перекажіть його зміст і доберіть влучну назву.

Малюк не може заснути. Батько сідає поруч і починає розповідати казки.

Минає година, друга... Нарешті в кімнаті запанувала тиша. Мати обережно відчинила двері і питає:

– Він заснув?

– Так, мамо, – пошепки відповів синок.

Вправа 374. Пригадайте, що називається діалогом, наведіть приклад діалогу (у ролях) директора школи зі старостою класу, учні якого хочуть поїхати на екскурсію до столиці.

Вправа 375. Подумайте, про що можуть говорити двоє учнів, повертаючись зі школи. Запишіть таку розмову у формі діалогу. Використовуйте звертання.

Вправа 376. Запишіть у формі діалогу розмову двох рибалок або двох грибників чи двох мотоциклістів (по 3–4 репліки кожного), використовуючи питальні, розповідні та спонукальні речення.

§ 76. РОЗБІР ЗАЙМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини).
4. Розряд.
5. Особа (якщо є).
6. Рід (якщо є).
7. Число (якщо є).
8. Відмінок.
9. Синтаксична роль.
10. Вимова і написання.

Зразки розбору

Ти мене не забула? (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Ти – займенник, початкова форма *ти*, особовий, друга особа, одинна, називний відмінок. У реченні виконує роль підмета.

Зразок письмового розбору

Ти – займенник, поч. ф. *ти*, особ., 2-га ос., одн., Н. в., підмет.

Вправа 377. Прочитайте і переписіть речення, знайдіть займенники, підкресліть їх. Виберіть по одному займенникові кожного розряду і зробіть повний морфологічний розбір. Займенників якого розряду у вправі немає?

1. Дядько Себастьян теж вибрав собі книги, правда, не такі грубі, як я. 2. Яку ж тобі ще підібрати? Чи не оцю? 3. А в них є стрілянина? 4. Ти, Михайле, як закінчиш свою школу, приїжджай учитись до нас. Я тобі дам усі книжки прочитати. 5. І нам усім чогось стає дуже смішно (М. Стельмах).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Завдання 1. Встановіть, який займенник у рядку зайвий. У якому займеннику ви засумнівалися?

1. Мій, нашого, їхнім, свій, той.
2. Чий, яка, котрому, чого, себе.
3. Я, її, вони, ми, нас.

Завдання 2. Запишіть усі родові і числові форми займенників *мій, твій, свій, наш, ваш, їхній*. Якого вони розряду?

Завдання 3. Запишіть усі форми роду і числа займенників *цей, той, такий, який, чий, котрий*, погруппувавши (усно) їх за розрядами.

Завдання 4. Запишіть ті з наведених займенників, які не мають ані роду, ані числа: *скільки, я, хто, стільки, котрий, що, вона, весь*.

Завдання 5. Займенники якого розряду утворюються з допомогою часток (у ролі префіксів чи постфіксів) *будь-, -небудь, казна-, -будь, хтозна-* та ін.?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У якому рядку всі слова є займенниками?

- А Якийсь, будь-як, абихто, що-небудь, казна-де.
- Б Дечий, абиколи, хто-небудь, будь-чий.
- В Нікотрий, ніякий, абияк, будь-коли, неабиякий.
- Г Казна-котрий, бозна-хто, щось, що-небудь.

2. У якому рядку всі займенники вказують на предмет чи особу?
  - А Будь-хто, щось, нічий, він, деякий.
  - Б Я, такий, ніякий, ти, хтось.
  - В Воно, їхній, себе, ви, стільки.
  - Г Вона, дехто, ми, сам, казна-що.
3. Укажіть рядок, у якому всі займенники пишуться через дефіс.
  - А Аби/хто, будь/чий, де/котрий, казна/що.
  - Б Ані/який, де/який, аби/що, чий/сь.
  - В Будь/що, чий/небудь, казна/який, хтозна/скільки.
4. Укажіть рядок, у якому всі займенники пишуться окремо.
  - А З/ким/небудь, хтозна/що, скільки/небудь, аби/який.
  - Б Ні/у/скількиох, ані/про/що, будь/за/що, казна/хто.
  - В Ні/з/ким, казна/від/кого, ані/про/що, ні/про/кого.
5. Укажіть рядок, у якому всі займенники написані неправильно.
  - А Де-хто, будь чий, аніскільки, дещо, аніщо.
  - Б З ким-небудь, ні від кого, будь-чим, аніякий, щось.
  - В Нізким, хтозна-для чого, аби-що, ані-скільки, ні-котрий.
6. У якому рядку всі займенники пишуться разом?
  - А Ні/для/кого, ні/який, де/що.
  - Б Ні/хто, де/який, аби/що.
  - В Ні/з/чим, будь/хто, казна/що.
  - Г Ні/чий, будь/який, ні/від/чого.
  - Д Ні/в/якому, будь/що, хтозна/коли.

Творчі завдання

- I. Продовжіть речення:
  1. Ми щиро вдячні Вам...
  2. Він завше собою...
  3. Я з приводу цього аніскільки...
  4. Мені подобаються ваші...
- II. Перебудуйте речення так, щоб вони набули протилежного змісту. Замініть вжиті тут займенники можливими іншими.
  1. У нас кожную справу можуть поставити з ніг на голову.
  2. Чом би тобі не погодитись ходити на тренування?
  3. Пора хизуватися собою, а не своїми успіхами.
- III. Знайдіть в інтернеті текст про космічні кораблі. З'ясуйте, чи є у 40 рядках тексту займенники. Якщо є, випишіть їх, визначте розряд і поясніть доцільність їх уживання.

IV. Розташуйте склади слів і окремі слова так, щоб вийшов рядок відомої російською та українською мовами молодіжної пісні.

друж/Я/на/ти/во/сі/ми/всі/ він/м'я/на/я...

V. Висловте одним реченням будь-яку думку, яка прийшла вам на пам'ять у цей момент. Чи знадобився вам займенник? Чому?

ДІЄСЛОВО

§ 77. ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ І СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 378. Перекладіть текст українською мовою, поставте запитання до підкреслених слів, визначте, що вони означають.

Căruța urca pe un drum cotit la deal, pe lângă case înconjurate de coraci umbroși de pomi încărcăți cu roadă dincolo de garduri de scândură ori de piatră, cu porți de lemn sau de fier forjat, vopsite frumos. Vica stătea din stânga căruței cu cartea pe genunchi. Citea, ridica ochii și privea la case, la copiii ce se joacă pe marginea drumului și cobora privirea în pagini (В. Бешляга).

Підкреслені у вправі слова вказують, що робить предмет або що з ним зроблено, і є різними формами дієслова.

Дієслово – це частина мови, яка означає дію чи стан предмета і відповідає на запитання *що робити? що зробити? що робить предмет? або що з ним робиться?* Наприклад: *будувати – збудувати, збирати – зібрати, будує, збирає, світиться, старіє.*

Вправа 379. Пригадайте, що ви знаєте про дієслово.

Вправа 380. Перепишіть речення, знайдіть дієслівні форми, що означають дію чи стан, визначте їх синтаксичну роль і підкресліть як відповідний член речення.

1. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що воно кисле, виявляється солодким (О. Довженко). 2. Та хіба тепер дядько Микола почує голос жінки? (М. Стельмах). 3. Іде війна. Десь глухо б'ють гармати (Д. Павличко). 4. Не бійтесь заглядати у

словник: це пишній яр, а не сумне провалля (*М. Рильський*).
 5. Як знав би я ціну перепочинку, коли б утоми справжньої не знав (*П. Дорошко*).

Дієслова бувають **недоконаного** виду (означають дію, яка не виконана) і **доконаного** (означають дію, яка виконана або буде виконана). Наприклад: *говорити (що робити?* – недоконаний вид) – *заговорити (що зробити?* – доконаний вид), *казати – сказати*. Дієслова мають три часи: **теперішній** (*говорю*), **минулий** (*говорив*) і **майбутній** (*буду говорити* або *говоритиму*).

У теперішньому і майбутньому часі дієслова змінюються за особами, а в минулому часі у формі однини – за родами.

Зміна дієслів

Особа	Теперішній час		Майбутній час		Рід	Минулий час	
			складений	складний			
О д н и н а							
1-ша	<i>везу</i>	<i>ходжу</i>	<i>буду везти</i>	<i>ходитиму</i>	ч.	<i>віз</i>	<i>ходив</i>
2-га	<i>везеш</i>	<i>ходиш</i>	<i>будеш везти</i>	<i>ходитимеш</i>	ж.	<i>везла</i>	<i>ходила</i>
3-тя	<i>везе</i>	<i>ходить</i>	<i>буде везти</i>	<i>ходитиме</i>	с.	<i>везло</i>	<i>ходило</i>
М н о ж и н а							
1-ша	<i>веземо</i>	<i>ходимо</i>	<i>будемо везти</i>	<i>ходитимемо</i>	—	<i>везли</i>	<i>ходили</i>
2-га	<i>везете</i>	<i>ходите</i>	<i>будете везти</i>	<i>ходитимете</i>	—	<i>везли</i>	<i>ходили</i>
3-тя	<i>везуть</i>	<i>ходять</i>	<i>будуть везти</i>	<i>ходитимуть</i>	—	<i>везли</i>	<i>ходили</i>

Вправа 381. Прочитайте речення, знайдіть дієслова, з'ясуйте їх значення та синтаксичну роль.

1. Рік за роком проходить. Вік за віком спливає... (*Б. Мельничук*). 2. Пісня гуділа, як дзвін. Пісня кричала, як птаха, ліра ридала. А він – нічим було, і не плакав (*Б. Бунчук*). 3. Останню ніч перебувало літо, цвіркун, втомившись, під рукою спав (*М. Матіос*). 4. Бунтує твердь земна. Стрясає нас (*Т. Севернюк*). 5. Губить красуня дешеві коралі, котиться згуба за нею услід (*М. Лазарук*). 6. Слова звучать примусить сильно й гучно лише одна поетова душа (*В. Симоненко*). 7. Зів'яло слово, як полин, і стало гірко на устах (*С. Будний*).

Вправа 382. Поставте запитання до дієслів, визначте їх вид. Наведіть форми протилежного виду. Зробіть аналіз виділених слів за будовою.

1. Бігти, брати, везти, гнати, йти, казати, лити, м'яти, нести, питати, рівняти, тривожити, формувати, хитрувати.

2. Збігти, звести, зів'янути, зігнати, зігнути, зігріти, зійти, зімліти, зім'яти, зіпхнути, зірвати, зістругати, злити, сказати.

Вправа 383. Пригадайте або выпишіть з фразеологічного словника сім фразеологізмів української мови, в яких є одне із дієслів: *бити, вийти, вити, гризти, дати, з'їсти, йти, кивати, пити, мотати, накивати, пам'ятати, пасти, пекти, пустити, пуститися, убратися*. Яке значення мають дібрані вами фразеологізми?

Вправа 384. Зачитайте уривок з вірша, знайдіть дієслова, усно визначте їх морфологічні ознаки (методом «Хто більше?»).

Сонце гріє, вітер віє
з поля на долину;
над водою гне з вербою
червону калину.

На калині одиноке
гніздечко гойдає,
а де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.

(Т. Шевченко)

В. Стогнут. Верба над водою

§ 78. ПРАВИПИС НЕ З ДІЄСЛОВАМИ

Вправа 385. Прочитайте речення, знайдіть дієслова і поясніть, яке значення допомагає передати заперечне слово *не*.

1. Я не вірю – я переконаний (*П. Сорока*). 2. Марта вдала, що не чує (*Ірина Вільде*). 3. «Хоча б цієї столиці не минути», – непокоївся сержант Козаков (*О. Гончар*). 4. Мені життям написано було не ненавидіти, не клясти, а любити (*М. Вінграновський*).

Не з дієсловами, як правило, пишеться окремо. Наприклад: *не бачити, не думати, не згадувати*.

Не з дієсловами пишеться разом у таких випадках:

а) якщо дієслово без *не* не вживається: *неволити, ненавидіти, нехтувати*;

б) якщо дієслово з *не* можна замінити синонімом без *не*: *нездужати (хворіти), неславити (ганьбити)*;

в) якщо дієслова мають у своєму складі префікс *недо-*, що означає дію чи стан у неповній мірі: *недобачити, недобирати, недовантажити, недоварити*.

Вправа 386. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть правопис *не* з дієсловами.

1. Все бачили, ні слова (не)сказали враз посмутнілі наші матері (*Л. Костенко*). 2. Я хотів щось гарне-гарне сказати йому, але (не)знайшов таких слів і тільки зітхнув (*М. Стельмах*). 3. Тут жив Франко. Мені (не)віднайти слід генія на камені міському! (*Д. Павличко*). 4. Я (не)люблю тебе, (не)навиджу, беркуте, за те, що в грудях ти ховаєш серце люте (*І. Франко*). 5. Я не (не)здужаю, нівроку, а щось таке бачить око, і серце жде чогось, болить... (*Т. Шевченко*). 6. Сивий ворон (не)докряче, кінь буланій (не)доскаче, тільки гуси на світанні долітають (*Б. Бунчук*).

Вправа 387. Розподіліть дієслова на три групи за поданими вище правилами написання *не* разом з дієсловами. Чи є тут дієслова, які в певних реченнях можуть писатися з *не* окремо? Підкреслені дієслова введіть у речення.

Неволити, недібрати, недобачити, недобирати, недовиконувати, недовіряти, недоїдати, недоказувати, недолюблювати, недооцінювати, недоплачувати, нездужати, незчутися, ненавидіти, непокоїти, неполюбляти, непритомніти, неславити, нестямитися, нетерпеливитися, нетямитися, нехтувати.

§ 79. НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА (ІНФІНІТИВ). СУФІКСИ НЕОЗНАЧЕНОЇ ФОРМИ **-ТИ (-ТЬ)**

Вправа 388. Прочитайте текст, знайдіть дієслова однакової форми. Що ви можете сказати про таку форму?

Жити – Вітчизні служити і навік пам'ятати, що її не можна зрадити. Не можна забути ані її дивовижної краси, ані її чарівної мови. У які б світи не закинула тебе доля, ти не можеш забути материнської мови, отчого дому і дорогих тобі друзів. Тримати все це в пам'яті – не тягар, а щастя залишатися собою.

Неозначеною формою, або інфінітивом (infinitivul), називається така форма дієслова, яка позначає дію чи стан безвідносно до способу, часу, особи, числа, роду. Наприклад: мріяти, берегти, володіти, гальмувати.

Неозначена форма дієслова відповідає на запитання *що робити?* або *що зробити?* Морфологічним показником неозначеної форми є суфікс **-ти**, а в поезії й фольклорі ще й **-ть**.

Вправа 389. Прочитайте уривок вірша, знайдіть дієслова в неозначеній формі, випишіть їх, виділивши дефісом суфікси **-ти**, **-ть** і поставте до них запитання *що робити?* чи *що зробити?*

Остогидло діду хліб жувати,
слухати образи від усіх,
ціле літо горобців ганяти
та граків сусідові на сміх.
Взять би істик*, торбу через плечі
і піти світ за очі з села,
але звик до хати, до малечі,
що його, мов батька, облягла.

(В. Симоненко).

Неозначена форма є **початковою формою дієслова**, яка фіксується словниками.

Вправа 390. Випишіть з тексту дієслова і подайте їх у початковій формі. До кожного дієслова доберіть запитання (*що робити?* чи *що зробити?*) і з'ясуйте, від чого залежить ваш вибір.

Сьогодні Людмила Степанівна похвалила його перед усім класом:

* *Істик* – паличка із залізним наконечником.

– Молодець, Мишко, добре почав навчальний рік!

Мишкові хотілося зробити щось таке, щоб аж дух захопило: стрибнути з парашутом, забити чудового гола або просто пройти на руках догори ногами. Але, на жаль, не було під рукою ні парашута, ні футбольного м'яча, і тому всю енергію хлопчина віддав сумці. Він так махнув нею в повітрі, що ледве не зачепив Дмитруся Колодяжного. Дмитрусь відхилився й гукнув:

– Гляди, книжки погубиш! (О. Донченко).

Вправа 391. Перекладіть молдовські дієслівні форми українською мовою. Підкресліть молдовський та український інфінітиви і поясніть їх правопис.

A afla, a ara, a se afla, a se bate, a se grăbi, a se îndoii, aflând, așteptând, lovind, a porni.

Неозначена форма дієслова може бути будь-яким членом речення.

Вправа 392. Перепишіть речення, знайдіть неозначену форму, визначте синтаксичну роль і підкресліть як член речення.

1. Життя прожити – не поле перейти (*Н. тв.*). 2. І вовтузиться думка, мов квочка, в намаганні радить слова (*В. Симоненко*). 3. Я тобі дам усі книги прочитати (*М. Стельмах*). 4. А я спішу додому, а я спішу до мами, бо має щось сказати очима лиш мені (*В. Васкан*). 5. Веселому, жартівливому меншому братові хотілося говорити, старший знехотя кидав йому по кілька слів (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Бажання вчитись було в нього ще змалку (*М. Коцюбинський*).

§ 80. СПОСОБИ ДІЄСЛІВ

Вправа 393. Прочитайте речення і з'ясуйте, в якому з них дієслівний присудок виражає реальну дію, в якому – можливу за певних умов.

1. Як на мене, я обрав би фах лікаря. 2. Михайлику, принеси свіжої води. 3. Дорогу до села свого дитинства він добре пам'ятає.

За здатністю виражати відношення дії до дійсності розрізняють три способи дієслів (modurile verbelor): **дійсний** (indicativ), **умовний** (condițional) і **наказовий** (imperativ).

Дійсний спосіб означає реальну дію у теперішньому, минулому чи майбутньому часі. Наприклад: 1. *Десь коні ржуть і глухо грають сурми* (Л. Костенко). 2. *Усе, що побудоване на любові, вічне* (П. Сорока). 3. *Я набігався, надихався запахів польових квітів* (П. Сорока). 4. *Там я сидітиму на горі, на морозі грітиму снігурів* (М. Вінграновський).

Дієслова дійсного способу мають форми, які властиві дієсловам теперішнього, минулого і майбутнього часів.

Умовний спосіб означає дію, можливу за певної умови. Наприклад: 1. *Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя* (Т. Шевченко). 2. *І я поїхав би до моря, але у мене змагання* (З листа). 3. *Зачинив би ти вікно, бо дуже холодно в кімнаті* (Розм.).

Наказовий спосіб означає бажану з погляду мовця дію і передає наказ, заклик, прохання, заохочення до її виконання. Наприклад: 1. *Сядь коло мене* (М. Коцюбинський). 2. *О, рятуйте ж мене!* (А. Тесленко). 3. *Ніколи не прагни товариства людей злих* (З Біблії). 4. *Нехай ні жар, ні холод не спинять вас* (І. Франко).

Вправа 394. Перепишіть текст, знайдіть і підкресліть способів форми дієслів, надписом зверху уточніть спосіб: д. – дійсний, у. – умовний, н. – наказовий.

н.

Зразок: Звели і нам коней запрягати (І. Карпенко-Карий).

1. Мені баба казала, що я расту ввісні (О. Довженко).
2. Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я (І. Карпенко-Карий).
3. А де ти спиш? А їсти там дають? (Л. Костенко).
4. Галино... Ти пробач мені (О. Донченко).
5. Ну, не питай, а йди й роби (І. Франко).
6. Що ж би ви думали? (П. Куліш).
7. А що всім дарують на радість? Квіти! А що є найбільша із радостей? Діти! (В. Васкан).

Вправа 395. Перепишіть вірш, підкресліть дієслова дійсного способу, зверху скорочено позначте час дієслів: *теп. ч.* – теперішній час, *мин. ч.* – минулий час, *майб. ч.* – майбутній час.

МАЛЕНЬКІ СОНЦЯ

Минула ніч, і сонце білогриве
несе на тросі огненному день,
і блискітки, швидкі та метушливі,
стрибають на асфальті де-не-де.

Мовчать каштани, стомлені і мляві,
та ось під них, у царство тишини,
ввірвалися чорняві і біляві
блакитноокі дочки і сини.

І вже каштанам ніколи дрімати,
і сонце не надивиться згори
на їх носи, рум'яні і кирпаті,
на витівки, на ігри дівчорі.

І небо темнотою глибиніє,
і радість наливається в серця.
Сміються, бігають, пустують, мріють
малесенькі замурзані сонця.

(В. Симоненко).

О. Андреев. Каштани на Верхньому Валу

Умовний спосіб дієслів твориться від основи неозначеної форми дієслова за допомогою суфікса **-в/-л** і частки **би (б)**, порівн.: *написа-ти* і *написа-+в би*, *зrobi-ти* і *зrobi-+в би*, *принес-ти* і *принес-+л-а б*.

Умовний спосіб дієслів в однині змінюється за родами, а в множині має спільну форму для всіх трьох родів:

<i>бра-ти</i>	<i>голи-ти</i>	<i>гори-ти</i>	<i>коло-ти</i>	<i>крикну-ти</i>
<i>брав би</i>	<i>голив би</i>	<i>горів би</i>	<i>колов би</i>	<i>крикнув би</i>
<i>брал-а б</i>	<i>голил-а б</i>	<i>горіл-а б</i>	<i>колол-а б</i>	<i>крикнул-а б</i>
<i>брал-о б</i>	<i>голил-о б</i>	<i>горіл-о б</i>	<i>колол-о б</i>	<i>крикнул-о б</i>
<i>брал-и б</i>	<i>голил-и б</i>	<i>горіл-и б</i>	<i>колол-и б</i>	<i>крикнул-и б</i>

Вправа 396. Перепишіть речення, підкресліть дієслівні форми умовного способу прямою лінією, а форми двох інших способів – хвилястою. Зверніть увагу, на якому місці знаходиться частка **би (б)** і від чого це залежить.

1. Я хотів би замкнути тебе в клітку золоту, щоб ніяке зло не сягало тебе (*О. Донченко*). 2. Що ж би ви думали? (*П. Куліш*). 3. Ну, хай би смикнув за вуха, хай погримав би раз чи два, – все одно він би тата слухав і ловив би його слова... (*В. Симоненко*). 4. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світу літати, щоб вітер розносив луну (*Леся Українка*). 5. Я б оце показала їй Київ (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Ходить квітень збуджено і дзвінко у моїй коханій стороні, я із ним пішов би по дібровах, наслухав би, як росте трава (*С. Будний*).

При утворенні форм умовного способу від дієслів з основою інфінітива на приголосний:

а) кінцевий приголосний основи зберігається в усіх формах умовного способу, але суфікса **-в** у формі чоловічого роду немає, порівн.: *біг-ти* і *біг би*, *бігла б*, *бігло б*, *бігли б*, *стриг-ти* і *стриг би*, *стригла б*, *стригло б*, *стригли б*;

б) кінцевий приголосний основи зникає в усіх формах умовного способу, а суфікс **-в** чи **-л-** приєднується до такої основи на голосну, порівн.: *брес-ти* і *брів би*, *брела б*, *брело б*, *брели б*; *клас-ти* і *клав би*, *клала б*, *клало б*, *клали б*.

Вправа 397. Утворіть форми умовного способу від п'яти з поданих дієслів (за вашим вибором): *бачити*, *везти*, *гребти*, *гризти*, *з'їсти*, *лізти*, *лягти*, *мести*, *могти*, *нести*, *пекти*, *повзти*. Поясніть утворення цих форм.

Наказовий спосіб дієслів має три форми: **другу особу однини** та **першу і другу особи множини**, залежно від того, кому адресований наказ або прохання.

У другій особі однини дієслова наказового способу мають закінчення **-и** або нульове закінчення, тобто закінчення на будь-який твердий чи м'який приголосний, у тому числі **й**: *веди*, *говори*, *вір*, *клич*, *дозволяй*, *кинь*, *кінчай*.

У першій особі множини наказовий спосіб має закінчення **-імо**, **-мо**, а в другій – **-іть** (рідше **-іте**), **-те**. Закінчення **-імо**, **-іть (-іте)** приймають ті дієслова, які у другій особі однини мали закінчення **-и**, а закінчення **-мо**, **-те** – відповідно ті, що мали нульове закінчення: *ведімо*, *говорімо* та *вірмо*, *кличмо*, *читаймо* і *ведіть*, *говоріть* та *вірте*, *кличте*, *читайте*.

Вправа 398. Створіть за зразком таблицю дієвідмінювання дієслів **вести** і **кликати** у наказовому способі.

Зразок:

Початкова форма	Однина	Множина
говорити дозволяти	1-ша ос. – – 2-га ос. <i>говори, дозволяй</i> 3-тя ос. – –	1-ша ос. <i>говорімо, дозволяймо</i> 2-га ос. <i>говоріть, дозволяйте</i> 3-тя ос. – –

Вправа 399. Від наведених дієслів утворіть і запишіть форми 2-ї особи однини наказового способу, поясніть, які звукові зміни відбулися в коренях слів.

Берегти, брати, будувати, виправляти, відсунути, вказати, гнати, довозити, довести, засипати, засинати, колисати, різати, шепотіти.

Вправа 400. Запишіть усі форми наказового способу дієслів **гнати** і **гонити**. Яку особливість ви помітили?

Вправа 401. Що б ви хотіли розповісти сонцю і вітру, звернувшись до них так:

Тож послухайте, сонце і вітре!
Перестаньте скиглити на мить!
Маю річ я до вас нехитру,
ви послухайте, помовчіть.
(*В. Симоненко*)

Вправа 402. Перекладіть речення українською мовою, запишіть і підкресліть у них способів форми. Скороченнями *д., ум., н.* над дієсловом позначте спосіб.

1. La început a fost Cuvântul... Timpul a măcinat pietrele, a tocit metalele, a șters majoritatea urmelor lăstate de omenire în copilăria sa. Și doar Cuvântul s-a păstrat (*Н. Дабіжа*). 2. Dacă ai pleca acum, ai ajunge la timp. 3. Aș dori să văd țara mea natală ca o floare. 4. Băietе, ascultă totdeauna de părinți (*І. Іонеску*).

Вправа 403. Кожна група (по три учні) утворює форми 2-ї особи однини всіх трьох способів – дійсного, умовного, наказового – запропонованого учителем дієслова і почергово називає їх. Трійка, яка порушила черговість, вибуває, а яка впоралась, отримує 3 бонуси.

§ 81. ЗМІНЮВАННЯ ДІЕСЛІВ ЗА ЧАСАМИ. МИНУЛИЙ ЧАС

Вправа 404. Прочитайте текст, знайдіть і выпишіть дієслова. Підкресліть дієслова у формах дійсного способу.

– Михайлику, очі попсуєш! – гримав на мене дядько Себастьян.

Я посміхався йому, закривав книгу та через хвилику знову розгортав її, аби хоч поглянути на чудовиська, для чогось заковані в залізо.

І памороззю, і димом, і розкиданими вогниками, і зорями зустрічає нас засніжене село. Ось край дороги заскрипів журавель*, а за дорогою обізвалася щедрівка (М. Стельмах).

Дієслівні форми дійсного способу завжди називають реальну дію, яка відбувалася в минулому, відбувається тепер або відбудеться у майбутньому. Наприклад: *я працював, я працюю, я буду працювати; я радів, я радію, я радітиму.*

Отже, дійсний спосіб дієслів називає дію в минулому, теперішньому або майбутньому часі.

Дієслівні форми минулого часу (ale timpului trecut) називають дію, яка відбувалась чи відбулася до моменту повідомлення про неї. До дієслів у формі минулого часу можна поставити запитання *що робив?* або *що зробив?* Наприклад:
1. *Кожен день приносив якусь новину* (М. Коцюбинський).
2. *Ліс зустрів мене як друга...* (М. Рильський).

* *Журавель* – тут: пристрій біля колодязя, важіль для витягування відра з водою, нагадує довгу шию журавля.

Дієслівні форми теперішнього часу (ale timpului prezent) називають дію, яка відбувається під час повідомлення про неї. До дієслів у формі теперішнього часу можна поставити запитання *що роблю? що робить?* Наприклад: *Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою; пливе човен по Дунаю один за водою* (Т. Шевченко).

Дієслівні форми майбутнього часу (ale timpului viitor) називають дію, яка відбуватиметься чи відбудеться після повідомлення про неї. До дієслів у формі майбутнього часу можна поставити запитання *що буду робити? що робитиму?* або *що зроблю?* Наприклад: 1. *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (В. Симоненко). 2. *Що скажеш, Рустеме?* (М. Коцюбинський).

Вправа 405. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки. Випишіть дієслова, вжиті у минулому часі, і поставте до них запитання.

Я глянув на небо, його обкладали грізно-фіолетові хмари. За яром обізвався грім, а Люба налякано скрикнула:

– Ти не бійся, – заспокоював я Любу, – то Ілля калачі розкидає.

О. Кваша. Гроза

– Аби ж калачі, а то громи і блискавки. Он уже й ліс перелякався грози, – занепокоїлась дівчина.

Справді, під темним небом затривожився, загудів ліс, закипіло листя на ньому, деревам чогось захотілося бігти, але вони не знали, куди податися, й, стогнучи, металися на всі боки. Знову змигнула блискавка раз і вдруге, ліс і зверху, і зсередини просвітився недобрим блакитнавим вогнем, а грім, як навіжений, лупив у кілька ціпів*, неначе хотів обмолотити землю. Тепер і мені стало лячно (За М. Стельмахом).

Форми дієслів минулого часу творяться від основи інфінітива за допомогою суфікса -в/-л- і відповідних закінчень.

Суфікс -в і нульове закінчення мають в однині дієслова чоловічого роду, суфікс -л- і закінчення -а – дієслова жіночого роду, -л- та закінчення -о – дієслова середнього роду, порівн.: збира-ти і збира-+в, збира-+ла, збира-+ло.

Форми множини творяться від повної чи скороченої основи інфінітива за допомогою суфікса -л- і закінчення -и: зібра-ти і зібра-+ли, мес-ти і ме- + -ли.

Кореневі е, о, я у закритому складі форм чоловічого роду переходять в і, порівн.: везти і віз, рости і ріс, лягти і ліг.

Вправа 406. Утворіть від наведених дієслів форми минулого часу чоловічого, жіночого і середнього роду. Підкресліть голосні, що чергуються.

Везти, вести, вирости, допомогти, загребти, злягти, могти, нести, пекти, рости, стерегти, текти.

Вправа 407. Розгляньте систему форм минулого часу дієслів *брати, гризти, густити* і за їх зразком запишіть форми минулого часу дієслів *бувати, кувати, лізти, оповісти, повзти, сікти, співати, тягти, уміти*.

Інфінітив	Однина			Множина
	чол. р.	жін. р.	середн. р.	усі роди
<i>бра-ти</i>	брав	брала	брало	брали
<i>гриз-ти</i>	гриз	гризла	гризло	гризли
<i>гус-ти</i>	гув	гула	гуло	гули

 Вправа 408. Розкажіть про якусь цікаву подію, зустріч, яка вам запам'яталася. Дієслова в якій часовій формі вам знадобилися? А чи могли ви у цій розповіді про минуле використати дієслова у формі іншого часу?

* Ціп – давнє знаряддя праці, яким вимолочували зерно з колосків.

§ 82. ТЕПЕРІШНІЙ І МАЙБУТНІЙ ЧАСИ

Вправа 409. Пригадайте визначення теперішнього часу. Прочитайте текст, знайдіть і випишіть форми дієслів теперішнього часу.

Я відразу впізнаю Любин голос, підводжуся на санях і гукаю через став:

– Любо, не застуди голос!

Від ставу чується спочатку сміх, потім хтось відділяється від гурту і чимдуж мчить до нас.

І нам усім чогось стає дуже смішно. Тим часом нас наздоганяють легенькі санчата, на передку яких сидить молодий кремезний чолов'яга, позад нього гойдається і тихенько щось наспівує дитині молодиця. Чимсь знайомим-знайомим повіяло на мене. Молодиця обертається на наш сміх, і я, вірячи й не вірячи, одразу скрикую:

– Мар'яно!

– Ой! Михайлику! – сполохано зойкнула молодиця і для чогось перепитала: – Це ти?

– Авжеж, Мар'яно! – зіскакую з саней, наближаюсь до неї і бачу перед собою великі-великі очі, над якими сполохано б'ються віночки вії (За М. Стельмахом).

Теперішній час мають лише дієслова недоконаного виду, тобто такі, до яких у початковій формі можна поставити запитання *що робити?* Наприклад: *думати – думаю, говорити – говорю, радити – раджу.*

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами: *думаю – думаєш – думає, думаємо – думаєте – думають.*

Відмінювання дієслів теперішнього часу

Особа	Початкова форма			
	брати	думати	кришити	стояти
О д н и н а				
1-ша (я)	бер-у	дума-ю	криш-у	сто-ю
2-га (ти)	бер-еш	дума-єш	криш-иш	сто-їш
3-тя (він, вона, воно)	бер-е	дума-є	криш-ить	сто-їть
М н о ж и н а				
1-ша (ми)	бер-емо	дума-ємо	криш-имо	сто-їмо
2-га (ви)	бер-ете	дума-єте	криш-ите	сто-їте
3-тя (вони)	бер-уть	дума-ють	криш-ать	сто-ять

Вправа 410. Розкажіть, що ви вже сьогодні робили, що робите зараз у класі і що будете робити після уроків. Дієслова якого часу вам знадобилися для розповіді?

Від дієслів доконаного виду можлива тільки проста форма майбутнього часу, яка має таку саму систему відмінювання, що й дієслова теперішнього часу.

Відмінювання дієслів у простій формі майбутнього часу

Особа	Початкова форма			
	вибрати	задумати	накришити	постояти
О д н и н а				
1-ша (я)	вибер-у	задума-ю	накриш-у́	посто-ю
2-га (ти)	вибер-еш	задума-єш	накриш-иш	посто-їш
3-тя (він, вона, воно)	вибер-е	задума-є	накриш-ить	посто-їть
М н о ж и н а				
1-ша (ми)	вибер-емо	задума-ємо	накриш-имо	посто-їмо
2-га (ви)	вибер-ете	задума-єте	накриш-ите	посто-їте
3-тя (вони)	вибер-уть	задума-ють	накриш-ать	посто-ять

Вправа 411. Утворіть від дієслів форми теперішнього і простого майбутнього часів. Поясніть, чи від усіх дієслів можливі обидві часові форми? Чому?

Атакувати, вигоїти, загітувати, крикнути, кричати, надолужити, нести, скроїти, переписати, стрибнути.

Вправа 412. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому дієслова теперішнього і простого майбутнього часів, випишіть їх і зазначте особу і число.

Лелека біля нашої оселі. Мовби недремна сторожа, стоїть він на своєму шапкастому гнізді. Уважніше приглядіться до його лагідних і спокійних очей, стрункої постави. І неодмінно помітите одну особливість: ні, він не гість на вашому подвір'ї, він – господар! Його поважні розмахи крил, упевнені, немов у хлібороба, кроки, дбайливе опорядження житла утверджують у нашій свідомості, що присутність лелеки необхідна. Дарма що наші постійні сусіди вимушені на зими полишати обжиті місця. Весною, як запарує земля, вони неодмінно повернуться, принісши із собою особливий настрій (За В. Скуратівським).

В українській мові дієслово має **три форми майбутнього часу**: просту, яка твориться тільки від дієслів доконаного виду (*сказати – скажу, скажеш...*), складну (*казати – казатиму, казатимеш ...*) і складену (*казати – буду казати, будеш казати...*).

Увага! Складна і складена форми майбутнього часу творяться тільки від дієслів недоконаного виду.

Складна форма майбутнього часу твориться від інфінітива відмінюваного дієслова додаванням *-му, -меш, -ме, -memo, -мете, -муть*.

Складена форма майбутнього часу твориться поєднанням інфінітива відмінюваного дієслова з формами майбутнього часу дієслова *бути*: *буду – будеш – буде; будемо – будете – будуть*.

Вправа 413. З-поміж дієслів випишіть такі, від яких твориться складна і складена форми майбутнього часу, й утворіть ці форми. Окремо випишіть дієслова, від яких такі форми не творяться, й усно поясніть, чому.

Аналізувати, вигадати, визнавати, гризти, глянути, допомагати, досягнути, зимувати, змити, кинути, косити.

Вправа 414. Перепишіть фрагмент поезії Лесі Українки «Contra spem spero», підкресліть у тексті дієслова дійсного способу й окремо випишіть просту, складну і складену форми майбутнього часу, зазначивши в дужках число та особу. Якої форми у тексті немає?

Я на вбогім сумнім перелозі
буду сіять барвисті квітки,
буду сіять квітки на морозі,
буду лить на них сльози гіркі.
І від сліз тих гарячих розтане
та кора льодовая, міцна,
може, квіти зійдуть, і настане
ще й для мене весела весна.

І. Труш.
Портрет Лесі Українки

Вправа 415. І. Складіть і запишіть твір-роздум «Незабаром канікули», вживаючи слова з довідки і відповідаючи на запитання.

Довідка: повторення навчального матеріалу, табель успішності, останній дзвоник; канікули, допомога батькам, поїздка, село (місто), походи, читання, спортивні ігри, річка, море, купання, кіно, театр.

Запитання

1. Як ви готуетесь, щоб добре закінчити навчальний рік?
2. Хто допомагає вам у цьому?
3. Що робитимете влітку?
4. Як будете допомагати батькам?
5. Де будете відпочивати?

6. Чи будете навідуватись до школи?
7. Які ваші плани на наступний навчальний рік?

II. У тексті оповідання підкресліть дієслова неозначеної форми та визначте спосіб кожного іншого дієслова, використовуючи скорочені позначення (д., ум., н.).

Вправа 416. Після змагання з баскетболу команди 6-А і 6-Б посварилися через застосування одним із гравців недозволених прийомів. Як можна помирити команди? (Застосовуємо метод дискусії або кейс-метод).

§ 83. ДІЄСЛОВА І ТА II ДІЄВІДМІН. БУКВИ Е, И В ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕННЯХ

Вправа 417. Пригадайте (методом АБВ...), що вам відомо про дієвідміни, скільки їх в українській мові і на підставі чого дієслова відносять до певної дієвідміни. Підтвердіть свої думки прикладами.

За особовими закінченнями теперішнього і простої форми майбутнього часу дієслова поділяються на дві дієвідміни (conjugările).

Належність дієслова до I чи II дієвідміни здебільшого визначають за формою 3-ї особи множини.

До I дієвідміни належать дієслова, які в 3-й особі множини теперішнього чи простої форми майбутнього часу мають закінчення **-уть (-ють)**. Наприклад: *гнати – жен-уть, колоти – кол-ють, кувати – ку-ють; вигнати – вижен-уть, відколоти – відкол-ють* та ін.

До II дієвідміни належать дієслова, які в 3-й особі множини теперішнього чи простої форми майбутнього часу мають закінчення **-ать (-ять)**. Наприклад: *губити – губл-ять, бачити – бач-ать, кроїти – кро-ять; загубити – загубл-ять, побачити – побач-ать ...*

Вправа 418. Визначте вид дієслів: 1) *писати, прочитати*; 2) *передбачати, скласти*. Письмово (робота на два варіанти) продієвідмінійте їх у теперішньому і простому майбутньому часах, відокремлюючи особові закінчення. Визначте дієвідміни і поясніть, що вам допомогло не помилитися.

Увага! Вправу можна виконати на комп'ютері у формі такої таблиці:

Особа	Початкова форма		Дієвідміна		Початкова форма	
	писати	прочитати	I	II	передбачити	склеїти
О д н и н а						
1-ша	пиш-у	прочита-ю	у(-ю)	-у(-ю)	передбач-у	скле-ю
2-га	пиш-еш	прочита-єш	-е(-є)	-и(-ї)	передбач-иш	скле-їш
3-тя						
М н о ж и н а						
1-ша						
2-га						
3-тя						

До I дієвідміни належать дієслова, у закінченнях яких маємо голосні **е** або **є**, а до II – які в тих же закінченнях мають голосні **и** або **ї**.

Вправа 419. Прочитайте речення, знайдіть дієслова дійсного способу, випишіть форми теперішнього та простого майбутнього часів, виділяючи закінчення. Визначте вид, час, число, особу і дієвідміну дієслів та підкресліть голосний, що є показником дієвідміни.

1. «I між святими буває сварка, – не гнівається дядько. – Послухаємо, що скажуть про це люди» (М. Стельмах). 2. А на нас, як не кажи, Європа дивиться (О. Гончар). 3. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля і не знає, коли осміхнеться (М. Коцюбинський). 4. Чи то сиджу, чи то гуляю, все співаю, все співаю. Уже забула говорить ... (Т. Шевченко).

Вправа 420. Від наведених дієслів утворіть форми 2-ї особи однини і множини теперішнього чи простого майбутнього часу. Підкресліть голосні у закінченнях.

Вірити, дорожити, змолоти, казати, побороти, розколоти, сповістити.

Вправа 421. Продієвідмінійте у теперішньому часі дієслова *знати, хотіти, бігти*. Які особливості треба запам'ятати?

Довідка для мовної практики

При утворенні форм теперішнього і простого майбутнього часу у багатьох дієсловах обох дієвідмін можливі чергування приголосних.

Увага! У дієсловах I дієвідміни спостерігаються чергування приголосних, які зберігаються в усіх формах однини і множини. Наприклад:

г-ж: *берегти* – *бережу, бережеш... березуть*;

к-ч: *пекти* – *печу, печеш... печуть*;

х-ш: *колихати* – *колишу, колишеш... колишуть*;

з-ж: *казати* – *кажу, кажеш... кажуть*;

с-ш: *писати* – *пишу, пишеш... пишуть*;

т-ч: *хотіти* – *хочу, хочеш... хочуть*;

ск-щ: *полоскати* – *полощу, полощеш... полощуть*;

ст-щ: *свистати* – *свищу, свищеш... свищуть*.

У дієсловах II дієвідміни спостерігаються чергування двох типів.

Перший тип (тільки в 1-й особі однини):

д-дж: *водити* – *воджу, водиш... водять*;

з-ж: *возити* – *вожу, водиш... водять*;

с-ш: *косити* – *кошу, косиш... косять*;

т-ч: *тратити* – *трачу, тратиш... тратять*;

зд-ждж: *їздити* – *їжджу, їздиш... їздять*;

ст-щ: *хрестити* – *хрещу, хрестиш... хрестять*.

Другий тип (у 1-й особі однини та в 3-й особі множини):

б-бл: *робити* – *роблю, робиш... роблять*;

в-вл: *ловити* – *ловлю, ловиш... ловлять*;

м-мл: *ломити* – *ломлю, ломиш... ломлять*;

п-пл: *купити* – *куплю, купиш... куплять*;

ф-фл: *графити* – *графлю, графиш... графлять*

Вправа 422. Запишіть дієслова у формах теперішнього чи простого майбутнього часу. Підкресліть приголосні, які чергуються.

Абстрагувати, викривити, відрізати, вкусити, дихати, застерегти, квапити, кликати, освітити, платити, подробити, приїздити, простити, розпекти, скріпити, ходити.

Окремий тип дієвідмінювання в теперішньому і простому майбутньому часах мають дієслова *дати*, *їсти*, *повісти* і похідні від них: *віддати*, *з'їсти*, *розповісти*. Вони відмінюються за окремим зразком.

Відмінювання дієслів *дати*, *їсти*, *розповісти*

О д н и н а			
Особа			
1-ша	дам	їм	розповім
2-га	даси	їси	розповіси
3-тя	дасть	їсть	розповість
М н о ж и н а			
1-ша	дамо	їмо	розповімо
2-га	дасте	їсте	розповісте
3-тя	дадуть	їдять	розповідять

Вправа 423. Утворіть форми 2-ї особи однини і 3-ї множини від дієслів *віддати*, *відповісти*, *додати*, *оповісти*, *передати*, *поїсти*, *продати*.

У дієсловах I дієвідміни у 3-й особі однини перед *-ся* у закінченні з'являється *-ть*, порівн.: *бережу* – *бережуся*, *бережеш* – *бережешся*, *береже* – *бережеться*, *бережемо* – *бережемось*, *бережете* – *бережетесь*, *березуть* – *березуться*; *бачу* – *бачуся*, *бачити* – *бачишся*, *бачить* – *бачиться*, *бачимо* – *бачимось*...

М. Примаченко. Голубка розпустила крила, хоче на землі миру

§ 84. БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА

Вправа 424. Перепишіть речення, підкресліть дієслова, що мають форму теперішнього часу, і визначте особу цих дієслів. Чи особу всіх дієслів визначили?

Летим(о). Дивлюся, аж світає, край неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає (Т. Шевченко).

Р. Іванишин. Світає

Не всі дієслова у теперішньому чи простому майбутньому часі мають значення особи. Таким є і дієслово *світає*. Воно означає дію, не пов'язану з дійовою особою.

Дієслово, яке означає дію (чи стан), не пов'язану з дійовою особою, називається **безособовим** (*verbele impersonale*). Наприклад: *вечоріє, смеркає, темніє*.

Безособові дієслова означають:

- а) явища природи: *світає, смеркає, сутеніє, темніє*;
- б) фізичний чи психічний стан людини: *нудить, кортить, спиться, хочеться*;
- в) незалежність явища від особи: *таланить, щастить*.

Безособові дієслова не змінюються за особами, числами і не мають роду. Їм властиві тільки форми, які нагадують:

- 1) 3-тю особу однини теперішнього часу (порівн.: *вечоріє і*

 старіє (хтось, щось), кортить і світить (сонце, світло); а також майбутнього (порівн.: пощастить (комусь) і полетить (ракета), світатиме (на землі), світитиме (вогник) і 2) середнього роду минулого часу та умовного способу (порівн.: закортіло і заболіло, вечоріло б і почорніло б).

Вправа 425. Перепишіть речення, підкресліть безособові дієслова і позначте, що вони називають (явища природи – *я. пр.*, стан людини – *ст. л.*).

1. Світає, Господи, світає... (*Л. Костенко*). 2. Смеркалося... огнем кругом запалало, – аж злякався я... (*Т. Шевченко*). 3. Сипало порошу листяну до ніг, дівчину хорошу я все ж уберіг (*За В. Симоненком*). 4. Зустрітися страх хочеться. 5. Назустріч зривався сніг і колов голками обличчя. Швидко вечоріло (*О. Донченко*).

Увага! Безособове дієслово ніколи не поєднується з підметом.

Вправа 426. Від наведених дієслів утворіть безособові форми теперішнього і майбутнього часів. Чотири з них введіть у речення.

Дріматися, кортіти, мрячити, поночіти, розвиднятися, сутеніти, таланити, фортунити, хотітися, щастити.

Деякі дієслова можуть вживатися то як безособові, то як особові. Наприклад: *Під лопаткою коле* (виконавця немає) і *Щось у боці коле. Правда очі коле.*

 Вправа 427. Перепишіть речення, підкресліть безособові дієслова прямою лінією, а особові – хвилястою. Як ви визначили ці форми?

1. За комір тече. 2. Річка тече. 3. Уже третій день лле. 4. Пахне смаленим. 5. Звідкись димом несе. 6. Весь день снігом мете. 7. А хто воду несе? 8. Пахне прілим листям. 9. У вухах шумить. 10. Пахне троянда. 11. Запахло м'ятою. 12. Тебе аж сюди занесло? 13. І сліди снігом занесло. 14. Уже рік, як Дружка не стало.

Вправа 428. Складіть і запишіть речення з дієсловами *залити*, *темніти*, *трусити* так, щоб в одному випадку вони були вжиті як безособові, а в іншому – як особові.

Вправа 429. Продовжіть речення дієсловом, яке допоможе змалювати стан природи.

1. Влітку дуже рано ... 2. Взимку ... непомітно. 3. Сьогодні на Одещині вже ... 4. Місячної ночі мені не ... 5. Коли магнітні бурі на сонці, моїй бабусі не ...

§ 85. СХЕМА РОЗБОРУ ДІЄСЛОВА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (інфінітив).
4. Вид.
5. Спосіб.
6. Час.
7. Число.
8. Особа чи рід.
9. Дієвідміна.
10. Синтаксична роль.

Зразки розбору

Чого ти так засумував, Василю? (Ю. Федькович).

Зразок усного розбору

Засумував – дієслово, початкова форма *засумувати*, доконаний вид, дійсний спосіб, минулий час, однина, чоловічий рід, I дієвідміна, у реченні виконує роль присудка. Пишемо так, як вимовляємо.

Зразок письмового розбору.

Засумував – дієсл., поч. ф. *засумувати*, док. вид, дійсн. сп., мин. час, одн., чол. рід, I дієвідм., присудок.

Вправа 430. Прочитайте текст у ролях (автор, герой, героїня), перекажіть його зміст.

Моя однокласниця Люба впевнено стала на ковзани.
– Поїдемо далі? – запитав я.
– Можна й далі.

Поміж вербами і верболозами я помчав до Ведмежої долини. І враз піді мною засичав, увігнувся і тріснув лід. По ньому поповзло сліпуче павутиння тріщин. Раптом підстрибнув угору берег. Вода обпекла мене, мов полум'я. На щастя, я в одну мить вилетів з річки і, сам не знаю як, опинився на березі. Розгубившись, я не знав, що робити, і насамперед витирав рукою обличчя.

– Зараз же скидай чоботи! – наказала Люба.

Коли я перезувся, вона відразу ж потягла мене в село.

– Побіжімо до нас, це городами зовсім недалеко (За М. Стельмахом).

Вправа 431. Підготуйте розповідь про те, яку роботу щоденно виконуєте вдома ви і ваші рідні (мати, батько, бабуся, дідусь, брати чи сестри). Які види робіт виконуєте ви і ваші рідні у школі чи на виробництві, в установі?

Вправа 432. Прочитайте речення, знайдіть і выпишіть дієслова, зробіть морфологічний аналіз п'яти дієслів (за вашим вибором). Який настрій створили вам ці речення?

1. Жалілася Свиня: «Ніяк не розумію, за що так люди хвалять солов'я! Адже він навіть хрюкати не вміє...» 2. Над пуголовком Жаба поглумилась: «І в кого ти таке гиденьке уродилось?» 3. Одне ледащо Сонцю докоряло: «Ну хоч би раз ти на обід проспало...» 4. Годинник бідкався: «Мені щось не здоровиться. А що ж то скоїться, як цокать перестану? Це ж час зупиниться! І Всесвіт пропаде!..» Давно годинник той лік часу не веде. А час іде» (За В. Симоненком).

Вправа 433. Пригадайте найбільш пам'ятні для вас канікули. Усно складіть план розповіді про них. Створіть письмовий твір-оповідання (сім-вісім речень). Які дієслова ви використали?

ЗАВДАННЯ І ТЕСТИ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Творчі завдання

1. Запишіть повний перелік лексичних і граматичних значень дієслова (можна у формі таблиці).
2. Поєднайте дієслова *бігти*, *вчитися*, *мріяти*, *читати* з якомога більшою кількістю префіксів. Поясніть, як змінювалося від цього значення дії.
3. Ви не помітили, що старенька сусідка несе важку сумку. Похапцем привіталися і побігли додому. За мить подумали, що вчинили нечемно. Як вийдете з такої ситуації?
4. Обміркуйте ситуацію: ви йдете на залізничний вокзал зустрічати маму (сестру, друга). Уявіть свої дії і розкажіть про них.
5. Прочитайте в інтернеті новини дня. Випишіть дієслова, вжиті в цих текстах. Які форми дієслів (інфінітив, дійсного способу, якого часу, особові (безособові тощо) переважають і чому?
6. Який настрій створює автор, вживаючи виділені дієслова? Котре з означень до слова *світ* вам сподобалося найбільше?

Світе мій, гучний, мільйонокий,
пристрасний, збурунений, німий,
ніжний, і ласкавий, і жорстокий,
дай мені свій простір і неспокій
сонцем душу жадібну зігрій.

1. Роздратований.
2. Стривожений.
3. Урочистий.

(В. Симоненко).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому рядку є лише особові форми дієслова?
  - Читала, відвідують, прикрашати, підспівую.
  - Влаштується, святкуємо, лікували, кортить.
  - Привезу, запрошуємо, пам'ятали, злякався.
  - Оглядати, міркуєш, сніжить, малюють.
- У якому рядку всі дієслова безособові?
  - Вестися, хотітися, сміятися, розвиднюватися.
  - Туманити, щастити, сидіти, кортіти.
  - Зоріти, сутеніти, світати, не здоровиться.
  - Стати, мріяти, фортунити, мрячіти.
- У якому рядку всі дієслова однієї дієвідміни?
  - Дарувати, переконувати, учити, спати, рятувати.
  - Писати, інформувати, сподіватися, підкреслювати, виконувати.
  - Бажати, підносити, смеркати, бігти, їсти.
- У якому рядку всі дієслова I дієвідміни?
  - Дружити, повідомляти, оповідати, прагнути.
  - Думати, мріяти, кликати, намагатися.
  - Зимувати, сходити, в'янути, багатшати.
- У якому рядку всі дієслова належать до II дієвідміни?
  - Мостити, просити, крутити, носити, сидіти.
  - Сипати, сипонути, гримати, гриміти, бачити.
  - Біліти, білити, казати, возити, терпіти.
- У якому рядку всі дієслова пишуться з *не* окремо?
  - Не/забувати, не/славити, не/вітатися, не/отримати.
  - Не/сваритися, не/зникнути, не/сподіватися, не/мріяти.
  - Не/навидіти, не/крутити, не/здужати, не/чекати.
- Утворіть пару доконаний/недоконаний вид дієслів. Яка особливість видових пар цих дієслів?

Говорити, ловити, брати, шукати, прощати.
- Від яких дієслів творяться форми складного майбутнього часу?
  - У формі теперішнього часу.
  - У формі інфінітива.
  - У формі дійсного способу.
- Чи поєднується безособове дієслово з підметом? Так/ні.
- Чи може дієслово мати скорочену форму? Так/ні.

ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

ЗАПИТАННЯ З ПОДІЛУ СЛІВ НА ЧАСТИНИ МОВИ

1. Який розділ науки про мову називається морфологією?
2. Скільки частин мови виділяє українська морфологія?
3. На які групи поділяються частини мови? Що покладено в основу цього поділу: значення? спосіб сполучуваності з іншими словами? синтаксична роль?

Вправа 434. Прочитайте текст і випишіть з нього окремо по два слова кожної вивченої частини мови. З'ясуйте, чи всі частини мови є в цьому тексті.

Добрий день, дорога Маріє Василівно! З палким привітом звертається до Вас Арсеній Петрович Дяченко. Чи пам'ятаєте?.. Та, мабуть, добре пам'ятаєте: мороки ж Вам було стільки зі мною...

Живу я на далекому острові, працюю інженером-метеорологом. От приїду у відпустку, не впізнаєте. Вийшов з мене радист. Це завдяки Вам, Маріє Василівно. Тепер я добре зрозумів, що тільки з хорошого, старанного і дисциплінованого учня вийде справжня високоосвічена людина для нашої держави.

З повагою Арсеній Дяченко (*За Ю. Збанацьким*).

Вправа 435. Прочитайте текст і випишіть з нього окремими групами всі слова тих частин мови, які вивчають за програмою шостого класу.

Україна! Пишаюся тим, що маю повне право назвати тебе рідною. Своїми розмірами ти більша за такі держави, як Англія, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Данія, Португалія і Швеція разом узяті. Сім європейських держав могли б розміститися на площі в шістсот три тисячі квадратних кілометрів (3 газ.).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ІМЕННИК»

1. Що називається іменником?
2. Які іменники мають значення спільного роду?
3. Які іменники не мають граматичного значення роду?
4. Скільки відмін мають іменники?
5. Які іменники не належать до жодної з відмін?
6. Наведіть приклади незмінюваних іменників та іменників, що вживаються лише у множині.

Вправа 436. Знайдіть у тексті іменники і випишіть їх, визначивши рід, число, відмінки, відміну, групу (якщо вона є) кожного.

Мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й одчайдушніше, ніж свої кордони.

Якщо народ втратить свою мову, то і народу цього більше не буде (За Г. Нудьгою).

Вправа 437. Розкриваючи дужки, перепишіть речення. Поясніть написання *не* з іменниками.

1. Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли; у нас нема зерна (не)правди за собою (Т. Шевченко).
2. Згода дім будує, а (не) згода руйнує (Н. тв.).
3. Рушієм і мірою життя є добро, а (не) зло, дружба, а (не)зненависть і (не)поневолення (О. Довженко).
4. Людська (не)доля будила (не)розпач в мені, а бажання кращої долі, яснішої (Леся Українка).

Вправа 438. Перепишіть і поставте, де потрібно, на місці крапок знак м'якшення.

1. Розт^ьохкався соловейко на калинон^{..}ці, щось не спитьс^ья серед ночі сиротинон^{..}ці (П. Грабовський).
2. Зліва, на мокрій долин^{..}ці, кінчались жита і починалося пасовис^{..}ко (М. Коцюбинський).
3. На сон^{..}ці ясени горять, спадають ягоди з шовковиц^{..*} (М. Рильський).
4. Нема ц^{..}віту на всім с^{..}віту, як на

* Шовкóвиця – листяне дерево з їстівними плодами.

ягідон..ці (Н. тв.). 5. Усе залежить від людс..ких зіниц..: в широких відіб'ється вся епоха, у звужених – збіговисько дрібниц.. (Л. Костенко).

Вправа 439. Спробуйте скласти текст лише з іменників (можна використати кілька прийменників). Чи вдалося?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ПРИКМЕТНИК»

1. Що називається прикметником?
2. Які граматичні ознаки має прикметник?
3. Як творяться вищий і найвищий ступені порівняння прикметників? Наведіть приклади.
4. У яких прикметниках пишеться **н**, а в яких **нн**? Наведіть приклади.
5. Які прикметники належать до твердої групи, а які – до м'якої? Наведіть приклади.

Вправа 440. Перепишіть, вставте **н** чи **нн**. Поясніть їх написання. Підкресліть прикметники м'якої групи однією лінією, а твердої – двома.

1. Ліс оповитий осі...іми чарами. 2. Багата півде...а природа вкрила кам'янисте косогір'я. 3. Над со...им селом високо вгорі розкинувся зоря...ий намет загадкового неба. 4. Щось незбагне...е було в тій величі (І. Цюпа). 5. Незрівня...а краса твоя, Україно!

Вправа 441. Напишіть складні прикметники разом або через дефіс. Поясніть їх правопис.

Темно/зелений, жовто/синій, військово/морський, борошно/мельний, північно/західний, західно/український, воле/любний, українсько/молдовський словник, літературно/музичний концерт, добрий/предобрий.

Вправа 442. Доберіть до слів синоніми. Хто більше?

Розумний, сміливий, наполегливий, добрий, освічений.

Вправа 443. Доберіть до слів антоніми.

Хитрий, впертий, лукавий, потаємний, гучний, упертий.

Вправа 444. Поясніть, чому лише від якісних (і навіть не від усіх) прикметників можна утворювати ступені порівняння.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ЧИСЛІВНИК»

1. Які числівники відповідають на запитання *скільки?*, а які – на запитання *котрий?* Наведіть приклади.
2. Назвіть розряди кількісних числівників.
3. Подібно до якої частини мови відмінюються порядкові числівники?
4. За яким зразком відмінюються числівники *тисяча, мільйон, нуль?*

Вправа 445. Прочитайте, назвіть числівники та їх розряди. Підкреслені числівники розберіть як частину мови.

1. Вчився хлопець у шостому класі (А. Малишко). 2. Широке небо неначе кліпало тисячами блискучих очей (І. Нечуй-Левицький). 3. Один всю роботу робить, другий господаря молоком поїть, третій хату стереже (Н. тв.). 4. Уперше зворотний бік Місяця був сфотографований у жовтні тисяча дев'ятсот п'ятдесят дев'ятого року (Газ.). 5. Відмінників було п'ятеро (З газ.).

Вправа 446. Запишіть числа словами. Числівники з іменниками поставте в потрібному відмінку.

1 (хлопець), 1(дівчина), 1 (дитина), 7 (книги), 7 (ластівки), з 20 (гривня), знаходиться на 8 (поверх), жити у 18 (будинок), 2 (кінь), 1,5 (метр), у 1999 (рік), після 3 (день), до 1 (грудень), вчитись у 6 (клас).

Вправа 447. Створіть текст про спорт (7–8 речень), у якому використайте слова *сто* і *сотня*, *десять* і *десятка*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ЗАЙМЕННИК»

1. Які слова називаються займенниками?
2. Скільки розрядів має займенник? Назвіть їх.
3. Чим питальні займенники відрізняються від займенників відносних?
4. Як пишеться *ні* в заперечних займенниках?

Вправа 448. Перепишіть, розкриваючи дужки. Усно поясніть написання.

1. Гукати в минуле – даремна турбота, гукай у майбутнє – хто(небудь) почує (О. Підсуха). 2. Вона не терпіла (будь)яко-

го бруду (О. Гончар). 3. (Ні)яке дитяче товариство хлопця не приваблювало (Я. Баш). 4. Тільки той не помиляється, хто (ні)до(чого) не торкається (Н. тв.). 5. Ми бідні не тим, що (ні)чого не маємо, а тим, що (ні)чого не знаємо (Н. тв.). 6. Вже хто(зна) скільки часу минуло з тої пори (В. Кучер).

Вправа 449. До кожного речення допишіть своє, яке продовжить зміст першого і в якому ви замініте займенником підмет, додаток чи означення, підкреслені у поданому реченні.

Зразок: Люблю я шепіт стиглого колосся. – Воно мені шепоче «хліб».

1. Любіть травинку і рослинку, і сонце завтрашнього дня (Л. Костенко). 2. Дерево міцне корінням, а людина – друзями (Н. тв.). 3. Не зможу ані кроку я по чужій землі – не виживе душа (Ю. Каплан).

Вправа 450. Створіть текст (7–8 речень), у якому займенники *хто* і *що* будуть і питальними, і відносними. Наприклад: *Хто хоче поїхати? Поїде лише той, хто хоче.*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ДІЄСЛОВО»

1. Що називає (означає) дієслово?
2. Що є початковою формою дієслова?
3. Які є способи дієслів?
4. У якому способі дієслова мають форми часу?
5. Від якої основи утворюються дієслова умовного способу?
6. Чи мають дієслова рід?
7. Як визначаємо дієвідміни дієслова?
8. Яку синтаксичну роль виконують дієслова?
9. А яку роль у реченні може виконувати дієслово у формі інфінітива?

Вправа 451. Прочитайте текст, випишіть дієслова і зробіть їх синтаксичний розбір. Розкажіть, як ви розумієте цей текст.

Прислухайтесь, як океан співає –
народ говорить. І любов, і гнів
у тому гомоні морським. Немає
мудріших, ніж народ, учителів.
У нього кожне слово – це перлина,
це праця, це натхнення, це людина.
(М. Рильський)

Вправа 452. Запишіть речення, ввівши в них з довідки потрібні за змістом дієслова у формі інфінітива. Яким членом є в кожному реченні інфінітив?

1. Мене просили батьки ... старому сусідові. 2. Я приїхав ..., а не сидіти на лавці запасних. 3. Завдання ... першим йому поставив тренер. 4. Обіцянку не ... я повинен виконати. 5. Науку за плечима не ...

Довідка: стати, спізнитися, носити, допомогти, перемагати.

Вправа 453. Утворіть усі способові і часові (у дійсному способі) форми дієслів.

Зразок: жити – *д. сп.* живу, житиму, жив; *ум. сп.* жив би; *н. сп.* живи!

Знати, подорожувати, вчитися, мріяти, йти, вчитися.

Вправа 454. Поясніть зміст народних повір'їв (прислів'їв).

1. Січень з груднем прощається, а на лютий очі косить. 2. У лютому зима вперше з весною стрічається. 3. Березень у зими кожуха купив, а на третій день продав. 4. Сон на зиму відклали, а діло в квітні зробили. 5. Травень багатий на квіти, а хліб у жовтня позичає. 6. У червні на полі густо, а в коморі пусто. 7. У липні день одбуває, а спека прибуває. 8. Як у серпні дбаєм, так зимою маєм. 9. Вересень весіллями багатий. 10. Вересень пахне яблуками, а жовтень – капустою. 11. У листопаді зима з осінню бореться. 12. Сніг у грудні глибокий – урожай високий.

Вправа 455. Перепишіть, розкриваючи дужки, поясніть зміст прислів'їв.

1. Не хвали (сам) себе, нехай (ти) інші похвалять. 2. (Наша) кумі все просо на умі. 3. Шкода (ваш) голови, але шкода й (мій) шапки. 4. (Свій) ледачого не хвали, а чужого доброго не гуди*. 5. Не (всякий) жарти бувають чогось варті. 6. За (ваш) шепотом і (наш) крику не чути. 7. У (свій) гнізді і ворона яструбові очі виколе. 8. Зі (свій) печі і дим не чадить. 9. Хвалилася коза, що в (вона) хвіст довгий. 10. Гарно тому жити, хто не має за (що) тужити.

* *Гудити* – осуджувати, критикувати.

ДОДАТКИ

I. ТЕКСТИ ДЛЯ ДИКТАНТІВ ЧИ САМОПЕРЕПISУВАНЬ

1. МАГІЧНА КРАСА ПРИРОДИ

Природа прекрасна. Несмак не притаманний їй ні в сполученні кольорів, ні в формах. Нема в ній ні місця, ні часу, коли б земля не гармонувала з небом чи вода з землею. Нема негарного дерева й квітів негарних: нема й не буде. І як би не панувала в природі анархія випадковостей, якою б інертною* й невіддатливою людським зусиллям вона не була, вона завжди буде дорогою людині. А ступінь замилювання споконвічною красою завжди буде відзначати натури талановиті, піднесені, як вдячність людської душі за багатство дару в час щасливого народження. І скільки світ стоятиме, навіть коли людський геній збагне й підкорить собі всі її таємниці, й тоді не стане вона менш прекрасною, і ніколи не вичерпається джерело благородної радості від споглядання й оволодіння нею (О. Довженко).

2. СПОГАДИ ДИТИНСТВА

Прокидаюся на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози**, висип, кручі, ліс – все блищить і сяє на сонці. Стрибаю я з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шию, як кінь, потім стрибаю на кручу і гайда по сінокошу. І вже не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись луку. Вбігаю в ліс – гриби. У лози – ожина. В куці – горіхи. В озері воду скаламучу – риба (О. Довженко).

3. РАДІСТЬ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ

Отак я раюю днів два або три, аж поки не скосять траву. Ношу дрова до куреня***, розводжу огонь, чищу картоплю, ожину збираю косарям... Після косовиці починаєм гребти сіно гуртом, і ось потроху міняється наш світ чарівний...

* *Інертний* – тут: малорухливий, пасивний.

** *Лоза* – народна назва деяких кущових порід верби.

*** *Курінь* – легка будівля, сторожка (на городах, баштанах і т. ін.)

Після вечері зразу ж лягали спати. Часом я засинав ще до вечері, дивлячись на зорі, або на Десну, або на вогонь, де варилася каша. Тоді батько або дід довго будили мене вечеряти, та вже важко було мені розплющити очі, і я падав з їх рук у сон, як лин* в ополонку**, тільки мене й бачили (О. Довженко).

4. ДУХОВНІ ОБЕРЕГИ

Здавна вважали, щоб полюбити, треба знати, а щоб знати – маєш полюбити. І той ставок, освітлений серпиком місяця, і леваду з попасом корів, і крислате дерево на краю села, і чумацький шлях, усміх незрадливої юнки, мудрий погляд бабусі, чарівний гук кобзи, поклик освітлених вікон маминої хати. Не забудьте, не збайдужійте, не зрадьте цих духовних оберегів, з якими ми виростали й виходили в широкий і тривожний світ, щоб завжди повертатись, бодай у спогадах, до родинного вогнища – до свого по́світу! (В. Скуратівський).

5. ЕКОНОМІЯ

Економія – це турбота людей про те, щоб розумно, по-господарськи витратити і тканину, і метал, і дерево... А ще – це заощадження людської енергії, заощадження часу.

Подумай, як ти можеш допомогти державі зекономити додаткові кошти.

По-перше, бережи свої підручники. Скільки паперу додатково збережеться!

Більше того! Кожен з нас може допомогти державі зекономити, не виходячи з квартири.

Ось, приміром, хтось із нас не закрутив як слід кран. Капає водичка. А за день ці крапельки дадуть ціле море – 12 тисяч літрів води. Уявляєте?

Так само і з електрострумом. А це теж великі загальнонародні збитки.

От і виходить, що й кожен з нас може економити.

Будь господарем, друже! (З календаря).

6. БЕЗШЕЛЕСНИЙ ЛЕТ

Птахи в лісі – це щось особливе. І не тільки тому, що тут вони співають так натхненно. Найбільше мене хвилюють не

* *Лин* – прісноводна риба родини карпових.

** *Ополонка* – отвір, прорубаний у кризі замерзлої водойми.

співи, хоча я дуже люблю їх, а пташиний лет між високими кронами.

Сьогодні, коли вже сутеніло, прямо над моєю головою пролетіло дві сови. Так низько, що ледь не торкнулися моєї голови. Ось коли я зрозумів, що таке безшелесний політ. Одна річ чути про це або читати, а інша – побачити на власні очі на віддалі простягнутої руки. Ні шуму, ні шелесту, ні найменшого звуку... Навіть більше: здається, що то совине помахування крилами поглиблює тишу.

Чому мене так хвилює одинокий птах у високому небі? Птах, що стає майже цяткою. Чому з моєю душею починає коїтися щось дивне? Що вона пригадує? Що в ній пробуджується? Чи озирає той шлях, який її чекає? (П. Сорока).

7. ПТАХИ У ВЕРЕСНІ

Улітку уже не почувеш у лісі пташиних переспівів, усіх цих витьохкувань, щебетів, скрекоту і воркування горлиць, хоча назовсім пташині голоси не зникають ніколи. То дрозди перегукуються, то вони скрикують, то дятлів барабанный дріб порушить вистояну зелену тишу. Але то не спів, не натхненна шлюбна симфонія. Її коротка пора безповоротно минає з весною.

А тепер, на початку осені, птахи не співають зовсім, тільки інколи сваряться. Їхні неприємні голоси дразливо надривні, неприродно-крикливі й часто істеричні. Трапляються й бійки.

Але ті птахи, яких чекає вирій, у жодні чвари не вступають. Навпаки, вони стають усе більш умиротвореними і самозаглибленими, ширяють то поодинці, то невеликими зграйками в небі й ніби випромінюють мир і спокій.

Птахи дивовижно нагадують людей, і я вже не маю сумніву, що вони так само гостро сприймають навколишній світ, як ми, і так само переживають, радіють і страждають (П. Сорока).

8. ВЕЧІРНЯ РОСА

Люблю той час, коли сонце вже сховалося за обрій, а ніч ще не настала. Влітку така пора тримається більше години. Душа втишується і разом із землею наслухає наближення сну... Ліс тоді покритий глибоким спокоєм, ніде ані шелесне, у високому небі повільно пробиваються перші зорі. Спершу дерева тем-

но-сині, згодом темно-сизі, аж поки не почорніють зовсім. За ту довгу благодатну годину відтінків темного можна налічити десятків два.

Повітря вологе – то сіється невідчутна на дотик вечірня роса. Хоч як би не намагався, не відчуєш її ні долонями, ні чолом, ні губами. За все літо мені вдалося це тільки один раз – у глибокій улоговині далеко за лісом, коли за кілька хвилин мое волосся змокрило (*П. Сорока*).

9. ЗАПАХ МОГО ДИТИНСТВА

Весь день у полі з чередою. Сам-один. Набігався. Надихався пахоцями польових квітів. Намилувався рідними краєвидами і хмарними небесами. Відтанув серцем і душею. Тричі скупався у джерелі, де на Водохреща посвячують воду, попередньо почиствовавши його від жабурина і бур'янів, якими воно заросло так, що ледве добрався до нього.

І минуле сплило в пам'яті яскраво-яскраво. Але не якимись живими картинками, а запахами. Бо саме запахи – це те найтерпкіше і найсильніше, що виніс з дитинства. То були запахи життя. І я любив їх. І сьогодні не верну носа від них, бо вони повертають мене до землі, до чогось глибинно-первісного, до того, з чого всі ми вийшли і в що повернемося (*П. Сорока*).

10. КОСМОНАВТИКА

Слово космонавтика походить від грецького «космос». Це мистецтво мореплавства, кораблеводіння. Сьогодні космонавтика – це теоретичні і практичні галузі науки і техніки, що забезпечують можливість дослідження й освоєння космічного простору й позаземних об'єктів. Для цього використовують різні космічні літальні апарати.

У вісімдесятих роках дев'ятнадцятого століття Микола Кибальчич розробив перший у світі проект літального апарата для польоту людини. Наукова розробка теоретичних основ космонавтики належить Костянтиніві Ціолковському. Він передбачив неминучість виходу людства у космічний простір. Першим космонавтом, що полетів у космос, був Юрій Гагарін.

У Києві в червні–вересні 1925 року була організована перша в світі виставка з проблем вивчення світового простору. У 1957 році із запуску в Радянському Союзі першого в світі супутника Землі починається космічна ера.

Космонавтика допомагає розв'язувати низку проблем збереження навколишнього середовища на Землі (*З енциклопедії*).

11. СВІТОВИЙ ОКЕАН

Океан – безперервна водна оболонка, що вкриває більшу частину поверхні Земної кулі. Площа світового океану 361 млн кв. метрів (71% земної поверхні); становить основну частину гідросфери. За перевагою океанів Земну кулю поділяють на океанічну півкулю і материкову півкулю. Виділяють чотири океани: Тихий, Атлантичний, Індійський і Північний Льодовитий.

Води Світового океану мають сталий солевий склад. Концентрація солей змінюється залежно від надходження і витрати прісної води.

Річна температура на поверхні Світового океану становить 17,5 градуса, змінюючись у межах від мінус 2 до плюс 35 градусів.

Води в океані постійно переміщуються у горизонтальному і вертикальному напрямках. Важливою складовою циркуляції є морські течії.

Живі організми населяють океан від поверхні до найбільших глибин. У Світовому океані є майже 10 тисяч видів рослин і 160 тисяч видів тварин, у тому числі майже 16 тисяч видів риб (*З енциклопедії*).

12. МИСТЕЦТВО

Мистецтво – це естетичне освоєння світу в процесі художньої творчості. Особливий вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретних образах відповідно до певних естетичних ідеалів. Виокремлюють мистецтво образотворче, сценічне або таке, що відповідає певній галузі практичної діяльності людини, наприклад, мистецтво гончарне, вишивки, різьбярства, архітектурне, музичне, кіномистецтво, мистецтво телебачення і т. д. Є також мистецтво виховання, воєнне мистецтво.

На базі мистецтва розвивається художня свідомість суспільства. Мистецтво орієнтує людей у реальних життєвих обставинах, навчає творчо ставитись до всіх природних і суспільних явищ.

Мистецтво зародилося в первісному суспільстві (малюнки в печерах, різьблення на кістках і камені, ритуальні танці тощо).

Одним із найстаріших є мистецтво слова. Спочатку воно існувало в усній формі переказів, міфології, фольклору, епосу, а з появою писемності воно започаткувало художню літературу (З енциклопедії).

13. ПОДОРОЖ ЗАЛІЗНИЦЕЮ

Дороги пішки, автобусом, автомобілем, літаком і пароплавром мають свою принадність.

Я ж люблю дороги залізничні. І не тому лише, що вони віддавна вважаються безпечнішими. Просто вони мають свою особливу музику. Вона твориться не лише гудком електровоза, а й перестуком коліс на стиках залізничного полотна. А ще – людським гомоном. Наші люди щирі й відкриті для спілкування, розкажуть і пригоду, і свою тривогу, і жарг. А ще можуть і заспівати: по-українськи, по-молдовськи, по-російськи... Не зогледівся – а час минув. Виходиш з новими знайомими. І ще більше переконуєшся, що людей зближує спілкування.

II. ТЕКСТИ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ З ТЕМИ «ПОРИ РОКУ»

ЛЯГАЄ СНІГ ПУХНАСТИЙ

Стою серед зимового лісу в німому зачудуванні. Величава і спокійна його краса. Мороз, здається, витискує всю вологу із дерев – їх гілки сухо, різко, коротко риплять на безвітрі, а сонячний промінь тихо обсіпає їх гілки холодним і незворушним сяйвом.

Мені здається, кожен прагне взимку дивитись, як пухнасті клапті падають додолу. Так само, як навесні чекаємо благодатного краплистого дощу. Все у свій час.

...Снігопад почався якось непомітно, повільно, потім поряснішав, погустішав.

Завжди люблю спостерігати дивовижний загадковий лет пухнастих вісників зими. Стояти посеред широкого поля і глядіти, вдивлятись у білу круговерть навколо. Кришталеві сніжинки нечутно опускаються на дерева, кущі, поля, дороги, а величава тиша навкруги ніби підкреслює урочистий момент у житті рідної природи. Неповторний, хвилюючий час (Е. Скіпор).

РОЗПУСКАЮТЬСЯ ДЕРЕВА

Коли в лісі розпускаються дерева, стає видно, яке живе, чого якому бракує: ось горде і зелене дерево підпирає верхівкою небо, а у того – листя в затінку зчервоніло, там – до гілочки сік не дійшов: суха...

Листочки липи з'являються зморщеними і висять. Над ними рожевими ріжками стирчать, обгортаючи їх, стручки.

Дуб суворо розвертається, утверджуючи свій лист. Хай зовсім маленький, але особливий.

Ожина тремтить не в зеленому, а в коричневатому. Клен жовті долоненята порозпускав, сосни відкривають майбутнє міцно стиснутими пальчиками. Скоро вони виструнчаться вверх, як свічки.

Молоді ялинки стоять веселі, горді, зелені. Старша – як дама в концертнім платті, а довкола – малі, голоніжки.

...Ніщо так не радує, як ліс, що вдягається!

Як прекрасно шелестять юні деревця густими прозорими гілками в такт тихому легкому вітру! А коли безліч птахів заселяє їх? Ти в захваті!..

Незрівнянно пахнуть ароматною смолою берези, тополі, черемхи. Все зеленіє, дихає життям, все вітає одне одного, лісову поляну, сонце... Новий день розплющує очі... (Е. Скіпор).

НАСТРІЙ ДАРУЄ ЛІС

З дитинства я зачарований лісом. Він завжди приваблює – свіжим, чистим повітрям, замріяністю високих крон.

Кажуть, що найкраще гуляти лісом улітку, коли все довкола насичене багатим калейдоскопом розквіту. А мені подобається осінній тихий гай. Та й взагалі, ліс прекрасний о будь-якій порі року.

Взимку, приміром, все заховане у срібний убір. Лише зелені смереки, ялиці стоять непорушно, мов солдати у строю. І тихо-тихо навкруги.

Навесні тугий струмінь джерела будить природу ніжним дзюрчанням. Вода біжить камінням – чиста-чиста. А там і перші підсніжники розкривають пелюстки. Земля дише свіжістю.

Тепер осінь. Під ногами стеляться жовто-коричневі килими з опалого листя. Крокуєш ними – і під ногами шелест. Приходять у серце спогади. Десь високо у небі промайне бистрокрилий птах, тихий спів його рідше чути.

Світанкові тумани снують перелісками, дихають прохолодою. І ранній заморозок торкнеться листя клена, задзвенить воно, як відгомін далекого дзвоника. Маленькі опеньки придулились під старим пнем, мов сховались від дрібного тихого дощу. Гарно і хороше в природі (Е. Скіпор).

ПЛИВУТЬ ЖУРАВЛИНІ КЛЮЧІ

У сонячну ясну днину зібрались у далекий політ журавлі. Птахи зажурено кружляли над тихим озером, прощаючись з рідним краєм.

Вожак першим високо злетів у прозору голубінь, за ним потяглися інші, і незабаром стрункий журавлиний ключ під ледь чутне з високості «курли» зник з виду.

Їх політ – над гомінкими містами і зеленими дібровами, розлогими нивами і срібними річками.

У глухім лісі на березі ставка сіли птахи на нічний відпочинок. На рожевіючій зорі прокинулись.

Ледь клубочиться сизий туман над водою і блискучими кронами, легкий вітерець кидає пригорщами золоте листя беріз на темно-синю поверхню ставка.

Один за одним злітають журавлі. Чутно свист повітря, яке розсікають широкі крила. Скільки верст далечини чекає їх, скільки перельотів!

Хвилюються молоді птахи: для них це перша подорож у незнаний вирій. Старші поруч, ніби мудрі порадники, вчать секретів далеких мандрівок.

Пунктирною лінією-променем продзвенів ключ і розтанув у небесній блакиті. Тільки погляди людей ще довго звернуті в той бік, звідки ледь-ледь доноситься прощальна журавлина пісня – ніжна мелодія ранньої осені.

Піднімається над обрієм рожевощоке сонце. У бризках проміння купаються птахи, лине над лісом їх турботливо-ніжний щебет. І тільки старий очерет шерехтить, ніби лаштується до довгого зимового сну.

До побачення, журавлі! Ви неодмінно повернетесь до рідного краю. Як і весна, що приходить до нас після синьоокої зими.

Принесіть весну на крилах, журавлики! (Е. Скіпор).

III. МІЙ ДРУГ КОМП'ЮТЕР

Пошук 1. Відкрий на своїй сторінці в соціальній мережі надіслані тобі листи. Випиши з них в окремий рядок наявні там прикметники. Які прикметники переважають: позитивного («доброго») чи негативного («злого») змісту? І що ти з приводу цього думаєш?

Пошук 2. Випиши з листів або повідомлень тобі в соціальній мережі імена і прізвища твоїх адресантів (тих, хто тобі пише). Поділи ці назви на дві групи: 1) відмінюваних в українській мові прізвищ і 2) невідмінюваних прізвищ. За якими ознаками ти їх поділив?

Пошук 3. Проаналізуй, як у соціальній мережі зазначається дата надсилання листа чи повідомлення. Так, як дата класної або домашньої роботи, чи інакше? Чи вживаються кількісні і порядкові числівники, а чи лише цифри?

Пошук 4. Наберіть у пошуковій системі інтернету слова *берегиня, русалка, мавка, лісовик, польовик, домовик, Даждьбог, Стрибог*, з'ясуйте їх лексичне значення. Хто і коли може ці слова використовувати?

Пошук 5. Знайдіть в інтернеті три вірші М. Емінеску і три поезії Т. Шевченка. Випишіть з них іменники на позначення простору. Чи є у цих текстах однакові іменники з таким значенням?

Пошук 6. Знайдіть в інтернеті карту України. Запишіть окремо назви міст, що є: 1) іменниками чоловічого роду, 2) іменниками жіночого роду, 3) прикметниками, 4) словами у множині, 5) що складаються з двох слів. Які назви переважають? Чи є на Україні назви – незмінювані слова?

Пошук 7. Знайдіть в інтернеті слова *церква, господар, поле, будинок* і запишіть, які синоніми вони мають.

Пошук 8. Пограй у соціальній мережі зі своїм кращим приятелем у відому гру «Підхопи слово»: пишеш слово, а другий гравець записує слово, що починається буквою, якою закінчується твоє слово, потім ти пишеш слово, що починається останньою буквою його слова, і т.д. Скільки слів ви запишете за 10 хв. сьогодні? А скільки іншого разу?

IV. ЗАВДАННЯ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ НА ТЕМУ «Я І СВІТ ДОВКОЛА»

Що ти бачиш на малюнку? Якби ти його малював, що варто ще домалювати? Котрий малюнок назвав би інакше?

Теми картин для описів і діалогів:

1. Родина.
2. У крамниці.
3. На пошті.
4. На залізничному вокзалі.
5. В аптеці.
6. На автостраді.
7. На відпочинку (озеро, море, ліс, ... або...).
8. Футбольний матч.
9. У театрі.
10. Допомогаю (мамі, татові, бабусі ... чи ще комусь).

V. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ТВОРЕННЯ ВЛАСНОГО ТЕКСТУ

Завдання 1. Допиши роздуми.

1. Сучасна людина вивчає космічний простір не лише через телескоп – вона може полетіти до далеких планет на космічному кораблі. Якби я міг полетіти в небо, я хотів би побачити ... і довідатись... Думаю, що це...

2. Мені приснився сон: начебто я – капітан океанського корабля, команда якого вивчає жителів водного простору. Після цього сну я все частіше думаю про...

3. Я люблю своє село (місто). Маю друзів, які живуть у ньому, часто зустрічаю свою першу вчительку, майже щодня навідуюсь до бабусі й дідуся... Якось я почув від батьків, що нам доведеться переїздити в інше село (місто). Відтоді я думаю, що буде з ...

Завдання 2. Допиши розповідь.

1. На шкільній спортивній площадці віднедавна нас перед уроком фізкультури зустрічає руде маленьке цуценя. Звідки воно тут – ніхто не знає. Нам не дозволяють його гладити чи брати на руки – кажуть, що це небезпечно для здоров'я. Але одного дня песик не з'явився...

2. У школі організували виставку учнівської творчості. Яких тільки гарних і потрібних речей там не було! Дівчата, звичайно, показали свої вишивки, ... А хлопці – моделі машин, літаків, ... Молодші школярі зробили виставку... Мене найбільше вразили...

3. У кожному місті чи селі є визначні місця, пов'язані з історичною подією або історичною особою. Кожен житель повинен знати ці місця, щоб могли розповісти про них гостеві свого краю.

Я можу розповісти про...

Завдання 3. Допиши опис.

1. У моїй кімнаті навпроти великого вікна, з якого видно наш сад, стоїть мій письмовий стіл, на якому...

Поряд зі столом на стіні – стелаж для книжок, з якого я можу дістати... Це моє робоче місце. Адже навчання – це моя важлива робота... і я...

2. Квіти – це моє захоплення. Я знаю про них багато. Наприклад, тюльпан ... (троянда, піон...).

3. Фруктові та ягідні дерева я знаю змалечку. Про них можу багато розповісти. Наприклад, яблуна ... (груша, вишня...).

4. Автомобіль – моє захоплення. Я знаю всі сучасні марки. Але найбільше знаю про... Розкажу, що...

5. Я ще не був на морі, але уявляю собі його так...

6. Я ще не ходив у гори Карпати, але думаю, що вони такі...

7. Я не збирав урожай фруктів, але думаю, що це треба робити так...

Завдання 4. Допиши вірш.

1. Ой весняна школо,
все цвіте...
Поспішають...
знань нових...

2. Вже заглядає сонце
у ... віконце.
... прокидатись
... навчатись.

3. Хто друзям довіряє,
той ... долає.
А хто друзів втрачає,
сам ... не подолає.

VI. ПОМІРКУЙ

1. Чому земля – вона, хліб – він, а молоко – воно?
2. Чи всі люди на землі прокидаються і лягають спати тоді ж, коли й ти?
3. Чому лагідне, добре слово заспокоює людину, коли вона роздратована?

4. Що було б, якби всі твої односельчани (або жителі твого міста) одночасно пішли в ліс (або до річки, або поїхали подорожувати і под.)?

5. Як ти допоміг би товаришеві, якби він випадково поранив руку або відчув себе хворим?

6. Чому собака – друг людини, а вовк – небезпечний для людини?

7. Чи можуть перелітні птахи усе ж не полетіти у вирій?

8. Чому і коли коня називають мудрим, віслюка – ледачим, kota – лінивим, рибу – німою, небо – високим, погану людину – низькою, вечір – пізнім або раннім, день – довгим чи коротким, стіл – обіднім або кухонним, серце – добрим або злим, язик – гострим або солодким?

9. Чи варто називати новонароджене дитя ім'ям, яке є іменем не твого, а якогось іншого народу? Для чого українські та молдовські імена можуть набувати пестливої форми?

10. Чому кожен народ має своїх героїв і хоче, щоб про них знали інші народи?

11. Чому в пісні співають: «Не рубай тополю! Може, та тополя – твоя доля. Краще їй водиці принеси...»?

12. Коли цвітуть у житі маки і волошки – це добре чи є загрозою врожаєві?

13. Що б ти зробив, якби, прокинувшись одного ранку, побачив усе довкола – вдома і за вікном – у сірому кольорі?

14. Що краще: коли кажеш «не хочу», чи коли щиро зізнаєшся – «не можу»? Чому?

15. Яка книжка тобі більше подобається – паперова чи електронна? Чому?

VII. ЦІКАВА ГРАМАТИКА

1. Чому не можна казати: *більша половина*; коли є всього 11, не кажемо *«близько двадцяти»*; *двохтисячний чотирнадцятий рік*; *дев'яностому третьому*; коли 101, то не *процентів, а процент*?

2. Скільки відмінків мають іменники в українській, молдовській, французькій (або німецькій чи англійській) мовах? Чи у мовах з меншою кількістю відмінків важче поєднувати іменник з іншими словами?

3. Чому займенники є особові і неозначено-особові? Для чого нам їх знати?

4. Коли варто використовувати форми *старший, здоровий, грубий*, а коли *старіший, здоровіший, грубіший*? Побудуйте речення.

5. До яких слів не варто (бо що зміниться?) або й не можна (чому?) додавати суфікс *-еньк-*?

6. Для чого числівникам потрібні паралельні форми: *п'яти – п'ятьох, шістьма – шістьома, вісімдесяти – вісімдесятьох* і под.?

7. Котрі слова у ряду *два, сотня, сто, три, двісті, двійка, тисяча, одні, одинадцять, десятка* не є числівниками? А до якої частини мови вони належать?

8. Яка відмінність у значенні слова *відносний* у таких словосполученнях: *відносний прикметник, відносний спокій, відносна перевага, відносне поліпшення зору*?

9. Поедняйте з якомога більшою кількістю префіксів слова *говорити, писати, йти, купити, дати*. Про що свідчить така кількість похідних?

10. Розташуй слова в потрібній формі і потрібній послідовності так, щоб утворилися речення – 1) привітання, 2) вдячності, 3) зауваження:

1) нагода, з, найщиріший, вітання, ваш, ювілей, прийняти;

2) усі, безмежно, ми, вдячні, ви;

3) можна, з, жорстоко, поводитись, так, природа, не.

11. Чи однаково наголошують слова *кілометр, сантиметр, дециметр, амперметр, вольтметр, барометр, спідометр, тонометр, гальванометр*? Вимов ці слова.

12. Чому мовлення людини, яка утворює речення лише з підмета, присудка і ще одного якогось другорядного члена речення, а не творить речень складних, ускладнених однорідними членами речення, вставними словами тощо, називають «телеграфним», або «морзянкою»?

ЗМІСТ

Вступ

КРАСА І БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	7
--	---

Розділ I

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ДО 6 КЛАСУ.....	14
--------------------------------------	----

§ 1. Словосполучення. Головне і залежне слово у словосполученні.....	14
Тестові завдання.....	16
§ 2. Речення, його граматична основа.....	16
§ 3. Види речень за метою висловлювання	18
§ 4. Члени речення. Головні члени речення.....	20
Тестові завдання.....	22
§ 5. Другорядні члени речення.....	23
Тестові завдання.....	27
§ 6. Речення з однорідними членами	27
Тестові завдання.....	32
§ 7. Речення зі звертаннями	32
§ 8. Поняття про складне речення.....	35
§ 9. Кома між частинами складного речення	37
§ 10. Пряма мова. Діалог. Розділові знаки в прямій мові і діалозі.....	38
§ 11. Склад слова	42
§ 12. Вживання знака м'якшення (м'якого знака) та апострофа	42
§ 13. Будова слова, орфограми в коренях слів, орфограми в префіксах	44
§ 14. Багатозначність слів. Пряме і переносне значення слова.....	47
§ 15. Синоніми й антоніми	49
§ 16. Фразеологізми	50

Розділ II

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ	53
------------------------------	----

§ 17. Загальне поняття про частини мови.....	53
ІМЕННИК	56
§ 18. Іменник як частина мови: значення, граматичні ознаки, синтаксична роль	56
§ 19. Власні й загальні іменники	58
§ 20. Рід іменників	61
§ 21. Число іменників	63
§ 22. Зміна іменників за відмінками.....	65
Тестові завдання.....	68
§ 23. Особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині	69
§ 24. Типи відмін іменників	70
§ 25. Відмінювання іменників I відміни.....	74
§ 26. Відмінювання іменників II відміни.....	76
§ 27. Відмінювання і правопис іменників III відміни.....	81
§ 28. Відмінювання іменників IV відміни.....	84
Тестові завдання.....	87
§ 29. Основні способи творення іменників. Найчастіше вживані суфікси. Їх правопис.....	88
§ 30. Написання і відмінювання імен по батькові	92

§ 31. Іменникові префікси	94
§ 32. Написання <i>не</i> з іменниками.....	95
§ 33. Написання молдовських власних назв українською мовою.....	96
§ 34. Розбір іменника як частини мови.....	99
§ 35. Переклад тексту	99
Завдання для підсумкового тематичного контролю знань.....	101
Тестові завдання.....	102
ПРИКМЕТНИК	103
§ 36. Прикметник як частина мови: значення і граматичні ознаки	103
§ 37. Якісні, відносні та присвійні прикметники	106
§ 38. Використання в мовленні прикметників-синонімів. Правопис голосних у закінченнях прикметників	109
§ 39. Ступені порівняння прикметників. Способи творення ступенів порівняння	110
§ 40. Прикметники твердої та м'якої груп, їх відмінювання	115
Тестові завдання.....	118
§ 41. Способи творення прикметників.....	119
§ 42. Творення відносних прикметників.....	120
§ 43. Особливості творення якісних прикметників	122
§ 44. Творення відіменникових якісних прикметників	123
§ 45. Творення віддієслівних якісних прикметників.....	124
§ 46. Творення якісних прикметників від прикметникових основ	125
§ 47. Префіксальне творення якісних прикметників	129
§ 48. Префіксально-суфіксальні утворення прикметників	132
§ 49. Порівняння українських прикметників з прикметниками в молдовській мові	132
§ 50. Правопис <i>ь, е, у</i> в прикметникових суфіксах	134
§ 51. Правопис <i>не</i> з прикметниками	136
§ 52. Правопис <i>ни</i> і <i>н</i> у прикметниках.....	138
§ 53. Написання складних прикметників разом і через дефіс	139
§ 54. Розбір прикметника як частини мови	142
§ 55. Написання і відмінювання українських прізвищ	143
Завдання для підсумкового тематичного контролю знань	144
Тестові завдання.....	144
ЧИСЛІВНИК	145
§ 56. Числівник як частина мови, загальне значення, морфологічні ознаки і синтаксична роль	145
§ 57. Розряди числівників за значенням. Кількісні (цілі числа, дробові, збірні) і порядкові числівники	148
§ 58. Прості, складні і складені числівники	150
§ 59. Відмінювання кількісних числівників	151
§ 60. Зразки відмінювання інших числівників	153
§ 61. Відмінювання порядкових числівників	156
§ 62. Вживання відмінкових форм іменників при числівниках.....	158
§ 63. Вживання кількісно-збірних, кількісно-дробових і неозначено-кількісних числівників. Написання складних і складених числівників	160
§ 64. Знак м'якшення у кількісних числівниках	164
§ 65. Усний і письмовий твір-опис. Вживання числівників для позначення дат.....	165
§ 66. Розбір числівника як частини мови	167
Тестові завдання.....	168
Творчі завдання.....	169

ЗАЙМЕННИК	170
§ 67. Займенник як частина мови. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	170
§ 68. Розряди займенників	171
§ 69. Особові та зворотний займенники, їх відмінювання і правопис	173
§ 70. Питальні й відносні займенники та їх відмінювання	176
§ 71. Вживання відносних займенників для приєднання підрядних речень до головних	177
§ 72. Неозначені і заперечні займенники. Їх творення, відмінювання і правопис	178
§ 73. Присвійні, вказівні, означальні займенники, їх відмінювання	180
§ 74. Доречне вживання займенників у власному мовленні. Займенник <i>ви</i> у ввічливо-пошанному вживанні	184
§ 75. Написання оголошення	187
§ 76. Розбір займенника як частини мови	188
Завдання для підсумкового тематичного контролю знань	189
Тестові завдання	189
Творчі завдання	190
ДІЄСЛОВО	191
§ 77. Дієслово як частина мови: загальне значення, морфологічні ознаки і синтаксична роль	191
§ 78. Правопис <i>не</i> з дієсловами	194
§ 79. Неозначена форма дієслова (інфінітив). Суфікси неозначеної форми <i>-ти(-ть)</i>	195
§ 80. Способи дієслів	196
§ 81. Змінювання дієслів за часами. Минулий час	201
§ 82. Теперішній і майбутній часи	204
§ 83. Дієслова I та II дієвідмін. Букви <i>е, и</i> в особових закінченнях	208
§ 84. Безособові дієслова	212
§ 85. Схема розбору дієслова як частини мови	214
Завдання і тести для підсумкового тематичного контролю знань	216
Творчі завдання	216
Тестові завдання	217

Розділ III

ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО	218
---	-----

ДОДАТКИ	224
ТЕКСТИ	224
I. Тексти для диктантів чи самопереписувань	224
II. Тексти для розвитку мовлення з теми «Пори року»	229
III. Мій друг комп'ютер	232
IV. Завдання з розвитку мовлення на тему «Я і світ довкола»	233
V. Завдання для формування навичок творення власного тексту	233
VI. Поміркуй	234
VII. Цікава граматики	235

Навчальне видання

Корній ЛУК'ЯНЮК

Надія БАБИЧ

Марія СКАБ

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням молдовською мовою

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Видано за рахунок державних коштів. Продаж заборонено

Редактор Л.Л. Кирієнко
Художній редактор І.Б. Шутурма
Коректор О.А. Тростянчин

Формат 70×100 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 19,44.
Обл.-вид. арк. 18,5. Тираж 454 пр.
Зам. № 84-14.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002

УДК 811.161.2(075.3):=135.2

ББК 81.411.1я72+(81.474.2)

Л 84

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 07.02.2014 р. № 123)*

Наукову експертизу проводив
Інститут української мови НАН України

Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України

Експерти, які здійснювали експертизу:

- А. Ю. Пономаренко* – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАН України;
- О. М. Петрук* – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

- Ж. О. Кошкіна* – науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України;
- Н. А. Михайловська* – завідувач сектора науково-методичного забезпечення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською та іншими мовами національних меншин і освітніх зв'язків з діаспорою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України

Лук'янюк К.

Л 84 Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. Лук'янюк, Н. Бабич, М. Скаб. – Львів : Світ, 2014. – 240 с.

ISBN 978-966-603-865-7

УДК 811.161.2(075.3):=135.2

ББК 81.411.1я72+(81.474.2)

ISBN 978-966-603-865-7

© Лук'янюк К.М., Бабич Н.Д., Скаб М.В., 2014

© Шутурма М.С., художнє оформлення, 2014

© Видавництво «Світ», 2014

Навчальне видання

Корній ЛУК'ЯНЮК

Надія БАБИЧ

Марія СКАБ

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням молдовською мовою

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор Л.Л. Кирієнко
Художній редактор І.Б. Шутурма
Коректор О.А. Тростянчин

Формат 70×100 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 19,44.
Обл.-вид. арк. 18,5. Додатковий тираж 22 пр.
Зам. № 84-14/2.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002

КОРНІЙ ЛУК'ЯНЮК, НАДІЯ БАБИЧ, МАРІЯ СКАБ

Українська мова

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням молдовською мовою

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Львів
Видавництво «Світ»
2014

Дорогий друже!

Після літнього перепочинку ти продовжуєш дорогу до Країни знань. Будуть короткі зупинки на канікули, але переривати роботу з оволодіння українською державною мовою не бажано, адже ти – громадянин України і мрієш отримати вищу освіту та належну роботу в будь-якому куточку своєї країни.

Твої помічники – учитель і підручник. Не відкладай підручник надовго – з його допомогою ти не лише засвоїш правила і виконаєш домашні чи класні завдання, а й позмагаєшся з однокласниками, покажеш свою кмітливість і дотепність, виявиш можливості свого комп'ютера для роботи й зі словом, а не лише для віртуальних боїв чи автоперегонів, вивчиш нові українські слова і зможеш пояснити друзям поза школою їх значення.

Тож щасливої і невтомної тобі дороги! Ти легко долатимеш труднощі, бо з тобою будуть твій учитель і твої прекрасні батьки!

**З повагою
Автори**

МОЯ МОВА

Все в тобі з'єдналося, злилося –
як і помістилося в одній! –
Шепіт зачарований колосся,
поклик із катами на двобій.

Ти даєш поету дужі крила,
що підносять правду в вишину,
вченому ти лагідно відкрила
мудрості людської глибину.

І тобі рости й не в'януть зроду,
квітувать в поемах і віршах,
бо в тобі – великого народу
ніжна і замріяна душа.

Василь Симоненко

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ І СКОРОЧЕННЯ

– завдання підвищеної складності

– завдання з розвитку мовлення

– творче завдання

– завдання виконувати методом АБВ...

– завдання виконувати методом «Мікрофон»

– вправа-гра

– робота з комп'ютером

Газ. – газета

Журн. – журнал

Н. тв. – народна творчість

КРАСА І БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Вправа 1. Прочитайте текст уголос.

З УСТ НАРОДУ

Кілька років тому в Чигирині від сивої, спрацьованої за довге життя бабусі я почув зворушливу легенду. Бабуся сиділа на ослоні в своїй тісенькій хатині, а довкола неї, по стінах, барвисто цвіли рушники, вишиті її сухими, жилавими руками. Її тихий голос дзвенів чисто, ніби Холодноярський струмок.

– Жила в нашому містечку дівчина-красуня. Струнка, чорноброва, з тугою косою за плечима, знала безліч старовинних пісень і співала їх так, що навіть людина, яка й мови української не знала, танула серцем, ронила щиру сльозу, бо вчувала у тих мелодіях, звичайнісіньких буденних словах красу душі народної.

Звали ту дівчину Оленою, і мала вона от-от повінчатися зі своїм нареченим. Палко й вірно вони кохали одне одного. Та заступили світ чорні хмари війни... Топтали й ганьбили землю нашу злі воріженьки. Провела Олена свого любого на фронт, провела та й стала чекати... І тільки після того, як було визволено наш край Чигиринський, тільки тоді приніс листоноша жаданий трикутничок. І не від Тихона, ні... Друзі його писали, що лежить її суджений у далекому лазареті, смертельно поранений і марить її ім'ям... Називає адресу, кличе Олену, просить привезти води з джерела, що на Замковій горі, благає долю, аби Оленчин голос почути, народною піснею з уст її душу втолити...

Хутко зібралася дівчина і подалася до щастя свого аж за Урал. Відшукала, до спопелілих вуст припала, джерельною водою напувала і тихо співала улюблену Тихонову пісню, яку він найбільше поривався слухати у весняні вечори під вербами біля Тасмина:

Ой у лузі, та ще й при березі
Червона калина...

І побачила Олена, як з тим її співом, її тихим сердечним голосом все ширше розплющувалися карі очі коханого, а на його блідому, вкрай змарнілому обличчі тепло світилася усмішка... Дні й ночі просиджувала біля нього.

А коли збирала додому німецького каліку без рук і правої ноги, лікар-хірург відкликав Олену і сказав наодинці: «Не ми, а ваша любов, ваші пісні народні врятували солдата від смерті».

– Чудова легенда, – сказав я бабусі і зауважив: – Тепер та дівчина, мабуть, як і ви, – старенька й сива...

– Ні, усміхнулася бабуся, – вона ніскілечки не постаріла, залишилася, як і тоді, молодою. Любов і пісня вберегли її від старості.

Сергій Носань

Дайте відповіді на запитання:

1. У який час відбувалися описані події?
2. Про кого оповідає легенда?
3. Чим оздоровила Олена коханого?
4. Чому пісня виявила таку магічну силу?
5. Що сказав на прощання лікар-хірург?
6. Від чого вберегли саму Олену любов і пісня?

Вправа 2. Прочитайте вголос вірш Юрія Рибчинського і за текстом запишіть про почуте так: 1) як називає автор мову; 2) з чим він ототожнює її (тобто чим вважає мову); 3) чим є мова для самого автора.

НАША МОВА

Мова, наша мова –
мова кольорова,
в ній гроза травнева
й тиша вечорова.

Мова, наша мова –
літ минулих повість,
вічно юна мудрість,
сива наша совість.

Мова, наша мова
мрійнику – жар-птиця,
грішнику – спокута,
спраглому – криниця.

А для мене, мово,
ти мов синє море,
у якому тонуть
і печаль, і горе.

Мова, наша мова –
пісня стоголоса,
нею мріють весни,
нею плаче осінь,
нею марять зими,
нею кличе літо.
В ній криваві рими
й сльози «Заповіту».

Я без тебе, мово, –
без зерна полова,
соняшник без сонця,
без птахів діброва.
Як вогонь у серці,
я несу в майбутнє
невгасиму мову,
слово незабутнє.

Вправа 3. Прочитайте висловлювання відомих письменників про українську мову і скажіть, у чому вони бачать її красу і силу.

Олесь Гончар казав про українську мову: «Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики й квіткових пахощів – скількома епітетами супроводяться визнання української мови. І, зрозуміло, усі ці епітети слухні».

Валерій Шевчук писав: «Українська мова мене не тільки вабить як письменника, вона дивує і захоплює. Насамперед вражає її синонімічне багатство, розмаїття діалектних форм, її ясна, повноголосна тонічність – її, одне слово, безмежність. Українська мова для мене – це море, в якого немає дна й берегів і яке настільки багатоманітне й невичерпне, що ніколи не встановити межі при пізнанні її феномена. [...] Вона жива, мінлива, плинна... Словниковий запас її незмірний. На її основі гарно творяться неологізми, бо вона не хоче носити на собі мундира канонічності*».

Вправа 4. Прочитайте вірш і поясніть, у чому вбачає поет Платон Воронько силу слова. Додайте до його думок свої.

У слова свої закони вічно мінливого руху,
у слова свої ознаки світла, тепла, ваги.
Слово – клітина мислі, артерія сили духу.
Тільки воно єднає різні людські береги.

* Канонічність – тут: незмінність.

Слово плоти в'язало, перші здіймало вітрила.
І термоядерна бомба – слова разуючого плід.
Тільки у слова – ма ма,
в лю́бому слові – ми ла
чує своє безсмертя наш балакучий світ.

Вправа 5. Прочитайте і запам'ятайте, у чому полягає значення для людини вивчення рідної мови і мови української. Будьте гідні цієї людської місії!

РІДНА МОВА

Найбільше і найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота жива схованка людського духу, його багата скарбниця, в яку народ складає і своє давнє життя, і свої сподіванки, розум, досвід, почування.

Навчаючись з малих літ розмовляти, ми разом з тими словами, що доводиться їх запам'ятати, набуваємо розуміння того, що ті слова визначають, – чи назву якоїсь речі, чи думку про що-небудь. Тобто ми разом зі словами набираємося і розуму, набуваємо чужих думок, навчаємося самі думати і ті думки викладати словами. Наші діти, своєю чергою, додають до здобутого від нас скарбу мови свою вимову того, що їм за свого життя довелося навчитися, передумати, пережити... У такий спосіб і складається людська мова, що з кожним новим поколінням дедалі більше шириться-зростає (*За Панасом Мирним*).

Вправа 6. Знайдіть в інтернеті або в друкованих джерелах невеликі уривки (10–12 речень) з наукової праці, художнього чи газетного тексту, з якогось документа чи інструкції і визначте, які з них є прикладом тих стилів мови, які ви вже вивчали. Як ви це встановили?

Вправа 7. Поцікавтеся в інтернеті: 1) скільки тисяч слів має один з найновіших тлумачних словників української мови; 2) скільки мов є на світі. Підготуйте повідомлення для виступу перед класом.

Вправа 8. Прочитайте текст, перекажіть його.

Українська мова належить до давньописемних: її писемність налічує понад тисячу років. За милозвучністю та мелодійністю українську мову традиційно зіставляють з італійською, а 1934 р. у Парижі на всесвітньому конкурсі краси мов вона посіла третє місце після французької та перської – за фонетичну розкіш, лексичне та фразеологічне багатство, синтаксичну гнучкість, значні словотвірні можливості. Наша мова викладається в Гранадському університеті в Іспанії, у Сорбонні та Гарвардському університетах, у 22 університетах Канади та численних навчальних закладах інших країн світу (*М. Пентилюк, О. Іващенко*).

Розвиток будь-якої мови характеризується наявністю та використанням у ній художніх засобів.

Вправа 9. Запишіть прислів'я, вставивши з довідки замість крапок антоніми до виділених слів. Поясніть роль антонімів у прислів'ях.

1. На *чорній* землі ... хліб родить. 2. Де *багато* слів, там ... діла. 3. З *великої* хмари ... дощ. 4. *Праця* чоловіка годує, а ... марнує. 5. Учись *змолоду* – пригодиться на ... 6. По одязі *стрічають*, по уму ... 7. *Зима* без снігу – ... без хліба. 8. Хто хоче *більше* знати, мусить ... спати.

Довідка: лінь, літо, білий, малий, менше, мало, старість, проводжають.

Урізноманітнює нашу мову, допомагає оригінально оформити думку, уникнути повторень, робить її виразною, гнучкою, яскравою вживання синонімів.

Вправа 10. Прочитайте вголос вірш О. Підсухи «Мова». Випишіть синоніми та поясніть відтінки їх значень.

Ой яка чудова українська мова!
Де береться все це, звідкіля і як?

Є в ній ліс – лісок – лісочок, пуца, гай, діброва,
бір, перелісок, чорноліс. Є іще й байрак.

І така ж розкішна і гнучка, як мрія.
Можна «звідкіля» і «звідки», можна і «звідкіль».
Є у ній хурделиця, віхола, завія,
завірюха, хуртовина, хуга, заметіль.

Та не в тому справа, що така багата.
Помагало слово нам у боротьбі.
Їликало на битву проти супостата.
Та звучало сміхом на полях плаката,
і за все це, мово, дякуєм тобі.

Вправа 11. Виразно прочитайте уривок з вірша В. Сосюри. З чим порівнюється українська мова? Чим вона є для України?

О мово моя!
О місячне сяйво і спів солов'я,
півонії, мальви, жоржини!
Моря бриліантів, це – мова моя,
це – мова моєї України.

Яка у ній сила і кличе, й сія,
яка в ній мелодія лине
в натхнення хвилини! О мово моя,
душа голосна України!

Вправа 12. Прочитайте текст. З чим поет порівнює мову? Чому таке порівняння можливе? Що вміщують у собі пісня і мова?

В уяві моїй мова завжди живе поряд з піснею, сестрою її рідною.

Ще відтоді, як незабутня мати, схиляючись над колискою, виспівувала найніжніших пісень і добирала найголубливіших* слів, і аж по сей день, – навічно злитими, здруженими уявляються мені, як дві вільнокрилі птиці, – мова і пісня. Бо ж наша мова – як чарівна пісня, що вміщує в собі і палку любов до Вітчизни, і ярий** гнів до ворогів, і волелюбні думи народнії, і ніжні пахоці рідної землі. А пісня – це найдобріша***, найвиразніша мова (П. Тичина).

* Найголубливіші слова – слова ніжні, лагідні.

** Ярий гнів – сильний, непереморний гнів.

*** Найдобріша мова – гарна, глибока, переконлива мова.

Вправа 13. Прочитайте і зверніть увагу на те, як звучать українською мовою у перекладі поета В. Колодія початкові строфи поеми Міхая Емінеску «Лучафер». Висловте свою думку.

Десь там, куди зоря зайшла,
у знатнім царським роді,
як в казці, дівчина росла
нечуваної вроди.

Єдина у батьків своїх,
у світі цім – єдина.
Була, мов Діва між святих,
і між зірок – царівна ...

Багатство і краса української мови, її милозвучність, гумор, виняткова образність і поетичність визнані в усьому світі. Про це говорив свого часу видатний художник І. Репін: «Велична мова. Я з великою насолодою слухаю це хороше звучання цієї чарівної мови. Ах, чудо, чудо ця мова».

Г. Назаренко. Україна

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ДО 6 КЛАСУ

Слово є носієм лексичного і граматичного значення, але повністю його природа розкривається лише у сполученні з іншими словами, тобто у словосполученні і реченні.

§ 1. СЛОВСПОЛУЧЕННЯ. ГОЛОВНЕ І ЗАЛЕЖНЕ СЛОВО У СЛОВСПОЛУЧЕННІ

Словосполучення (*îmbinarea de cuvinte*) – це смислове і граматичне поєднання двох або більше повнозначних слів, з яких одне є головним (від нього ставлять запитання), а інше (до нього ставлять запитання) чи інші залежать від нього:

головне слово   залежне слово

Наприклад:

ранок який? – *осінній ранок*; засіяти що? – *засіяти поле*;
 недалеко від чого? – *недалеко від школи*, допомогти кому? –
допомогти братові.

Словосполучення бувають **непоширені** і **поширені**. *Непоширені* – це словосполучення, що складаються з двох слів, наприклад: *теплий вечір, читати вірші, символ України*. *Поширені* словосполучення складаються з трьох і більше слів, наприклад: *швидко читати книгу, синя ручка з пером, громадянська лірика Міхая Емінеску, купити подарунок матері, людина похилого віку*.

Вправа 14. Перепишіть словосполучення та визначте головне і залежне слово, запишіть питання від головного до залежного слова.

Зразок: купити хліба: чого? .

Виконати роботу, високе дерево, доглядати за братиком, доступний для учнів, крайній термін, мені весело, працею стомлений, схвальний відгук, холодно дітям, холодно зустріти, письмове й усне завдання, знайома з дитинства пісня, жити у великому місті.

Не є словосполученнями:

а) підмет і присудок, бо вони утворюють речення (*світить місяць*);

б) поєднання іменників або займенників із прийменниками (*на столі, з ним*);

в) незалежні одне від одного слова, пов'язані сполучниками (*книжка і зошит*).

Головним словом у словосполученні може бути іменник, прикметник, числівник, дієслово, прислівник, наприклад: *голос диктора* – чий голос? *гучна заява* – яка заява? *доступний усім* – доступний кому? *другий у списку* – другий у чому? *користуюся підручником* – користуюся чим?

Вправа 15. З поданими словами утворіть словосполучення. Поставте запитання від головного до залежного слова.

Брат, вода, день, дім; завітати, звіт, сумно, уважний; зручно, незабаром, поїхати, стоячи.

Вправа 16. Напишіть по одному словосполученню з іменником, прикметником, дієсловом і прислівником у функції головного слова. Стрілкою вкажіть на залежне слово.

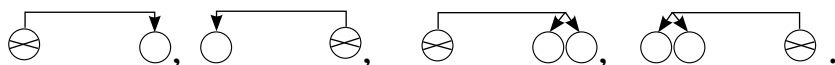

Вправа 17. «Наздожени Ауріку!»

Дівчинка за 1 хвилину написала 7 словосполучень. Чи випередить її?

Вправа 18. Складіть і запишіть словосполучення, що відповідали б таким схемам:

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Поєднайте слова у словосполучення і запишіть їх.

мріяти	головою
добре	мрія
давняпро	щастя
сосна	карпатська
думати	вчитися
2. Поєднайте слова у словосполучення і запишіть їх.

материна	зошит
новенький	назавжди
скласти	польовою дорогою
запам'ятати	хустка
їхати	іспит
3. У якому рядку сполучення слів не є словосполученням?
  - А довгий день
  - Б гарно співає
  - В дружно живуть
  - Г ваші друзі
  - Д день і ніч
4. У якому рядку словосполучення поширене?
  - А смачна вода
  - Б водний транспорт
  - В наше сільське господарство
  - Г сьомий поверх
  - Д щаслива доля

§ 2. РЕЧЕННЯ, ЙОГО ГРАМАТИЧНА ОСНОВА

Речення (propozycja) – це основна синтаксична одиниця, що відрізняється від словосполучення певним набором ознак.

По-перше, речення виражає закінчену думку.

По-друге, речення – це синтаксична одиниця, що передбачає, як правило, наявність підмета і присудка.

По-третє, реченню властиве значення часу.

По-четверте, речення – це інтонаційно оформлене єдине ціле.

Вправа 19. Перепишіть речення, підкресліть головні члени речення, випишіть словосполучення, погруппувавши їх за головним словом.

Легкова машина несподівано повернула на польову дорогу і зупинилася коло ставу (І. Гришин-Грищук).

Речення – це основна комунікативна одиниця, яка виражає граматично й інтонаційно оформлену завершену думку. Наприклад:

– *А там, у школі, є учитель, учити буде?*

– *Буде, моя дитино, аби учився.*

Хлопчик задумався; реченята його упали на коліна.

– *Я буду учитись, мамо...* (Панас Мирний).

За наявністю підмета і присудка, тобто за складом граматичної основи, речення поділяються на два види: двоскладні та односкладні.

Двоскладними (proposizioni bimembre) називають такі речення, в яких є і підмет, і присудок. Наприклад: Настали жнива. Хліб не дуже вродив (І. Нечуй-Левицький).

Кожне з цих речень може бути зображене схемою:

Настали жнива. $\ominus \quad \ominus$.

Хліб не дуже вродив. $\ominus \quad \ominus$.

Односкладними (proposizioni monomembre) називаються речення, в яких є лише один головний член, подібний до підмета чи до присудка, наприклад: *Село. За селом ліс. Диво! Вечоріє...*

Перші три речення за їх граматичною основою можуть бути зображені схемою $\ominus$, а останнє – $\ominus$.

Вправа 20. Перепишіть речення і визначте, які з них двоскладні, а які односкладні. Намалюйте схему граматичної основи кожного речення.

1. Двір. Господарські будівлі. Людей нема (*Журн.*). 2. Казарми стояли над самим ставом (*І. Нечуй-Левицький*). 3. Тут не можна ловити рибу. Високий берег. 4. Тихо, і ясно, і пусто в саду... (*Олександр Олесь*). 5. Окопи передових позицій. Тиша. (*О. Довженко*). 6. Шила в мішку не сховаєш (*Н. тв.*). 7. Надворі поночіло. Все небо було засноване хмарами (*І. Нечуй-Левицький*). 8. З пелюшок дитину привчають любити й шанувати хліб (*В. Скуратівський*).

Вправа 21. Складіть і запишіть речення зі словами **весело, кортить, пройдеш... не вернешся, треба, щастить** у функції головного члена. Підкресліть головні члени речення.

§ 3. ВИДИ РЕЧЕНЬ ЗА МЕТОЮ ВИСЛОВЛЮВАННЯ

За метою висловлювання речення поділяються на **розповідні** (proposiții enunțiative), **питальні** (proposiții interrogative) і **спонукальні** (proposiții imperative).

Речення, що містять у собі різні повідомлення, якими обмінюються співрозмовники, називаються **розповідними**, наприклад: *Надвечір хмари опустилися нижче, а тополі над селом стали вищими* (Гр. Тютюнник).

Вправа 22. Перепишіть текст, у кінці кожного речення поставте потрібні інтонаційні знаки.

Марія боїться чогось іншого в цю хвилину Боїться, що її спокійна, врівноважена натура не зможе цього стерпіти На ліжку, поверх забутих нот, зіщулившись, з притиснутими до очей долонями лежить Ірка Ще не може вона підійти до дитини, взяти в обійми те писклятко і спитати, де болить Ще боїться (*За Іриною Вільде*).

Речення, що містять у собі запитання, на які мовець сподівається отримати відповідь, називаються **питальними**. Наприклад: *Де ж ви, мої голуб'ята, мої соколи ясні?* (Марко Вовчок). *Ти плачеш, скрипалю?* (М. Бучко).

Вправа 23. Складіть по одному питальному реченню з питальними словами *який? чий? де? коли? хіба? чи?* і запишіть їх.

Речення, що містять у собі прохання, побажання, пораду, заклик, вимогу чи наказ співрозмовникові виконати якусь дію, називаються **спонукальними**. Наприклад: *Не кричи й не тужи* (І. Нечуй-Левицький): . *Обніміться ж, брати мої, Молю вас, благаю!* (Т. Шевченко): ! .

Вправа 24. З дієсловами *бігти, доглянути, купити, повернутися, показати, увімкнути* утворіть по одному спонукальному реченню. Дієслова підкресліть.

Вправа 25. Перепишіть текст, знайдіть у ньому розповідні, питальні і спонукальні речення. Усно поясніть, чому речення належить саме до цього типу.

- Ти, Михайлику, де хочеш спати: на возі чи під стіжком?
- Де скажете.

- Я ж тобі, як женцеві, даю вибір.
- Краще кладіть на стіжок.
- Щоб звисока падати, а низько охати? Хто ж тоді завтра буде нам жито жати?
- Тоді кладіть під стіжок.
- Тобі сіна насмикати?
- Я сам (*М. Стельмах*).

Розповідні, питальні та спонукальні речення крім своєї основної функції і типової для кожного з них інтонації можуть мати особливе емоційне забарвлення й вимовлятися з піднесеною інтонацією. Такі речення називаються **окличними** (progoziții exclamative). Наприклад: *Михайлику, сюди лизь!* (М. Стельмах): **[!]** . *Що ви робите?!* (М. Стельмах): **[?!]** . *Як давно вже йому так блищали очі!..* (Ірина Вільде): **[!..]** .

Е. Кондратович. Жнива

Вправа 26. Прочитайте і проаналізуйте кожне речення та з'ясуйте, яке ще крім окличного значення воно має.

1. Одійдіте, недруги лукаві! Друзі, зачекайте на путі! (В. Симоненко). 2. А це що?! Що?! (М. Стельмах). 3. Степ у літі – наче море, розіслався навкруги, хто його обійде зором, хто углядить береги?! (Олександр Олесь). 4. Ти дивись, які гості до нас сьогодні завітали! (О. Копиленко). 5. Мати Божа, я Тобі своїх дітей вручаю!.. (Марко Вовчок). 6. Яке повітря, які гарні умови для відпочинку! (Газ.).

§ 4. ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ. ГОЛОВНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Граматичною основою двоскладних речень є підмет і присудок. Наприклад: Настала осінь (І. Нечуй-Левицький). А де ж був Максим? (І. Франко).

Підмет (subiectul) – це головний член речення, що означає предмет, про який говориться в реченні, і відповідає на запитання *хто? що?* (виконує дію). Наприклад: Половіють жита вдалині (Т. Севернюк). Над степами сяє сонце (Олександр Олесь).

Вправа 27. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості містить вона про значення та будову підмета і ті частини мови, якими він виражається.

Підмет та його вираження

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Одно-слівний	Іменник	<u>Микола</u> грав на скрипці (І. Нечуй-Левицький). А де ж дівся <u>соловейко</u> ? (Т. Шевченко).
	Займенник	<u>Ви</u> ще дитина, панночко (Ірина Вільде). <u>Усе</u> повторилось і сьогодні (Журн.).
	Частини мови, які перейшли в іменник	<u>Молоді</u> стоять і очей не зведуть (Марко Вовчок). <u>Двоє</u> третього не ждуть (Н. тв.). Іде <u>хтось</u> темним садом (М. Вінграновський).
	Неозначена форма дієслова	<u>Слухати</u> таку музику – велике задоволення (Газ.).
Багато-слівний	Складена власна назва	<u>Біла Церква</u> будується, молодіє (Газ.). <u>Дмитро Колодяжний</u> покликав інших учнів (О. Донченко).
	Числівник + іменник	Тих <u>кілька днів</u> здавалися нам вічністю (І. Нечуй-Левицький).

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
	Іменник + з + іменник	<u>Тато з сином</u> доглядають пасіку (<i>Газ.</i>).
	Весь (вся, все) + іменник	<u>Все село</u> гуляло на весіллях (<i>І. Нечуй-Левицький</i>).

Присудок (predicatul) – це головний член речення, який означає дію чи стан підмета або що говорить про нього і відповідає на запитання *що робить підмет? що з ним робиться? який він є? хто він такий? чи що він таке?* Наприклад: *Що робить сонце? Сонце спить* (М. Вінграновський). *Чорна хмара сонце вкрила* (Д. Загул). *По весіллі Гнат став спокійніший* (М. Коцюбинський).

Вправа 28. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості містить вона про значення, будову присудка і частини мови, якими він виражається.

Присудок та його вираження

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Простий	Дієслівний	Діти <u>ростуть</u> у сні (<i>О. Підсуха</i>). Веселий го́мін <u>умовк</u> (<i>І. Франко</i>). Я на гору круту крем'яную <u>буду</u> камінь важкий <u>підіймать</u> ... (<i>Леся Українка</i>). Ти, Михайлику, <u>не журись</u> (<i>М. Стельмах</i>). А я <u>б сказала</u> – щирість... (<i>Леся Українка</i>).
	Складений	Дієслівний Допоміжне дієслово та неозначена форма дієслова Стійке словосполучення Дієслово-зв'язка + іменник прикметник числівник займенник словосполучення
		Далі й люди <u>почали розходитись</u> (<i>Марко Вовчок</i>). <u>Не хочу</u> я <u>їхати</u> автобусом (<i>Розм.</i>). Хмара <u>почала</u> швидко <u>наближатися</u> до річки (<i>І. Франко</i>). Тільки що діти <u>літ стали доходити</u> * (<i>Марко Вовчок</i>). Брат – інженер, а я буду <u>лікарем</u> (<i>Газ.</i>). Вона <u>буде вчителькою</u> (<i>М. Коцюбинський</i>). Повітря <u>було прозоре</u> (<i>Панас Мирний</i>). А наш спортсмен <u>був другий</u> (<i>Газ.</i>). Кожен <u>був таким</u> у дитинстві (<i>Газ.</i>). Чому ж футбол <u>став</u> тобі <u>не до вподоби</u> ? (<i>Газ.</i>).

* *Літ дохóдити* – дорослішати.

Вправа 29. Беручи за зразок речення з таблиць до двох попередніх вправ, самостійно складіть і запишіть п'ять-шість речень, підкресліть у них головні члени, усно поясніть, чим вони виражені.

Вправа 30. Перепишіть речення, поставте запитання до головних членів і відповідно підкресліть їх. Усно поясніть, які вони за будовою і чим виражаються.

1. Густо-прегусто виступали зорі на небі (*І. Нечуй-Левицький*). 2. І мати почала гладити його голівоньку (*Панас Мирний*). 3. Сміле слово – то наші гармати, Світлі вчинки – то наші мечі (*П. Грабовський*). 4. Ти чого хихоньки справляєш? (*М. Стельмах*). 5. Сіль стала дорога (*Ю. Яновський*). 6. Кого ж ти, сину, маєш на приміті? (*І. Нечуй-Левицький*). 7. І що ж я можу вам у тім порадити? (*І. Франко*). 8. Розстаємось надовго ми з тобою! (*Леся Українка*).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому реченні немає підмета?
  - Я люблю своє село.
  - Любиш вулицю свого дитинства?
  - Наші приїхали зі змагань!
  - Де двоє, третій не завжди заважає.
- У якому реченні (реченнях) немає присудка?
  - Я розуміюся на комп'ютерних програмах.
  - Давно вчуся столярувати.
  - Село. Синя-пресиня річка. Моє дитинство.
  - Чом би і мені не спробувати?
- У якому реченні підмет виражений займенником?
  - Світанок другого жовтня настав пізніше.
  - Перший мав розіграти м'яч.
  - Кожен хоче стати знаменитим.
  - Хлопець прийшов сюди вдруге.
- У якому реченні підмет виражений інфінітивом?
  - Він мріяв жити в рідному місті.
  - Жити – Вітчизні служити.
  - Він не міг жити з цією неправдою.
  - Так, я буду крізь сльози сміятись.

Вправа 31. Створіть по одному реченню (за 20 с.), назвіть підмет і присудок і поставте до них запитання. Вибуває той, хто не впорається за відведений час.

§ 5. ДРУГОРЯДНІ ЧЛЕНИ РЕЧЕННЯ

Крім підмета і присудка в реченні можуть бути і другорядні члени. До них належать додаток, означення та обставина. Наприклад: Публіка влаштувала овацію (Ю. Яновський). Тихий вечір повільно засинає (І. Нечуй-Левицький). Я сидів серед поля і гладив колосок пшениці (І. Франко)

Додатком (complementul) називається другорядний член речення, який означає предмет, на який спрямована дія, і відповідає на запитання знахідного та інших непрямих відмінків (*кого? що? чого? кому? чому? ким? чим? на кому? на чому?*). Наприклад:

*А я голосним заповітом (чим?)
не вдарю схвильовано світ, (що?)
лише сонцю, і небу, і квітам (чому?)
шлю свій останній привіт. (що?)*

(С. Будний)

Вправа 32. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості можна почерпнути з неї про значення додатка, його види та частини мови, якими він виражається. Випишіть словосполучення, в яких додатки виступають залежними словами, поставте питання від головного до залежного слова.

Додаток та його вираження

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Однослівний	Іменник	Холод почав проймаєти <u>Карпа</u> (І. Нечуй-Левицький). А парубки обступили <u>хату</u> (Марко Вовчок). Козаки, а <u>звичаю</u> не знаєте (Марко Вовчок).
	Займенник	Марічко, не звинувачуй <u>мене</u> (Ірина Вільде).
	Інші частини мови	<u>Старого</u> наче хто вщипнув (І. Нечуй-Левицький). А почалося усе з <u>малого</u> (Ю. Яновський). Усі хотіли побачити <u>наречену</u> (Газ.)
Однослівний і багатослівний	Складена власна назва	Гості з Канади вчора відвідали <u>Хотинську фортецю</u> (Газ.). Дивний сон снився <u>Захарові Беркуту</u> (І. Франко).
	Словосполучення	І ми <u>одна одну</u> усе ж зрозумієм... (Леся Українка). У залі учні побачили <u>дівчинку зі скрипкою</u> (Журн.). <u>Двох ворон і галок трьох</u> охопив переполох... (В. Довжин).

Означенням (atributul) називається другорядний член речення, який виражає ознаку предмета і відповідає на запитання *який? чий? котрий? скільки?* Наприклад: *Великими очима зазірала ніч крізь вікна, а її тьма, чимраз чорніша, добиралася поволі, непомітно до дівчини ... (О. Кобилянська).*

Вправа 33. Користуючись таблицею, з'ясуйте, якими частинами мови виражаються означення. Випишіть словосполучення, в яких означення виступають залежними словами, поставте запитання від головного слова.

Означення та його вираження

Може бути	Для вираження використовуються	Приклади
Одно-слівне	Прикметник Займенник Порядковий числівник Інші частини мови	У <u>голубому</u> небі летіла ескадрилья (Ю. Яновський). І була у них курочка <u>ряба</u> (Н. тв.). І колись в країні <u>тій</u> Був на троні цар Плаксий (В. Симоненко). Краплини <u>перші</u> вдарили об шибку (Л. Костенко). <u>Потомлені</u> туристи ввійшли в містечко. Переді мною світилися <u>злякані</u> очі <u>Наталки</u> (Ю. Яновський). Думка <u>купити</u> лижі дуже всім сподобалася.
Багато-слівне	Складені власні назви Словосполучення	«Щедрий вечір» – автобіографічна повість <u>Михайла Стельмаха</u> (З підручн.). Мої батьки не знатимуть долі <u>без хліба насущного</u> .

Часто в одному реченні може бути декілька другорядних членів. Наприклад: *Мати Божа, я Тобі своїх дітей уручаю!.. (Марко Вовчок). Цей дім для мене дорогий спогадами про щасливе дитинство (Журн.).*

Вправа 34. Перепишіть речення, підкресліть у них додатки та означення.

- І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути незлим тихим словом (Т. Шевченко).
- М'який перший холод ніби протверезив Карпа (І. Нечуй-Левицький).
- Скорбота матері і сльози немовляти, і задуми безпомічно-крилаті шукають – не знаходять берегів (В. Симоненко).
- Забудьмо все у цю священну мить (М. Вінграновський).

5. Гуси – це був перший і обов’язковий етап нашої освіти (*Остан Вишня*). 6. Я – молодий нащадок Прометея, я – дух його (*С. Будний*). 7. Струна найтонша осені мелодію веде (*А. Содомора*).

Обставиною (complementul circumstanțial) називається другорядний член речення, який указує час, місце, причину, мету і спосіб дії чи стану та інтенсивність ознаки.

Обставини, як правило, пояснюють присудок і відповідають на питання *коли? відколи? доки? де? звідки? куди? чому? навіщо? як?* та інші.

Вправа 35. Прочитайте і перепишіть текст, підкресліть головні та другорядні члени речення. Поясніть, чому цей текст казковий.

Ця казка на білих лапах
іде уночі по дорозі,
і місяць тече по хатах,
і в казки на віях сльози.

Іде вона й тихо плаче:
Андрійка ніде не бачить.
Чи міг вже Андрійко спати,
і де ж ця Андрійкова хата?
(*М. Вінграновський*)

Вправа 36. Розгляньте таблицю і з'ясуйте, які відомості містить вона про обставини і частини мови, якими вони виражаються. Випишіть словосполучення, в яких обставини виступають залежними словами, поставте запитання від головного слова.

Вираження обставин

Указує на...	Для вираження використовуються	Приклади
Час	Прислівник	<i>Щоночі</i> сняться мені рідні Карпати (<i>Журн.</i>). <i>Відтоді</i> стала Олена дома сумна, мовчазна (<i>М. Коцюбинський</i>).
Місце	Іменник з прийменником Прислівник	<i>У клубі</i> репетиції затягувалися мало не до світанку (<i>С. Чорний</i>). <i>Праворуч і ліворуч</i> розкошували вишневі сади (<i>Журн.</i>). <i>Згори</i> долинали журавлине «кру-кру» (<i>Журн.</i>).
Причину	Прислівник Іменник з прийменником	<i>Зопалу</i> я звівся на ноги (<i>Ю. Збанацький</i>). З посівною затримались <i>через негодю</i> (<i>Газ.</i>).
Мету	Іменник з прийменником Неозначена форма дієслова	Ми тренувалися <i>зادля омріяної перемоги</i> (<i>Журн.</i>). Учні приїхали <i>на екскурсію</i> (<i>Розм.</i>). Геологи сіли біля вогнища <i>вечеряти</i> (<i>Газ.</i>).
Спосіб	Іменник Прислівник Сполучення слів	Ялинка засяяла <i>вогнями</i> . Василь <i>пошепки</i> радився з хлопцями своєї команди. Ніхто з <i>доброї волі</i> землі не дасть (<i>М. Коцюбинський</i>). Туристи роздивлялися фортецю <i>зацікавленим поглядом</i> (<i>Газ.</i>).
Міру	Прислівник Сполучення слів	Мені <i>зовсім</i> не боляче, дядку лікарю (<i>Ю. Яновський</i>). Хтось обережно <i>тричі</i> постукав у вікно (<i>Ю. Збанацький</i>). Хворіла вона <i>тижнів зо три</i> (<i>Марко Вовчок</i>).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому реченні неозначена форма є додатком?
  - Усі люди на землі прагнуть жити в мирі.
  - І гірку правду кожен мусить знати.
  - За допомогу на збиранні врожаю яблук дідусь обіцяв хлопцям відремонтувати велосипед.
  - Сашко хотів перепливти це озеро.
- У якому реченні займенник є означенням?
  - Музичний вечір запам'ятався усім.
  - Усім гуртом ми зрушили з місця ту брилу*.
  - Усім, що маємо, ми завдячуємо своїм батькам.
  - Твоє «усім» пора уже пояснити іменами.
- У якому реченні немає обставини?
  - Ми почувалися добре серед нових друзів.
  - Добре роби, добре й тобі буде.
  - Твоє «добре» щось не дуже переконливе.
  - Молоко у нашої корівки надзвичайно добре.

§ 6. РЕЧЕННЯ З ОДНОРІДНИМИ ЧЛЕНАМИ

Однорідними (omogene) називаються такі члени речення, які відповідають на те саме запитання, що й головні чи другорядні члени речення. Наприклад, у реченні Полк працював рівно, спокійно, діловито (О. Гончар) – обставини рівно, спокійно, діловито однорідні, бо кожна з них залежить від присудка працював і відповідає на те саме запитання: *як?*

Однорідними бувають підмети, присудки, додатки, означення, обставини. Вимовляються вони з інтонацією переліку або протиставлення. Наприклад: Розум, учення, грамота – велика сила (М. Коцюбинський). Мово! Пахнеш солодко хлібом, і добротою, і думками (Г. Світлична).

Вправа 37. Уважно прочитайте, перепишіть текст, знайдіть однорідні члени речення, підкресліть їх відповідним чином і визначте, від якого члена речення вони залежать. Складіть схему залежності.

Зразок: З глибин віків і гордо, й величаво

встає легендами овіяне ім'я: й , і

* *Бріла* – великий безформний шматок каменю, землі, льоду і т. ін.

Ми думаем про вас. В погожі літні ночі,
в морозні ранки і вечірній час,
і в свята гомінкі, і в дні робочі
ми думаємо, правнуки, про вас.

Ми думаем про вас – і тому наші руки
не в'януть біля плуга і станка,
тому в серцях у нас не витончена мука,
а радість голосиста і дзвінка.

(В. Симоненко)

Однорідні члени речення не залежать один від одного і з'єднуються між собою за допомогою інтонації або інтонації та відповідних сполучників. Порівн:

Вимога звучала спокійно, переконливо: ⊖ ⊖, ⊖;

Вимога звучала спокійно і переконливо: ⊖ ⊖і ⊖;

Вимога звучала спокійно, але переконливо: ⊖ ⊖, але ⊖.

На письмі між однорідними членами речення ставиться кома:

а) якщо вони поєднуються тільки інтонацією: Дівчата не вірять, сміються (О. Гончар): ⊖ ⊖, ⊖;

б) якщо вони поєднуються сполучниками *а, але, та (=але), зате, проте, однак*: Я принесу тобі свою надію, а подарую

радість і весну: ⊖ ⊖, а ⊖;

в) якщо вони поєднуються повторюваними сполучниками *і ... і (й ... й), ні ... ні (ані ... ані), то ... то, чи ... чи, або ... або*: І сльози, і кривда, і радість так здавили в грудях, що вона

ледве зводила дух (І. Нечуй-Левицький): і ⊖, і ⊖, і ⊖ ⊖.

Між однорідними членами речення кома не ставиться перед сполучниками *і* (*й*), *та* (*=і*), вжитими лише один раз:

Македоніє, пісня моя возвеличить

стражданн^я твої і скорботи (Д. Павличко): $\ominus \overset{\downarrow}{\ominus} \overset{\downarrow}{\ominus} і \ominus$.

Вправа 38. Перепишіть, визначте члени речення і підкресліть відповідним чином. Запишіть схему залежності однорідних головних і другорядних членів першого речення. Усно поясніть написання коми між однорідними членами речення.

1. Пісня була веселою, грайливою, але зараз в устах Любаші вона звучала якось тоскно, журливо (*О. Гончар*). 2. Ні злості, ні відчаю в мене не було (*І. Гришин-Грищук*). 3. Чого ти, Мелашко, плачеш? Чи жаль тобі села, чи матері, чи чоловіка? (*І. Нечуй-Левицький*). 4. Сонце росло, палало і тихо спускалось додолу (*М. Коцюбинський*). 5. Жіноча пісня сповіддю цвіла про козака, дівчину, зілля-руту (*Г. Тарасюк*). 6. Любов і ласка, ненависть і гнів спалахують в рядках, як блискавиці (*В. Симоненко*).

Д. Добровольський. Моя Україна

При однорідних членах речення можуть бути слова, які узагальнено виражають їх значення. У реченнях з **узагальнювальними словами** ставиться двокрапка або тире.

Двокрапка ставиться після узагальнювального слова перед однорідними членами речення:

*Голос духа чути **скрізь**:*

по курних хатах мужицьких,

по верстатах ремісницьких,

по місцях недолі й сліз (І. Франко).

Тире ставиться після однорідних членів речення перед узагальнювальним словом:

*Тепле літо, ясні зорі –
все тихесенько сплива (П. Грабовський).*

Узагальнювальні слова є тими ж членами речення, що й однорідні члени:

*В теплий край тоді далеко
полетять усі пташки:
журавлі, качки, лелеки
і маленькі ластівки (Н. Забіла).*

Узагальнювальними словами найчастіше виступають займенники *весь, ніхто, ніщо* у різних формах, прислівники *скрізь, усюди, завжди, ніколи, ніде*, а також деякі іменники та сполучення слів.

Вправа 39. Перепишіть речення, знайдіть однорідні члени речення та узагальнювальні слова, підкресліть їх відповідно до синтаксичної функції, яку вони виконують. Усно поясніть використання *двокрапки* і *тире* при узагальнювальних словах і наявність чи відсутність коми при однорідних членах речення.

1. Я все покидаю: садочки рясні, і темні діброви, і ниви ясні, з собою несу я лиш рідні пісні (*Леся Українка*). 2. Кожен кущик, горбик, долинка, кожна стежинка – все це було йому знайоме, промовляло до нього (*М. Коцюбинський*). 3. Вони всіляко підступали до Івана: і щирістю, і посмішками, і жартами, і на правду (*І. Франко*). 4. У щастя людського два рівних є крила: троянди й виноград, красиве і корисне (*М. Рильський*). 5. Фестиваль нікого не залишив байдужим: ні шанувальників таланту Назарія Яремчука, ні його краян (*Газ.*).

Вправа 40. I. Складіть у класі невелике оповідання «Моя Батьківщина» з використанням однорідних членів речення за опорними словами: *Батьківщина, рідна земля, великі міста, Київ – столиця України, мальовничі села, ріки, гори Карпати, найвища вершина Говерла, працьовиті люди.*

І. Грищенко. Софіївська площа

М. Шете. Говерла

II. Вдома запишіть складене оповідання, підкресліть однорідні члени речення, усно поясніть розділові знаки при них.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому реченні неправильно поставлений розділовий знак?
  - Чи тобі скрізь так добре буде, як у мене, внучко?
  - Завжди будемо дружити – в юності, зрілості й у старості.
  - Очі, вуста, поза, голос – усе свідчило, що це був жарт.
  - Ми готові були їй, нашій колезі, пробачити нетерплячість.
- У якому реченні потрібно поставити тире?
  - Ніхто не забутий, ніщо не забуте.
  - Його ніщо не змусить забути друга.
  - Ні на дивані, ні під столом, ні за шафою ніде кошеняти не було.
  - Твої улюблені книги усі на місці.
- У якому реченні правильно поставлена двокрапка?
  - Ані негода, ані пізній час, ані відстань: не зупинили його.
  - У ній було все: і розум, і краса, і скромність.
  - У домі: скрізь запанувала тиша.
  - Весь небокрай: і землю і річку сповив туман.
- У якому рядку є слово, яке не буває узагальнювальним?
  - Все, скрізь, ніхто, всюди.
  - Весь, завжди, ніколи, навіщо.
  - Всі, ніде, ніщо, усюди.

§ 7. РЕЧЕННЯ ЗІ ЗВЕРТАННЯМИ

Вправа 41. Уважно прочитайте кожне речення, перепишіть вправу, знайдіть слова, що називають особу чи предмет, до якого звернена мова, і підкресліть їх.

1. Тату, частуйте гостей! (*М. Стельмах*). 2. Забудь мене, пташко, забудь, не журись (*Т. Шевченко*). 3. Мрійництво! Жаго моя! Живи! В океані рідного народу відкривай духовні острови! (*В. Симоненко*). 4. Привіт тобі, зелена Буковино, твоїм хорощим горам і гаєм (*В. Самійленко*).

Слово або сполучення слів, що називають особу чи предмет, до якого звернена мова, називається **звертанням** (*adresare*).

Звертання бувають непоширені (виражені одним словом) і поширені (виражені сполученням слів). Наприклад: 1. *Я тобі, сину, щастя бажаю* (Розм.). 2. *Не очорню тебе, не оскверню, Українонько, моя Державо* (Г. Грай). 3. *Серце моє, зоре моя, де це ти зоріла?* (Т. Шевченко).

В усному мовленні звертання виділяються **паузами**, а на письмі – **комами** або **знаком оклику**. Наприклад: 1. *А чого ти, Василю, одвертаєшся од мене?* (О. Довженко). 2. *Сашуню! Підожди на мене, підем разом* (О. Донченко).

Вправа 42. Уважно прочитайте текст вправи, знайдіть речення з поширеними і непоширеними звертаннями, перепишіть їх, підкресливши звертання. Усно визначте, чим виражені звертання.

1. Думи мої, думи мої, лихо мені з вами! (Т. Шевченко).
2. Семене, де ти там? (О. Довженко).
3. Що ти робиш, нещасний? (Ю. Яновський).
4. Пильнуйте, люди добрі й щирі. Не спіть, учені і женці! (В. Симоненко).
5. Мужай, прекрасна наша мова, серед прекрасних братніх мов, живи, народу віще слово (М. Рильський).
6. Скажи мені, друже, ти нічого не помітив? (О. Довженко).
7. До побачення, дорогенька (О. Довженко).
8. Гей, нові Колумби й Магеллани, напнемо вітрила наших мрій! (В. Симоненко).

Вправа 43. Перепишіть речення, знайдіть у них звертання, підкресліть їх і поставте потрібні розділові знаки.

1. Спи моя дитино золота, спи моя тривого кароока (М. Вінграновський).
2. Я тепер мрію про Арктику Василю Васильовичу (О. Донченко).
3. Привітай же моя ненько моя Україно моїх діток нерозумних, як свою дитину (Т. Шевченко).
4. Земле рідна Мозок мій світліє, і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вплітаються моє (В. Симоненко).
5. Україно Ти для мене диво! (В. Симоненко).
6. Синичко синичко а де твоя спідничка, і ти на морозі ходиш в босій нозі (М. Вінграновський).

Вправа 44. Прочитайте байку Л. Глібова «Зозуля й Півень», знайдіть у ній звертання і подумайте, чи можливий був би текст цього твору без звертань. Випишіть речення зі звертаннями і підкресліть непоширені звертання прямою лінією, а поширені – хвилястою.

- Як ти співаєш, Півне, веселенько...
- А ти, Зозуленько, ти, зіронько моя, виводиш гарно так і жалібненько, що іноді аж плачу я...
- Як тільки що почнеш співати, не хочеться й пшениченьки клювати, – біжиш в садок мерщій...
- Тебе я слухала б довіку, куме мій, аби хотів співати...
- А ти, голубонько, ти, кралечко моя, поки співаєш на калині, то й весело мені, і забуваю я свою недоленьку, життя своє погане та безталанне.

.....

Спасибі, братику, за добреє слівце.
Як не кохать тебе за се?
І ти виспіваєш, неначе та жар-птиця;
і далебі*, що так пошлюся я на всіх. –
Де взявся Горобець, послухав трохи їх
та й каже: Годі вам брехати
та одно другого знічев'я** вихваляти! –
Пурхнув та й був такий.

За що ж, – хто-небудь попитає, –
Зозуля Півня вихваляє?
За те, що Півень годить їй
та потакати*** добре вміє:
рука, як кажуть, руку миє.

Вправа 45. Прочитайте речення. Зверніть увагу на звертання. Чим вони відрізняються від звертань до Миколи, Віри, мами і т. д.?

1. Мово Дніпра, і Карпат, і Великого Степу! Хто ж так злічив! Як піску біля Чорного моря, стільки перлин (*М. Данько*). 2. О рідне слово! О мово рідна! Що за таємна у тобі сила! (*І. Кращук*). 3. Мово наша, батьків і дідів наших, молитво наша до рідної землі. Ти як мати рідна (*Ю. Гаврилук*). 4. Рідна мово материнська, ти – душа мого народу (*Д. Кононенко*).

Вставні слова

У реченнях можуть вживатися слова, які виражають ставлення мовця до повідомлюваного (роздум, сумнів, впевненість, невпевненість, згоду, незгоду, підтвердження, ствердження та ін.), вказують автора повідомлюваного тощо. Такі слова називаються **вставними** (incidente). Наприклад:

Ви мене, **очевидно** (може, ймовірно), не зрозуміли (*невпевненість*). Дівчинка, **безсумнівно**, не очікувала цього запитання (*впевненість*). Ми, **як звичайно**, пішли лісовою стежкою (*ствердження*). Тобі, **гадаю**, краще почекати (*роздум*). Поводься з іншими, **кажуть люди**, так, як хочеш, щоб вони поводитися з тобою (*авторство*).

Вставні слова можуть стояти на початку речення або в середині. Відокремлюються вони комами.

Членами речення вони не є.

* *Далебі* – правду кажучи

** *Знічев'я* – безпідставно.

*** *Потакати* – потурати (казати завжди «так, так»).

Вправа 46. Прочитайте вголос вірш В. Івановича, знайдіть у ньому розповідні, питальні й окличні речення, зацитуйте їх. Відшукайте в тексті однорідні члени речення і звертання, вставне слово. Запропонуйте свою назву для вірша. Чи добре робила бабуся?

Від зорі і до зорі
 ходить баба по дворі.
 Ходить баба білорука,
 цілий день годує внука.
 І хоч внучок Казимир
 дуже схожий на пузир,
 і хоч в нього позвисало
 молоде рожеве сало,
 ще й ласкаво примовляє:
 – Кази-мир-чик! Кази-мир!
 Ти – надвір, і я – надвір.
 Ти – туп, туп, і я – туп, туп...
 А хто буде їсти суп?
 Обгризи крильце гусяче...
 Глянь, який горобчик скаче!
 Видно, їсти хоче дуже,
 але це для нас байдуже.
 Ми ні крихти не дамо,
 ми усе самі з'їмо!

Та минуло півгодини,
 знову бабин голос лине:
 – Кази-мир-чик! Кази-мир! –
 Баба їжу в нього пхає:
 – Ось тобі сметана й сир,
 з маслом добрий бутерброд...
 Запихай скоріше в рот,
 бо сидять якраз сьогодні
 голуби усі голодні,
 але ти своє роби.
 Киш від хлопця, голуби!
 Ми ні крихти не дамо,
 ми самі усе з'їмо!
 Гоже це, а чи не гоже?
 Вже онук ходить не може,
 як ліпах* його обличчя,
 але баба знову кличе...
 Так щодня, всяку годину
 баба нівечить дитину.

§ 8. ПОНЯТТЯ ПРО СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

Вправа 47. Уважно прочитайте речення, знайдіть головні члени та визначте кількість граматичних центрів у кожному реченні.

1. Конверт був запечатаний. 2. Кімната, в яку потрапив Олег з веранди, була його рідним шостим класом. 3. Школяр добре знав, що клас не замикається і його двері ведуть у коридор (О. Донченко).

Якщо в реченні одна граматична основа (підмет і присудок), то воно називається **простим** (propoziția simplă). Якщо в одному реченні є дві і більше граматичні основи (два різні підмети з присудками), об'єднані змістом і спільною інтонацією, то воно називається **складним** (frază).

* *Lîpăx* – сформована пригорща тіста для випікання паляниці.

Вправа 48. Прочитайте речення. Усно визначте прості і складні речення за граматичною основою кожного. Укажіть кількість граматичних основ і кількість простих речень у кожному складному реченні.

1. Сонце заходить, гори чорніють, пташечка тихне, поле німіє (Т. Шевченко). 2. В Чорногорі сонце сходить, Чорногора в світлі тоне (Ю. Федькович). 3. Через дощі, листопади, морози котиться колесо вічного воза (Т. Севернюк). 4. Здається, що зроду недоля, що горе тебе не знавало!.. (Леся Українка). 5. Раз Нимидорі приснилось, що вона жне з Миколою пшеницю на власному полі (І. Нечуй-Левицький). 6. Зайшла ніч, але село ще не спало (С. Васильченко).

Складні речення, частини яких поєднані сполучниками чи сполучними словами, називаються **сполучниковими складними реченнями** (frazе conjuncționale): *Не знав ще тоді Василь Васильович, з якою заявою прийде до нього Олег* (О. Донченко).

Складні речення, частини яких поєднані лише інтонацією, називаються **безсполучниковими складними реченнями** (frazе fără conjuncționii): 1. *Пригріло сонечко, просохла земля потягла орача в поле* (М. Коцюбинський). 2. *Ідуть дуби купатися у море, над головами піднімають руки...* (Д. Павличко).

Складні речення, рівноправні частини яких поєднані сурядними сполучниками *і(й), та, а, але, зате, протє, однак, або ... або, ні ... ні, чи ... чи* та деякими іншими, називаються **складносурядними** (propozitiі coordinate): *Сміливіші кинулись на козака, та голіруч нелегко було його взяти* (М. Коцюбинський).

Складні речення, в яких одне речення підпорядковує собі інше і приєднує його за допомогою сполучників підрядності *що, щоб, як, мов, наче, якби...* та сполучних слів *хто, що, який, котрий, чий, скільки...* і *де, звідки, куди, коли...*, називаються **складнопідрядними** (propozitiі subordonate): *Чи винна голубка, що голуба любить?* (Т. Шевченко). *В народу немає скарбу більшого, як його мова* (Ю. Мушкетик). *Коли зустрінеш десь заблукане рідне слово, дитино любя, до хатки своєї його запроси* (М. Лучкай).

Вправа 49. Прочитайте вправу, окремо випишіть складносурядні, складнопідрядні і складні безсполучникові речення. Зверніть увагу на підкреслені сполучники і сполучні слова та на розділові знаки, що стоять між простими реченнями в кожній групі.

1. Ото ж тая дівчинонька, що сонна блукала (Т. Шевченко).
2. По обличчю сержанта не можна було вгадати – жартує він чи говорить правду (О. Гончар). 3. Хоч на щастя життя багате, але кожну людину ждуть і печалі, і сум, і втрати, і не можна їх обминуть (В. Симоненко). 4. Ой та ж нам мало випало весни: попрощались ми в першу ніч війни (В. Колодій). 5. Хто ти і хто прислав тебе сюди з такою вісткою? (І. Франко). 6. Ми схотіли тут в сій справі кілька слів до вас сказати, та співцям співати личить... (Леся Українка).

§ 9. КОМА МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

Між частинами складного речення кома ставиться:

а) у складному сполучниковому реченні, зокрема перед *і, й, та, а, але, що, щоб, коли, який, тому що* та іншими сполучниками: *Ловитися коникам не хотілося, і вони стриба-ли сірим степом наввипередки* (М. Вінграновський).

Складені сполучники *тому що, через те що* і подібні починають підрядне речення: *Ми залишилися вдома, тому що було вже пізно* (Розм.); однак інтонаційно вони часом розчленовуються, і тоді кома переноситься перед *що*: *Він прийшов тому, що дав слово* (Журн.). *Мова і пісня є невід’ємними рисами духовного обличчя народу тому, що це два рівновеликі здобутки творчого генія* (П. Мовчан);

б) у складному безсполучниковому реченні, коли воно має відповідну інтонацію і між його частинами можна поставити єднальний сполучник *і*: *Дощ – це не просто фізичне явище, веселка – не звичайний спектр кольорів* (П. Мовчан).

Між частинами речення кома не ставиться, якщо в складному реченні зі сполучниками *і, й, та* (= *і*) є спільне повнозначне слово чи сполучення слів: *Тоді все навколо замовкало і залишалася тільки музика* (Журн.).

Вправа 50. Перепишіть речення, поставте потрібні розділові знаки, усно поясніть правила написання коми у простому і складному реченні.

1. Ой матінко-пава тепер я пропала бо ви мене туди дали де я не бувала (Н. тв.). 2. В день такий на землі розцвітає весна і тремтить од солодкої муки (В. Сосюра). 3. Вони (гості) справді вскочили наче за ними гнались вовки (О. Донченко). 4. Мабуть тому що село коло річки близько таке все свіже зелене та

яскраве (Марко Вовчок). 5. Поміж вербами і верболозами я на ковзанах помчав до тієї Ведмежої долини де побіля містка самотіє хутіречь-однохатка і де ми колись із дідом знаходили місця з карасями... (М. Стельмах). 6. Не поет хто забуває про страшні народні рани щоб собі на вільні руки золоті надіть кайдани (Леся Українка). 7. Віл щось почав був говорить та судді річ його спочатку перебили Бо він ситенький був (Є. Гребінка). 8. Пішла б в садок поплакати так дивляться люди (Т. Шевченко).

Вправа 51. Складіть і запишіть п'ять-шість складних речень, використовуючи, за вибором, сполучники *і, а, щоб* та сполучні слова *хто, який, котрий, скільки, куди*.

Вправа 52. Перекладіть українською мовою, зіставте типи речень перекладу й оригіналу, поясніть розділові знаки, підсумуйте роботу.

Din ziua când m-am întoros aici, în târgușorul nostru cel vechi, n-am stat o clipă. Am cutreierat în lung și în lat locurile cunoscute, în care au rămas vii pentru sufletul meu întâmplările copilăriei, – întâmplările luminoase ale copilăriei așa de îndepărtate (М. Садовяну).

§ 10. ПРЯМА МОВА. ДІАЛОГ. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В ПРЯМІЙ МОВІ І ДІАЛОЗІ

Зіставте два варіанти повідомлення про один і той самий факт і з'ясуйте, в якому з них точніше відтворено події, ситуацію і дослівно збережено повідомлення про них:

I варіант

«*Це правда?*» – глянув батько на запечалену матір (М. Стельмах).

II варіант

Батько глянув на запечалену матір і запитав, чи це правда.

Мовлення певної особи, відтворене з повним дотриманням змісту і форми, називається **прямою мовою** (vorbirea directă) – I варіант.

Мовлення певної особи, переказане своїми словами, називається **непрямою мовою** (vorbirea indirectă) – II варіант.

Порівн.:

«*Михайлику, а в степах і суніць не буде?*»

«*Михайлику, а в степах і суніць не буде?*» – охопивши руками коліна, запитала Люба (М. Стельмах).

Слова, що вказують, кому належить пряма мова або і як вона виголошена, називаються **словами автора** (cuvintele autorului).

На письмі пряма мова з обох боків береться в лапки. У лапках стоять і знак питання, знак оклику та три крапки, якими вона завершується. За лапками пишуть крапку і кому.

Вправа 53. Зіставте три варіанти прямої мови, зверніть увагу на місце слів автора у кожному варіанті; порівняйте розділові знаки.

Нас запитали: «Чого очікуєте від спілкування?»	«Чого очікуєте спілкування?» – запи- тали нас (М. Вайно).	«Чого, – запитали нас, – очікуєте від спілкування?»
--	---	---

1. Якщо слова автора стоять перед прямою мовою, то після них ставиться двокрапка: *Тоді я знов до батька: «Тату!».*

2. Якщо слова автора стоять після прямої мови, то:

а) перед словами автора ставиться кома й тире, коли пряма мова мала б закінчуватися крапкою, порівн.:

«Та... таке скажете».	«Та... таке скажете», – засоро- милась Мар'яна (М. Стельмах).
-----------------------	--

б) перед ними ставиться лише тире, коли в прямій мові перед закритими лапками стоїть знак питання, знак оклику, три крапки:

1) «А що ж було?» – почувся раптом винуватий голос діда (О. Довженко).

2) «Постійте, зараз!» – крикнув Хома (М. Коцюбинський).

3) «Ні, таточку...» – кажу я (М. Стельмах).

3. Якщо слова автора стоять у середині прямої мови, то:

а) вони з обох боків виділяються комою й тире, коли на місці розриву прямої мови не мало б бути ніякого знака або мала б стояти кома, крапка з комою, двокрапка чи тире, порівн.:

«Скажете Гаркуші, щоб мою пайку вам віддавав...».	«Скажете Гаркуші, – звеліла Ганна, – щоб мою пайку вам віддавав...» (О. Гончар).
---	--

б) перед словами автора ставляться кома й тире, а після них – крапка й тире, коли на місці розриву прямої мови мала б стояти крапка, порівн.:

«Сонце ходить до нас
не в гості. Сонце з
нами живе!».

«Сонце ходить до нас не в гості, –
писав В. Симоненко. – Сонце з нами
живе!».

в) перед словами автора ставиться тире, а після них – крапка й тире, коли на місці розриву стоїть знак питання, знак оклику чи три крапки, порівн.:

«Ідея в Сашка Чайки,
Василю Васильовичу!
Ми вирішили організу-
вати...».

«Ідея в Сашка Чайки, Василю Ва-
сильовичу! – поспішав розповісти
меткий Омелько Нагірний. – Ми
вирішили організувати...» (О. Дон-
ченко).

Вправа 54. Перепишіть, підкресліть слова автора, поставте потрібні розділові знаки.

Зразок: «Я вдячний стежці, по якій ішов», – сказав син батькові.

1. «Яка ти розкішна, земле, думала Маланка. Весело засівають тебе хлібом прикрашають зелом завітчать квітами» (М. Коцюбинський). 2. «Вставай, лежибоко сказав добродушно батько та розкажи ще раз...» (О. Донченко). 3. «Ні, тут щось не те стояла на своєму Ганна. Я ж бачила, якими ви поверталися зі степу...» (О. Гончар). 4. «Якби по правді задумався Валерик то нікому одному не повинно б усе це належати...» (О. Гончар). 5. Дзвінким голосом вона почала «Ой летіла горлиця через сад...» (О. Донченко).

Вправа 55. Прочитайте. Скажіть, як називається розмова двох чи кількох осіб, записана у такій формі.

- А ти дотепер яким видом спорту займалася?
- Спортивною гімнастикою.
- А чому покинула?
- Хочу бути у вашій команді.

Це різновид прямої мови, який називають діалогом. Отже, пряму мову можна передати й у вигляді діалогу. Наприклад:
Галина повідомила:

– Книга дуже цікава. Варто, щоб її прочитали всі.

– Я вже читав, – озвався Петріка.

– Дайте мені, – попросила Доріца, – я теж хочу прочитати.

Діалогом (dialog) називається пов'язана змістом розмова двох або кількох осіб.

Кожне окреме висловлювання осіб, що беруть участь у діалозі, називається **реплікою (replică)**.

Кожна репліка в діалозі пишеться з нового рядка. Перед кожною з реплік ставиться тире. Якщо репліка супроводжується словами автора, то перед ними ставляться ті самі розділові знаки, що й при прямій мові, але без лапок. Наприклад:

– Ти бувала на морі? – запитала Оля.

– Ні, поїду цього літа, – відповіла Родіка.

Зв'язне мовлення однієї особи називається **монологом (monolog)**.

Вправа 56. Читаючи текст у ролях, одночасно перекладайте його. У якій формі написаний цей текст?

– Monica, ia uită-te ce-am scris!

– Cum? Olguța, ai terminat deja de scris?!

– Uită-te!

– Aa! Numai atâta ai scris! Se liniști Monica.

– Ce? Nu-ți place?

– Nu zic că nu!.. Dar mai bine scriu eu pentru tine.

– Nu vreau!.. Așa am vrut eu să scriu!

(За. І. Теодоряну)

Вправа 57. Прочитайте усмішку. Речення з прямою мовою замініть діалогом. Запишіть.

ВІВЦІ ПЕКАЛЕ

Якось бачить Тиндале: по дорозі йде Пекале з торбами через плече. І питає його:

– Куди це ти, брате, йдеш?

– До вівчарні йду, овець подоїти, бринзу зробити.

– А багато овець маєш?

– Білих – жодної, а чорних ще менше.

(З н. тв.).

§ 11. СКЛАД СЛОВА

Вправа 58. Пригадайте, що називається складом слова. Поділіть слова на склади інтонацією.

Борона́, вода, волога, гребля, дарувати, достаток, екватор, жолудь, камінь, лагідний, можливість, сон, два.

Вправа 59. Перепишіть слова, поділивши їх на склади. Усно аргументуйте визначення кількості складів.

Агроном, навчання, бригадир, велосипед, вівчар, географія, граматика, грім, землемір, колода, колосся, молотьба, надія.

Склад, на який падає наголос, називається наголошеним (silabă accentuată).

Вправа 60. Пригадайте, який склад слова називається відкритим, а який закритим. Поділіть слова на склади, підкресліть у них відкриті склади і проставте наголоси.

Автор, авторитет, аркан, білити, близенько, величина, відбір, вічність, володіти, громадянин, дороговказ.

Вправа 61. Перепишіть слова, позначаючи можливі варіанти їх поділу за правилами переносу з одного рядка в інший. Підкресліть слова, які не можна розривати для переносу. Усно поясніть, чому.

Зразок можливого переносу прикметника *молдовський*:
мол-довський, молдов-ський, молдовсь-кий.

Бразилія, ера, олівець; броджу, віджити, задзвонити, надземний; виїзд, в'їздити, ін'єкція, сім'я; гайок, лічильник, мільйон, працьовитий; АСУ, степ, ЧАЕС; Дніпро, одеський, новоселицький, сестра.

§ 12. ВЖИВАННЯ ЗНАКА М'ЯКШЕННЯ (М'ЯКОГО ЗНАКА) ТА АПОСТРОФА

Знак м'якшення пишеться	Знак м'якшення не пишеться
1. Після <i>д, т, з, с, ц, л, н</i> , що позначають м'які приголосні в кінці слова та складу перед буквами, що позначають тверді приголосні (крім шиплячих), в середині слів: <i>жолудь, честь, колодязь, вісь, міць, сіль, темінь; батько, яблунька, молотьба.</i>	1. Після <i>б, п, в, м, ф, ж, ч, ш, ц, р</i> : <i>вісім, ніч, куш, Харків, морквяний</i> (виняток – <i>Горький</i>).

Знак м'якшення пишеться	Знак м'якшення не пишеться
<p>2. Після м'яких приголосних у середині складу перед о: <i>льон, трюх, сьогодні, до нього, дзюб</i>.</p> <p>3. У словах з суфіксами: а) -з'ьк-, -ськ-, -цьк-: <i>запорізький, закарпатський, чернівецький, одеський</i>; б) -еньк-, -оньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-: <i>червоненький, голівонька, добресенький, свіжісінький, малюсінький</i>.</p> <p>4. Після м'якого л перед наступним приголосним: <i>більший, їдальня, пальчик, кільце, Михальченко</i>.</p> <p>5. У групах -льк- та -льц- і -льч-, якщо м'який знак уживається у початковій формі слова: <i>Галька – Гальці – Гальчин, донька – доньки – доньчин, Васька – Васьці – Васьчин, нянька – няньки – няньчин</i>.</p> <p>6. У дієслівних формах дійсного та наказового способів: <i>пишуть, будується, зробіть, посадить</i>.</p>	<p>2. В українських прізвищах після д, н, т перед ч у суфіксах -ченк(о), -чук, -чишин: <i>Федченко, Радчук, Гринчишин</i>.</p> <p>3. Після н перед ж, ч, ш, щ та перед суфіксами -ськ(ий), -ств(о): <i>інженер, тонший, селянство</i>. Виняток: <i>бреньчати</i> (бо <i>бренькати – бренькіт</i>).</p> <p>4. Між подвоєними (подовженими) приголосними: <i>знання, волосся, зілля, каміння, сіллю, гілля</i>.</p> <p>5. Між м'якими приголосними, крім після л: <i>пісня, свято, цвях</i>. Але: <i>сільський, чорнильний</i>.</p>

Вправа 62. Випишіть слова у два стовпчики: у перший – зі знаком м'якшення, а в другий – без нього, поясніть написання.

Читальня, сильний, ковзкий, військо, Настя, в'язкий, Галька, вузький, батько, біленький, сміливість, піч, двір, хлопець, сип, рученька, Наталчин, свято, сіллю, забудько, дивитись, менший, білісінський, по-українськи, цвях, Васька, волосся, селянство, звір, по-молдовськи, смієшся, знання, дивитись, кільце.

 Роздільна вимова твердих приголосних з йотованими **є, ї, ю, я** на письмі позначається **апострофом**.

 Вправа 63. Пригадайте правила написання апострофа **і**, розкриваючи дужки, запишіть слова за нормами українського правопису.

А(дю)тант, бу(ря)к, бу(ря)н, ві(ді)жджати, відс(вя)ткувати, дрі(бя)зковий, здоро(вя), (зя)витися, ка(ре)р, Кли(мю)к, ко(ро)в'ячий, (мя)со, (пя)та, соло(мя)ний, ті(мя).

Апостроф ставиться	Апостроф не ставиться
<p>Перед я, ю, є, ї:</p> <p>1. Після губних б, п, в, м, ф: <i>б'ють, п'еса, в'янути, п'ять, пам'ять, верф'ю, солов'ї, об'єкт, прем'єр</i>.</p> <p>2. Після р у кінці складу: <i>бур'ян, з матір'ю, кур'єр, пір'я</i>.</p> <p>3. Після українських та іншомовних префіксів, що закінчуються на приголосний: <i>під'їхати, з'їзд, без'ядерний, під'єднати, об'їзд, ад'ютант, ін'єкція</i>.</p> <p>4. Після першої частини складних слів перед я: <i>трьох'ярусний, дит'ясла, пів'яблука</i>.</p> <p>5. Після к перед я у власних назвах: <i>Лук'ян, Лук'янівка, Лук'яненко, Лук'янчук</i>; також після к, х і шиплячих в ішомовних назвах: <i>Рейк'явік, Х'юстон</i>.</p>	<p>1. Після губних б, п, в, м, ф, якщо перед ними стоїть ще один приголосний, що належить до кореня (крім р): <i>свято, дзвякнути, цвях, мавпячий, морквяний</i> (але: <i>верб'я, черв'як, торф'яний</i>).</p> <p>2. Після б, п, в, м, ф та р, якщо я, ю, є позначають м'якість (немає роздільної вимови): <i>буряк, буря, бюджет, бюро, бязь, Мюнхен, пюре, фюзеляж</i>.</p>

Вправа 64. Згрупуйте слова за наведеними у таблиці впр. 63 правилами написання апостофа.

Бар'єр, без'ядерний, п'еса, бур'ян, в'їзд, в'юн, ін'єкція, Лук'янівка, миш'як, Монтеск'є, м'який, дит'ясла, пів'яблука, пір'їна, по подвір'ю, Руж'є, солов'їний, Стеф'юк, суб'єкт, Х'юз.

Вправа 65. Перепишіть, вставляючи, де треба, апостроф.

1. Без краю рідного душа щемить, троянди в..януть, мовкнуть солов..ї (*В. Лучук*). 2. На щоках з..явився рум..янець, наливалося силою і здоров..ям тіло (*І. Цюпа*). 3. Не кидайсь хлібом, він св..ятий (*М. Рильський*). 4. Ніколи я не знав, як тяжко жить без солов..я, що в пісні аж тремтить тількицем своїм маленьким і гар..ячим (*М. Рильський*).

§ 13. БУДОВА СЛОВА, ОРФОГРАМИ В КОРЕНЯХ СЛІВ, ОРФОГРАМИ В ПРЕФІКСАХ

Слово складається зі значущих частин, до яких належать *корінь* (rădăcină), *префікс* (prefix), *суфікс* (suffix) і *постфікс* (postfix) та інші морфеми. При вивченні будови слова необхідно вживати і такі терміни, як *основа* (temă) і *закінчення* (terminație), *твірна основа* (temă derivativă).

Вправа 66. Пригадайте, що називається основою і закінченням. Прочитайте уривок вірша В. Симоненка, випишіть з нього десять змінних слів, позначте в них основу і закінчення.

Зразок: люд-и

Люди – прекрасні. Земля – мов казка.
Кращого сонця ніде нема.
Загруз я по серце у землю в'язко.
Вона мене цупко трима.
І хочеться бути дужим,
і хочеться так любить,
щоб навіть каміння байдуже
захотіло ожити і жити!

Основа слова може збігатися з його коренем, наприклад:

люд- (люд-и), рук- (рук-а), сторон- (сторон-а). Основи, які збігаються з коренем слова, називають **кореневими основами**.

Кореневі основи протиставляються **похідним основам**: це такі основи, які крім кореня мають у своєму складі ще й інші значущі частини слова, наприклад:

лісов- (ліс-ов-ий), вівчарств- (вівч-ар-ств-о),
перехідн- (пере-хід-н-ий).

Вправа 67. Прочитайте речення, проаналізуйте будову виділених слів, позначте в них кожен значущу частину відповідними знаками.

В іншому кутку **спортивного залу**, **перевертаючись** на **матах**, почали гратися якісь **діти** (*Газ.*).

Увага! Незмінні слова не поділяються на основу і закінчення.

Вправа 68. Поясніть (усно) значення підкреслених слів, згрупуйте споріднені слова за значенням коренів і випишіть їх окремо. Поясніть, чому ви згрупували слова саме так.

Гарна річ, глибоке річище, зібралися на роковини, зректис престолу, цілий рік, нарікати на погоду, невелика річка, речовий доказ, ріка життя, річний звіт, розумна річ, спакувати речі.

Вправа 69. Перепишіть текст і підкресліть незмінні слова.

Сонце ходило на небі низько, але ще добре припікало косим промінням. Тихий вітер ледве ворушився. Над полем мигтіло марево* (І. Нечуй-Левицький).

Я. Савчин. За селом

Вправа 70. Перепишіть слова, вставляючи пропущені букви. Позначте значущі частини слова.

Бл..сучий, вин..сений, заб..рати, зас..лити, зас..лати, зас..пати, з..зуля, кр..лавий, м..настир, натру..ений, освя..ення, оскар..ення.

Вправа 71. Пригадайте правила правопису префіксів *без-, пре-, при-, прі-,* перепишіть слова і вставте пропущені букви.

Бе..голосий, бе..кровний, бе..палий, бе..силий, бе..турботний, бе..формний, бе..язикий; пр..багатий, пр..бережний, пр..бігти.

Вправа 72. Від дієслів *вести, нести* та *брати, рвати* утворіть похідні за допомогою префіксів *в-(у-), від-, з-, над-, під-, роз-* чи *вві-(уві-), віді-, зі-, наді-, піді-, розі-*. Усно поясніть вибір префікса.

Вправа 73. Пригадайте, за яких умов префікс *з-* змінюється на *зі-, с-*. Усно поясніть, чим зумовлений вибір префікса *з-, зі-, с-* при утворенні кожного з наведених дієслів.

Звести, знайти, зорганізувати, зуміти; зібрати, зігнати, зірвати, зіскочити; сказати, спитати, стерти, сформувати, схилити.

* *Марево* – *тум:* миготливий шар теплого повітря біля поверхні землі; сучий туман.

§ 14. БАГАТОЗНАЧНІСТЬ СЛІВ. ПРЯМЕ І ПЕРЕНОСНЕ ЗНАЧЕННЯ СЛОВА

Лексичне значення слова розкривається через його зв'язок з іншими словами у словосполученні, реченні чи тексті.

У мові багато слів в різних словосполученнях є назвами одного предмета, ознаки чи дії. Наприклад: *антена, аптека, багатіти, баян, бджола, безжурний, буряк, бур'ян*. Їх називають *однозначними*. Однак значно більше слів, які мають по кілька значень. Їх називають *багатозначними*. Такими, наприклад, є дієслова *бігти, впадати – впасти* та інші, порівн.: *біжить дитина* (швидко рухається), *біжить ріка* (швидко тече); *біжать роки* (швидко минають), *біжить глечик* (протікає); *струмок впадає в річку* (вливається), *впадає в гнів* (сердиться), *гуси на озеро впали* (сіли)...

Вправа 74. Розгляньте словосполучення і з'ясуйте в них значення дієслова *бити*. Свої спостереження підтвердьте дієсловом-синонімом із довідки.

Бити кіл; бити олію; бити масло; бити конем; бити ферзя; бити в барабан; бити в литаври; бити фундамент; бити посуд; годинник б'є; бити льон; бити з гармати; бити зайців; прожектор б'є; фари б'ють; хвиля б'є.

Довідка: вганяти (забивати), виготовляти, вигравати, грати, задзвонити, завдавати шкоди, зливати, лютувати, полювати, руйнувати, світити, стріляти, тіпати (*очищати від насіння*), хлюпати.

Вправа 75. Прочитайте і розкрийте (усно) значення прикметників у словосполученнях. Окремо випишіть словосполучення з прикметниками, вжитими: а) в прямому і б) переносному значенні.

Важкий багаж, важкий шлях, важка задача. Велика втрата, велика кімната, велике місто. Високий авторитет, високі гори, висока оцінка. Гаряча вода, гаряча пора, гарячий характер.

Вправа 76. Прочитайте текст.

КОВЗАР

Тарас Шевченко... Такий великий, що бути більшим не можна. Як Україна. Як світ... Ріс безрідним сиротою, а став найріднішим усім нам з покоління і в покоління. Був кріпаком, а заговорив – і показав шлях до свободи... Він безсмертний, як

саме життя, тому став нашою долею і заповітом. І на сторожі правди, любові і честі стоїть його слово.

«Все йде, все минає», – сказав Великий Кобзар. Але Тарас Шевченко залишатиметься безсмертним, поки живе Україна. Ім'я цієї людини є уособленням непереборної волі, сили духу, пророчого дару. Поетичний спадок Шевченка – це чисте джерело, що живить цілі покоління. І сьогодні Кобзареві ідеали – Україна, Мати, Воля, Правда, Любов – священні для нас (З ювілейного видання «Кобзаря» 2013 р.).

Пам'ятник Кобзареві у Харкові

Дайте відповіді на запитання:

1. Чому Тарас Шевченко – безсмертний?
2. Що уособлює ім'я цієї геніальної людини?
3. На сторожі чого поставив Шевченко слово?

4. Які ідеали були у Шевченка?
5. Що мав на увазі поет, коли писав:

Ну що, здавалося б, слова?
Слова та голос, більш нічого.
А серце б'ється, ожива,
як їх почує...

§ 15. СИНОНІМИ Й АНТОНІМИ

Вправа 77. Прочитайте речення, зверніть увагу на виділені слова, визначте, що в них спільного і чим вони відрізняються між собою.

Ольга Василівна спокійно відреагувала на повідомлення, але почує *непокоїть* її, *тривожить*, *мучить*, *гризе* і *пече* душу (*Ірина Вільде*).

Слова, які відрізняються звучанням, але близькі своїм значенням, називаються синонімами (sinonime): *дорога, шлях, путь, гостинець; гарний, вродливий, красивий, привабливий; говорити, розмовляти, балакати*.

Синоніми, як правило, належать до одної частини мови, хоча синонімами до окремих дієслів можуть бути і фразеологізми: *втекти і накивати п'ятами; помилитися і дати маху; знущатися і воду виварити* (з когось).

Вправа 78. Розгляньте пари слів і визначте, що в них спільного і що відмінне.

Водночас – одночасно, бархатний – оксамитовий, амністувати – помилувати, ополоник – черпак, дорога – автострада.

Вправа 79. Пригадайте, як називаються слова, що мають протилежне значення, і знайдіть такі слова у кожній групі.

Зразок: вечір – ранок.

1. Вечір, земля, кривда, небо, правда, радість, ранок, спокій, сум, тривога.

2. Близький, високий, вузький, глибокий, далекий, крутий, мілкий, пологий, низький, широкий.

3. Будувати, здобувати, збирати, купувати, пам'ятати, продавати, розкидати, руйнувати, втрачати, забувати.

Вправа 80. До поданих слів доберіть синоніми й антоніми (де вони можливі) і введіть їх у речення.

День, мир, спокій; весняний, вечірній, легковажний; голосно, завжди, спокійно; говорити, працювати, пригадувати.

§ 16. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ

У мові чимало усталених висловів і зворотів, тобто таких, які народ використовує у готовому вигляді, передає від покоління до покоління, знає їх значення і поза текстом. Це **фразеологізми** (fraiseologisme).

Фразеологізми склалися протягом століть і являють собою яскраві, дотепні, влучні вислови: *усі розуми поїв* – «мудрий»; *мати довгий язик* – «говорити зайве»; *п'ятами накивати* – «втекти»; *пекти раки* – «почервоніти, знітитись»; *віддати чолом* – «виявити шану».

Значення фразеологізму можна передати одним словом (*язика прикусити* – «замовкнути»; *бісики пускати* – «загравати з кимсь, кокетувати») або словосполученням і навіть цілим описом (*побувати на коні і під конем* – «мати досвід добрий і поганий»).

До фразеології у широкому значенні слова зараховують прислів'я і приказки (*згода дім будує, а незгода руйнує*), а також складні терміни (*базедова хвороба, інфаркт міокарда, дзвінки пригосні, холодна війна* і под.)

Вправа 81. Спишіть речення, замінивши в них підкреслені слова фразеологізмами з довідки. Зверніть увагу на правопис особових імен.

1. Сьогодні Петрик устав дуже рано. 2. Учитель похвалив Миколу за відмінну роботу, але порадив не зазнаватися. 3. Наша команда швидко забила гол у ворота Родіона. 4. Клас вирішив не відставати. 5. Не годиться Іванові, вже дорослому хлопцеві, плакати.

Довідка. Одним махом. Ні світ ні зоря. Не задирати носа. Нюні розпускати. Не пасти задніх.

Вправа 82. Що означають ці вирази? Коли і для чого їх вживають?

1. Іноді б'ють Хому за Яремину вину. 2. Вийшов Юхим із води сухим. 3. На вовка неслава, а овець їсть Сава. 4. Який Сава, така й слава. 5. Як постелишся, так і виспишся.

Вправа 83. Користуючись довідкою, з'ясуйте значення фразеологізмів:

Ахіллесова п'ята. Братися за розум. Взяти під обстріл. Ведмежа послуга. Дивитися вовком. Піти вгору. Бути на сьомому небі. Валом валити. Бабине літо.

Я. Жмінка. Бабине літо

Довідка: Радіти, відчувати надзвичайне задоволення. Вразливе місце, слаба ланка чогось. Сердитися. Поліпшити своє становище. Невдала допомога, яка перетворюється на шкоду. З'являтися, йти у великій кількості чи великою масою. Переглянути свою поведінку. Критикувати. Сухі теплі дні ранньої осені і павутиння, що літає в цю пору.

Вправа 84. Ознайомтесь із матеріалами вправи і прочитайте їх уголос. Визначте, який запис має ознаки тексту, тобто об'єднує речення, що пов'язані між собою за змістом і розкривають певну тему, а який є набором окремих речень і не виражає спільної думки.

1. Великий поет – це одне, а велика людина – це інше. Він був геніальний стиліст, але стиль його життя часто шокує. Хто вміє копіювати, той вміє творити. Віруюча і мисляча людина не може не думати. Ми з тобою, наче квіти, що зросли на чужині (Із П. Сороки).

2. Один чоловік їхав раз зі своїм малим сином. Надворі було дуже душно, дорога важка, коні спітніли, а синок каже: «Тату, не видите, як наші бідні коники утомилися, сердешні? Чому ж бо їх не візьмете на віз, аби трохи підвезлись?» (Ю. Федькович).

Вправа 85. Уважно прочитайте вірш В. Симоненка, визначте його тему, сформулюйте основну думку, підтвердьте зв'язок речень за змістом і логічну послідовність і відшукайте мовні засоби, якими підтверджується смислова і стилістична єдність цього тексту.

Скільки б не судилося страждати,
все одно благословлю завжди
день, коли мене родила мати
для життя, для щастя, для біди.

День, коли мої маленькі губи
вперше груди мамині знайшли,
день, що мене вперше приголубив
ласкою проміння із імли.

П. Басанець. Материнство

Вправа 86. Прочитайте текст і дайте йому назву. Складіть простий план спочатку усно, а потім запишіть його.

Слово найтонше доторкається до серця, воно може стати і ніжною запашною квіткою, і живою водою, що повертає віру в добро, і гострим ножем, і розжареним залізом, і брудом. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне і зле, необдумане і нетактовне – приносить біду.

Словом можна вбити і оживити, поранити і вилікувати, посіяти тривогу й безнадію і одухотворити, розсіяти сумнів і засмутити, викликати посмішку і сльозу, породити віру в людину і заронити невіру, надихнути на працю і скувати сили душі... Зле, невдале, нетактовне, просто кажучи, нерозумне слово може образити, приголомшити людину (*В. Сухомлинський*).

Вправа 87. Прочитайте звернення до людини письменника середини ХІХ століття Федора Достоєвського.

«...Любіть всі Божі створіння, весь світ і кожну піщинку в ньому. Любіть кожен листок, кожен промінчик Божого світла. Любіть звірів, рослини – любіть усе... Якщо ви все любите, ви побачите таїну, що прихована всюди. Помітивши її, ви з кожним прожитим днем будете краще розуміти її. І врешті-решт ви полюбите весь світ всеохопною любов'ю».

Дайте відповіді на запитання:

1. Хто і що в цьому світі, на ваш погляд, заслуговує найглибшої любові?
2. Яка людина здатна любити світ безкорисливо?
3. Чому кажуть, що як людина сприймає світ, така і душа в неї?
4. Які пестливі форми слів *мама, тато, баба, дід* ви знаєте?

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ

Розділ мовознавства, що займається вивченням слова як частини мови, називається **морфологією** (morphologie).

§ 17. ЗАГАЛЬНЕ ПОНЯТТЯ ПРО ЧАСТИНИ МОВИ

Вправа 88. Прочитайте речення, знайдіть у ньому слова тих частин мови, які ви вже вивчали. Що ви знаєте про них з уроків молдовської мови?

В поривах вітру серце здоровіє,
дзвінкий мороз жене гарячу кров,
крізь холоди іде відважна мрія
про подвиги, про славу, про любов.
(Т. Севернюк)

М. Самокиш. Бій М. Кривоноса з Я. Вишневецьким

Вправа 89. Перегляньте запропонований ряд слів і поміркуйте над тим, на що в кожному окремому випадку треба звернути увагу, щоб не помилитися при визначенні частини мови.

Багато (багато учнів і багато читати); біг (швидкий біг і швидко біг); віз (віз пшеницю і новий віз); мати (моя мати і мати можливість); мило (мило усміхатися і пахуче мило); ніс (розбив ніс і ніс сумку); тепло (зберегти тепло і тепло привітати).

При розпізнаванні частин мови необхідно враховувати, що означає слово, як воно сполучається з іншими словами та яку синтаксичну роль виконує в реченні.

Групи слів, які мають властиві тільки їм лексичне значення, морфологічні ознаки і синтаксичну роль, називаються частинами мови (părțile de vorbire).

Українські граматики виділяють десять частин мови: *іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово, прислівник, прийменник, сполучник, частку і вигук.*

Шість частин мови об'єднують слова, що називають предмети, дії і стани, ознаки та інші поняття мовної дійсності. Це слова, які мають лексичне значення, кожне з них має свої граматичні ознаки, виконує певну синтаксичну роль. Ці частини мови називаються **самостійними, повнозначними**. До повнозначних належать іменник, прикметник, числівник, займенник, дієслово і прислівник.

При визначенні частин мови береться до уваги не лексичне значення кожного окремого слова, а те, що є спільним для тисяч слів певної частини мови. Для іменника – це назва предмета, або предметність; для прикметника – це назва ознаки предмета; для дієслова – це назва дії або стану. Узагальнене значення кожної повнозначної частини мови встановлюємо також за питаннями.

Повнозначним частинам мови протиставляються три **неповнозначні**, до яких належать прийменник, сполучник і частка. Неповнозначні частини мови не мають лексичного значення, самостійних граматичних ознак і не виконують самостійно жодної синтаксичної ролі в реченні. Вони тільки обслуговують повнозначні частини мови, тому їх ще називають **службовими**.

Змінні частини мови	→	Іменник	Хто? Що?	<i>Батько, гора.</i>
	→	Прикметник	Який? Чий?	<i>Веселий, дубовий, Олин.</i>
	→	Числівник	Скільки? Котрий?	<i>Багато, два, троє, третій.</i>
	→	Займенник	Хто? Що? Який? Чий? Скільки?	<i>Ти, що, такий, мій, свій, стільки.</i>
	→	Дієслово	Що робити? Що робить?	<i>Писати, читати, пише, сидить.</i>
Незмінні частини мови	→	Прислівник	Де? Коли? Чому? Як?	<i>Тут, завтра, зосліпу, тихо.</i>
	→	Прийменник	–	<i>Без, в, від, до, з.</i>
	→	Сполучник	–	<i>І, а, але, бо, щоб.</i>
	→	Частка	–	<i>Авжеж, еге, невже? б (би)</i>
	→	Вигук	–	<i>Ай, ох-ох-ох, ого!</i>

Повнозначні (самостійні) частини мови відрізняються від неповнозначних (службових) тим, що до перших можна поставити запитання, а до других запитання не ставлять.

Вигук як частина мови стоїть окремо, бо слова, які він об'єднує, не мають ознак ні самостійних, ні службових частин мови.

Вправа 90. Ознайомтесь із текстом і выпишіть з нього окремо іменники, прикметники, числівники, займенники, дієслова та прислівники. Усно аргументуйте належність слова до тієї чи іншої частини мови. До кожного повнозначного слова поставте запитання.

Роман народився бджолярем. Він – степовик, знає таємну бджолину мову. Аби ви тільки побачили його серед вуликів! Він непоквапом, урочисто підходить до одного, до другого вулика, вслухається... З самого ранку стоїть на пасіці трудовий гул, ніби аж радісний, як музика добробуту і злагоди (За О. Гончаром).

Вправа 91. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть службові слова, усно поясніть, чому вони службові.

Пам'ятаю, вишні доспівали,
наливались сонцем у саду.
На прощання ти мені сказала:
«Де б не був, а я тебе знайду...».
(В. Сосюра)

Вправа 92. Підготуйте твір-роздум про вчинки людей на основі особистих спостережень (роздуми можуть бути схвальними або ж мати характер аргументованого осуду).

Вправа 93. Прочитайте вголос оповідання О. Буценья й перекажіть його зміст. Наскільки правдоподібна ситуація відтворена в ньому? Знайдіть у тексті слова, які дають підставу одному з хлопців назвати дівчинку чепурухою. Яке речення заперечує це?

НА ВУЛИЦІ

Іде дівчинка до школи. Бантики чистенькі, платтячко випрасуване, черевички блищать. Поряд з нею мама, несе їй портфель. А позаду двоє хлопців ідуть, розмовляють.

Один каже:

– Дивись, яка чепурна дівчинка. Аж глянути любо. Чепуруха!

А другий йому відповідає:

– І зовсім не чепуруха вона.

– Це чому? – здивувався перший. – Вона ж он яка чистенька.

– А тому, що все за неї робить мама. Навіть портфель їй до школи носить, я щодня бачу. Ліниві охайними не бувають.

Так це чи не так?

Поведіть дискусію про порушену автором проблему.

Вправа 94. Знайдіть у тексті до попередньої вправи прикметники і числівники, випишіть їх і поясніть, за якими ознаками ви їх розмежували.

ІМЕННИК

§ 18. ІМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ, ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 95. Перепишіть речення, знайдіть іменники, впишіть їх у подану таблицю, заповнюючи граfi за зразком.

Форма в реченні	Відповідає на запитання	Початкова форма (Н. в)	Значення	
			лексичне	частиномовне
саду	чого?	сад	площа землі з фруктовими деревами	предмет

Щаслива праведна людина, що в радості й горі буде слово рідної землі.

Іменник (substantiv) – це частина мови, що означає назву предмета і відповідає на запитання хто? що?

У граматиці предметом називається усе те, до чого можна поставити запитання *хто це?* або *що це?* Наприклад: *чоловік, інженер, холод, сорока, міст, зерно, відвага, грім, листоноша, рік.*

Іменники бувають чоловічого (*він*), жіночого (*вона*) і середнього (*воно*) роду, змінюються вони за відмінками й числами.

Вправа 96. Скільки відмінків в українській мові, а скільки їх у мові молдовській? Назвіть відмінки обох мов і запитання до них.

Вправа 97. Ознайомтесь із реченнями, випишіть іменники і письмово визначте їх морфологічні ознаки та синтаксичну роль. Аналіз зробіть за такою схемою:

Форма в реченні	Початкова форма	Власна чи загальна назва	Істота чи неістота	Рід	Число	Відмінок	Синтаксична роль
сонця	сонце	заг. н.	неістота	с.	одн.	Р.	додаток

1. Ми ловили сонця теплі промінці, щоб вони медово стигли у руці (*В. Крищенко*). 2. Де мати посіє, там стелиться ласка, де мати посадить, там сходить добро (*В. Крищенко*). 3. Учора в лузі пасся білий кінь поміж проміння, ластівок і квітів (*Є. Гуцало*).

Іменники бувають **загальні** та **власні** (тобто власні і загальні назви). Вони називають **істоти** і **неістоти**, мають граматичні значення роду, змінюються за числами і відмінками, у реченні виступають підметами, додатками та іншими членами речення.

У різних мовах іменники найчастіше відрізняються значенням роду, кількістю відмінкових форм та їх функцій.

Вправа 98. Перекладіть (письмово) текст українською мовою, підкресліть іменники та усно визначте їх рід в обох мовах.

Aș zice că era harnică și silitoare ca o furnică mama, dar nu știu ce fac furnicile acolo în furnicarul lor iarna, pe când mama iarna întreagă torcea, țesea, cosea, cârpea, iar de cu primăvară și până toamna târziu basmaua ei albă, căci purta basma albă, zbură ca o pasăre – ba e în casă, ba e afară, ba se întorcea în amurg, albind ușor pe o dungă de deal, în seninul serii; alerga, pentru că avea, cum zicea ea, copii, și azi, gândindu-mă la pasărea cea albă a copilăriei mele, nu pot spune că am văzut-o măcar o singură dată, măcar o singură clipă, stând pe-o ramură, lângă cuibul său (*І. Друце*).

§ 19. ВЛАСНІ Й ЗАГАЛЬНІ ІМЕННИКИ

У парах слів *гора Говерла, місто Кишинів, село Задубрівка, учитель Попович* легко виділяються іменники *гора, місто, село, учитель*, що є загальними назвами, та іменники *Говерла, Кишинів, Задубрівка, Попович*, що є власними назвами.

Загальні іменники (*substantivele comune*) – це узагальнені найменування предметів, зокрема назв людей, тварин, комах, географічних об'єктів, речей, явищ тощо, наприклад: *брат, мати, лев, бджола, вершина, джерело, озеро, плаття, посуха, спека, спостереження*.

Власні іменники (власні назви) (*substantivele proprii*) – це індивідуальні назви окремих людей, клички тварин, назви географічних об'єктів, конкретних предметів, єдиних у своєму роді явищ, подій, наприклад: *Антоненко, Василь Борисюк, Вороний, Ласка, Прип'ять, Хмельниччина, Київ, Сучава*.

Вправа 99. Розгляньте схему, зверніть увагу на можливе групування власних назв і письмово або усно доповніть кожну групу своїми прикладами.

Власні назви відрізняються від загальних не лише тим, що вони виділяють окремий предмет з-поміж ряду подібних, а й написанням, порівн.: *вулкан* і *Етна*, *місто* і *Одеса*, *озеро* і *Балатон*, *острів* і *Гренландія*, *перевал* і *Німчич*, *протока* і *Дарданелли*, *течія* і *Гольфстрім*.

У складених (багатослівних) власних назвах слова на означення родових понять пишуться з малої букви, наприклад: *Азовське море, Апеннінський півострів, Зелений мис, Кавказький хребет, Київська область, Одеський національний економічний університет.*

Назви творів, книг, журналів, картин, кінофільмів, вистав, заводів, фабрик, кораблів пишуться з великої літери і беруться в лапки, наприклад: *повість «Земля», роман «Собор», драма «Украдене щастя», кінофільм «Аватар», вистава «Наталка Полтавка», журнал «Ластівка», завод «Граніт», пароплав «Грузія», магазин «Дитячий світ».*

Вправа 100. Перепишіть текст, однослівні власні іменники підкресліть прямою лінією, а складені власні назви – хвилястою. Усно поясніть їх правопис.

Головний приз міжнародного театрального фестивалю «Біла вежа», що відбувся у Бресті, виборов Волинський обласний театр ляльок. Серед сценічних робіт колективів із Білорусі, Росії, Польщі, Німеччини вистава луцьких лялькарів «На Івана Купала» (п'єса Ярослава Стельмаха за твором Миколи Гоголя) визнана суворим журі найкращою (*Газ.*).

Вправа 101. Користуючись словником (зокрема з інтернету), запишіть власні назви українською мовою.

Algeria, București, Calea-Lactee, Calea-robilor, Canalul Panama, Capul Bunei Speranțe, Carul-Mare, Chișinău, Danemarca, Elveția, Golful Persic, Insulele Bermude, Londra, Maroc, Oceanul Înghețat de Nord, Orientul Apropiat, Peninsula Balcanică, Porțile de Fier.

Усі іменники поділяються ще на дві групи – **назви істот** і **назви неістот**. Назви істот відповідають на запитання *хто?* Назви неістот – на запитання *що?* Наприклад: *хто? – автор, брат, воїн, голуб, дитя, мати; що? – бібліотека, буква, вікно, господарство, яблуна, гриб, двері, заздрощі.*

Вправа 102. Прочитайте текст. Окремо випишіть назви істот і назви неістот. Усно поясніть написання іменників з малої і великої літери.

Шевченко зробив для української літератури те, що Пушкін для російської, Гете для німецької, Шекспір для англійської. Ні, більше. Він підніс українське письменство до рівня загальнолюдських ідеалів. Шевченко – одне з найбільших прав України на міжнародну повагу. У цьому праві немає жодного

образливого слова для інших націй. Воно все написане любов'ю до всіх народів, до всіх людей на землі... (Д. Павличко).

Назви істот і неістот розрізняються формами знахідного відмінка: в назвах істот вони спільні з родовим відмінком, а в назвах неістот – із називним, наприклад:

Н. хто?	<i>брат</i>	що?	<i>стіл</i>
Р. кого?	<i>брат-а</i>	чого?	<i>стол-а</i>
Зн. кого?	<i>брат-а</i>	що?	<i>стіл</i>

Вправа 103. Від іменників першої або другої групи утворіть форми знахідного відмінка однини. Назви істот підкресліть.

1. Автор, автобус, базар, бригадир, гість, грім, село, договір, зілля, ім'я, клен, мати, м'яч.

2. Авантюра, авторка, актриса, крило, дітвора, деталь, епоха, жінка, здравниця, калина, мама.

Вправа 104. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Назви істот підкресліть однією лінією, а назви неістот – двома.

IN PĂDURE

Aici era o pădure. Pădurea aceasta era mare și frumoasă. Primavara și vara pădurea era verde. Toamna frunzele cădeau. Iarna copacii nu aveau frunze. Zăpada acoperea copacii. Vara în pădure mai creșteau ciuperci, fragi, mure și flori. În pădure trăiau și multe animale: vulpea, lupul, veverița, iepurele și altele (А. Садецька).

С. Півторак. Проліски і ряст цвітуть

§ 20. РІД ІМЕННИКІВ

Усі іменники, що мають форму однини, належать до одного з трьох родів: чоловічого, жіночого чи середнього.

До чоловічого роду (*genul masculin*) належать іменники, з якими можна сполучити слова *він, цей чи один*, наприклад: *дідусь, біль, хлопець, голос, день, дуб, дует*.

До жіночого роду (*genul feminin*) належать іменники, з якими можна сполучити слова *вона, ця чи одна*, наприклад: *мати, буря, школа, воля, троянда, дівчина, дорога, дружба*.

До середнього роду (*genul neutru*) належать іменники, з якими можна сполучити слова *воно, це чи одне*, наприклад: *багатство, слово, поле, ім'я, вчення, горе, дитя, дівча*.

Іменники, що вживаються тільки у множині, не мають значення роду, наприклад: *вила**, *граблі**, *двері, ножиці*.

Вправа 105. Прочитайте текст, знайдіть у ньому іменники й поясніть наявність чи відсутність у них значення роду, визначте рід, якщо слово його має.

Як любила мати робити і в городі, і в полі, і в лузі і тихо втішатися зробленим! Вона, як свята, очікувала садіння, косовиці, жнив; вона любила, щоб снопи** були гарними, як діти, а полукіпки*** стояли наче парубки – плече в плече. І дуже полюбляла в жнива після праці лягти на віз і дивитись на зорі, на Чумацький Шлях, на Стожари і на отой Віз, що народився із дівочих сльозин (*За М. Стельмахом*).

Вправа 106. Перекладіть словосполучення українською мовою і визначте рід іменників. Порівняйте рід іменників в обох мовах.

Ac de cusut, bancă comercială, cheie franceză, clopot de biserică, iluzie optică, lucru de mână, om de vază, ordine de zi, șoarece-de-câmp, viață rașnică.

В українській мові деякі іменники, що означають назви людей, можуть бути як чоловічого, так і жіночого роду, наприклад: *Хлопчик цей – круглий сирота. Я сирота осталась*. Їх називають іменниками спільного роду (*gen comun*).

Чоловічий чи жіночий рід таких іменників зумовлений статтю названої особи. Визначаємо рід за формою залежних

* *Віла, граблі* – сільськогосподарські знаряддя праці.

** *Сніп* – зв'язаний оберемок зрізаних стебел хлібних злаків.

*** *Полукіпок* – 30 снопів скошеного або зжатоного хліба.

від іменника прикметників, числівників, займенників і деяких дієслів, ужитих в однині, порівн.:

*звичайний базіка і звичайна базіка;
типовий задавака і типова задавака;
ще один невдаха і ще одна невдаха;
цей непосида і ця непосида;
пішов бідолаха і пішла бідолаха.*

За статтю визначаємо рід незмінюваних іншомовних іменників – назв осіб, як-от: *леді* (ж. р.), *донна* (ж. р.), *фрау* (ж. р.), *мадам* (ж. р.), *гер* (ч. р.), *рефері* (ч. р.), *лорд* (ч. р.), *інкогніто* (ч. або ж. р.).

Рід незмінюваних назв тварин, зокрема птахів, – чоловічий: *шимпанзе, колібри, поні, кенгуру, фламінго*.

Назви предметів, у тому числі страв, – середнього роду: *сарі, кашне, кашпо, суфле, олів'є*.

Рід власних географічних назв встановлюємо за родом загальної до них назви: *Тбілісі* (с. р., бо місто), *Міссурі* (ж. р., бо ріка), *Конго* (ж. р., бо країна).

Вправа 107. Перепишіть вправу, додаючи до слів можливі закінчення. Усно поясніть, від чого залежить рід підкреслених іменників і як ви його визначили. Знайдіть у словнику молдовські відповідники підкреслених слів.

1. Два чоботи пара: ц... вискочка, а т... забіяка. 2. Васько справж... задавака. 3. Нелегко живеться стар... каліці. 4. Як... ти пустомеля ... 5. Як...сь розбишака наляка... дитину. 6. Не можна, сину, бути так... роззявою.

Вправа 108. Складіть зі словами *листоноша, плакса, сусіда* по два речення так, щоб кожне слово в одному випадку було іменником чоловічого роду, а в іншому – жіночого.

Вправа 109. Перекладіть українською мовою іменники *alice de vânătoare, durere, înregistrare, pojar, Siberia, stepă, șal, șampon, tul*. Зверніть увагу на рід перекладених слів. Чи збігається форма роду цих слів в обох мовах?

Вправа 110. Перепишіть речення, вставляючи пропущені букви, щоб можна було визначити рід відповідних іменників (виконуйте з допомогою словника).

1. Відчуваю сильн... біль у суглобах. 2. У мене є й інш... запис пісні. 3. Діти перехворіли свинкою і кор... 4. А далі буде найжджен... путь. 5. За рояль... була вчителька. 6. За Сибір... сонце сходить. 7. Над степ... пронеслась чорна буря. 8. Мені подобається біл... шаль. 9. Ти як... шампун... користуєшся? 10. Мені вистачить і п'яти метрів тюл... .

§ 21. ЧИСЛО ІМЕННИКІВ

Більшість іменників – це назви предметів, які можна порахувати. Наприклад: *один будинок, дві дороги, три дерева, десять слів*.

Форми іменників, яких вони набувають у сполученні зі словами *один* або *одна* чи *одне* (*одно*), називаються **одниною** (singular), а форми, яких вони набувають у сполученні зі словами *два* (*дві*), *три* і т. д., називаються **множиною** (plural), порівн.: *один будинок* і *два, три будинки*; *одна дорога* і *дві, три дороги*; *одне дерево* і *два, три дерева*.

В іменниках, які мають обидві форми числа, одна означає один предмет, а множина – два і більше.

Вправа 111. Складіть розповідь (5–6 речень) про своє місто чи село, вживаючи іменники у формі однини та множини.

Вправа 112. Перепишіть текст, знайдіть іменники і визначте їх число. Іменники у формі однини підкресліть прямою лінією, а у формі множини – хвилястою.

До вечора скульптор встиг і відпочити, і накидати кілька ескізів з хлопчаків, яких він бачив біля контори, і походити з головою артілі по господарству. Вони побували на фермах, у кузні, на електростанції. Чутка про скульптора вже встигла облетіти село, і скрізь, де б він не з'являвся, його зустрічали привітно й люб'язно. На фермі щебетливі доярки влаштували йому справжній допит, жваво цікавлячись, кого він уже виліпив на своєму віку... (*О. Гончар*).

Залежно від форм числа відмінювані іменники поділяються на три групи.

До **першої групи** належать іменники, які мають форми однини і форми множини. Напр.: *школа* – *школи*, *дерево* – *дерéва*, *учітель* – *учителі*, *лан* – *лані*, *машіна* – *машіни*, *селó* – *сéла*. Їх у мові переважна більшість.

До **другої групи** належать іменники типу *дітвора*, *доброта*, *совість*, *кисень*, *насіння*, *Львів*, які мають лише форми однини. Їх називають **однинними іменниками** (singularia tantum).

До **третьої групи** належать іменники типу *взаємини*, *граблі*, *солодоці*, *Карпати*, які мають лише форму множини. Їх називають **множинними іменниками** (pluralia tantum).

Вправа 113. Розгляньте схему, зверніть увагу на можливе групування однинних і множинних іменників. Усно чи письмово доповніть кожну групу своїми прикладами.

Вправа 114. Прочитайте текст, знайдіть іменники і випишіть їх, розподіливши на три групи: а) такі, що мають форми однини і множини; б) такі, що мають тільки форму однини (однинні) і в) такі, що мають тільки форму множини (множинні). Чи не зосталась якась група без прикладів?

...Тим часом багатому братові аж дивно, чому Іван сьогодні не прийшов до нього робити, хоч він платив йому лише напівгнилою соломою. Багач вийшов надвір, бачить, що з димаря братової хижки* куриться, і не може собі уявити, звідки брат взяв дров або соломи. Цікавість узяла гору. Такий лютий, грізний ступив у хату, грюкнув дверима і вже кричати хотів. Але з дива не міг слова промовити. Він побачив, що всі веселі, борщ їдять, у хаті тепло.

Бідний брат забув усі кривди, заподіяні багатим братом, і гостинно запросив його до столу. Той сів, почав їсти, а сам улесливо говорить, який він радий, що сім'я брата і сита, і в теплі сидить. Але його мучила думка, звідки все це взялося. Бідний брат похвалився, що в нього є чарівний прутик (Н. тв.).

* Хижка – дуже бідна хата.

Увага! Число іменників типу *володіння, бажання, знання*, які в називному і знахідному відмінках однини і множини мають закінчення *-я*, визначається тільки у тексті, порівн.: *своє володіння і свої володіння, моє знання і мої знання, таке бажання і такі бажання*.

§ 22. ЗМІНА ІМЕННИКІВ ЗА ВІДМІНКАМИ

У сполученні з іншими словами більшість іменників змінює свою форму. Наприклад: *моя сестр-а, запитати у сестр-и, подарувати сестр-і, покликати сестр-у, йти з сестр-ою, говорити при сестр-і, дорога сестр-о; плаче немовл-я, підійти до немовлят-и, дати немовлят-і, переповити немовл-я, їхати з немовл-ям, побачити у немовлят-і* тощо.

Форма іменника, яка виражає його відношення до інших слів у словосполученні і реченні, називається відмінком (саз).

В українській мові сім відмінків: *називний, родовий, давальний, знахідний, орудний, місцевий і кличний*. За шістьма з них закріпилися типові форми запитань *хто? що?*

Називний	<i>хто?</i>	<i>що?</i>
Родовий	<i>кого?</i>	<i>чого?</i>
Давальний	<i>кому?</i>	<i>чому?</i>
Знахідний	<i>кого?</i>	<i>що?</i>

Орудний ким? чим?
Місцевий на кому? на чому?

До кличного відмінка не ставимо запитання, оскільки він не дає відповіді, а служить формою звертання до співрозмовника: *дідуся, Іване, мамо, матусю, сестричко*.

Зміна іменників за відмінками називається **відмінюванням** (declinare).

Називний відмінок іменників називається **прямим** (direct), усі інші – **непрямими** (indirecte).

Називний відмінок є **початковою формою іменника**.

Для іменників, що мають однину і множину, початковою є форма називного відмінка однини.

Для іменників, що мають лише множину, початковою є форма називного відмінка множини.

Вправа 115. Прочитайте текст і запропонуйте до нього заголовок. Випишіть іменники, визначте їх рід, число і відмінок.

Наша мовна традиція сягає далеких, докняжих, часів. У період держави Київської Русі наше слово сягнуло державного творення. Воно збагачувалося іншими мовами, збагачувало їх. Його розвитку не могли зашкодити княжі усобиці, феодальна роздрібленість і навіть багатовікове монголо-татарське іго. Підне подиву, що його не стяла шабля, що його не затоптали в болото кінські копита, що воно не розвіялося у вихорі навальних орд, а залишилося сіллю землі й народу (*Б. Харчук*).

Вправа 116. Перекладіть текст українською мовою і запишіть. Іменники – назви істот підкресліть прямою лінією, а назви неістот – хвилястою. Перекажіть зміст тексту українською мовою.

Familia Moromete se întorsese mai devreme de la câmp. Când ajunseră acasă, Paraschiv, cel mai mare dintre copii se dăduse jos din căruță, lăsase pe alții să deshame și să dea jos uneltele, iar el întinsese pe prispă o haină veche și se culcase. La fel făcuse și al doilea fiu, Nilă. Al treilea băiat, Achim, se furișase în grajdul cailor, se trântise în iesle să nu-l mai găsească nimeni, iar cele două fete, Tita și Plinca, plecaseră repede la gărlă să se scalde. Rămas singur în mijlocul bătăturii, Moromete, tatăl, trăsesse căruța sub umbra mare a celor doi salcâmi (*М. Преда*).

Вправа 117. Пригадайте, що називається звертанням. Прочитайте вірш В.Симоненка. Знайдіть іменники-звертання та сполучення слів – звертання, в яких є іменник, визначте число і відмінок цих іменників.

Берези, в снігу занімілі,
іній на вітах слізьми,
про що ви мрієте, білі?
– Про сонце мріємо ми...

Дуби в крижаній кольчузі,
одягнуті в сиві шовки,
про що замислились, друзі?
– Про сонце наші думки...

Серце, недавно кволе,
му́ко моя мала,
чому щеміш, як ніколи?
– Хочу її тепла...

Вітри із морозяним шпаром,
куди вас несуть чорти,
чого галасуєте зором?
– Хочемо сонце знайти...

Очі, наповнені горем,
очі сумні мої,
чому ви блукаєте зором?
– Хочем побачить її...

Розуме мій байдужий,
вируч мене хоч ти –
над чим ти думаєш, друже?
– Хочу надію знайти...

А. Чаріна. Зимовий пейзаж

В українській мові є іменники, які у сполученні з іншими словами не змінюють своєї форми. Наприклад: *будується депо, під'їхав до депо, належить депо, обгородили депо, перший квартал за депо, працюю в депо.*

Іменники, які у сполученні з іншими словами не змінюють своєї форми, називаються **незмінюваними** (*neflexibile*).

До незмінюваних іменників в українській мові належать:

1. Жіночі прізвища на приголосний та на **-о**: *Борисюк (Ганна), Власенко (Ірина), Павлюк (Ольга), Сніжко (Марія).*

2. Складноскорочені слова (абревіатури), утворені з початкових букв: АЕС (атомна електростанція), ООН (Організація Об'єднаних Націй), УТН (Українські телевізійні новини).

3. Власні і загальні іменники іншомовного походження з основою на -а/-я, -е/-є, -і/-ї, -о, -у/-ю: ампула, Дюма, Золя, аташе, Беранже, Монтеск'є, алібі, візаві, Анегрої, бюро, Марокко, Емінеску, інтерв'ю*.

Відмінок і число незмінюваних іменників можна визначити в контексті: *Одне вільне місце є в п'ятому купе (купе – місцевий відмінок однини). Рожевих фламінго (родовий відмінок множини) майже не залишилось.*

Вправа 118. Знайдіть і выпишіть незмінювані іменники.

Авто, АТС, Бабенко (Ганна), борошно, Винничук (Василь), Гейне (Генріх), драже, журі, Істратій (Ольга), кашне, кенгуру, Нікарагуа, пані, панно, поні, Попеску, США, тире, ЧАЕС, Іонуц, Александрі, порт, скло.

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому рядку всі іменники однинні?
  - Долото, фізика, дерево, знання, бій
  - Сало, математика, перемога, місце, місяць
  - Золото, ботаніка, вічність, гора, час
  - Молоко, аспірин, хімія, щастя, честь
- У якому рядку всі іменники множинні?
  - Нігті, уроки, вартості, пустощі, кучері
  - Ножиці, лінощі, щипці, заздрощі, солодощі
  - Нарциси, огляди, диски, двері, дипломати
  - Надії, мови, цінності, парти, дріжджі
- У якому рядку є незмінювані іменники?
  - Сонце, автострада, бюлетень, шовк, зір
  - Віконце, інтерес, річка, рушник, олія
  - Добро, шосе, Шевчук, інтерв'ю, листок
  - Радість, відданість, відмінок, ряд, пані

* Не зрозумілі вам слова знайдіть у словнику або попросіть учителя пояснити їх значення.

§ 23. ОСОБЛИВОСТІ ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ, ЩО ВЖИВАЮТЬСЯ ТІЛЬКИ У МНОЖИНІ

Вправа 119. Знайдіть на карті України чи вашої області 10 множинних власних назв і запишіть їх.

Іменники, що вживаються тільки у множині, у називному відмінку мають закінчення **-а** (*вил-а*), **-я** (*вінц-я*), **-и** (*сан-и*), **-і** (*ножиц-і*), **-ї** (*Турба-ї*). Ці закінчення є також у формах знахідного і кличного відмінків.

Відмінюються множинні іменники за такими зразками:

Н.	<i>вил-а</i>	<i>збор-и</i>	<i>грош-і</i>	<i>двер-і</i>	<i>діт-и</i>	<i>сан-и</i>
Р.	<i>вил</i>	<i>збор-ів</i>	<i>грош-ей</i>	<i>двер-ей</i>	<i>діт-ей</i>	<i>сан-ей</i>
Д.	<i>вил-ам</i>	<i>збор-ам</i>	<i>грош-ам</i>	<i>двер-ям</i>	<i>діт-ям</i>	<i>сан-ям</i>
Зн.	<i>вил-а</i>	<i>збор-и</i>	<i>грош-і</i>	<i>двер-і</i>	<i>дітей</i>	<i>сан-и</i>
Ор.	<i>вил-ами</i>	<i>збор-ами</i>	<i>гріш-ми</i> <i>грош-има</i>	<i>двер-ми</i> <i>двер-има</i>	<i>діть-ми</i>	<i>сань-ми</i> <i>сан-ями</i>
М.	(<i>на</i>) <i>вил-ах</i>	(<i>на</i>) <i>збор-ах</i>	(<i>при</i>) <i>грош-ах</i>	(<i>на</i>) <i>двер-ях</i>	(<i>у</i>) <i>діт-ях</i>	(<i>на</i>) <i>сан-ях</i>
Кл.	<i>вил-а</i>	<i>збор-и</i>	<i>грош-і</i>	<i>двер-і</i>	<i>діт-и</i>	<i>сан-и</i>

Для зацікавлених подаємо коментарі.

У родовому відмінку множинні іменники мають три групи закінчень:

а) **нульове закінчення** мають усі іменники на **-а** (**-я**) та частина іменників на **-и**, **-і**, наприклад: *вил*, *воріт*, *дверцят*, *дровець*, *висівок*, *входин*, *канікул*, *роковин*; *Альп*, *Балкан*, *Лубен*, *Сум*, *Ясс*; *м'ясниць*, *ножиць*;

б) **закінчення -ів(-їв)** має більшість іменників на **-и**, **-і**, наприклад: *виборів*, *гонів*, *наймів*, *окулярів*, *сходів*, *фінансів*; *гордоців*, *засдроців*, *кліщів*, *ласоців*, *пустоців*, *солодоців*; *Бескидів*, *Дарданеллів*, *Піренейв*, *Радівців*, *Шипинців*;

в) **закінчення -ей** засвідчене в родовому відмінку іменників *гроші*, *двері*, *діти* і подібних, наприклад: *грошей*, *дверей*, *дітей*, *людей*, *гусей*, *курей*, *саней* тощо.

В орудному відмінку множинні іменники мають переважно закінчення **-ами** (**-ями**), наприклад: *виборами*, *вінцями*, *Альпами*, *Бескидами*, *Вашківцями*, *Заліщиками* тощо. У невеликій групі множинних іменників орудний відмінок має закінчення **-ми**, наприклад: *грудьми*, *гусьми*, *дітьми*, *курми*,

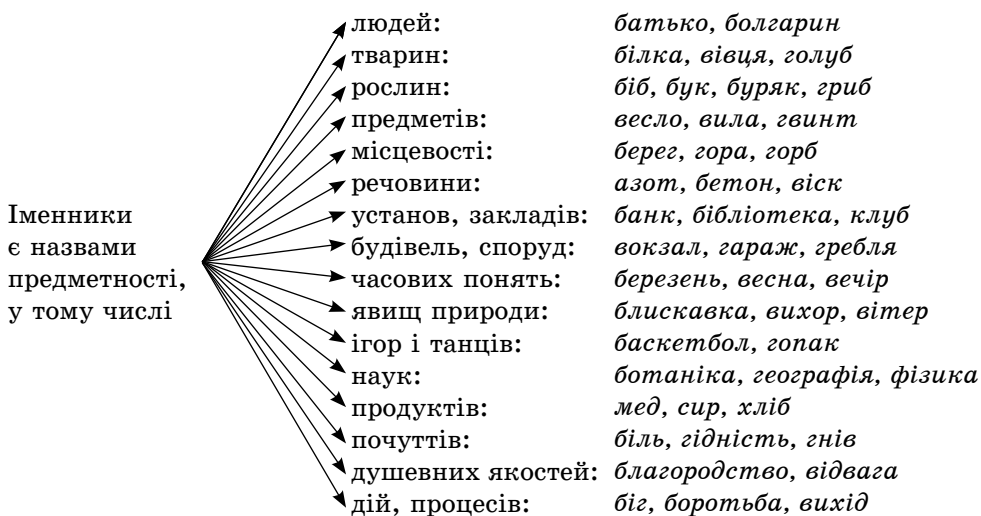
людьми, саньми. Іменники *гроші, двері* в орудному відмінку мають паралельні закінчення **-има, -ми**, порівн.: *грошима і грішми* та *дверима і дверми*. Закінчення **-ами, -ми** та **-ями, -ми** мають іменники *ворота і сани*, порівн.: *воротами і ворітьми* та *санями і саньми*.

Вправа 120. Провідмінійте іменники **вечорниці, входини і пустоці**, складіть з ними (у будь-якій відмінковій формі) три речення і запишіть їх.

Вправа 121. Перепишіть речення, розкривши дужки: слова, подані в дужках, запишіть у потрібному відмінку. Підкресліть іменники, які живаються тільки у множині.

1. Наші альпіністи тільки-но повернулись з (Гімалаї). 2. Дівчатка добре вміють користуватися (ножиці). 3. Батько з матір'ю стояли в (сіни*) і про щось говорили. 4. Від порога до (сходи) було два метри. 5. Університет у (Чернівці) заснований 1875 р.

Вправа 122. Розгляньте схему, зверніть увагу на групування іменників за значенням. Усно доповніть кожен групу іменників двома-трьома своїми прикладами.

§ 24. ТИПИ ВІДМІН ІМЕННИКІВ

Іменники української мови поділяються на **чотири відміни**.

До **першої** відміни належать іменники жіночого, чоловічого і спільного роду із закінченням **-а, -я**: *вага, Микола, сирота*.

До **другої** відміни належать іменники чоловічого роду з нульовим закінченням та **-о** і середнього роду із закінченням **-о**,

* *Сіни* – нежила частина селянської хати, з якої був вхід до кухні і кімнати.

-е, -я, крім тих, що в непрямих відмінках приймають суфікси -ат, -ят, -ен: *гриб, день, дядько, Дмитро; село, серце, весілля* (але не: *дитя – бо дитяти; плем'я – бо племені*).

До третьої відміни належать іменники жіночого роду з нульовим закінченням та іменник *мати*: *вісь, ніч, радість, сіль*.

До четвертої відміни належать іменники середнього роду на -а, -я, які при відмінюванні приймають суфікси -ат, -ят, -ен: *зайча – зайчати; орля – орляти; ім'я – імені; лоша – лоша́ти*.

Вправа 123. Використовуючи таблицю відмін іменників, визначте, до якої відміни належать подані слова, і випишіть їх за відмінами у чотири колонки. Іменники, які не належать до жодної з відмін, випишіть окремо.

Відміна	Рід іменників	Закінчення у Н. в. однини	Приклади
I	Жіночий Чоловічий Спільний	-а, -я	<i>дорога, задача, лілія воєвода, Лука, тесля задавака, невдаха, плакса</i>
II	Чоловічий Середній	– -о -о -е -я	<i>вечір, журнал, звичай, сторож батько, дядько, Дніпро, Павло вікно, джерело, морозиво, сало плече, сонце, середовище вугілля, знаряддя, листя</i>
III	Жіночий	– -и	<i>відстань, любов, зустріч, совість мати, піч, верф</i>
IV	Середній	-а -я (якщо при відмінюванні з'являються суфікси -ат-, -ят-, -ен-)	<i>ведмежа, дівча, коліща маля, немовля, пташеня плем'я, сім'я, тім'я</i>

Батько, зброяр, ім'я, США, паморозь, окуляри, козеня, Микола, депо, сіль, лікар, курча, пальне, розкіш, навчання, журі, вовчєня, граблі, мідь, подорож, площа, пляж, Черкаси, серце, паляниця, цуценя, сирота, черговий, хлопчєня, село, море.

За кінцевими приголосними основи та за набором відмінкових закінчень іменники I і II відмін поділяються на три групи: **тверду, м'яку і мішану**.

Мішаною третьою групу називають тому, що в одних відмінках іменники цієї групи мають закінчення іменників твердої групи, а в інших – м'якої, порівн.:

Від- мінок	Однина			Множина		
	Тверда група	Мішана група	М'яка група	Тверда група	Мішана група	М'яка група
Н.	дорог-а	меж-а	дол-я	дорог-и	меж-і	дол-і
Р.	дорог-и	меж-і	дол-і	доріг	меж	доль
Д.	дороз-і	меж-і	дол-і	дорог-ам	меж-ам	дол-ям
Зн.	дорог-у	меж-у	дол-ю	дорог-и	меж-і	дол-і
Ор.	дорог-ою	меж-ею	дол-ею	дорог-ами	меж-ами	дол-ями
М.	(на) дороз-і	(на) меж-і	дол-і	(на) дорог-ах	меж-ах	дол-ях
Кл.	дорог-о	меж-е	дол-е	дорог-и	меж-і	дол-і

Вправа 124. Розгляньте схему поділу іменників I та II відмін на групи. Усно доповніть кожен із груп кількома прикладами. Особливу увагу зверніть на групи іменників II відміни.

Відміна, група		Основні ознаки	П р и к л а д и
I	Тверда	Іменники на -а після твердих приголосних (крім шиплячих)	<i>доба, злива, спрага</i>
	М'яка	Іменники на -я після м'яких приголосних	<i>земля, пісня, поезія</i>
	Мішана	Іменники на -а після шиплячих приголосних	<i>вежа, втеча, душа, гуца</i>
II	Тверда	Іменники ч. і с. р. на -о : Іменники ч. р. на твердий приголосний (крім шиплячих) Іменники на -ер, -ір, -ор, -ур та на -ар, -ир, -яр з постійним наголосом на основі	<i>дядько, Петро, світило</i> <i>плуг, степ, хлібороб</i> <i>боксер, папір, вихор,</i> <i>абажур, базар, бригадир,</i> <i>столяр</i>
	М'яка	Іменники ч. р. на м'який приголосний Іменники на -ар, -ир з наголосом, що переходить на закінчення Іменники с. р. на -е після приголосних (крім шиплячих) Іменники с. р. на -я	<i>буковинець, день, звичай</i> <i>вівчár – вівчаря́,</i> <i>кобза́р – кобзаря́,</i> <i>пухи́р – пухиря́</i> <i>місце, поле, серце</i> <i>зусилля, листя, роздоріжжя</i>
	Мішана	Іменники ч. р. на шиплячий приголосний Іменники на -яр з наголосом, що переходить на закінчення Іменники с. р. на -е після шиплячих	<i>вантаж, ключ, книш, куц</i> <i>газетя́р – газетяря́,</i> <i>каменя́р – каменяря́</i> <i>плече, віче, ложе</i>

Вправа 125. Перепишіть текст, підкресліть іменники і, відтворюючи усно початкову форму, визначте, до якої відміни і групи вони належать.

ВДЯЧНІСТЬ

З першої хвилини життя схиляються над нами обличчя матерів. У тривозі й любові, в замилюванні й надії вдивляються матері у своїх дітей, сподіваючись і прагнучи щастя для них. Усім своїм життям і працею, прикладом і вихованням утверджують у нас риси людяності й добра. Закривають грудьми, навіть ціною власного життя, від усякого лиха.

Матері... Усе життя дивляться вони нам услід, вирядивши у люди. Бажають нам успіхів і щастя. Сподіваються від своїх дітей найвищих духовних злетів, бо й в останню хвилину думають про те, щоб діти їхні жили гідно серед людей і творили добро на своїй землі (За О. Сизоненком).

В. Сагоян. Додому

Вправа 126. Перекладіть українською мовою. Визначте відміну кожного іменника у перекладі.

Eu sunt cuminte.

N-am s-o întâlnesc pe Cotoroața...

– Ce cauți în pădure, mă?

– M-a trimis mama să culeg o poală* de bureți, nene Oarță.

– Dar cu surcelele astea ce este?

– Să facem foc, să fierbem o ală cu bureți (З. Станку).

Вправа 127. Учні записують у зошити слова (наприклад, *батько, зошит, курча, кішка, Іван, море, любов, орля, піч, Ілля, плече, мати, ім'я*). Учитель пропонує впродовж відведеного для всіх учнів часу визначити і позначити над кожним словом римською цифрою відміну. Виграє той, хто швидше правильно виконає завдання.

* Poală – полá, поділ; surcea – тріска, хмиз.

§ 25. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ І ВІДМІНИ

Від-мінок	Тверда група			М'яка група	Мішана група
Однина					
Н.	верб-а	Галин-а	земл-я	ліні-я	душ-а
Р.	верб-ій	Галин-и	земл-і	ліні-ї	душ-і
Д.	верб-і	Галин-і	земл-і	ліні-ї	душ-і
Зн.	верб-у	Галин-у	земл-ю	ліні-ю	душ-у
Ор.	верб-ою	Галин-ою	земл-ею	ліні-єю	душ-ею
М.	(на) верб-і	(при) Галин-і	(на) земл-і	(на) ліні-ї	(на) душ-і
Кл.	вѣрб-ѳ	Галин-о	земл-е	ліні-є	душ-ѳ
Множина					
Н.	вѣрб-и	Галин-и	зѣмл-і	ліні-ї	душ-і
Р.	верб	Галин	земель	ліній	душ
Д.	верб-ам	Галин-ам	земл-ям	ліні-ям	душ-ам
Зн.	верб-и	Галин	земл-і	ліні-ї	душ-і
Ор.	верб-ами	Галин-ами	земл-ями	ліні-ями	душ-ами
М.	(на) верб-ах	(при) Галин-ах	(на) земл-ях	ліні-ях	(на) душ-ах
Кл.	вѣрб-и	Галин-и	зѣмл-і	ліні-ї	душ-і

1. У формах давального і місцевого відмінків однини кінцеві приголосні основи **г, к, х** змінюються на **з, ц, с**, наприклад: *дорога – дорозі і на дорозі; аптека – аптеці і в аптеці, вільха** – *вільсі і на вільсі, стріха*** – *стрісі і в стрісі*.

2. Пестливі варіанти особових імен на **-я** у кличному відмінку однини мають закінчення **-ю**, наприклад: *Вал-ю* – від Валя (Валентина), *Вас-ю* – від Вася (Василь чи Василина), *Ганнус-ю* – від Ганнуса (Ганна), *Олюн-ю* – від Олюня (Ольга).

3. У родовому відмінку множини іменники І відміни, як правило, не мають закінчення, точніше, у них нульове закінчення. Порівн.: *вправа і вправ, мама і мам, надія і надій, фабрика і фабрик, хата і хат*. При цьому **о**, особливо у словах з рухомим наголосом, дуже часто переходить в **і**, наприклад: *гора – гір, доба – діб, коса – кіс, нога – ніг, борода – борід, голова – голів, особа – осіб, робота – робіт, ягода – ягід*. У деяких давніх українських словах цього переходу немає: *вода – вод, оса – ос, проба – проб, сова – сов*. Відсутній цей перехід у словах іншомовного походження: *доза – доз, мода – мод, норма – норм, рота – рот*.

* *Вільха* – листяне дерево або кущ родини березових.

** *Стріха* – покрівля будівлі, переважно солом'яна.

Лише іменники жіночого роду *сім'я, стаття, миша, свиня* мають у родовому відмінку множини закінчення **-ей**: *сімей, статей, мишей, свиней*. А іменники чоловічого роду *суддя* та *староста* (у весільному обряді) мають закінчення **-ів**: *суддів, старостів*. Іменник спільного роду *староста* (кєрівна особа) має чисту основу – *старост*.

Вправа 128. Прочитайте текст, знайдіть у ньому іменники та усно визначте їх відміну. Випишіть іменники I відміни, визначте їх число, відмінок і групу.

Майже два дні у поті чола ми з хлопцями приводили до ладу свою кімнату. І так її прибрали, як дівчина хату перед приходом старостів чи міська влада вулицю міста, по котрій має проходити парад чи проїжджати якесь закордонне представництво. До блиску натерли паркетну підлогу, почепили на вікно фіранку. Щоб не обтиралася стіна біля ліжка, поприбивали килимки, простелили в проходах доріжки, почепили на видному місці календар з екзотичним пейзажем і копію картини Івана Крамського «Незнайомка» (За Я. Вишиваним).

Вправа 129. Запишіть іменники у формах давального, орудного і місцевого відмінків однини та родового відмінка множини. Які закінчення іменників потребують пояснення?

Алея, бібліотека, бідолаха, вежа, вага, дорога, криниця, мелодія, суддя, тривога.

Вправа 130. Перекладіть іменники і запишіть їх українською мовою у початковій формі, у формах орудного і місцевого відмінків однини та родового множини. З трьома іменниками складіть і запишіть речення.

Bucurie, cină, măr (arbore), odaie, pază, podea, speranță, suflet, tavan, turn.

§ 26. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ ІІ ВІДМІНИ

Вправа 131. Визначте, в якому рядку не всі іменники належать до ІІ відміни. Чому?

Автор, бібліотекар, гараж, дороговказ.

Буковинець, вітерець, місце, знання.

Бігун, вівчар, село, слоненя.

Вправа 132. Уважно прочитайте таблицю, запишіть з її допомогою короткої конспект: 1) до ІІ відміни належать іменники... 2) до м'якої групи належать іменники... 3) до твердої групи належать іменники... 4) до мішаної групи належать іменники... 5) особлива увага до таких відмінкових форм...

Відмінок	Тверда група				
	Однина				
Н.	стіл	ліс	касир	батьк-о	вікн-о
Р.	стол-а	ліс-у	касир-а	батьк-а	вікн-а
Д.	стол-ові	ліс-ові	касир-ові	батьк-ові	вікн-у
	стол-у	ліс-у	касир-у	батьк-у	
Зн.	стіл	ліс	касир-а	батьк-а	вікн-о
Ор.	стол-ом	ліс-ом	касир-ом	батьк-ом	вікн-ом
М.	(в) стол-і (по) стол-у	(в)ліс-і (по) ліс-у	(на) касир-ові (по) касир-у	(на) батьк-ові (по) батьк-у	(на) вікн-і (по) вікн-у
Кл.	стол-е	ліс-е	касир-е	батьк-у	вікн-о
Множина					
Н.	стол-и	ліс-и	касир-и	батьк-и	вікн-а
Р.	стол-ів	ліс-ів	касир-ів	батьк-ів	вікон
Д.	стол-ам	ліс-ам	касир-ам	батьк-ам	вікн-ам
Зн.	стол-и	ліс-и	касир-ів	батьк-ів	вікн-а
Ор.	стол-ами	ліс-ами	касир-ами	батьк-ами	вікн-ами
М.	(у) стол-ах	(на) ліс-ах	(на) касир-ах	(на) батьк-ах	(на) вікн-ах
Кл.	стол-и	ліс-и	касир-и	батьк-и	вікн-а
Відмінок	М'яка група				
	Однина				
Н.	гай	коваль	кобзар	пол-е	знанн-я
Р.	га-ю	ковал-я	кобзар-я	пол-я	знанн-я
Д.	га-єві <i>i</i>	ковал-єві <i>i</i>	кобзар-єві	пол-ю	знанн-ю
	га-ю	ковал-ю	кобзар-ю		
Зн.	гай	ковал-я	кобзар-я	пол-е	знанн-я
Ор.	га-єм	ковал-ем	кобзар-ем	пол-ем	знанн-ям
М.	(в) га-ї (по) га-ю	(в) ковал-єві (по) ковал-ю	(в) кобзар-єві (по) кобзар-ю	(в) пол-і (по) пол-ю	(в) знанн-і (по) знанн-ю
Кл.	га-ю	ковал-ю	кобзар-ю	пол-е	знанн-я

Множина					
Н.	га-ї	ковал-ї	кобзар-ї	пол-я	знанн-я
Р.	га-їв	ковал-їв	кобзар-їв	пол-їв	знань
Д.	га-ям	ковал-ям	кобзар-ям	пол-ям	знанням
Зн.	га-ї	ковал-їв	кобзар-їв	пол-я	знанн-я
Ор.	га-ями	ковал-ями	кобзар-ями	пол-ями	знанн-ями
М.	(по) га-ях	(на) ковал-ях	(на) кобзар-ях	(на) пол-ях	(на) знанн-ях
Кл.	га-ї	ковал-ї	кобзар-ї	пол-я	знанн-я

Відмі- нок	Мішана група				
Однина					
Н.	дощ	читач	післяр	прізвищ-е	
Р.	дощ-у	читач-а	післяр-а	прізвищ-а	
Д.	дощ-еві	читач-еві	післяр-еві	прізвищ-у	
	дощу	читач-у	післяр-у		
Зн.	дощ	читач-а	післяр-а	прізвищ-е	
Ор.	дощ-ем	читач-ем	післяр-ем	прізвищ-ем	
М.	(на) дощ-ї	(на) читач-еві	(на) післяр-еві	(на) прізвищ-ї	
	(по) дощ-у	(на) читач-у/ї	(на) післяр-у/ї	(у) прізвищ-у	
Кл.	дощ-у	читач-у	післяр-е	прізвищ-е	
Множина					
Н.	дощ-ї	читач-ї	післяр-ї	прізвищ-а	
Р.	дощ-їв	читач-їв	післяр-їв	прізвищ	
Д.	дощ-ам	читач-ам	післяр-ам	прізвищ-ам	
Зн.	дощ-ї	читач-їв	післяр-їв	прізвищ-а	
Ор.	дощ-ами	читач-ами	післяр-ами	прізвищ-ами	
М.	(на) дощ-ах	(на) читач-ах	(на) післяр-ах	(на) прізвищ-ах	
Кл.	дощ-ї	читач-ї	післяр-ї	прізвищ-а	

Вправа 133. Наведіть по три приклади іменників II відміни кожної групи і запишіть їх.

Паралельні закінчення іменників II відміни

У родовому відмінку однини іменники II відміни мають закінчення *-а, -я* та *-у, -ю*. Це зумовлено їх граматичними ознаками, лексичним значенням і місцем наголосу. Наприклад: *брат – брат-а, коваль – ковал-я, сад – сад-у, гай – га-ю*.

Іменники середнього роду завжди мають у родовому відмінку однини тільки закінчення *-а, -я*, наприклад: *весло – весл-а, плече – плеч-а, деревце – деревц-я, життя – житт-я, море – мор-я*.

В іменниках чоловічого роду в родовому відмінку однини наявність закінчення **-а, -я** чи **-у, -ю** визначається їх лексичним значенням і місцем наголосу.

Вправа 134. Розгляньте таблицю, зверніть увагу на групи іменників, які мають у родовому відмінку закінчення **-а, -я** та **-у, -ю**, й усно доповніть кожну з них своїми прикладами. Хто більше?

Закінчення іменників II відміни у родовому відмінку

Закінчення -а, -я мають	Приклади	Закінчення -у, -ю мають	Приклади
Назви людей	<i>брат-а, орач-а, учител-я, Григорі-я</i>	Назви речовини, матеріалу	<i>бензин-у, воск-у, мед-у, піск-у</i>
Назви тварин	<i>голуб-а, морж-а, зайц-я, Мурчик-а,</i>	Збірні назви	<i>альманах-у, атлас-у, колектив-у, хор-у</i>
Назви дерев, грибів	<i>бук-а, граб-а, гриб-а, грузд-я</i>	Назви закладів, установ	<i>військкомат-у, клуб-у, інститут-у</i>
Назви міст і сіл	<i>Києв-а, Кишинев-а, Львов-а, Дрогобич-а, Тернополь-я</i>	Просторові назви	<i>га-ю, луг-у, майдан-у, степ-у, кра-ю</i>
Назви предметів	<i>годинник-а, ключ-а, автобус-а</i>	Назви кущів і трав'янистих рослин	<i>агрус-у, бузк-у, жасмин-у, горох-у, барвінк-у</i>
Назви мір	<i>ар-а, грам-а, метр-а, дн-я, місяц-я</i>	Назви дій, процесів, станів, формацій	<i>біг-у, занепад-у, розвитк-у, феодалізм-у</i>
Назви грошей	<i>ле-я, долар-а, грош-а</i>	Назви почуттів	<i>бол-ю, відча-ю, гнів-у, жал-ю, сором-у</i>
Наукові терміни	<i>атом-а, екватор-а, ромб-а, присудк-а</i>	Назви явищ природи	<i>вітр-у, мороз-у, дощ-у, вогн-ю, іне-ю</i>

Вправа 135. З допомогою вчителя і за словником знайдіть молдовські відповідники іменників, значення яких вам не відоме. Запишіть подані іменники у формі родового відмінка однини. Користуючись попередньою таблицею, аргументуйте вибір закінчення.

Автомобіль, антонім, аптекар, бетон, Відень, вовк, гектар, дукат, дюйм, дятел, жах, заїзд, капіталізм, кілометр, комітет, лиман, літак, молот, омонім, опеньок, підосичник, Фастів, холод, шилінг, Юрій, явір.

У деяких випадках вибір закінчення іменника залежить не лише від значення, а й від місця наголосу. Закінчення **-у, -ю** мають назви річок, озер, гір, країн та інших територій,

якщо наголос у них постійно зберігається на основі, наприклад: *Буг – Бúгу, Дон – Дóну, Дунай – Дунáю; Байkáлу, Бала-тóну, Сві́тязю, Арарáту, Ельбру́су, Памі́ру; Кі́пру; Алжі́ру, Єгі́пту, Іра́ку, Донба́су, Сибі́ру; Кр́иму*. Але назви річок з наголосом, який переходить на закінчення, мають закінчення *-а, -я*, наприклад: *Дністе́р – Дністра́, Прут – Прута́, Ірти́ш – Іртиша́, Доне́ць – Дінця́, Інгуле́ць – Інгульця́*.

Так само закінчення *-у, -ю* мають назви будівель, споруд, приміщень та їх частин з постійним наголосом на основі, наприклад: *буді́нку, вокза́лу, да́ху, за́лу, коридо́ру; кана́лу, сара́ю* та ін. Але в назвах з наголосом на закінченні пишемо *-а, -я*, наприклад: *ві́тряк – вітряка́, млин – млина́, хлів – хліва́, гара́ж – гаража́*.

У деяких іменниках закінчення *-а, -я* та *-у, -ю* в родовому відмінку однини служать для розрізнення їх значення. Наприклад: *алмаз – алмаза* (окремий кристал; інструмент) і *алмаз – алмазу* (мінерал); *апарат – апарата* (пристрій) і *апарат – апарату* (установа, сукупність службовців); *буряк – буряка* (одна рослина, один корінь) і *буряк – буряку* (урожай); *Амур – Амура* (міфічна істота) і *Амур – Амуру* (річка); *бал – бала* (одиниця вимірювання) і *бал – балу* (танцювальне свято).

Деякі паралельні форми родового відмінка однини не розрізняються за значенням: *дворá – двóру, моста́ – мо́сту, парканá – паркану́, плота́ – плóту, стола́ – сто́лу*.

Вправа 136. Розгляньте форми родового відмінка однини загальних і власних назв, поясніть вибір закінчення. Зверніть увагу на значення іменників з паралельними закінченнями (за потреби зверніться до орфографічного словника).

1. Акта – акту, блока – блоку, буфета – буфету, градуса, замка́ – за́мку, каменя – каменю, клина – клину, листопада – листопаду, пояса – поясу, соняшника – соняшнику.

2. Алжира – Алжиру, Балхаша – Балхашу, Ванкувера – Ванкуверу, Гібралтара – Гібралтару, Дніпра, Збруча, Люксембурга – Люксембургу, Рима – Риму, Туніса – Тунісу.

У давальному відмінку однини іменники II відміни мають закінчення *-ові, -еві, -єві* та *-у, -ю*.

Більшість іменників середнього роду в давальному відмінку однини має закінчення *-у, -ю*. Наприклад: *веслу, видови-*

щу, горю, завданню. Паралельні закінчення **-ові, -у** можуть мати лише назви малих істот із суфіксом **-к-**. Наприклад: *дитяткові і дитятку, звіряткові і звірятку, немовляткові і немовлятку*.

Іменники **чоловічого роду** в давальному відмінку однини можуть мати паралельні закінчення **-ові, -еві, -єві** та **-у, -ю**. Наприклад: *братові і брату, вітрові і вітру, газетяреві і газетяру, збирачеві і збирачу, коневі і коню, Сергієві і Сергію*.

Вправа 137. Розкрийте дужки і запишіть залежні іменники у формі давального відмінка однини. Усно поясніть вибір закінчення.

Віддати (товариш), вірити (повідомлення), допомагати (лікар), доручити (учень), запобігти (лихо), запропонувати (колектив), зауважити (водій), належати (місто), порадити (відвідувач), пропонувати (читач).

Якщо поряд треба поставити у давальному відмінку два або три іменники чоловічого роду, то для уникнення одноманітності закінчень перший слід вживати із закінченням **-ові (-еві, -єві)**, а подальші із закінченням **-у (-ю)**. Наприклад: *панові директору, Василеві Олексійовичу, Іванові Григоровичу Максим'юку*.

Вправа 138. Запишіть запропоновані прізвища, імена і по батькові в давальному відмінку. Котрі прізвища не змінюються і чому?

1. Артеменко Петро Васильович. 2. Головка Ірина Костянтинівна. 3. Попович Василь Петрович. 4. Романишин Сергій Юрійович. 5. Орел Ганна Дмитрівна. 6. Кравець Ольга Сергіївна.

У **називному відмінку множини** іменники II відміни мають закінчення **-и, -і, -ї** та **-а, -я**.

Закінчення **-и, -і, -ї** мають іменники **чоловічого роду**. Наприклад: *брати, бригадири, гектари; відвідувачі, автомобілі, бійці, водії*.

Закінчення **-а, -я** мають іменники **середнього роду**. Наприклад: *весла, вікна; вогнища; почуття, прислів'я*.

У **родовому відмінку множини** іменники II відміни мають закінчення **-ів, -їв**, нульове закінчення та закінчення **-ей**.

Закінчення **-ів, -їв** мають іменники **чоловічого роду** та частина іменників **середнього роду** на **-е, -я**. Наприклад: *братів, водіїв, морів, почуттів, прислів'їв*.

Закінчення **-ей** мають лише деякі іменники **чоловічого і середнього роду**. Наприклад: *гостей, коней, очей, плечей*.

Іменники чоловічого роду на **-анин, -янин, -ин** типу *галичанин, киянин, болгарин*, які у формі множини втрачають **-ин**, мають нульове закінчення, наприклад: *галичан, киян, болгар*.

Нульове закінчення мають також іменники середнього роду на **-о** та більшість іменників на **-е, -я**, а також іменники чоловічого роду, що втрачають у формі множини **-ин**. Наприклад: *болото – боліт, вікно – вікон; вогнище – вогнищ, прізвище – прізвищ, місце – місць; весілля – весіль, знання – знань. обличчя – облич та громадянин – громадян, селянин – селян*.

В іменниках **середнього роду** з основою на два приголосні перед нульовим закінченням між приголосними з'являються вставні голосні **о, е**, наприклад: *вікно – вікон, зерно – зерен*.

Вправа 139. Утворіть і запишіть від першої групи іменників форми називного відмінка множини, а від другої – форми родового відмінка множини.

1. Богатир, багач, газетяр, гай, лектор, лікар, маляр, селянин, сторож, учитель, чех.
2. Апельсин, багатій, гараж, друкар, львів'янин, меч, подвір'я, приятель, росіянин, ручай, сідло, стадіон.

У місцевому відмінку іменники II відміни нерідко мають паралельні закінчення, використання яких до певної міри зумовлюється прийменниками, порівн.: *у ліс-і – по ліс-у, у мор-і – по мор-ю, у пол-і – по пол-ю, по гаю – у гаї, на ковалеві – на ковалю*.

§ 27. ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС ІМЕННИКІВ III ВІДМІНИ

Іменники III відміни мають основи, що закінчуються на твердий або на м'який приголосний: *любов, велич, ніч, розкіш, річ, тінь, сіль, вість, відданість*. Але це не позначається на їх відмінюванні: вони мають струнку систему відмінювання.

Приклади відмінювання іменників III відміни

Відмінок	Однина			
Н.	відповідь	зустріч	кість	мат-и
Р.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і
Д.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і
Зн.	відповідь	зустріч	кість	матір
Ор.	відповідд-ю	зустрічч-ю	кіст-ю	мат-ір'-ю
М.	(у) відповід-і	(при) зустріч-і	(на) кост-і	(при) мат-ер-і
Кл.	відповід-е	зустріч-е	кост-е	мат-и

Відмінок	Множина			
Н.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і
Р.	відповід-ей	зустріч-ей	кост-ей	мат-ер-ів
Д.	відповід-ям	зустріч-ам	кост-ям	мат-ер-ям
Зн.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-ів
Ор.	відповід-ями	зустріч-ами	кост-ями	мат-ер-ями
М.	(у) відповід-ях	(при) зустріч-ах	(на) кост-ях	(при) мат-ер-ях
Кл.	відповід-і	зустріч-і	кост-і	мат-ер-і

Вправа 140. Прочитайте текст, знайдіть у ньому іменники і визначте їх відміни. Іменники III відміни випишіть у початковій формі і тій, в якій вони вжиті у тексті, визначте їх відмінок.

У цю мить у батькових очах я побачив зажуру й теплінь і з вдячністю пригорнувся до його грудей. З хати у святковій хустці вийшла мати, на її обличчі уляглись урочистість, злагода й очікування казки. Тато поглянув у засніжену далечинь і тихо покликав Діда Мороза.

Вечір засіває зорі, а під ногами голуба тінь бавиться зі снігом. Навколо так тихо, що чути, як у гіллі ворухнуться зорі й обтрушують срібну паморозь. Затремтів мій голос від радості і вдячності (За М. Стельмахом).

У називному і знахідному відмінках більшість іменників III відміни закінчується на м'який або твердий приголосний: *вірність, вісь, галузь, міць, осінь, сіль; верф, кров, річ*. В іменнику *мати* у знахідному відмінку в основі з'являється суфікс *-ір* – *матір*.

Усі іменники III відміни у родовому, давальному і місцевому відмінках однини мають закінчення *-і*: *вірност-і, ос-і, галуз-і, моц-і, осен-і, сол-і, верф-і, кров-і, реч-і*. При цьому і закритого складу чергуються з *о, е* у складі відкритому, наприклад: *вірність – вірності, вісь – осі, міць – моці*,

сіль – солі, осінь – осені, річ – речі, порівн. ще мати: матір – матері.

В орудному відмінку однини іменники III відміни мають закінчення -ю, перед яким відбувається подовження м'яких і шиплячих приголосних, наприклад: *відповідь – відповідд-ю, галузь – галузз-ю, медаль – медалл-ю, осінь – осінн-ю, вісь – вісс-ю, міць – міцц-ю, ніч – нічч-ю, туш – туши-ю.*

Не відбувається подовження, якщо основа закінчується збігом приголосних, а також губним приголосним та **р**, наприклад: *вдячність – вдячністью, повість – повістю, любов – любов'ю.* Після губних приголосних та **р** перед закінченням -ю ставиться апостроф: *кров – кров'ю, любов – любов'ю, мати – матір'ю.*

Ф. Кричевський. Мати

Кличний відмінок іменників III відміни має закінчення -е, наприклад: *вірност-е, віст-е, любов-е, молодост-е, радост-е.*

Іменник *мати* у кличному відмінку має таке ж закінчення, як і в називному: *мат-и.*

У формі називного відмінка множини іменники III відміни мають закінчення -і, наприклад: *артіл-і, відповід-і, медал-і, ноч-і,* але множину мають, як правило, ті іменники, які сполучаються з кількісними числівниками, наприклад: *дві бандеролі, три зустрічі, чотири доповіді.*

Не мають форм множини назви держав, територій, рік, міст: *Білорусь, Волинь, Прип'ять, Кубань.* Форм множини не мають також слова, які є назвами рис людини, особливостей

природи і суспільства: *акуратність, буденність, вартість, велич, господарність, законність, лісистість.*

У **родовому відмінку** множини в іменниках III відміни з'являється закінчення **-ей**: *бандерол-ей, гантел-ей, дал-ей, мит-ей, тін-ей, форел-ей*. Іменник *мати* вживається із закінченням **-ів**: *матер-ів*.

Давальний відмінок множини має закінчення **-ям**, а після шиплячих **-ам**: *галуз-ям, детал-ям, зустріч-ам, реч-ам*.

В **орудному відмінку** множини з'являється закінчення **-ями**, а після шиплячих **-ами**: *акварел-ями, відповід-ями, зустріч-ами, ноч-ами, подорож-ами*.

Місцевий відмінок множини іменників III відміни має закінчення **-ях, -ах**: *(в) артіл-ях, (на) гастрол-ях, (при) зустріч-ах, (по) ноч-ах*.

У **кличному відмінку** множини іменників цієї відміни такі ж закінчення, як і в називному: *акварел-і, дал-і, мит-і, оповід-і, зустріч-і, матер-і*.

Вправа 141. Іменники III відміни запишіть у дві колонки: у першу – ті, що мають форми однини і множини, а в другу – ті, що мають лише форму однини.

Акварель, байдужість, галузь, діагональ, єдність, жорстокість, зелень, інвалідність, карусель, лань, модель, наочність, область, повість, Прип'ять (ріка), роль, сіть, Случ (ріка), убогість, формальність, чуйність, шаль.

Вправа 142. Розділіть іменники на дві групи: ті, що мають форму однини і множини, і ті, що мають лише форму однини. Письмово провідмініайте по два іменники кожної з груп.

Ніч, гусінь, ненависть, мідь, молодь, поміч, любов, ціль, шинель, якість, відданість, подорож, радість, піч, область, свідомість, молодь.

§ 28. ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕННИКІВ IV ВІДМІНИ

Вправа 143. Випишіть іменники середнього роду, які належать до II і IV відмін. Поясніть, як ви їх розпізнали.

Ангел, ангеля, ангелятко; білка, білченя, білченятко; ведмідь, ведмедиця, ведмежа, ведмежатко; внук, внучка, внуча, внучатко, внученя, внученятко; горобець, горобчиха, горобеня, горобенятко; маля, малятко.

Вправа 144. До іменників I чи II відмін доберіть і запишіть спільнокореневі іменники IV відміни.

Зразок: тигр – тигреня.

Барс, внук, вовк, галка, жаба, заєць, індик, їжак, коза, кріль, лев, лелека, лис, лось, миша, нога, око, орел, птах, рись, слон, сорока.

Приклади відмінювання іменників IV відміни

Відмінок	Однина		
Н.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'я
Р.	ведмеж-ат -и	зайчен-ят-и	ім-ен-і, ім'-я
Д.	ведмеж-ат-і	зайчен-ят-і	імен-і
Зн.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'-я
Ор.	ведмеж-ам	зайчен-ям	ім'-ям, ім-ен-ем
М.	(на) ведмеж-ат-і	(на) зайчен-ят-і	(на) ім-ен-і
Кл.	ведмеж-а	зайчен-я	ім'-я
Множина			
Н.	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а	ім-ен-а
Р.	ведмеж-ат	зайчен-ят	ім-ен
Д.	ведмеж-ат-ам	зайчен-ят-ам	ім-ен-ам
Зн.	ведмеж-ат	зайчен-ят	ім-ен-а
	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а	
Ор.	ведмеж-ат-ами	зайчен-ят-ами	ім-ен-ами
М.	(на) ведмеж-ат-ах	(на) зайчен-ят-ах	(на) ім-ен-ах
Кл.	ведмеж-ат-а	зайчен-ят-а	ім-ен-а

Називний, знахідний і кличний відмінки однини іменників IV відміни після **ж, ч, ш, щ** мають закінчення **-а**, після інших приголосних – закінчення **-я**, наприклад: *курч-а, лош-а, коліщ-а* та *галчен-я, горобен-я, зайчен-я, немовл-я, ім'-я, плем'-я, тім'-я**.

У **родовому відмінку** однини іменників цієї відміни після суфіксів **-ат-, -ят-** виступає закінчення **-и**, а після суфікса **-ен-** – закінчення **-і**, наприклад: *внуч-ат-и, дівч-ат-и, немовл-ят-и, орл-ят-и, плем-ен-і*. В іменниках, які при відмінюванні мають суфікс **-ен-**, форма родового відмінка однини може також бути однаковою з називним, порівн.: *ім'-я: ім-ен-і* та *ім'я*.

Давальний і місцевий відмінки однини в усіх іменниках цієї відміни мають закінчення **-і**, наприклад: *внуч-ат-і* –

* *Тім'я* – czeștețul copului.

(на) *внуч-ат-і, дівч-ат-і* – (на) *дівч-ат-і, немовл-ят-і* – (на) *немовл-ят-і, орл-ят-і* – (на) *орл-ят-і, ім-ен-і* – (на) *ім-ен-і*.

В **орудному відмінку** однини іменники IV відміни втрачають суфікси **-ат-, -ят-, -ен-** перед закінченнями **-ам, -ям**, наприклад: *внуч-ам, дівч-ам, немовл-ям, орл-ям, ім'-ям*. Однак іменники типу *ім'я* можуть зберігати суфікс **-ен-** і мати паралельні форми із закінченням **-ем**, наприклад: *ім'-ям* й *ім-ен-ем, плем'-ям* і *плем-ен-ем, тім'-ям* і *тім-ен-ем*.

У **формах множини** іменники IV відміни зберігають характерні для них суфікси **-ат-, -ят-, -ен-** в усіх відмінках. Відмінкові закінчення такі ж, як і в іменниках середнього роду II відміни на **-о**, порівн.:

Н.	сел-а	внуч-ат-а	орл-ят-а	ім-ен-а
Р.	сіл	внуч-ат	орл-ят	ім-ен
Д.	сел-ам	внуч-ат-ам	орл-ят-ам	ім-ен-ам
Зн.	сел-а	внуч-ат	орл-ят	ім-ен-а
Ор.	сел-ами	внуч-ат-ами	орл-ят-ами	ім-ен-ами
М.	(на) сел-ах	(на) внуч-ат-ах	орл-ят-ах	ім-ен-ах
Кл.	сел-а	внуч-ат-а	орл-ят-а	ім-ен-а

У **знахідному відмінку** множини закінчення іменників IV відміни залежить від їх значення:

а) назви людей мають форму, спільну з родовим відмінком, наприклад: *бачу малят, оглянув немовлят, запитав хлоп'ят*;

б) назви тварин можуть мати форми, спільні як з називним, так і з родовим відмінком, порівн.: *доглядаю гусенят-а* і *доглядаю гусенят, пасу телят-а* і *пасу телят, напуваю ягнята* і *напуваю ягнят*;

в) назви неістот мають форму, спільну з називним відмінком множини, наприклад: *записую імена, збираю коліщата, простягає рученята*.

Вправа 145. Прочитайте речення, знайдіть у них іменники і визначте відміну кожного. Випишіть іменники IV відміни у засвідченій та початковій формах. Чи є тут іменник, що має форму лише множини?

Зразок: голуб'ята – голуб'я.

1. Прилітайте, сизокрилі мої голуб'ята (*Т. Шевченко*).
2. Мусила зупинитись: те дівча вилетіло за мною у самому светрі (*Ірина Вільде*).
3. І знову заспівали санки, і спросоння зітхнула, затьохкала крига на ставу, і загукало біля грудей матері дитя (*М. Стельмах*).
4. Так багато подій, імен, вражень і

переживань сплелось за тих десять років (*Ірина Вільде*). 5. У куточку, де спав Миколка, жили їжачок, білчєня, ляклива куріпка, а через день з'явилося потішне чубате шпачєня (*За Ю. Збанацьким*). 6. Я пас ягнєта за сєлом (*Т. Шевченко*).

Вправа 146. Продовжіть речєня.

1. До I відміни належать іменники жіночого роду... та чоловічого роду... До II відміни належать іменники чоловічого роду... середнього роду... крім... Іменники з цими суфіксами в непрємих відмінках належать до... 2. Рід і відмінєк незмінюваних іменників визначають за... 3. Паралельні відмінкові закінчення в Р. в. однини мають іменники... відміни..., у Р. в. мн. – іменники... 4. Не мають форми множини іменники... 5. До однинних належать іменники, які є назвами... 6. До множинних належать іменники, які є назвами...

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. Спишіть іменники і навпроти кожного позначте відміну (I, II, III чи IV).

доля
даль
Данило
Ауріка
Аурєл
знання
життя
полум'я
звірєня
плєм'я
мати

2. Спишіть іменники I та II відмін і навпроти кожного позначте групу, до якої він належить: тверду (*т.*), м'яку (*м.*) чи мішану (*міш.*).

чобіт
піаніст
хлоп'я
скрипаль
слово
колосєя
подорож
межа
мрія
юність
дівча
море

3. У якому рядку всі відмінкові форми іменників правильні?
- А Р. Автора, річки, гвіздку, Донбаса.
 Б Д. Брату, матері, товаришеві, життю.
 В Ор. Сном, тучою, Дністром, телям.
 Г Зн. Сестру, школу, Тамара, гусеня.
4. У якому рядку всі іменники можуть мати граматичні форми однини і множини?
- А Книжка, доля, бій, гріх, левеня.
 Б Воля, сміх, котик, горб, знання.
 В Волосок, розкіш, Париж, віра, щирість.
 Г Повість, мито, забаганка, Капрі, чіткість.
5. У якому рядку всі іменники одного роду?
- А Суддя, староста, журі, гавань, порт.
 Б Сіль, інтерв'ю, запис, щічка, явір.
 В Насип, біль, степ, тур, портъе.
 Г Бюро, мер, партер, чіткість, конференсьє.

§ 29. ОСНОВНІ СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ІМЕННИКІВ. НАЙЧАСТІШЕ ВЖИВАНІ СУФІКСИ. ЇХ ПРАВОПИС

Мова постійно поповнюється новими словами. Основним джерелом її збагачення є **словотвір** (derivarea).

Вправа 147. Розминка. Визначте будову слова, попередньо пригадавши, що таке основа, корінь, суфікс, префікс, закінчення.

Вправа 148. Ознайомтесь із текстом, знайдіть іменники, випишіть їх і зробіть розбір за будовою.

Зразок: донечка.

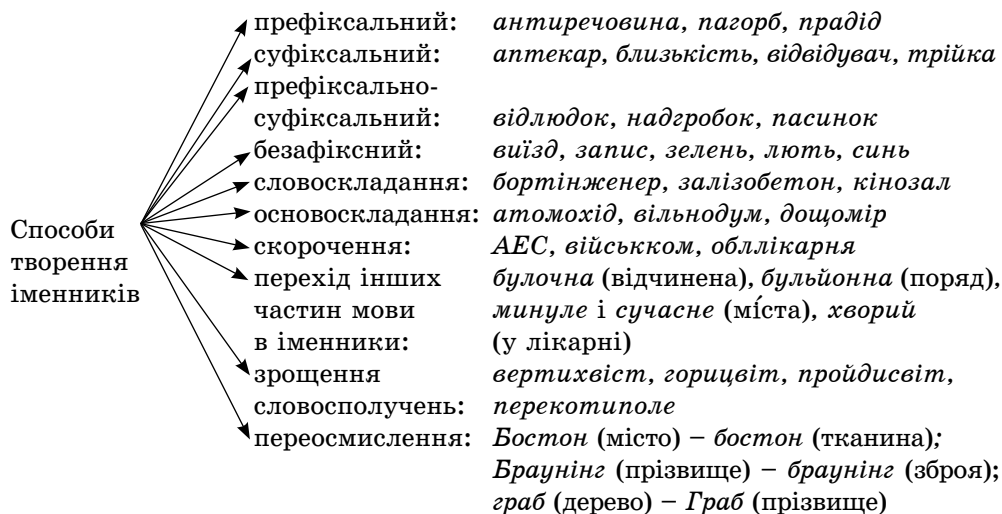

Г. Афанасьєва. Сонячний день

Хмарки сьогодні пустували на озерній гладіні, переливами різноколір'я втікали від вітерця, що напосівся їх наздогнати, відблисками ховалися на моєму обличчі. Це було літо.

Вправа 149. Розгляньте схему, пригадайте способи творення слів, які ви вивчали.

Вправа 150. Запишіть іменники, в дужках зазначте спосіб творення.

Зразок: самоскид (основоскладання).

Безлюдько, бавовняр, військкор, генерал-полковник, дороговказ, зірвіголова, квартирант, ланкова, лісостеп, Миргород, молодий і молода, недоля, Паливода, панама (*порівн.* Панама), переддень, перепис, СНІД.

Найчастіше іменники творяться суфіксальним способом. При цьому суфікс може надавати похідному слову нового лексичного значення або ж долучати до наявного значення новий відтінок, порівн.: *гриб* (рослина) і *грибник* (людина – збирач грибів) та *гриб* (рослина) і *грибочок* (невеликий гриб).

З новим лексичним значенням іменники творяться:

а) від іменникових основ за допомогою суфіксів **-ак (-як)**, **-анець (-янець)**, **-анин (-янин)**, **-ант (-янт)**, **-ар (-яр)**, **-ат, -ач, -ець (-єць)**, **-изм (-ізм)**, **-ир (-ір)**, **-ист (-іст)** та інших. Наприклад: диво – **дивак**, добро – **добряк**, Африка – **африканець**, Галич – **галичанин**, адреса – **адресант**, вуса – **вусань**, аптека – **аптекарь**, бавовна – **бавовняр**, директор – **директорат**, Буковина – **буковинець**, авангард – **авангардизм**, горód – го-

родина, буряк – бурячиння, бандура – бандурист, автор – авторство;

б) від дієслівних основ за допомогою суфіксів **-ач**, **-анн(я)**, **-енн(я)**, **-інн(я)**, **-к(а)**, **-б(а)**, **-тель**, **-л(о)**, **-ун** та інших. Наприклад: глядіти – глядач, бажати – бажання, включити – включення, володіти – володіння, викрутити – викрутка, ганити – ганьба, виховати – вихователь, мити – мило, бігти – бігун, варити – вариво;

в) від прикметникових основ за допомогою суфіксів **-ість**, **-от(а)**, **-ин(а)**, **-изн(а)**, **-інь** та інших. Наприклад: бідний – бідність, глухий – глухота, високий – височина, білий – білизна, глибокий – глибочінь, давній – давнина, гордий – гордощі, дорогий – дорожнеча.

Вправа 151. Прочитайте вірш М. Вінграновського. Знайдіть іменники з суфіксами і скажіть, у чому їх незвичайність. Який настрій створюють ці іменники? Чому зажурилися старі скеля і дуб?

У ластівки – ластовенятко,
у шовковиці – шовковенятко,
в гаю у стежки – стеженятко,
у хмари в небі – хмаренятко,
в зорі над садом – зоренятко
вже народилося.
Лиш зажурилися
старезна скеля над урвищем
та дуба всохле стовбурище.

Вправа 152. Поділіть слова на три групи похідних: а) від іменників, б) від дієслів, в) від прикметників. У кожному слові виділіть твірну основу і суфікс за таким зразком: *автомобіліст: автомобіль + -іст; висота: вис- + -от(а)*.

Автомобіліст, висота, відвідувач, курсант, легкість, лісник, мислення, новизна, носіння, охоронець, парижанин, республіканець, ритмічність, теплінь, хитрун, чередник*.

Вправа 153. Пригадайте правила написання **и**, **і**, **ї** в словах іншомовного походження. Перепишіть іменники, вставляючи пропущену букву (**и**, **і**, **ї**). У сумнівних випадках зверніться до орфографічного словника.

Архів..ст, арха..зм, атлет..зм, волейбол..ст, гімназ..ст, динам..к, кас..р, машин..ст, натурал..ст, парашут..зм, проза..к, сол..ст, траг..зм, трактор..ст, фіз..к, хім..к, шах..ст, шашк..ст.

* *Череднік* – той, хто випасає череду (корів).

Відтінків здрібнілості і пестливості значенню іменників надають суфікси **-еньк-, -оньк-, -ець, -ик, -ок, -к-, -унь, -усь**, а згрубілості і збільшеності – суфікси **-иськ-, -ищ-**. Наприклад: *доля – доленька, козак – козаченько, брат – братик, хата – хатина, дорога – доріжка, голубеня – голубенятко, міст – місток, бджола – бджілонька, дід – дідусь, мати – матуся, дерево – деревце, вовк – вовчисько, дуб – дубище.*

Іноді до основи того самого іменника можуть приєднуватися кілька суфіксів, які вносять різні додаткові відтінки значення – від позитивних аж до негативних, порівн.: *хлопець – хлопчик, хлопчενя та хлопчисько, дівчина – дівчинка, дівчинонька та дівчинисько.*

Вправа 154. Ознайомтесь із похідними від іменників *лице, ніс, нога, рука та ніж, бас, брат* і усно з'ясуйте, яких додаткових відтінків значення надають їм суфікси.

Личко, личенько; носик, носище, носюра; ніжка, ноженя, ножисько, ножище; ручка, рученька, ручисько, ручище; ніжик, ножище, ножака; басок, басик, басисько, басище; братик, братчик, братунь, братусь.

Вправа 155. Складіть і запишіть по одному реченню з іменниками, утвореними за допомогою суфіксів **-ист, -іст, -изм, -ізм, -ств(о), -цтв(о)**. Визначте, від яких частин мови утворились ці іменники.

Вправа 156. Випишіть з ваших улюблених казок суфіксальні утворення іменників і поясніть, іменниками з якими суфіксами називає народ персонажів казок.

Вправа 157. Запишіть слова разом, окремо або через дефіс (користуючись, за потреби, орфографічним словником). Усно поясніть їх написання.

Авто/машина, авто/мото/гурток, атомо/хід, батько/мати, верто/літ, віце/президент, водо/сховище, газо/провід, генерал/ полковник, двадцяти/річчя, електро/дріль, електро/станція, земле/трус, інженер/технолог, кіловат/година, козир/дівка, крає/знавство, лікар/стоматолог, міні/спідниця, міно/мет, напів/сон, Непий/вода, носо/ріг, пів/Азії, пів/місяця, пів/Новоселиці, пів/яблука, плаття/костюм, п'яти/денка, Свят/вечір, чар/зілля.

Вправа 158. Віграє той, хто за відведений учителем час пригадає найбільше складних іменників і пояснить їх правопис. Наприклад: *лісопарк, автостанція, телефон-автомат, тепловоз* та ін.

§ 30. НАПИСАННЯ І ВІДМІНЮВАННЯ ІМЕН ПО БАТЬКОВІ

Вправа 159. Розкрийте ініціали і запишіть при кожному прізвищі ім'я та ім'я по батькові відомих вам українських письменників.

Глібов Л.І., Кобилянська О.Ю., Гончар О.Т., Франко І.Я., Довженко О.П., Тичина П.Г., Косач Л.П. (Леся Українка).

О.Ю. Кобилянська

І.Я. Франко

О.Т. Гончар

Чоловічі імена по батькові творяться за допомогою суфікса **-ович**, а жіночі – за допомогою суфікса **-івн(а)**.

Ім'я батька	Чоловіче ім'я по батькові	Жіноче ім'я по батькові
Мірча	Мірчович	Мірчівна
Антон	Антонович	Антонівна
Данило	Данилович	Данилівна
Василь	Васильович	Василівна
Дарій	Дарійович	Даріївна
Ігор	Ігорович	Ігорівна
Драгош	Драгошович	Драгошівна

У жіночих іменах по батькові суфікс **-ївн(а)** пишемо у тих випадках, коли твірна основа такого імені має кінцевий **й**, наприклад: *Дарій* + *-івна* – *Даріївна*, *Зіновій* + *-івна* – *Зіновіївна*.

Від імен *Ілля*, *Кузьма*, *Лука*, *Сава*, *Хома*, *Яків* чоловічі імена по батькові такі: *Ілліч*, *Кузьмич*, *Лукич*, *Савич*, *Хомич*, *Якович* та жіночі *Іллівна*, *Кузьмівна*, *Луківна*, *Савівна*, *Хомівна*, *Яківна*.

Іменами по батькові від *Григорій* і *Микола* є відповідно *Григорович*, *Григорівна* та *Миколайович*, *Миколаївна*.

Вправа 160. Утворіть від кожного другого імені ім'я по батькові, поєднайте перше ім'я з утвореним іменем по батькові і запишіть ці особові назви.

1. Валерій/Петро. 2. Василь/Федір. 3. В'ячеслав/Хома. 4. Григорій/Дмитро. 5. Троян/Ілля. 6. Радислав/Флоріан. 7. Алла/Григорій. 8. Євгенія/Семен. 9. Лілія/Корній. 10. Ольга/Степан. 11. Світлана/Дем'ян.

Чоловічі і жіночі імена та імена по батькові відмінюються, як іменники відповідної відміни та групи: *Марія Петрівна* – як іменники I відміни; *Петро Дмитрович* – як іменники II відміни.

Зразки відмінювання імен та імен по батькові

		Імена			Імена та імена по батькові	
Жіночі	Н.	<i>Галина</i>	<i>Орися</i>	<i>Сільвія</i>	<i>Любов</i>	<i>Антонівна</i>
	Р.	<i>Галини</i>	<i>Орисі</i>	<i>Сільвії</i>	<i>Любові</i>	<i>Антонівни</i>
	Д.	<i>Галині</i>	<i>Орисі</i>	<i>Сільвії</i>	<i>Любові</i>	<i>Антонівні</i>
	Зн.	<i>Галину</i>	<i>Орисю</i>	<i>Сільвію</i>	<i>Любов</i>	<i>Антонівну</i>
	Ор.	<i>Галиною</i>	<i>Орисею</i>	<i>Сільвією</i>	<i>Любов'ю</i>	<i>Антонівною</i>
	М.	<i>при Галині</i>	<i>при Орисі</i>	<i>при Сільвії</i>	<i>при Любові</i>	<i>Антонівні</i>
	Кл.	<i>Галино</i>	<i>Орисю</i>	<i>Сільвіє</i>	<i>Любове</i>	<i>Антонівно</i>
Чоловічі	Н.	<i>Борис</i>	<i>Василь</i>	<i>Ігор</i>	<i>Віталій</i>	<i>Сергійович</i>
	Р.	<i>Бориса</i>	<i>Василя</i>	<i>Ігоря</i>	<i>Віталія</i>	<i>Сергійовича</i>
	Д.	<i>Борисові,</i> <i>Борису</i>	<i>Василеві,</i> <i>Василю</i>	<i>Ігореві,</i> <i>Ігорю</i>	<i>Віталієві,</i> <i>Віталію</i>	<i>Сергійовичу,</i> <i>Сергійовичеві</i>
	Зн.	<i>Бориса</i>	<i>Василя</i>	<i>Ігоря</i>	<i>Віталія</i>	<i>Сергійовича</i>
	Ор.	<i>Борисом</i>	<i>Василем</i>	<i>Ігорем</i>	<i>Віталієм</i>	<i>Сергійовичем</i>
	М.	<i>(при)</i> <i>Борисові</i>	<i>(при)</i> <i>Василеві</i>	<i>(при)</i> <i>Ігореві</i>	<i>(при)</i> <i>Віталієві</i>	<i>Сергійовичеві</i>
	Кл.	<i>Борисе</i>	<i>Василю</i>	<i>Ігорю</i>	<i>Віталію</i>	<i>Сергійовичу</i>

Увага! Запам'ятайте закінчення жіночих імен по батькові у Д. і М. відмінках!

Вправа 161. Доберіть два жіночі і два чоловічі імені та імені по батькові ваших однокласників, запишіть їх у формі родового, давального, орудного і кличного відмінків.

Вправа 162. Провідмініайте імена і прізвища молдовських письменників. Які з цих прізвищ в українській мові не змінюються? Як ви це встановили?

Замфір Арборе-Раллі, Георге Асакі, Йосиф Вартичан, Іон Ватаману, Григорій Вієру, Богдан-Петричейку Гашдеу, Ісаак Грекул, Александр Хишдеу.

Вправа 163. Розкажіть українською мовою (8–10 реченнями) про життя і творчість одного із названих вище письменників. Якими словами ви замінювали ім'я і прізвище, щоб уникати їх повтору у наступному реченні?

Вправа 164. Перепишіть речення. Слова, подані в дужках, поставте у потрібному відмінку.

1. Перед входом до кінотеатру ми зустріли (вчителька Глорія Сергіївна Шевчук). 2. Учні нашого класу надіслали вітання з днем народження (народний артист України Гнатюк Дмитро Михайлович). 3. Добре вам живеться, (Іонел Георгійович), біля річки, бо можна і викупатись, і рибки половити. 4. На (наша сусідка Аурора Флорівна) була нова сукня.

Дмитро Гнатюк

§ 31. ІМЕННИКОВІ ПРЕФІКСИ

Префіксальним способом творяться слова тієї самої частини мови, тобто від іменників творяться іменники, від прикметників – прикметники, від дієслів – дієслова. Наприклад: *безлад* – без- + *лад*; *відгук* – від- + *гук*; *неволя* – не- + *воля*; *замалий* – за- + *малий*; *невисокий* – не- + *високий*; *предобрий* – пре- + *добрий*; *вписати* – в- + *писати*; *дописати* – до- + *писати*.

Для творення іменників префіксальним способом в українській мові використовуються префікси **без-**, **не-**, **на-**, **перед-**, **після-**, **пра-**; іншомовні: **анти-**, **контр-**, **супер-** та ін. Наприклад: *розлад*, *нещастя*, *передплата*, *післямова*, *пращід*, *антитіло*, *контрадмірал*, *суперракета*.

Префікси **віце-**, **екс-**, **обер-**, **унтер-** з іменниками пишуться через дефіс, наприклад: *віце-губернатор*, *екс-міністр*, *обер-лейтенант*, *унтер-офіцер*.

Вправа 165. Перепишіть іменники, визначте спосіб і засіб їх творення.

Зразок: антиречовина – анти + речовина (префіксальний).

Віце-консул, екс-голова, контрудар, пагорб, переддень, післяплата, правнук, субпродукт, суперзірка, післяслово, передмова.

Вправа 166. Запишіть іменники і поряд з кожним у дужках зазначте спосіб творення.

Антивірус, безбілетник, безвість, виступ, доброта, дощомір, задвірок, інновація, контрнаступ, людино-день, невидимка,

несмак, паводок, падолист, переддень, правнук, приїзд, при-сілок, супутник, субпродукт, суперобгортка, супер'яхта, тонно-кілометр, ультравірус.

§ 32. НАПИСАННЯ НЕ З ІМЕННИКАМИ

	Умови написання	Приклади
Разом	<ol style="list-style-type: none"> 1. Якщо слово без не не вживається. 2. Якщо не є префіксом, який створює іменник з протилежним значенням, і цей іменник можна замінити синонімом без не. 3. Якщо не є складовою частиною префікса недо-. 	<p><i>Небіж, неборак, невістка, недуга, ненависть, неук</i></p> <p><i>Невіра (сумнів), неволя (рабство), недруг (ворог), нелад (безпорядок), неслава (ганьба), несмак (безсмак), неявка (прогул)</i></p> <p><i>Недобір, недокрів'я, недолік, недооплата, недорід</i></p>
Окремо	<ol style="list-style-type: none"> 1. Якщо в реченні чи ширшому тексті є протиставлення. 2. Якщо не заперечує зміст вираженого іменною частиною присудка. 3. Якщо не стоїть перед сполученням прийменника з іменником. 	<p><i>Не віра, а вірність потрібна друзям.</i></p> <p><i>Зі всього видно, що він не друг тобі.</i></p> <p><i>Не до вподоби, не до ладу, не до речі, не до смаку, не до жартів, не до сміху</i></p>

Вправа 167. Запишіть речення, розкривши дужки. Усно поясніть написання **не** з іменниками.

1. До нас приходив (не)біж – мого старшого брата син.
 2. Завтра чекайте (не)годи. 3. І цього року (не)врожай на огірки.
 4. Ми йшли (не)дорогою: стежкою ближче. 5. (Не)правдою світ пройде, а назад не вернешся.
 6. (Не)вміння працювати – це прикрість, а (не)бажання – це лихо (*Н. тв.*).
 7. (Не)бажання працювати, а сама праця дає результати.
 8. У ліжечку лежить (не)мовля.

Вправа 168. Розподіліть іменники на дві групи. До першої виписіть ті, в яких **не-**, **недо-** – префікс, а до другої ті, в яких **не** – складова частина кореня.

Небеса, небіжчик, неборак, невід, невістка, неділя, недовіра, недогляд, недоречність, неук, недуга, нежить, нелюд, ненависть, неправда, непритомність, нехлюй.

Вправа 169. Перепишіть речення, розкриваючи дужки.

1. Вчення – світ, а (не)вчення – тьма (*Н. тв.*). 2. (Не)пташка, (не)комашка, а літає (*Н. тв.*). 3. (Не)краса красить, а розум (*Н. тв.*). 4. Як (не)коваль, то і діла не погань (*Н. тв.*).

5. Слово (не)стріла, а ранить глибше (*Н. тв.*). 6. (Не)знайко на печі лежить, а знайко по дорозі біжить (*Н. тв.*). 7. Понад полем іде, (не)покоси кладе, (не)покоси кладе – гори (*Т. Шевченко*).

§ 33. НАПИСАННЯ МОЛДОВСЬКИХ ВЛАСНИХ НАЗВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

При написанні молдовських власних назв українською мовою враховуємо їх граматичні особливості та особливості молдовської графіки.

Більшість приголосних молдовського алфавіту має однозвучні відповідники в українській графіці, порівн.: *Balan* і *Балан*, *Maramureş* і *Марамуреш*, *Rotopan* і *Ротопан*.

Лише *c* та *g* перед *e* та *i* читаються відповідно як *ч* та *дж*, а перед іншими голосними та приголосними – як українські *к* та *г*, порівн.: *Cezar* – *Чезар*, *Sioban* – *Чобан*, *Gelaz* – *Джелаз*, *Giurgiu* – *Джурджу* і *Calafat* – *Калафат*, *Cocorean* – *Кокорян*, *Dragoş* – *Драгош*, *Gărgăun* – *Гаргаун*.

У буквосполученнях *che*, *chi*, *ghe*, *ghi* буква *h* використовується тільки для збереження звучання *c* і *g* перед *e* та *i*, тому молдовському *ch* в українській графіці відповідає *к*, а *gh* – *г*, наприклад: *Chelar* – *Келар*, *Chiriţa* – *Кірица*, *Gheorghişa* – *Георгіца*.

Подвоєні приголосні у прізвищах зберігаються, порівн.: *Negruzzi* і *Негруци*, *Pann* і *Панн*, *Pillat* і *Пілла*.

У відомих особових іменах та прізвищах *i* передається м'яко, порівн.: *Emil* – *Еміль*, *Eminescu* – *Емінеску*, *Vieru* – *Вієру*.

Молдовські голосні, які самостійно або в сполученні з приголосними утворюють склад, та їх відповідники в українській мові

a – а	Ana	Анна	Arad	Арад	Avram	Аврам
a – ія	Maria	Марія	Oltenia	Олтенія	Zaharia	Захарія
Ă – а	Brătescu	Братеску	Călăraş	Калараш	Ghiţa	Гіца
E – е	Argeş	Арджеш	Enescu	Енеску	Petroşeni	Петрошени
E – є	Ilie	Іліє	Nicolae	Ніколає	Proscopie	Прокопое
I – і	Bicaz	Біказ	Ignătescu	Ігнатеску	Iliuţ	Іліуц
I – ї	Brăila	Браїла	Mihail	Міхаїл	Caïro	Каїр
Â – и	Bârlad	Бирлад	Brânduşa	Бриндуша	Câmpulung	Кимпулунг
O – о	Apostol	Апостол	Popescu	Попеску	Toma	Тома
U – у	Mureş	Муреш	Tudor	Тудор	Tutunaru	Тутунару

Молдовському -і, яким позначається називний відмінок множинних географічних назв, в українській мові відповідає закінчення -и, порівн.: *Focșani* – *Фокиша́ни*, *Pitești* – *Піме́шти*. Якщо ж українська мова засвоїла назву у формі однини, то закінчення відсутнє, порівн.: *Galați* – *Гала́ці*, *Călarăși* – *Калара́ш*.

**Найбільш уживані молдовські поєднання голосних
з напівголосними (двозвуки) та їх відповідники
в українській мові**

ai – й	Başcai	Башка́й	Haitoș	Га́йтош	Mihai	Міха́й
ei – ей	Andrei	Андре́й	Maștei	Мафте́й	Negrei	Негрéй
oi – ой	Anegroii	Анегро́й	Dorohoi	Дорого́й	Voinești	Войне́шти
ui – уй	Țugui	Цугу́й	Vaslui	Васлу́й	Vătui	Вату́й
au – в	Aurel	Аурéл	Aurora	Аврóра	Gauca	Га́вка
u – ев	Bacău	Бакéв	Buzău	Бузéв	але: Chișinău	Кишині́в
eu – єв	Eudochia	Євдокі́я	Eusebiu	Євсéбія	Eugenia	Євджені́я
iu – ів	Jiu	Жі́в	Sibiu	Сибі́в	Vasiliu	Василі́в
ea – я	Negrea	Не́гря	Oradea	Ора́дя	Sadoveanu	Садов'я́ну
ea – а	Mircea	Мі́рча	Opreșean	Опреша́н	Tulcea	Ту́лча
eo – о	George	Джор́дже	Georgenii	Джорджéни		
ia – я	Ialomița	Яломи́ца	Octavian	Октав'я́н	Poiana	По́яна
ie – є	Miroieni	Мироéни	Ploiești	Плоéшти		
io – йо	Craiova	Крайóва	Ionițoi	Йони́цой	Iosif	Йóсиф
iu – ю	Iulia	Юлі́я	Alba-Iulia	Алба-Юлі́я		
oa – о	Broască	Брóска	Mioara	Міóра	Timișoara	Тимішо́ра

Молдовські особові імена та їх варіанти, які мають в українській мові такі ж відповідники, рекомендується писати як їх українські відповідники. Наприклад: *Calin* – *Калин*, *Cazimir* – *Казимир*, *Costin* – *Костин*, *Iuliu* – *Юлій*, *Manuil* – *Мануїл*, *Marin* – *Марин*, *Martin* – *Мартин*, *Miron* – *Мирон*, *Severin* – *Северин* та ін.

У прізвищевих суфіксах -ик, -ич, -ович пишемо **и**, наприклад: *Zotik* – *Zotic*, *Lutik* – *Lutic*, *Malik* – *Malic*, *Catrich* – *Catrici*, *Slavich* – *Slavici*, *Grigorovich* – *Grigorovici*, *Popovich* – *Popovici*.

Вправа 170. Запишіть молдовські і румунські імена, прізвища та псевдоніми українською мовою.

Tudor Arghezi, Ion Brătescu-Voinești, Ion Luca Caragiale, Gheorghe Ciobotaru, Emil Codrescu, Ion Creangă, Maria Cristescu, Mihai Eminescu, Tudor Fodor, Vasile Frunză, Ion Ghică, Eudochia Manoil, Costache Negruzzi, Liviu Rebreanu, Mihail Sadoveanu.

Вправа 171. Записуючи імена і прізвища українською мовою, виділіть в окремі групи: а) особові назви I відміни; б) особові назви II відміни; в) особові назви, які не належать до жодної з відмін. Усно поясніть, чому ви так поділили ці особові назви.

Ana, Anegroi, Aurora, Barbu, Bălcescu, Bârsan, Bodea, Bostan, Bucătar, Cămilar, Delavrancea, Dumitru, Gala, Galaction, George, Ghiță, Goga, Liliana, Mărioara, Olga, Petrache, Stancu, Vrâncioaia, Zaharia, Zinici.

Вправа 172. Запишіть географічні назви Молдови українською мовою. Підкресліть букви, які в молдовській мові мають інше звукове значення. Які труднощі трапилися в написанні?

Chișinău, Tiraspol, Călărași, Hincești, Bălți, Glodeni, Ocnița, Briceni, Lăpușna, Slobodia, Leora, Camrat, Sofia, Ribnița, Grigoriopol, Dubăsări, Camenca, Soroca, Rașcani, Orhei, Florești.

Вправа 173. Знайдіть в інтернеті карту Одеської області і запишіть, через які населені пункти пролягає автострада (чи залізниця) від вашого села (містечка) до Одеси. Чи є серед цих назв слова незмінювані?

Вправа 174. Запишіть географічні назви по-молдовськи.

Ізмаїл, Кілія, Рені, Татарбунари, Сарат, Комишівка, Утконосівка, Новопокрівка, Приозерне, Лиманське, Плавниське, Новосільське, Міняйлівка, Старосілля, Болград.

§ 34. РОЗБІР ІМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в реченні.
2. Частина мови.
3. Початкова форма іменника (називний відмінок однини).
4. Власна чи загальна назва.
5. Істота чи неістота.
6. Рід.
7. Число (має однину і множину чи лише одну з форм).
8. Відмінок.
9. Відміна, група (іменники I і II відмін).
10. Синтаксична роль.
11. Вимова та написання.

Зразки розбору

Кирило простяг руку для привітання.

Зразок усного розбору

Кирило – іменник, початкова форма – *Кирило*, власна назва, істота, чоловічий рід, називний відмінок, однина, II відміна, тверда група, у реченні виконує роль підмета, пишеться з великої букви.

Зразок письмового розбору

Кирило – імен., поч. форма – *Кирило*, вл. назва, істота, ч. р., одн., Н. в., II відміна, тв. гр., підмет, пишеться з великої букви.

Вправа 175. Перепишіть речення, підкресліть іменники і розберіть кожен як частину мови.

1. Іонел був чемпіоном міста з регбі. 2. У моє вікно щоранку заглядали синички. 3. Спокійним тоном батько зробив зауваження, щоб ми не розмовляли за сніданком.

§ 35. ПЕРЕКЛАД ТЕКСТУ

Вправа 176. Перекладіть текст українською мовою і з'ясуйте, які іменники і чому перекладаються прикметниками.

În lagărul de la Lvov am stat șase săptămâni. Toți deportații* sufereau de foame, dar noi nu sufeream mai mult decât ceilalți. Ca și la Cernăuți, pentru nouă suflete primeam trei porții de mâncare. Hrana din lagăr era sărăcăcioasă** : crupe de orz, pește sărat din butoi, pâine uscată.

* *Deportat* – заслáнець.

** *Sărăcăcios* – бідний, убогий.

Din când în când se mai dădea și câte o bucățică de zahăr. După ce ne potoleam cât de cât foame*, noi, cei mici, ne aminteam de zilele fericite de acasă, de dealul pe care ne dădeam iarna cu sania la vale... (І. Понеску, І. Козьмей).

Вправа 177. У перекладеному тексті впр. 176 знайдіть іменники, усно зробіть їх розбір. Порівняйте рід і відмінок іменників в обох мовах. Зверніть увагу на порядок слів у перекладі.

Вправа 178. Прочитайте текст спочатку мовчки, а потім – уголос. Висловіть свою думку про особливості тексту: це роздум, опис чи розповідь, який настрій створює текст. Спробуйте написати подібний текст.

Уже почало світати. Десь від берега схопився легенький вітерець і ніби дмухнув на Дніпро. Береги й верби теж ніби попрокидались і дихнули на воду. По воді пішли дрібненькі хвильки, заколивались ледве помітно й захитались, немов фіолетове та золотисте скло.

Позад човна ще чорніла вода, чорніло на півночі небо. Поперед човна ясніла місячна ніч у всій своїй красі, а збоку займався червневий ранок.

І небо, і земля, і Дніпро здавались велетенською картиною, де на темному полі була намальована ясна місячна ніч і поряд з нею – ранній ранок з зорею та вранішніми сутінками (За І. Нечуєм-Левицьким).

М. Бурачек. Реве та стогне Дніпр широкий

* *A potoli foamea* – втамувати голод.

Вправа 179. Складіть простий план переказу тексту впр. 178 і напишіть переказ.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Вправа 180. Працюємо у восьми парах упродовж відведеного учителем часу: 1) перша пара наводить 10 прикладів іменників – назв предметів; 2) друга пара – 10 прикладів іменників – назв істот; 3) третя пара – 10 прикладів, що можуть мати форми однини і множини; 4) четверта пара – 10 іменників – географічних назв; 5) п'ята пара – 10 іменників – імен; 6) шоста пара – 10 іменників – прізвищ; 7) сьома пара – 5 множинних і 5 одининних іменників; 8) восьма пара – 10 незмінюваних іменників. Перемагає пара, яка вклалася в час і не допустила жодної (або лише одну) помилки.

Вправа 181. Прочитайте іменники.

Т	М	Ц
О		К
И	Л	О

С	І	А	Ь
Н	Т	С	
А	Р	Н	Т

Вправа 182. Перший гравець називає іменник, а кожен наступний – іменник, який починається з останньої букви попереднього слова. Той, хто довго думає, вибуває з гри. Перемагає ряд, в якому вибуло з гри найменше гравців.

Вправа 183. Умовне внутрішнє коло (5–6 гравців) називають іменники (12 або 24) у формі будь-якого відмінка, а гравці зовнішнього кола (2–3) називають цю відмінкову форму. Кожна правильна відповідь – півбала (якщо слів 24) або один бал (якщо слів 12). Оцінку отримують всі учні – гравці зовнішнього кола.

Вправа 184. Продовжте речення. Учитель зачитує фрагмент речення з іменником і ряд оцінних слів, потім почергово називає трьох учнів, які добирають з цього ряду оцінне слово до іменника. Учні класу, заслухавши три варіанти повного речення, голосуванням визначають найкращий. Переможець отримує один бал, який буде доданий до підсумкової оцінки за урок.

Наприклад: За поворотом виднівся ... ліс (темний, старий, молодий, залитий сонцем).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому рядку всі слова – іменники?
А Радість, завдання, сумно, рух, перший.
Б Дійсність, природа, рух, чоло, гордість.
В Втіха, гординя, семеро, Венера, тліти.
Г Змагання, бачення, чесно, правда, тінь.
Д Проміння, терпіння, гордо, правий, міцний.
- У якому відмінку іменники вживаються тільки з прийменником?
1) у родовому,
2) у давальному,
3) у місцевому,
4) у кличному,
5) у знахідному.
- У якому рядку допущено помилку в Ор. в. однини іменників I відміни?
А Трояндою, працею, Вірою, лікарнею, сумою.
Б Сім'єю, криницею, статтею, старостою, долонею.
В Кімнатою, літерою, Іллею, ріллею, продукцією.
Г Землею, підлогою, тишою, книжкою, долею.
- У якому рядку є іменники, які не належать до жодної відміни?
А Георгіца, швидкість, дорога, рівність, поле.
Б Даскелеско, навчання, честь, дім, орля.
В Вікно, депо, воля, пустощі, США, Попеску.
- До всіх іменників якого рядка можна додати слово *слухняний*?
А Гриб, олівець, Петріка, листок, гріх.
Б Учень, Мурчик, Мишко, папуга.
В Пень, горіх, Іларчик, голуб, зразок.
- У яких відмінкових формах іменника *нога* допущена помилка?
Н. *нога*, Р. *ноги*, Д. *ногі*, Зн. *ногу*, Ор. *ногою*, М. *на ноги*, Кл. *нога*.
- Які приголосні основи іменників змінюються на інші приголосні при утворенні форм Д. і М. відмінків?
- Іменники якої відміни мають тверду і м'яку групи?
- Випишіть іменники, які у різних текстах можуть мати форми і чоловічого, і жіночого роду.
Листоноша, Валя, Оля, староста, ноша, верховода, вода, суддя, Саша.
- Випишіть іменники IV відміни.
Волосся, завдання, левеня, теля, узлісся, узбіччя, ім'я.
- Випишіть іменник III відміни.
Біль, бій, сіль, Андрій, буревій, міль, місяць.
- Випишіть іменники, які мають також форму однини.
Двері, вікна, сани, ноги, вуха, дрова.

ПРИКМЕТНИК

§ 36. ПРИКМЕТНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗНАЧЕННЯ І ГРАМАТИЧНІ ОЗНАКИ

Вправа 185. Прочитайте та порівняйте два описи ромашки і дайте аргументовану відповідь на такі запитання:

1. У якому з описів виразніше, яскравіше описано рослину?
2. Якою частиною мови є слова, що дали можливість зробити цей опис різнобічнішим?
3. До якого стилю мовлення належить кожен опис?

Ромашка – рід рослин родини складноцвітних. Одно- і дворічні трави з дуже розгалуженими стеблами і пірчастими листками. Плід – сім'янка. Ростуть як бур'яни на відкритих місцях (З енциклопедії).

На високому гінкому стебельці росла лугова цариця – ромашка. Це, мабуть, була найпрекрасніша в світі квітка: рівна, висока, з сумно похиленою набік яскраво-жовтою, в білих ніжних прозорих пелюсточках голівкою, ще й зверху прикрашена дрібною, як вістря голки, насічкою (Г. Тютюнник).

А. Изволенська. Ромашкове поле

Прикметник (adjectivul) – це частина мови, яка виражає ознаку предмета і відповідає на запитання який? яка? яке? чий? чия? чий?

Поняття ознаки предмета дуже широке. Це всебічна характеристика назв людей, тварин, рослин, конкретних предметів і абстрактних понять. Наприклад: *відомий* дослідник, *вороний* кінь, *дикий* голуб, *крислата* яблуня, *малиновий* сік, *математична* формула, *неповторна* зустріч, *цікаве* заняття.

Вправа 186. До іменників доберіть прикметники. Утворені словосполучення запишіть.

Трава, актор, школа, сестра, яблуко, борошно, ручка, вершина, м'яч, дойна, стіл, футболіст, поет.

Прикметники змінюються за **родами, числами і відмінками**. Їх рід, число і відмінок завжди залежать від іменників, з якими вони узгоджуються. Наприклад: *мудрий учитель*, *мудра порада*, *мудре слово* і *мудрі вчителі*, *мудрі поради*, *мудрі слова*. Рід прикметників визначаємо в однині, порівн.: *білий сніг*, *біла хата*, *біле полотно* і *білі: сніги*, *хати*, *полотна*.

У реченні прикметники бувають означенням, рідше – іменною частиною складеного присудка.

Вправа 187. I. Спишіть речення, підкресліть прикметники разом з іменниками, від яких вони залежать. Усно визначте рід, число і відмінок іменників та прикметників.

1. Біля школи він помітив високого русявого чоловіка у хутряній шапці (*І. Світличний*). 2. Якась тінь у тому саяві з'явилась, легка, блакитна, прозора і така невиразна, як мрія (*Леся Українка*). 3. Сонце зовсім червоним стало, великим і круглим (*Ю. Яновський*). 4. Одягни мене в ніч, одягни мене в хмари сині і дихни наді мною легким лебединим крилом. Хай навіються сни, теплі сни лебедині, і сполоха їх місяць тугим ясеновим веслом (*І. Драч*).

II. Визначте, в якій синтаксичній ролі виступають прикметники в першому і третьому реченнях.

Вправа 188. Перепишіть текст, заповнюючи прогалини прикметниками, дібраними із довідки і поставленими у потрібних роді, числі і відмінку. Знайдіть речення з прямою мовою.

Кожна ... господиня дбайливо доглядала своє ... житло. «Без ... господаря двір, а без ... господині хата плаче», – каже ... прислів'я. У хаті завжди було чисто, вибілено, розмальовано ... глиною, оздоблено, уतिकано квітками, ... травами.

Довідка: український, затишний, дбайливий, кольоровий, народний, пахучий, хороший.

Вправа 189. I. Прочитайте текст спочатку мовчки, а потім – уголос.

Був тихий осінній ранок. Катерина Іванівна повела учнів свого класу в поле. Високо в небі летів ключ перелітних птахів. Вони тихо курликали, і від цього в степу було сумно.

Учителька сказала дітям:

– Сьогодні ми будемо вчитися розповідати про осіннє небо. Хай кожен з вас добере для цього гарні і точні слова.

Діти притихли, дивилися в небо і думали. Через хвилину всі заговорили: «Небо синє-синє... Небо голубе... Небо чисте...» І все. Знову повторювали одні і ті ж слова «синє», «голубе», «чисте».

Збоку стояла маленька дівчинка Віоріка, і Катерина Іванівна запитала:

– А ти, Віорічко, чому мовчиш?

– Я хочу сказати своє слово.

– Яке ж твоє слово про небо?

– Небо ласкаве... – тихо сказала дівчинка.

Діти притихли. Вони раптом побачили в небі те, чого не бачили досі: «Небо сумне... Небо тривожне... Небо зажурене... Небо холодне...» (За В. Сухомлинським).

II. Доберіть до тексту назву. Дайте відповіді на такі запитання:

1. Як звали вчительку і який, на вашу думку, предмет вона викладала у школі?

2. Чому вчителька вийшла зі своїми учнями у поле виконувати завдання і чи не було воно надто складним?

3. Чи була дівчинка Віоріка ученицею?

А. Манайло. Золота осінь у Карпатах

4. На яку ознаку осіннього неба учні спочатку звернули увагу?
 5. Яке враження на учнів класу справила відповідь дівчинки Віоріки?

6. А яким бачите небо ви, шестикласники?

III. Випишіть з тексту слова, які називають ознаки неба (поля, лісу і под.), і доберіть до них, якщо це можливо, прикметники з протилежним значенням.

§ 37. ЯКІСНІ, ВІДНОСНІ ТА ПРИСВІЙНІ ПРИКМЕТНИКИ

За значенням, граматичними ознаками та особливостями будови прикметники поділяються на якісні, відносні і присвійні.

Якісні прикметники (adjectivele calitative) виділяються в окремий розряд (de adjectivele clasă) тим, що вони:

а) виражають ознаки

кольору:	<i>білий, голубий, жовтий</i>
смаку:	<i>гіркий, кислий, смачний</i>
запаху:	<i>ароматний, запашний, пахучий</i>
розміру:	<i>великий, вузький, довгий</i>
віку:	<i>давній, молодий, пізній</i>
форми:	<i>кулястий, круглий, похилий</i>
характеру:	<i>веселий, гордий, лагідний</i>
дотику:	<i>легкий, мокрий, теплий</i>
здоров'я:	<i>здоровий, кволий, недужий</i>
та інші:	<i>рідний, сумний, успішний</i>

б) ці ознаки можуть бути виражені більшою чи меншою мірою, порівн.: *білий папір*, *біліший папір* і *найбіліший папір*;

в) частина з них (чоловічого роду) має коротку форму, наприклад: *готовий* і *готов*, *дрібний* і *дрібен*, *зелений* і *зелен*, *повний* і *повен*, *певний* і *певен*;

г) у народній пісні та в поезії вони мають для жіночого і середнього роду і форм множини ще й нестягнені форми: *синяя, зеленее, зеленії, молодая, молодее, молодії*. Ці форми називають повними нестягненими. Наприклад: *зелена діброва* і *зеленая діброва*.

Вправа 190. Прочитайте прикметники. З виділеними словами складіть речення. У чому особливість виділених форм прикметників?

Ранній, короткий, солодкий, сірий, **духмянний**, старий, овальний, впертий, м'якенький, втомлений, важливіший, рідніша – найрідніша, радий – рад, здоровий – **здоров**, рідна – рідная – **ріднее** – ріднії.

Відносні прикметники (adjective relative) виділяються в окремий розряд тим, що вони виражають сталі ознаки:

а) за відношенням до:	→ матеріалу:	<i>березовий паркет, вовняна тканина</i>
	→ часу:	<i>весняний дощ, вечірня пора</i>
	→ місця:	<i>вуличний рух, лугова трава, міський шум</i>
	→ національності:	<i>польська мова, чеські студенти</i>
	→ виміру:	<i>годинний перепочинок, річний звіт</i>
	→ установ:	<i>медичний пункт, навчальний заклад</i>
	→ організацій:	<i>шкільне подвір'я, театральна сцена</i>
	→ наукових понять:	<i>біологічний гурток, фізичний закон</i>
	→ дій:	<i>будівельна бригада, виховний захід</i>

б) ці прикметники є похідними, утвореними від іменників, дієслів і прислівників, порівн.: *вербовий* і *верба*, *збиральний* і *збирати*, *колишній* і *колись*.

Відносні прикметники так само, як і якісні, відповідають на запитання *який? яка? яке? які?*

Вправа 191. Наведіть 10 словосполучень з прикладами відносних прикметників і в дужках зазначте, від якого слова утворився кожен прикметник.

Зразок: дерев'яний стіл (дерево).

Присвійні прикметники (adjectivele posesive) виражають ознаку належності предмета людині, тварині, від назв яких вони творяться, наприклад: *батько – батьків мотоцикл*, *Микола – Миколина книжка*, *сестра – сестрин портфель*, *Зайчик – Зайчикова хатка*.

Присвійні прикметники відповідають на запитання *чий? чия? чие? чий?* Вони творяться від іменників I відміни за допомогою суфікса **-ин/-ін(-їн)** і від іменників II відміни за допомогою суфікса **-ів/-ов-** або їх варіантів. Наприклад: *Ганнин*, *доньчин*, *Лучіїн*; *дідів* (мундир) і *дідова* нагорода, *Василів* (мотоцикл) і *Василева* (дача), *Іларіїв* (комп'ютер) і *Іларієва* (книжка).

Вправа 192. Випишіть окремо якісні, відносні та присвійні прикметники. Усно складіть по одному реченню з прикметниками всіх трьох розрядів.

Братів, Валин, вовчий, гарний, гарячий, гусячий, дерев'яний, дитячий, жіночий, зручний, кислий, лагідний, морквяний, Олегів, покірний, прямий, сміливий, сніговий, сьогоднішній, твердий, фіолетовий.

Вправа 193. I. Прочитайте речення, знайдіть і випишіть прикметники, визначте розряд і вкажіть, які з них повні нестягнені, повні стягнені чи короткі.

Зразок: добра́я – *якісний, повний, нестягнений.*

1. Тече вода в синє море, та не витікає (*Т. Шевченко*). 2. Заграло, запінилось синє море, і буйнії вітри по морю шумлять, і хвиля гуляє, мов чорнії гори, одна за другою біжать (*Є. Гребінка*). 3. Пливе човен води повен (*Н. тв.*). 4. Благословен той день і час, коли прослалась килимами земля, яку сходив Тарас малими босими ногами (*М. Рильський*). 5. Ніч темна людей всіх потомлених скрила під чорні широкії крила (*Леся Українка*).

II. Зробіть синтаксичний розбір першого речення цієї вправи.

У словосполученнях прикметники можуть змінювати своє значення і переходити з одного розряду в інший.

Наприклад, у словосполученні *кришталевий посуд* прикметник *кришталевий* виражає ознаку за відношенням до матеріалу і належить до розряду відносних. Але у словосполученні *кришталева вода* він набуває нового значення, яке ставить його в один ряд з прикметниками *прозорий, чистий* і переводить до розряду якісних, порівн.: *кришталева вода* і *прозора вода, чиста вода*.

Подібних змін може зазнати первісне значення і багатьох інших прикметників. Порівн.: *мамина хустка* і *мамина ласка* (щира, непідробна), *курячий слід* і *куряча пам'ять* (коротка пам'ять, пам'ять людини, яка швидко щось забуває).

Так з'явилися проміжні розряди *відносно-якісних, присвійно-якісних* і *присвійно-відносних прикметників*.

Вправа 194. Поясніть (усно) значення словосполучень і з'ясуйте, яке значення – пряме чи переносне – мають у них прикметники. Визначте розряд прикметників. З виділеними словами складіть і запишіть чотири речення.

Бараняче м'ясо, баранячий розум; березова дошка, березова каша; вовчий апетит, вовчий погляд, вовчий слід; **гусячий пух, гусяча шкіра**; заячий скік*, заяча губа, заяча шапка; крокодиляча сумка, крокодилячі сльози; **лисячий комір, лисячий погляд**, лисяча нора; собачий гавкіт – собачий холод; **золотий перстень** – **золотий характер**.

* *Скік* – стрибок.

Вправа 195. Випишіть у стовпчик виділені словосполучення, до кожного через тире напишіть можливу паралельну форму.

Зразок: гора високая – гора висока; повен води – повний води.

1. І шумить, і гуде, **дрібен дощик** іде (*Н. тв.*). 2. Ділом істинним я доведу народу, що **годен*** імені народного слуги (*М. Бажан*). 3. І **широкую долину**, і **високою могилу**, і **вечірнюю годину**, і що снилось-говорилось – не забуду я (*Т. Шевченко*). 4. Син **був певен**, що батько його зрозуміє. 5. А за лісом – поля широкії, хліба стиглії.

§ 38. ВИКОРИСТАННЯ В МОВЛЕННІ ПРИКМЕТНИКІВ-СИНОНІМІВ.

ПРАВОПИС ГОЛОСНИХ У ЗАКІНЧЕННЯХ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 196. Пригадайте визначення поняття «синонім» і з'ясуйте, що спільного в лексичному значенні прикметників **апетитний, смачний, спокусливий**. Утворіть словосполучення з цими прикметниками, підбравши доречні іменники.

Вправа 197. Доберіть до прикметників іменники, утворіть зі словосполученнями речення та визначте, яку відмінність у значенні виявляє кожен із синонімів.

Авторитетний, впливовий; поважний, престижний.

Вправа 198. Розподіліть словосполучення у два стовпчики за прикметниками, вжитими у: а) прямому і б) переносному значенні (можна звернутися до тлумачного словника).

Зразок: а) золотий годинник; б) золотий характер.

Золотий годинник, золотий характер, золоті руки, золота осінь, золоті сережки, золота пшениця, золоті гори, золотий вік; твердий метал, тверде слово, тверда ціна, тверда домовленість, твердий сплав, тверда воля.

Вправа 199. Відшукайте з-поміж словосполучень такі, в яких прикметники вжиті в переносному значенні, випишіть їх в один стовпчик. Знайдіть для кожного такого словосполучення синонімічне з прикметником у прямому значенні.

Зразок: гірка доля – нещаслива доля.

1. Гіркий полин, гірка доля, гіркий заробіток, гіркий хліб, гірке слово, гіркі сльози, гіркий сирота. 2. Довга палиця, довга

* *Годен* – гідний, вартий.

дорога, довга розмова. 3. Зелений колір, зелені абрикоси, зелене обличчя, зелені думки. 4. Залізні вила, залізні руки, залізна воля.

Вправа 200. Прочитайте виразно текст, зверніть увагу на слова, які письменник використав для опису зовнішнього вигляду дівчини. Випишіть прикметники у засвідченій текстом і початковій формах і зверніть увагу на їх правопис.

Лаврін стояв під вербою недалеко від дівчини й дивився на неї. Сонце грало на червоному намисті, на рум'яних щоках. Мелашка була невелика на зріст, але рівна, як струна, гнучка, як тополя, гарна, як червона калина, довгообраза, повновида, з тонким носиком. Щоки червоніли, як червонобокі яблука, губи були повні та червоні, як калина. На чистому лобі були ніби намальовані веселі тонкі чорні брови, густі-прегусті, як шовк (За І. Нечуєм-Левицьким).

М. Рачков. Українська дівчина

Вправа 201. Опишіть зовнішній вигляд когось із друзів або рідних.

§ 39. СТУПЕНІ ПОРІВНЯННЯ ПРИКМЕТНИКІВ. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ СТУПЕНІВ ПОРІВНЯННЯ

Вправа 202. Пригадайте вивчене на уроках молдовської мови про ступені порівняння прикметників та їх творення. Прочитайте словосполучення, зіставте їх і з'ясуйте, чим вони відрізняються.

Багатий урожай, багатший урожай, найбагатший урожай.

Форми якісних прикметників, що означають різну міру вияву ознаки, називаються **ступенями порівняння** (gradele de comparație).

Розрізняються два ступені порівняння прикметників: **вищий** (comparativ) і **найвищий** (superlativ).

Вищий ступінь порівняння показує, що в одному предметі певної якісної ознаки більше, ніж в іншому. Наприклад: *Меланія виявилась спритнішою за скульптора* (О. Гончар).

Вищий ступінь має **просту** і **складену форми** (forma simplă și compusă).

Творення способів порівняння

Форма	Від чого утворюється	Засоби творення	Зміни на стику основи і суфікса	Приклади
П Р О С Т А	Звичайна форма прикметників	суфікс -іш-	без змін	<i>білий – біліший, зручний – зручніший, кислий – кисліший, міцний – міцніший</i>
		суфікс -ш-	втрата суфіксів -к-, -ек-, -ок- перед суфіксом -ш- кінц. осн. с + ш = жч г, ж, з основи + ш = жч	<i>далекий – дальший, широкий – ширший, короткий – коротший, високий – вис+ш+ий – вищий = вищий, дорогий: дорог+ш+ий=дорожчий, вузький – вузьк+ш+ий – вузький = вузький</i>
		суфікс -ш- та -іш-		<i>гладкий: гладший і гладкіший, старий: старший і старіший, товстий: товщий і товстіший</i>
		нова основа з суфіксом -ш-		<i>великий – більший, гарний – кращий, поганий – гірший</i>
С К Л А Д Е Н А	Тільки звичайна форма усіх якісних прикметників	+ слова більш, менш (перед прикметником)		<i>авторитетний – більш авторитетний, доступний – менш доступний, здібний – більш здібний, смачний – більш смачний, гордий – менш гордий</i>

Вправа 203. I. Утворіть просту форму вищого ступеня прикметників, запишіть їх у два стовпчики: з суфіксом **-іш-** та із суфіксом **-ш-**. Прокоментуйте фонетичні зміни, якими супроводжується творення простої форми вищого ступеня.

Близький, важкий, величний, вродливий, вузький, глибокий, головний, громіздкий, легкий, молодий, потужний.

II. Утворіть (усно) складені форми ступенів порівняння цих прикметників. З'ясуйте, чи правильно виконав це завдання ваш сусід по парті.

Найвищий ступінь теж має просту і складену форми.

Проста форма найвищого ступеня утворюється додаванням префікса **най-** до простої форми вищого ступеня, порівн.: *білий – біліший і найбільший, дужий – дужчий і найдужчий, малий – менший і найменший.*

Складена форма найвищого ступеня утворюється додаванням префікса **най-** до слів *більш* чи *менш* складеної форми вищого ступеня, порівн.: *доступний – більш доступний і найбільш доступний та менш доступний і найменш доступний, доцільний – більш доцільний і найбільш доцільний та менш доцільний і найменш доцільний.*

Вправа 204. Прочитайте речення, випишіть якісні прикметники, визначте їх ступінь порівняння і форму та вкажіть, котрі з них зазнали фонетичних змін і які ці зміни.

1. Краща за всіх на землі є лише Батьківщина моя (А. Малишко). 2. Для мене найсвятіша нагорода – потрібним бути, красо моя, тобі (В. Симоненко). 3. Розмови ставали більш різнобарвні й розростались (М. Коцюбинський). 4. У найтяжчу для народу пору наперед виходили жінки (Р. Іваничук). 5. То справді був найбільш зручний час для проведення грошової реформи (Газ.). 6. Куди ви літали, друзі мої найщиріші? (Остан Вишня). 7. Земле рідна! Мозок мій світліє, і душа ніжнішою стає, як твої сподіванки і мрії у життя вплітаються моє (В. Симоненко).

Вправа 205. Від прикметників утворіть просту і складену форми найвищого ступеня, зверніть увагу на правопис виділених слів у формі вищого ступеня. З обома формами найвищого ступеня прикметника **швидкий** складіть речення.

Багатий, вузький, довгий, низький, солодкий, старий, тонкий, тяжкий, швидкий, широкий.

Вправа 206. Перекладіть текст українською мовою, підкресліть прикметники і зіставте утворення ступенів порівняння в обох мовах.

Raluca îl îmbrățișează pe cel mai mic dintre feciori...

– Aista-i șalul cel turcesc, pe care l-am moștenit încă de la bunica mea...

Îți dau cel mai scump lucru, pe care îl am cu mine.

– Apoi se apropie de ceilalți feciori.

– Vino și tu, Șerbane, la mămuca, să te sărute!.. Și să ai grijă de ceilalți, că ești cel mai mare... (М. Препелица).

Від деяких якісних прикметників ступені порівняння не створюються, зокрема від назв абсолютних ознак (*мертвий, німий*), назв мастей тварин (*попелястий, чалий*), назв кольорів, що утворилися за подібністю до предметів (*малиновий, бузковий, апельсиновий*) та ін.

Вправа 207. Розгляньте групи якісних прикметників, які не мають ступенів порівняння, й усно або письмово доповніть кожен групу словами з довідки.

Не мають ступенів порівняння	→	назви абсолютних ознак:	<i>босий, голий, мертвий</i>
	→	назви мастей тварин:	<i>буланий, вороний</i>
	→	новіші назви кольорів за кольором предметів:	<i>бурячковий, вишневий</i>
	→	прикметники з суфіксами -ав- (-яв), -уват- , -езн- , -енн- , -ущ- :	<i>жовтавий, величезний, здоровенний</i>
	→	прикметники з суфіксами емоційної ознаки -еньк- , -есеньк- , -ісіньк- :	<i>біленький, малесенький, новісінький</i>
	→	прикметники з префіксами за- , над- , не- , пра- , пре- , ультра- :	<i>завеликий, надмірний, невиліковний</i>
	→	складні якісні прикметники:	<i>білосніжний, блідо-рожевий, карокий</i>

Довідка: багатющий, високоавторитетний, вогненний, вузькуватий, горіховий, довгоногий, дрібнісінький, заміжня, злюща, зозулястий, короткуватий, малиновий, надпотужний, небагатий, неблаганний, невпинний, новісінький, прадавній, предвічний, салатувий, страшенний, фіолетувий.

Увага! Прикметники з суфіксами **-уват-**, **-юват-** виражають неповну ознаку, наприклад: *довгуватий* (трохи довгий), *синюватий* (з відтінком синього, але не синій). Прикметники з суфіксами **-езн-**, **-енн-** виражають перебільшення ознаки: *старезний* (дуже старий), *товстенний* (дуже товстий).

Вправа 208. Уважно прочитайте текст, випишіть прикметники, виберіть з-поміж них якісні та запишіть у простій формі вищого ступеня, поставте наголоси.

Багато бачив я гарних людей, але таких, як батько, не бачив. Голова в нього була темноволоса, велика і великі розумні сірі очі, тільки в них було повно смутку: гнітили тяжкі кайдани неписьменності і несвободи. Весь час у полоні сумного і в той же час з якоюсь високою культурою думок і почуттів.

Як вправно робив, який був дужий і чистий! Волосся блискуче, хвилясте, руки широкі, щедрі.

З нього можна було писати лицарів, богів, апостолів, великих учених чи сіячів, – він годився на все (*За О. Довженком*).

В. Трошин.
Кармалюк

Вправа 209. Утворіть від прикметників просту і складену форми вищого ступеня. Від яких прикметників краще (милозвучніше) творити складені форми? Чому?

Вдумливий, веселий, високий, голосний, гнітючий, гострий, дрімучий, дружний, жвавий, крикливий, лютий, молодий, мудрий, низький, палкий, рудий, свіжий, шкідливий.

Вправа 210. Перепишіть слова, поставте наголоси. Від яких прикметників краще (милозвучніше) творити складені форми?

Бурхливіший, в'язкіший, гуманніший, дорідніший, дальший, дрібніший, звучніший, кмітливіший, міцніший, новіший, родючіший, сварливіший, сухіший, тривожніший, тямучіший.

З метою **запобігання помилкам** при вживанні форм вищого і найвищого ступенів порівняння якісних прикметників необхідно звернути увагу на таке:

1. Вживання займенника *самий* у сполученні зі звичайним прикметником чи з простою формою вищого або найвищого ступенів порівняння типу *самий близький – найближчий – найближчий – найближчий* є грубою помилкою.

2. Поєднання слів *більш* і *менш* з простою формою вищого ступеня порівняння, а не зі звичайною формою прикметника теж є грубою помилкою. Неправильно: *більш успішніший, найбільш успішніший*. Правильно: *більш успішний, найбільш успішний*.

Вправа 211. Випишіть з тексту якісні прикметники й утворіть від них усі можливі форми вищого і найвищого ступенів порівняння.

Дід Семен був високий і худий, мав довге сиве волосся і білу бороду. Він любив яскраве сонце і пахнув теплою землею (За О. Довженком).

§ 40. ПРИКМЕТНИКИ ТВЕРДОЇ ТА М'ЯКОЇ ГРУП*, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

Вправа 212. Пригадайте, на які запитання відповідають прикметники *лагідний* (*лагідний голос, лагідна пісня, лагідне слово*) та *мамин* (*мамин голос, мамина пісня, мамине слово*) у називному і непрямих відмінках однини й множини і чому. Ставлячи питання, провідмінійте словосполучення *лагідна пісня* і *мамин голос*.

Відмінювання прикметників залежить від того, твердим чи м'яким є кінцевий приголосний основи.

Вправа 213. Попарно випишіть прикметники, виділіть основу і закінчення, зіставте їх у межах кожної пари і з'ясуйте, чи залежить закінчення прикметника від твердості чи м'якості кінцевого приголосного основи.

Веселий погляд – вечірній концерт, відомого дослідника – синього неба, велична постать – вчорашня розмова, впевненої ходи – давньої дружби, далеке село – синє небо, зеленого поля – безкрайого моря.

За характером кінцевого приголосного основи і відповідними відмінковими закінченнями прикметники поділяються на дві групи – **тверду** і **м'яку** (*tare și moale*).

До **твердої** групи належать **якісні, відносні і присвійні** прикметники з основою на **твердий** приголосний і закінчен-

* У молдовській мові ці групи прикметників не розрізняють.

ням **-ий** або з нульовим закінченням у початковій формі. Наприклад: *веселий, вузький, довгий, дужчий, залізний, кам'яний, материн*□, *Миколин*□, *мулярів*□, *Олегів*□.

До м'якої групи належать якісні й відносні прикметники з основою на м'який приголосний і закінченням **-ій (-їй)** у початковій формі. Наприклад: *будній, давній, безкрайї, літній, ранішній, справжній, довговїй, тутешній*.

Вправа 214. Виділяючи закінчення, провідмінійте словосполучення *теплий літній день, тепла літня година, тепле літнє сонце* і з'ясуйте, в яких відмінках однини прикметники твердої і м'якої груп розрізняються характером кінцевих приголосних основи і закінченнями, а в яких – лише твердістю чи м'якістю кінцевих приголосних основи.

Вправа 215. Уважно прочитайте таблицю. Прикметники, виділені у таблиці жирним шрифтом, поєднайте з відповідними іменниками і провідмінійте (учитель визначає трьох учнів для виконання трьох варіантів: 1) з прикметниками чоловічого роду, 2) з прикметниками жіночого роду і 3) з прикметниками середнього роду). По завершенні роботи призначені учителем учні зачитують роботу, учитель узагальнює.

Система відмінкових закінчень прикметників

Рід	Прикметник	Відмінок					
		Н.	Р.	Д.	Зн.	Ор.	М.
Однина							
Чол.	<i>добрий</i>	-ий				-им	
	<i>мамин</i>	–	-ого	-ому	-ого/-ий	-им	
	<i>давній</i>	-ій				-ім	-ому/
	<i>безкрайї</i>	-їй				-їм	-ім
Жін.	<i>добра</i>	-а		-ій	-у		-ій
	<i>мамина</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
	<i>давня</i>	-я		-ій	-ю		-ій
	<i>безкрая</i>	-я		-їй	-ю		-їй
Сер.	<i>добре</i>	-е			-е	-им	
	<i>мамине</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им	
	<i>давнє</i>	-є			-є	-ім	-ому/
	<i>безкрає</i>	-є			-є	-їм	-ім
Множина							
Роду немає	<i>добрі</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
	<i>мамині</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
	<i>давні</i>	-і	-їх	-ім	-і/-їх	-їми	-їх
	<i>безкраї</i>	-ї	-їх	-їм	-ї/-їх	-їми	-їх

Вправа 216. Перепишіть текст, підкресліть прикметники твердої групи прямою лінією, а м'якої – хвилястою. Усно відтворіть початкову форму (називний відмінок однини чоловічого роду), визначте розряд (якісні, відносні чи присвійні), рід (в однині), число та відмінок.

День був блискучий, літній. Траплялись маленькі озера, що грали лускою і тріпотіли, як срібна риба, кинута з річки на набережну траву. Або великі – з муром синього очерету, з білим обличчям водяних лілій, з багnistими берегами, чорними і блискучими, як мокрі спини гіпопотамів, з теплим духом води і намулу (*М. Коцюбинський*).

А. Ерделі. Озеро

Вправа 217. Прочитайте й визначте, до якого стилю мовлення належить текст. Висновок аргументуйте. Випишіть прикметники, визначте їх розряд і відмінок.

Державною мовою в Україні є українська мова.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України.

В Україні гарантується вільний розвиток, використання і захист російської, інших мов національних меншин України.

Держава сприяє вивченню мов міжнародного спілкування.

Застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом (Ст. 10 Конституції України).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У якому рядку всі прикметники – відносні?
А Солоний, міський, славний, довгий.
Б Степовий, залізний, вчорашній, шкільний.
В Гордий, славний, дубовий, денний.
Г Успішний, хоробрий, червоний, лісовий.
2. Прикметники якого рядка не утворюють ступенів порівняння?
А Молодий, зелений, успішний, великий.
Б Добрий, жовтий, гіркий, довгий.
В Сліпий, гнідий, височенний, малиновий.
Г Впевнений, гордий, високий, важкий.
3. У якому рядку є прикметник у неправильній формі ступеня порівняння?
А Добріший, кращий, найгучніший.
Б Значно ліпший, дуже довгий, доросліший.
В Наймиліший, самий дорогий, найбільш доцільніший.
Г Солодший, найдешевший, трошки молодший.
4. Яким прикметником можна оцінити відповідь учня?
Бездоганна, хитра, доцільна, сумна, черства.
5. Знайдіть два слова, якими характеризується погода.

Д	а	о
с	я	
щ	н	в
н	а	о
о		ч

6. Поведіть діалог (усно або складіть письмово) про підсумок спортивного змагання, в якому ви брали участь або який бачили по телебаченню, вживаючи оцінні прикметники: *успішний, невдалий, передбачений, упевнений, тренований, змучений, радісний*. Який ще прикметник вам знадобився?

§ 41. СПОСОБИ ТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Вправа 218. Пригадайте відомі вам способи творення слів в українській мові (працюємо за методом АБВ...). Визначте, як утворені подані нижче прикметники.

Автомобільний (рух), воскова (фігура), гірський (потік), зоряне (небо), задовгі (рукави), невеселий (жарт), синьо-зелене (озеро).

Новими прикметниками мова поповнюється завдяки способам творення слів, які згруповані у таблиці.

Способи творення	Базові слова (від чого утворені)	Приклади похідних слів	
Префіксальний	<i>довгий</i> <i>веселий</i> <i>добрий</i>	<i>за+довгий</i> <i>не+веселий</i> <i>пре+добрий</i>	<i>задовгий</i> <i>невеселий</i> <i>предобрий</i>
Суфіксальний	<i>автомобіль</i> <i>віск</i> <i>зоря</i> <i>русий</i>	<i>автомобіль+н(ий)</i> <i>воск+ов(ий)</i> <i>зор+ян(ий)</i> <i>рус+яв(ий)</i>	<i>автомобільний</i> <i>восковий</i> <i>зоряний</i> <i>русявий</i>
Префіксально-суфіксальний	<i>за горою</i> <i>за морем</i> <i>під ґрунтом</i>	<i>за+гір+н(ий)</i> <i>за+мор+ськ(ий)</i> <i>під+ґрунт+ов(ий)</i>	<i>загірний</i> <i>заморський</i> <i>підґрунтовий</i>
Складання	<i>білий і зелений</i> <i>темний і червоний</i> <i>білий і білий</i> <i>Біла Церква</i>	<i>біл+о+зелений</i> <i>темн+о+червоний</i> <i>білий + білий</i> <i>біл+о+церків+ськ(ий)</i>	<i>біло-зелений</i> <i>темно-червоний</i> <i>білий-білий</i> <i>білоцерківський</i>
Перехід у прикметники інших частин мови або їх особливих форм	<i>загоріти</i> <i>захопити</i> <i>збудити</i>		<i>загорілий</i> <i>захоплений</i> <i>збуджений</i>
Зрощення	<i>вище згаданий</i> <i>давно минулий</i> <i>ново збудований</i>		<i>вищезгаданий</i> <i>давноминулий</i> <i>новозбудований</i>

Увага! Найчастіше прикметники творяться суфіксальним способом від іменників, дієслів, прикметників та інших частин мови.

Вправа 219. Наведіть по одному своєму прикладу на кожен спосіб творення прикметників.

Вправа 220. Прочитайте текст, випишіть із нього прикметники і, користуючись таблицею, визначте, від чого вони утворені і яким способом.

Багато всяких звичних і незвичних подій, типових і нетипових, навіть надзвичайних пригод траплялося з моїм батьком у житті.

Одне, що в батька було некрасиве, – це одяг. Ну такий носив одяг негарний, такий безбарвний, убогий! Неначе люди зухвалі, аби зневажити образ людини, античну статую укрили брудним лахміттям. І все одно був красивий!.. І коли покинутий усіма на світі стояв на майданах безпритульний у фашистській неволі, він і тоді був прекрасний (*За О. Довженком*).

Вправа 221. Складіть і запишіть п'ять речень, використавши у кожному по два прикметники. Чи були якісь труднощі?

Вітряний, зимовий, короткий, лапятий, лижний, морозний, радісний, рясний, сонячний, хмарний.

§ 42. ТВОРЕННЯ ВІДНОСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Для творення відносних прикметників від іменників найчастіше використовуються суфікси **-ан-**, **-н-**, **-ов-**, **-ськ-** та їх фонетичні варіанти:

крига	криг-+-ан(ий)	крижаний
картопля	картопл-+-ян(ий)	картопляний
мідь	мід-+-н(ий)	мідний
ліс	ліс-+-ов(ий)	лісовий
овоч	овоч-+-ев(ий)	овочевий
море	мор-+-ськ(ий)	морський
купець	купец-+-цьк(ий)	купецький
киргиз	киргиз-+-зьк(ий)	киргизський
батько	батьк-+-івськ(ий)	батьківський

Вправа 222. Від іменників утворіть відносні прикметники за допомогою суфіксів **-ан-**, **-ян-**, **-н-**, **-ов-**, **-ев-**, **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-**, **-івськ-** і запишіть. У яких словах відбулися зміни звуків?

Банк, бляха, груша, дрова, кропива, село, моряк, м'ята, початок, степ, свинець, сила, цегла, яр.

Вправа 223. Доберіть до кожного відносного прикметника іменник, з яким він міг би вживатися, і запишіть словосполученням.

Зразок: букове дерево.

Буковий, вишневий, гречаний, дорожній, кормовий, молочний, перелітний, річковий, ручний, травневий, фронтний, хвойний, ялиновий.

Відносні прикметники особливо активно творяться за допомогою суфіксів **-ськ-**, **-зьк-**, **-цьк-** від різних загальних назв людей, назв населених пунктів та інших географічних об'єктів, наприклад: *вчительський, директорський, композиторський, космонавтський, письменницький, солдатський, турецький, французький, молдовський, гімалайський.*

При цьому необхідно пам'ятати таке:

а) суфікс **-ськ-** у сполученні з кінцевим приголосним твірної основи **к, ч, ц** змінюється на **-цьк-**: *грек – грецький, читач – читацький, кравець – кравецький;*

б) суфікс **-ськ-** при сполученні з кінцевими приголосними твірної основи **г, ж, з** змінюється на **-зьк-**: *Устюг – устюзький, Париж – паризький, киргиз – киргизький;*

в) суфікс **-ськ-** при сполученні з кінцевим приголосним твірної основи **х, ш, с** зберігає свій звуковий склад: *Карабах – карабаський, Одеса – одеський, Греція – грецький.*

Увага! Винятки: баски (народ) – *баскський*, тюрки – *тюркський*, казахи – *казахський*, Мекка – *меккський*, Ла-Манш – *ла-маншський*, Цюрих – *цюрихський*.

Одеса. Пам'ятник засновнику міста дюку де Рішельє. Скульптор І. Мартос

Вправа 224. Від власних назв утворіть відносні прикметники з допомогою суфіксів **-ськ-, -цьк-, -зьк-**.

Банчени, Герца, Сторожинець, Збараж, Глибока, Миколаїв, Новоселиця, Поділля, Трускавець, Унгени.

При творенні відносних прикметників за допомогою суфіксів **-ськ-, -цьк-, -зьк-** від назв населених пунктів на **-івк(а), -овк(а)** кінцевий приголосний **к** твірної основи не вживається, порівн.: *Андріїв-к-а і андріївський, Богданів-к-а – богданівський, Сергіївка – сергіївський.*

Вправа 225. За допомогою суфіксів **-ськ-, -зьк-, -цьк-** утворіть і запишіть відносні прикметники від загальних (1) і власних (2) назв, зверніть увагу на їх правопис і виділіть суфікс.

1. Аптекар, богатир, вівчар, волох, учитель, гагауз; грек, кравець, матрос, ткач, француз; гора, море, місто, село; громада, інститут.

2. Буг, Бучач, Вінниця, Волноваха, Галич, Донець, Дунай, Ізмаїл, Кавказ, Калущ, Лейпциг, Париж, Прага, Ясси.

§ 43. ОСОБЛИВОСТІ ТВОРЕННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Якісні прикметники творяться суфіксальним способом від основ іменників, дієслів і прикметників.

Від основ іменників і дієслів за допомогою суфіксів творяться прикметники, які завжди мають нове лексичне значення, порівн.: *віра і вірний, голова і головатий, вразити і вразливий.* В утвореннях від прикметників суфікси тільки додають новий відтінок, порівн.: *білий і біленький, білесенький, білісінький, білуватий, товстий – товстенний.*

Вправа 226. Розгляньте словосполучення і з'ясуйте, від чого (від іменників, від дієслів чи від прикметників) утворилися прикметники. Твірне слово запишіть у дужках.

Зразок: ріднесеньке (прикм. рідний) дитя; крилатий (імен. крило) гість.

Вибаглива дівчина, малюсіньке дитя, гнітюча тиша, гребенистий півень, далеченька дорога, дзьобатий голуб, жовтенька кульбабка, журлива пісня, крилатий гість, міцний лід, прямісінька дорога, страшна подія, страшнуватий фільм, холоднючий вітер.

§ 44. ТВОРЕННЯ ВІДІМЕННИКОВИХ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Від іменникових основ якісні прикметники творяться за допомогою суфіксів **-н-**, **-к-**, **-ат-**, **-ист-**, наприклад:

біда	бід - +н(ий)	бідний
дзвін	дзвін-+-к(ий)	дзвінкий
борода	бород-+-ат(ий)	бородатий
пляма	плям-+-ист(ий)	плямистий.

Вправа 227. Визначте, від якого іменника і за допомогою якого суфікса утворені прикметники. Запишіть прикметник та іменник поряд.

Зразок: барв- + -ист- ий – барва.

Барвистий, болотистий, брудний, вухатий, голосистий, гонористий, горбатий, гриватий, дивний, землистий, міцний, ногатий, пазуристий.

Вправа 228. Від іменників утворіть і запишіть якісні прикметники, виділивши суфікс. Підкресліть слова, в яких відбулися звукові зміни. З двома словами (за власним вибором) утворіть речення.

Зразок: абсурд – абсурд-н-ий.

Абсурд, авторитет, голос, гонор, гук, згода, згуба, сміх, гамір, крапля, культура.

Вправа 229. Випишіть з тексту якісні прикметники. Визначте будову похідних прикметників.

Зразок: низ-зък-ий.

З Дністра тягнув низький досвітній туманець. Сіримі клаптями він пролізав між жовнірами* і холодними краплями скрапував з іще холодніших гарматних стволів.

Просто перед очима внизу було ще геть чорно. Там ще лежала ніч. У тій змішаній із туманом імлі над ордою дуднів голос якогось птаха. Жолкевський прислухався: одуд не одуд, але, мабуть, що одуд, бо так плакати міг лише він. З долини, з татарської темені, на Жолкевського дихнули ординські коні. Від того солодкого кінського подиху йому стало тепліше, ніби він сьорбнув з глечика пряженого** пахучого молока... (За М. Вінграновським).

* Жовнір – давня назва солдата (з польськ.).

** Пряжений – довго варений.

§ 45. ТВОРЕННЯ ВІДДІЄСЛІВНИХ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Для творення якісних прикметників від дієслівних основ використовується небагато суфіксів. Продуктивними є тільки суфікси **-лив-**, **-к-**, **-уч-** і його фонетичний варіант **-юч-**:

метати	мет - + -к(ий)	меткий
кусати	кус- + -лив(ий)	кусливий
вертіти	верт- + -ляв(ий)	вертлявий
блискати	блиск- + -уч(ий)	блискучий
палити	пал- + -юч(ий)	палючий
боліти	бол- + -юч(ий)	болючий.

Вправа 230. Розгляньте словосполучення, вкажіть, від яких дієслів походять прикметники. Доберіть з довідки до кожного прикметника синонім, узгодьте його з родом іменника і запишіть обидва словосполучення поряд.

Зразок: вперта дитина – настирлива дитина.

Сміливий хлопчик. Вередлива дитина. Вдумливий висновок. Вразлива людина. Вродлива дівчина. Грайливий жарт. Крикливий сторож. Мінлива погода.

Довідка: галасливий, красивий, принадливий, пустотливий, розважливий, відважний, тремтливий, чутливий, нестабільний.

Вправа 231. З'ясуйте розряд і значення прикметників, доберіть з довідки до кожного антоніми і запишіть обидва словосполучення поряд.

Зразок: важкий багаж – легкий багаж.

Важкий багаж, вузька дорога, гострий ніж, гіркий спогад, тверде сидіння, крихкий метал, мокра білизна, простора кімната, холодна погода.

Довідка: легкий, м'який, пружний, солодкий, спокійний, сухий, теплий, малий, тупий, широкий.

Вправа 232. Введіть (усно) прикметники у словосполучення з якомога більшою кількістю іменників. Найбільш цікаві словосполучення запишіть у зошит.

Зразок: блискуче сонце, блискуча зоря, блискуча перемога.

Блискучий, болючий, дрімучий, жагучий, злючий, пахучий, пекучий, разючий, родючий.

Вправа 233. Розгляньте попарно прикметники, визначте особливості їх утворення. З'ясуйте лексичне значення прикметників, утворивши з ними словосполучення.

Вертливий і вертлявий, головатий і головний, голосистий і голосний, пискливий і писклявий, грайливий і гральний.

§ 46. ТВОРЕННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ ВІД ПРИКМЕТНИКОВИХ ОСНОВ

Українська мова багата якісними прикметниками, утвореними суфіксальним способом від прикметникових основ. У таких утвореннях завжди відчуються емоційна оцінка ознаки та додаткові відтінки її зменшення, підсилення чи збільшення.

Вправа 234. Прочитайте речення, визначте (усно), від яких слів утворилися виділені прикметники. Зосередьте свою увагу на тому, яких додаткових відтінків значення надали цим прикметникам суфікси.

1. Черешеньки ваблять очі діточкам **маленьким** (*Леся Українка*). 2. У боях за місто ворог зазнав **величезних** втрат (*З газ.*). 3. Удар весла розрізав **зеленяву** хвилю (*Ю. Збанацький*). 4. Де хатина **білесенька**, де дитина **малесенька**, там ми будем ночувати (*Н. тв.*). 5. Деся взялася **легесенька** сніжинка (*П. Колесник*). 6. Дівчинка та була добра-добрісінька (*Н. тв.*).

Для створення додаткових відтінків пестливості, ласкавості, співчуття використовуються суфікси **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**.

Найчастіше вживаються відприкметникові утворення з суфіксом **-еньк-**. Вони можуть мати суто емоційне забарвлення або ж указувати на міру вияву ознаки, наприклад: *біленький, босенький, гарненький, любенький, миленький, пряменький, рідненький і багатенький, височенький, довгенький, розумненький і хитренький.*

Вправа 235. Прочитайте строфу з вірша, выпишіть попарно виділені прикметники і базові слова. Яких додаткових відтінків значення надає тут суфікс **-еньк-**? Наведіть три свої подібні приклади.

Зразок: гарненький – гарний.

Два хлопчики на ставочку
ловлять рибку в холодочку,
золотеньку і **срібленьку**,
і велику, і **маленьку**.

(*Олександр Олесь*)

Суфікс **-есеньк-** вносить у похідні прикметники дуже відчутні відтінки пестливості, співчуття, а часом підкреслює високу міру якісної ознаки, порівн.: *білий* і *білесенький*,

*вузький і вузесенький, гарний і гарнесенький, дорогий і дороге-
сенький.* Це особливо чітко простежується в поезії:

Місяць *яснесенький*
промінь *тихесенький*
кинув на нас.
Спи, мій *малесенький*,
пізній бо час (*Леся Українка*).

Вправа 236. Від прикметників за допомогою суфікса **-есеньк-** утворіть похідні. Чи від усіх слів вдалося утворити такі похідні? Чому?

Білий, гарний, добрий, довгий, жвавий, кислий, легкий, літній, малий, міцний, мокрий, новий, рибний, рівний, старий, тупий.

У прикметниках з суфіксами **-ісіньк-**, **-юсіньк-** позитивна емоційна оцінка сполучається зі значенням підсилення якісної ознаки та вказівкою на її повноту і вичерпність, порівн.: *звичайний і звичайнісінький, мокрий і мокрісінький, новий і новісінький, дрібний і дрібнісінький та малий і малюсінький, тонкий і тонюсінький, худий і худюсінький.*

Від багатьох якісних прикметників творяться похідні з двома, трьома і навіть з чотирма суфіксами, наприклад: *білий – біленький – білесенький; добрий – добренький – добре-
сенький – добрісінький; дрібний – дрібненький – дрібнесень-
кий – дрібнісінький – дрібнюсінький.*

Вправа 237. Утворіть і запишіть похідні від прикметників *близький, вузький, короткий, мілкий, низький, солодкий, тонкий* за допомогою суфіксів **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**. Усно поясніть, яких змін зазнали основи твірних слів.

Вправа 238. Утворіть і запишіть похідні від прикметників *великий, високий, глибокий, далекий, широкий*, використовуючи суфікси **-еньк-**, **-есеньк-**, **-ісіньк-**, **-юсіньк-**. Чи всі суфікси поєднуються з основою кожного слова?

Надмірний вияв якісної ознаки передають похідні від прикметникових основ з суфіксами **-езн-**, **-енн-**, **-юч-**, **-ющ-**:

-езн-: *великий – величезний, глибокий – глибочезний, грубий – грубезний, довгий – довжезний, старий – старезний, товстий – товстезний, широкий – широчезний;*

-енн-: *важкий – важенний, високий – височенний, глибокий – глибоченний, далекий – далеченний, добрий – добрен-*

ний, здоровий – здоровенний, сильний – силенний, страшний – страшенний, товстий – товстенний;

-юч-: жирний – жирнючий, злий – злючий, товстий – товстючий, худий – худючий;

-ющ-: багатий – багатючий, брудний – бруднючий, злий – злючий, товстий – товстючий, худий – худючий.

Вправа 239. До іменників *завод, страва, дерево, вітер, ялина, шахта, напій, лід, чоловік* доберіть з довідки прикметники так, щоб вони природно утворювали словосполучення і позначали надмірний вияв якісної ознаки предмета. Складіть і запишіть речення з прикметниками *широченний* і *здоровенний*.

Зразок: цілющий напій.

Довідка: багатючий, труднючий, величезний, силенний, височенний, глибоченний, цілющий, товстючий, добренний.

Вправа 240. До кожного з прикметників усно доберіть по кілька іменників, поєднайте їх у словосполучення і запишіть так, щоб прикметник позначав надмірність якісної ознаки предмета.

Зразок: глибоченний колодязь, глибоченна яма, глибоченний яр.

Глибоченний, довжелезний, здоровенний, злючий, товстенний.

Неповноту якісної ознаки предмета так само виражають відприкметникові похідні, що творяться за допомогою суфіксів *-уват-* (*-юват-*), *-ав-* (*-яв-*), *-аст-* (*-яст-*) та інших, наприклад: *вологий – вологуватий, синій – синюватий, зелений – зеленавий, круглий – круглявий, довгий – довгастий, круглий – круглястий, гордий – гордовитий.*

Вправа 241. Прочитайте речення, випишіть підкреслені слова, визначте в них твірну основу і суфікс та з'ясуйте, якою мірою вони виражають якісну ознаку.

1. У Зосі затремтіли вогкі блискучі уста і тонкі рухливі складки під вузькуватими очима (*М. Стельмах*). 2. Віра була жваввіша, кмітливвіша, ніж сором'язлива, дикувата Ліза (*М. Руденко*). 3. З'явився ефрейтор з довгастим гостророборидим обличчям (*М. Руденко*). 4. Маленькі дитячі рученята ховалися у довгуватих рукавах маминого кожушка (*І. Яровий*). 5. Сріблявий місяць заглядає в очі крізь шовковисту паморозь садів (*Т. Севернюк*).

Вправа 242. Знайдіть і запишіть прикметники (базові слова), від яких походять наведені слова. З допомогою базових слів усно з'ясуйте значення кожного із прикметників у словосполученні.

Синюватий лід, вогкувата білизна, глухуватий дід, густуватий посів, дрібнувата картопля, круглувате обличчя, низькуватий голос, рідкуватий ліс, синювате полум'я.

Вправа 243. Запишіть речення. Проаналізуйте усно способи і засоби творення відприкметникових похідних. З'ясуйте, яких додаткових відтінків значення надають ці слова усьому реченню, в якому вживаються.

1. Заграв мій кінь вороненький (*Н. тв.*). 2. А по хвилі величезний камінь з лускотом прогуркотів на купу ворогів (*За І. Франком*). 3. Невідступно за мною летить хмарка дрібнесеньких мушок (*М. Коцюбинський*). 4. На полі зеленавому пасеться молоде лоша (*Т. Севернюк*). 5. Лижі були трохи короткуваті (*Ю. Збанацький*). 6. Аж суне Вовк – такий страшений та здоровенний (*Л. Глібов*).

Вправа 244. I. Прочитайте вголос вірш Миколи Вороного «Сніжинки» і обміняйтесь думками про те, як хто його сприймає, який настрій вірш створює та які мовні засоби цьому сприяють.

Білесенькі сніжиночки,
вродились ми з води;
легенькі, як пушиночки,
спустилися сюди.

Ми хмарою носилися
від подиху зими,
і весело крутилися
метелицею ми.

Тепер ми хочем спатоньки,
як дітоньки малі,
і линемо до матінки –
до любої землі...

Матуся наша рідная
холодна і суха,
бо дуже змерзла, бідная,
вона без кожуха.

Отож її нагріємо,
устелемо сніжком,
мов ковдрою накриємо
легесеньким пушком.

Нехай зимою злючою
вона спочине в сні,
щоб зеленню пахучою
прибратись навесні!

II. Визначте загальний настрій твору і з'ясуйте роль у його створенні слів із суфіксами емоційної оцінки.

§ 47. ПРЕФІКСАЛЬНЕ ТВОРЕННЯ ЯКІСНИХ ПРИКМЕТНИКІВ

Префіксальним способом творяться якісні прикметники з новим відтінком значення або з новим значенням.

Похідні з відтінком міри якісної ознаки творяться від основ якісних прикметників з допомогою префіксів **пре-**, **за-**, **над-**, **пра-**, **архі-**, **екстра-**, **ультра-**. Їх продуктивність різна.

Префікс **пре-** часто використовується при творенні похідних від різних за значенням груп якісних прикметників: *багатий – пребагатий, бідний – пребідний, веселий – превеселий, високий – превисокий, чорний – пречорний, добрий – предобрий, дорогий – предорогий, милий – премилий, мудрий – премудрий*.

Похідні з префіксом **пре-** виражають значно більшу міру ознаки, ніж базове слово, порівн.: *давній і предавній, злий і презлий, старий і престарий, хитрий і прехитрий* та ін.

Вправа 245. Від прикметників *великий, веселий, дивний, жорстокий, завзятий, здоровий, злий, кумедний, лютий, поганий, спокійний* за допомогою суфікса **пре-** утворіть похідні і поєднайте їх з іменниками.

Зразок: превелике задоволення.

Префікс **за-** у похідних від якісних прикметників створює відтінок перевищення міри потрібної ознаки, наприклад: *Штани на нім задовгі, так що він мусив їх підкотити* (Лесь Мартович).

Прикметників з префіксом **за-** небагато: *високий – зависокий, густий – загутий, дорогий – задорогий, малий – замалий, розумний – зарозумний*.

Прикметники з префіксом **за-** переважно вказують на перевищення міри просторової, часової та деяких інших ознак: *заблизька відстань, зависокий мур, заглибока яма, закоротка дистанція, занизький політ, затісне приміщення, заширока дорога; запізнє повідомлення, зарідка фарба*.

Вправа 246. З прикметниками *забідний, заважкий, залегкий, замолодий, затихий* складіть речення і запишіть їх.

Для позначення дуже великої міри вияву якісної ознаки у прикметниках використовується префікс **над-**. Утворені таким способом прикметники використовуються в науці і техніці: *високий – надвисокий, низький – наднизький, потужний – надпотужний, твердий – надтвердий*. Наприклад, у реченні: *Учені різних галузей науки і техніки зацікавлені в надточному вимірюванні* (З журн.).

Вправа 247. Доберіть до прикметників з довідки найбільш відповідні іменники і запишіть їх словосполученнями. Усно введіть два словосполучення (на ваш вибір) в речення.

Надзвичайний, надранній, надскладний, надтонкий, надчистий, надчутливий, надшвидкісний.

Довідка: датчик, діагностика, інструмент, метал, подія, розрахунок, сполучення.

Префікс **пра-** вказує на велику міру ознаки за віддаленістю в часі, наприклад: *вічний – правічний, старий – прастарий, давній – прадавній*. Наприклад, у реченні: *У прадавні часи подоляни торгували пшеницею з Грецією...* (М. Стельмах).

Вправа 248. Від прикметників утворіть з допомогою усіх можливих префіксів похідні і запишіть їх. З'ясуйте, хто з однокласників утворив більше форм.

Багатий, бідний, давній, міцний, скромний, старий.

Високу міру якісної ознаки виражають також відприкметникові похідні з іншомовними префіксами **архі-**, **екстра-**, **ультра-**, але їх небагато. Префікс **екстра-** засвідчений лише у прикметниках на зразок *екстраординарний*; префікс **архі-** у прикметниках *архінеобхідний, архіскладний*; префікс **ультра-**: *високий – ультрависокий, короткий – ультракороткий, лівий – ультралівий, модний – ультрамодний, правий – ультраправий, радикальний – ультрарадикальний, реакційний – ультрареакційний, фіолетовий – ультрафіолетовий*.

Вправа 249. Доберіть до прикметників іменники з довідки і запишіть утворені словосполучення, узгодивши слова у роді (значення невідомих слів знайдіть у тлумачному словнику).

Зразок: архінеобхідний матеріал.

Ультрависокий, архінеобхідний, архіскладний, ультрафіолетовий, екстрамодний.

Довідка: частота, закон, конструкція, промінь, автомобіль.

З допомогою префіксів **не-**, **а-**, **про-**, **анти-**, **псевдо-** творяться похідні прикметники з новим лексичним значенням, порівн.: *багатий і небагатий* (бідний); *великий і невеликий* (малий); *високий і невисокий* (низький), *аполітичний, антикорупційний, псевдоісторичний*.

Префіксальним способом творяться прикметники лише від прикметників.

Вправа 250. Запишіть похідні прикметники і визначте, від яких слів вони утворені та з допомогою якого префікса.

Зразок: аморальний – а- + моральний.

Аморальний, асиметричний, антигуманний, антинародний, антинауковий, проамериканський, проєвропейський, псевдоісторичний, псевдонародний.

Префікс **не-** використовується для творення антонімів до твірних слів, порівн.: *багатий* і *небагатий* (бідний); *балакучий* і *небалакучий* (мовчазний); *боязливий* і *небоязливий* (відважний); *буденний* і *небуденний* (урочистий); *нормальний* і *ненормальний* (з відхиленням від норми).

З антонімічним значенням творить похідні від небагатьох прикметників іншомовного походження префікс **а-**, порівн.: *моральний* і *аморальний* (неморальний); *нормальний* і *анормальний* (ненормальний); *ритмічний* і *аритмічний* (неритмічний).

М. Примаченко.
Цвіте Україна

Вправа 251. Від прикметників *байдужий, веселий, малий, спокійний, тривалий* з допомогою префікса **не-** утворіть похідні і доберіть до них синоніми.

Зразок: несерйозний – легковажний.

Безсуфіксні прикметники з префіксом **без-** виражають ознаку предмета за відсутністю того, що назване в основі, і створюються від сполучення прийменника **без** з іменником у родовому відмінку, порівн.: *безбородий* і *без бороди*, *безверхий* і *без верху*, *беззубий* і *без зуба* чи *без зубів*.

Вправа 252. З'ясуйте усно значення прикметників і визначте, від чого вони утворені.

Безволосий, безголовий, безголосий, безногий, безносий, безкрай, безлистя.

Вправа 253. Подумайте, з якими іменниками можуть утворювати словосполучення прикметники *безвусий, беззубий, безкрай, безкрилий, безлистя, безсили*, і запишіть ці словосполучення.

§ 48. ПРЕФІКСАЛЬНО-СУФІКСАЛЬНІ УТВОРЕННЯ ПРИКМЕТНИКІВ

Велику кількість українських прикметників становлять похідні типу *безтурботний, заморський, незмірний, неосяжний*. Базою для творення таких похідних служать сполучення іменника з прийменником (*без турботи, за морем*) або дієслова з часткою *не* (*не зміряти, не збагнути*). Порівн.: *без турботи* – *без-+турбот+н(ий)* > *безтурботний*; *не зміряти* – *не-+змір+н(ий)* – *незмірний*; *не збагнути* – *не-збагн-енн-ий*.

Вправа 254. Розгляньте префіксально-суфіксальні похідні прикметники, запишіть сполучення слів, від яких вони утворені, і позначте їх словотвірну будову.

Зразок: поза планом – *поза-+план-+-ов(-ий)*.

Довоєнний, заокеанський, зарубіжний, нагірний, надводний, передвечірній, піднебесний, погодинний.

Вправа 255. Від дієслів з *не* та іменників з прийменниками утворіть прикметники префіксально-суфіксальним способом.

Без аварії, без землі, без ядра, від центру, від імені, до школи, за горою, за озером, на стіні, не вимовити, не зламати, проти пожежі.

Вправа 256. Ознайомтесь із прикметниками і визначте (усно) спосіб творення кожного. Напишіть твір-роздум (5–6 речень), вживаючи виділені прикметники.

Аморальний, бездомний, безрукий, **замалий**, задунайський, неактивний, **незгасний**, міжпланетний.

§ 49. ПОРІВНЯННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРИКМЕТНИКІВ З ПРИКМЕТНИКАМИ В МОЛДОВСЬКІЙ МОВІ

Вправа 257. Прочитайте і перекладіть українською мовою уривок тексту, знайдіть і підкресліть у перекладі прикметники. Зіставляючи переклад і оригінал, усно визначаєте початкову форму прикметників (називний відмінок однини чоловічого роду), розряд (якісний, відносний чи присвійний), у якісних – ступінь порівняння, відмінок, число, рід (в однині).

Fata se suie în pod și vede acolo o mulțime de lăzi: unele mai vechi și mai urâte, altele mai nouă și mai frumoase. Ea însă, nefiind lacomă, își alege pe cea mai urâtă dintre toate (*I. Creangă*).

Вправа 258. Доберіть до іменника **сонце** та його молдовського відповідника **soare** три якісні прикметники, утворіть від них в обох мовах усі можливі форми вищого і найвищого ступенів порівняння, запишіть їх у таблицю-зразок. Усно з'ясуйте, що спільного і відмінного в обох мовах у способах творення ступенів порівняння.

І. Івановчик. Сонячний день

Таблиця ступенів порівняння прикметників в українській і молдовській мовах

Ступінь	Форма	Приклади української мови	Приклади молдовської мови
Вищий	Проста		
	Складена		
Найвищий	Проста		
	Складена		

Вправа 259. Розгляньте українські словосполучення і визначте розряд прикметників, використаних у кожній з трьох груп. Перекладіть, скориставшись таблицею, словосполучення молдовською мовою, порівняйте їх. Чи однакові порядок слів і будова словосполучень в обох мовах?

Схема зіставного аналізу

Українські словосполучення	Переклад словосполучень
I. <i>Зелене поле</i> <i>Легкий багаж</i> <i>Солона страва</i>	I.
II. <i>Джерельна вода</i> <i>Польова квітка</i> <i>Солом'яна стріха</i>	II.
III. <i>Братова кімната</i> <i>Миколина книжка</i> <i>Ольжича сестра</i>	III.

§ 50. ПРАВОПИС Ь, Е, У В ПРИКМЕТНИКОВИХ СУФІКСАХ

Знак м'якшення (semn moale) пишеться:

а) у суфіксах **-ськ-, -зьк-, -цьк-**, які творять відносні прикметники від іменників, наприклад: *гірський, кавказський, козацький, молдовський*;

б) у суфіксах **-еньк-, -есеньк-, -ісіньк-, -юсіньк-**, які видозмінюють лексичне значення якісних прикметників, наприклад: *біленький, величенький, гарнесенький, легесенький, голісінький, повнісінький, малюсінький, тонюсінький, худюсінький*.

Знак м'якшення не пишеться у словах типу *баский, плаский**, *плаский, ковзкий, боязкий, в'язкий, різкий* і похідних від них: *боязкість, в'язкість, різкість* і под.

Знак м'якшення не пишеться після **н** перед **ж, ч, ш, щ** та перед суфіксом **-ськ(ий)**: *менший, тонший; інженерний, закінчений, Уманщина; волинський, громадянський*. Але: *донецький* (бо *донець*), *ніський* (бо *ніс*).

Вправа 260. «Хто більше?» Хто з учнів за 5 хвилин запише більше прикметників, що входять до складу назв областей і районів України, той стає переможцем. Сформулюйте висновок про написання прикметників з великої букви, написання знака м'якшення в суфіксах.

* *Плаский* – плескатий, рівний (як дошка).

Вправа 261. Перепишіть словосполучення, вставте пропущені букви і підкресліть їх. Виділіть суфікси й, виходячи з аналізу прикметника у словосполученні, визначте, якого чи яких додаткових відтінків та значення набув прикметник завдяки суфіксові.

Біле..кий фартух, вороне..кий кінь, величе..кий хлопець, солоде..кий чай; вузесе..ка вулиця, легесе..ке пальто, тихесе..кий вечір; звичайнісі..ке село, повнісі..ке відро, цілісі..кий день; дрібнюсі..кий почерк, малюсі..кий ключик.

Буква *е* пишеться:

а) у суфіксах *-еньк-*, *-есеньк-*, які вносять у прикметники позитивну емоційну оцінку та ледь відчутну вказівку на послаблення чи посилення ознаки, наприклад: *маленька рука, коротенька стрічка, дрібнесенькі діти, малесенька кімнатка*;

б) у суфіксах *-езн-*, *-енн-*, які вносять у якісні прикметники значення надмірності ознаки, наприклад: *величезний камінь, височенний будинок*;

в) у суфіксі *-енн-*, що творить від дієслівних основ якісні прикметники зі значенням ознаки за можливістю чи неможливістю дії, порівн.: *не збагнути і незбагнений, не злічити і незлічений*;

г) у суфіксі *-ев-*, який творить відносні прикметники від іменників з основою на м'який або шиплячий приголосний, якщо наголос у прикметнику падає на основу, наприклад: *березне́вий (березень), кільце́вий (кільце), тижне́вий (тиждень), грудне́вий (грудень), овоче́вий (овоч), плюше́вий (плюш)*.

Буква *у* пишеться у суфіксі *-уват-*, який від якісних прикметників творить похідні з відтінком неповноти ознаки, наприклад: *білуватий, бруднуватий, вузькуватий, грубуватий, довгуватий*.

Вправа 262. Прочитайте словосполучення, вставляючи пропущені букви. Виділені словосполучення запишіть, позначте у прикметниках твірну основу і суфікс.

Біл..с..ньке дівчатко, велич..ний успіх, височ..нний будинок, вишн..вий сік, гірк..вата ягода, глибоч..ний яр, гостр..ньке слово, груб..ватий окрик, густ..с..нький гай, забудьк..ватий чоловік, кінц..ва зупинка, корот..с..нька перерва, незбагн..нна радість, нескінч..нна дорога, піск..вата земля.

Вправа 263. Перепишіть речення, у прикметниках позначте суфікси і поясніть їх правопис.

1. Микола влітає руку в свої гетьманські вуса. 2. Тим часом нас наздоганяють легенькі санчата. 3. Ми також хвалили козацьку страву, і старий був цим дуже задоволений. 4. У руках Люба тримала зеленкуватий глечик з суницями. 5. Проти мене і праворуч, і ліворуч стоять величезні дубові шафи, а з них крізь скло виглядають тисячі книг (*За М. Стельмахом*).

§ 51. ПРАВОПИС НЕ З ПРИКМЕТНИКАМИ

Не з прикметниками пишемо разом і окремо.

Не з прикметниками пишемо разом:

а) якщо без **не** прикметник не вживається, наприклад: *невгасимий вогонь, невтомний пошук, нещадний бій*;

б) якщо **не** є префіксом і прикметник з **не** можна замінити синонімом, наприклад: *невеселий – сумний, неговіркий – мовчазний, неглибокий – мілкий, недалекий – близький*.

Не з прикметниками пишемо окремо:

а) якщо **не** з прикметниками є одним з однорідних членів речення, поєднаних сполучником **а**, наприклад: 1. *Курочка знесла яєчко не просте, а золоте* (Н. тв.). 2. *Весна нам принесла новини не веселі, а сумні* (Газ.);

б) якщо прикметник виступає у функції присудка і **не** з прикметником не є одним поняттям, а тільки заперечує назване (між **не** і прикметником можна вставити слова **є** і **був**) наприклад: *Затулю вуха, замкну свою душу і буду кричати: тут вхід не вільний* (М. Коцюбинський) – *не є вільний*.

Вправа 264. Перепишіть словосполучення, замінивши прикметники синонімами без **не** або з **не**.

Зразок: небагате село – бідне село.

1. Небагате село, невідкладна допомога, неголосний спів, недавні спогади, незалежна держава, незаперечний авторитет, неїстівний гриб, непосидюча дитина, несхвальні відгуки.

2. Безсумнівна заслуга, бідний асортимент, великі кошти, осудливий погляд, отруйна рослина, рухливий хлопчик, самостійне рішення, свіжі вісті, тиха розмова.

Вправа 265. Зіставте написання прикметників з **не** у лівій і правій колонках. Поясніть причини такого написання.

Невелика перерва.	Не велика, а мала перерва.
Неглибокий колодязь.	Не глибокий, а мілкий колодязь.
Неправильне написання.	Не правильне, а помилкове написання.
Нескупий господар.	Не скупий, а щедрий господар.
Несправний комп'ютер.	Не справний, а зіпсований комп'ютер.

Вправа 266. Перепишіть речення, розкриваючи дужки, запишіть **не** з прикметниками разом чи окремо. Усно поясніть таке написання.

1. І хоч (не)велика ця ягода, але весь ліс і всяк, хто ходить у ньому, пахне суницею (*М. Стельмах*). 2. І дивно – знову (не)звичайний спокій опанував хлопця (*О. Донченко*). 3. Ні, це (не)звичайний міноносець (*О. Донченко*). 4. Що діди та батьки кров'ю здобули, те (не)порушне (*М. Коцюбинський*). 5. Ні, далекий (не)звіданий степ не радував молодого лісовика (*О. Гончар*). 6. Деся, колись, в якійсь країні проживав поет (не)щасний, тільки мав талан до віршів (не)позичений, а власний (*Леся Українка*).

Вправа 267. Прочитайте речення. Випишіть з них прикметники разом з іменниками, ознаку яких прикметники виражають. Поясніть, як ви записали прикметники з **не** і чому саме так.

1. Гарячий цвіт дихнув густими (не)повторними пахощами (*О. Гончар*). 2. І йому, Аркадієві Петровичу, хотілось, щоб (не)відоме «завтра» прийшло нарешті й поставило гру, гостру й (не)безпечну (*За М. Коцюбинським*). 3. Тихі, ніжні зорі спадали з неба – білі, (не)прозорі і клалися в намети (*Леся Українка*). 4. Якесь (не)ясне почуття, якась (не)зрозуміла тривога непокоїла Олега (*О. Донченко*). 5. Коли ляжеш у полі лицем до неба і вслухаєшся в многоголосу тишу полів, то здається, що в ній щось є (не)земне, а небесне (*М. Коцюбинський*).

Я. Чижевський. Чумаки

§ 52. ПРАВОПИС НН І Н У ПРИКМЕТНИКАХ

Дві букви **н** пишемо:

а) у прикметниках, утворених за допомогою суфікса **-н-** від іменників з основою на **н** (при збігові двох **н**), наприклад: *будень – буденний, відміна – відмінний, вікно – віконний, сон – сонний, глибина – глибинний, дно – донний, закон – законний*;

б) у словах з **наголошеними суфіксами -енн-, -анн-**, наприклад: *височénний, глибочénний, захлáнний, притамáнний, старáнний*;

в) у словах з префіксом **не-** і **наголошеними суфіксами -енн-, -анн- (-янн-)**, які вказують на неможливість дії, наприклад: *не збагнути – незбагнénний, не оцінити – неоцінénний, не сказати – неказáнний, не зрівняти – незрівнянний, не впізнати – невпізнáнний*.

Одна буква **н** пишеться:

а) коли немає збігу **н**, наприклад: *алмаз – алмазний, біда – бідний, вечір – вечірний*;

б) у прикметниках, утворених від основ іменників за допомогою суфіксів **-ин- (-їн-), -ан- (-ян-)**, наприклад: *баба – бабин, Галя – Галин, Зоя – Зоїн, бджола – бджолиний, змія – зміїний; бляха – бляшаний, вода – водяний, дерево – дерев'яний*.

Вправа 268. Порівняйте прикметники в обох колонках. Визначте, за допомогою яких суфіксів вони утворені, і з'ясуйте, чому прикметники в першій колонці пишуться з **н**, а в другій – з **нн**.

Вода – водний

лід – льодяний

соловей – солов'їний

сірка – сірчаний

солома – солом'яний

день – денний

осінь – осінній

здоровий – здоровенний

не вблагати – невблаганний

не зрівняти – незрівнянний.

Вправа 269. Запишіть парами базові слова, від яких утворений кожен з поданих прикметників, та відповідний похідний прикметник. У прикметниках виділіть суфікси і підкресліть орфограми.

Зразок: зміна – змін-н-ий.

1. Батьків, Аллин, білесенький, брудний, величезний, височенний, водяний, гагаузький, гречаний, денний, козацький.

2. Невпізнаний, невблаганний, повнісінький, сільський, сіруватий, тихенький, чеський, численний, читацький.

Вправа 270. До поданих слів доберіть і запишіть спільнокореневі прикметники із суфіксами **-н-**, **-енн-**, **-ан-** (**-ян-**). Усно поясніть написання **нн** у прикметниках.

Південь, осінь, великий, числити, не впізнати, страшний, широкий, не примирити, не зрівняти, бетон.

Вправа 271. Перепишіть. Вставте, де потрібно, пропущені букви. Поясніть написання **-н-** чи **-нн-** у прикметниках.

1. Огні незліче..і, мов стрічки огне..і, до моря спускаються з міста (*Леся Українка*). 2. Над со..им селом високо вгорі розкинувся зоря..ий намет загадкового неба (*І. Цюпа*). 3. В моєму серці стільки ще пісень, ще стільки слів неказа..их у серці (*В. Сосюра*). 4. Вечір лле у їхню кімнату потоки неказа..ої сині (*М. Стельмах*). 5. На низькому небі пливло незахмаре..е сонце (*Б. Харчук*). 6. Мандрівник вічний – невблага..ий час іде вперед, його не зупинить (*Л. Дмитерко*).

§ 53. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ ПРИКМЕТНИКІВ РАЗОМ І ЧЕРЕЗ ДЕФІС

Вправа 272. Прочитайте речення, випишіть з них прикметники, визначте їх будову. Пригадайте, які слова називають складними.

1. Густо покрила лісові долини ясно-зелена папороть – листки в неї довгі, вигадливо-красиві (*М. Малиновська*). 2. Не скоро весна ясночола покине далекі краї (*В. Сосюра*). 3. Дівчина вела зелену вантажну п'ятитонну машину по горі й по долині (*А. Малишко*). 4. По зелено-синім морю світляні гуляють плями (*М. Рильський*).

Складні прикметники (adjective compuse) пишуться разом:

а) якщо вони утворені від складних іменників, які пишуться разом, наприклад: *автотранспорт – автотранспортний, вертоліт – вертолітний, землемір – землемірний, лісостеп – лісостеповий;*

б) якщо вони утворені від словосполучень, тобто від поєднань слів, у яких одне залежить від іншого, наприклад: *білі вуса – біловусий, два дні – дводенний, машини будувати – машинобудівний, далеко глядіти – далекоглядний, далеко сягати – далекосяжний.*

Складні прикметники пишуться через дефіс:

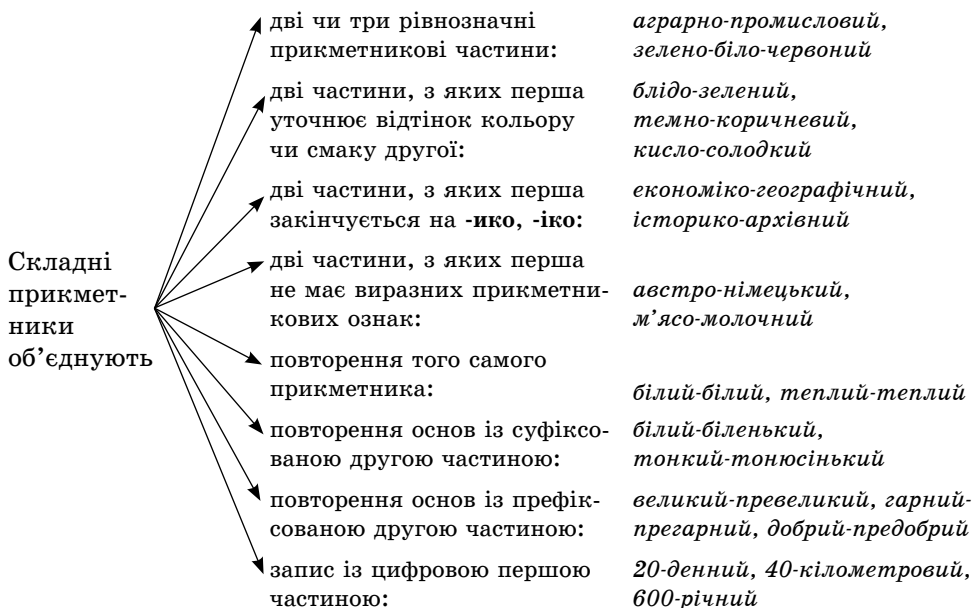
а) якщо вони утворені від іменників, які пишуться через дефіс: *генерал-губернатор – генерал-губернаторський, унтер-*

офіцер – унтер-офіцерський; дизель-мотор – дизель-моторний; норд-вест – норд-вестовий; Володимир-Волинський – володимир-волинський, Івано-Франківськ – івано-франківський; Новосілки-на-Дніпрі – новосілківський-на-Дніпрі; Вербівка-на-Дністрі – вербівський-на-Дністрі;

б) якщо складні прикметники утворені від двох чи більше незалежних одне від одного слів, між якими можна поставити сполучник і, наприклад: *аграрно-промисловий* (аграрний і промисловий), *дитячо-юнацький* (дитячий і юнацький), *мовно-літературний* (мовний і літературний), *австро-ітаलो-французький* (австрійський, італійський і французький).

Вправа 273. Уважно прочитайте наведені у схемі групи прикметників, що пишуться через дефіс, зверніть увагу на їх складові частини і доповніть кожен групу одним-двома своїми прикладами.

Вправа 274. Прочитайте словосполучення, складні прикметники запишіть разом або через дефіс, перші підкресліть прямою лінією, а другі – хвилястою. Усно аргументуйте таке написання.

Біло/сніжний папір. Блідо/жовтий фон. Буряко/збиральний комбайн. Вокально/інструментальний ансамбль. Дво/денна поїздка. Здивовано/розгублений погляд. Історико/філологічний факультет. Італо/французький кордон. Культурно/освітня програма. Лівобережні села. Мала/малесенька помітка.

Південно/східний вітер. Темно/зелений лан. Темно/шкірий юнак. 16/поверховий будинок.

Вправа 275. Прочитайте речення. Випишіть усі якісні прикметники, усно поясніть написання складних прикметників разом або через дефіс.

I. 1. Навколо такий чудесний день і таке іскро/метне море... 2. В море лягли довжелезні обкидні сіті. Вони утворили велике чотирьохсот/метрове коло. 3. Те, що надворі гаряче літо і всюди яскраво/зелена рослинність, ніскільки не перешкоджатиме полярному дослідникові прожити довгу зиму в крижаній печері (*За О. Донченком*).

II. 1. Хати на низяньській вулиці з біленьких стали враз темно/сірими, похмурими, порозкисали до стріхи*. 2. За Лісовськими спустилася з підгір'я пишно/тіла сільська краля Ганна Лавренко. 3. Останнім приплив із своїми краями Федір Андріяка, відчай/душний шибайголова з роздертою губою (*За О. Гончаром*).

III. 1. Я знаю дупло в дубі – велике/велике. 2. Прямо від стовбура берези відхилився товстенний/претовстенний боровик. 3. Захеканий, я зупинився посеред біло/рожево/блакитного дня, з яким саме сонце грає в піжмурки: зиркне собі на нього і сховається за хмару, і знову зирк – ага, не знайшов мене! (*За М. Стельмахом*).

Вправа 276. Перекладіть слова українською мовою, запишіть переклад і з'ясуйте, чи в обох мовах вони є прикметниками. Яка різниця в написанні цих слів в українській і в молдовській мовах?

Portocaliu, compus din cinci silabe, polisilabic, nord-vestic, cu ochi albaștri, neigienic, lingvistic, de anul nou, casnic, spătos.

Вправа 277. Відкрийте підручник з історії (географії або молдовської літератури) на сторінці, вказаній учителем. Читайте, знаходьте прикметники і перекладайте їх (письмово) українською мовою. Визначте розряд цих прикметників, рід, число, відмінок і будову (простий чи складний).

Вправа 278. Перекладіть текст українською мовою. Зіставте прикметники в перекладі з оригіналом. Зверніть увагу на місце в обох мовах прикметників-означень відносно означуваного слова.

Era pe la sfârșitul lui august, și pădurea Petrișorului, bătrână și nestricată de manâ de om, își desfășura tăcută bolțile de frunzișuri. Urcadomel coline târăgănite, se ridica depart într-un pisc prăpăslis, în vârful căruia

* *Стріха* – застаріле: нижній край солом'яної покрівлі хати.

săgeta spre cer un brad vechi, care vestea cel dintâi, printr-un șuiet adâno, sosîrea vanturilor (*М. Садовяну*).

К. Гончарова. Ніч у Карпатах

Вправа 279. Перекажіть усно перекладений вами українською мовою текст вправи 278, вживаючи прикметники.

Вправа 280. I. Роздивіться предмети, які є у вашому класі. До десяти назв предметів доберіть назви їх ознак (прикметники) і запишіть прикметники з іменниками. II. Опишіть (письмово) приміщення свого класу.

§ 54. РОЗБІР ПРИКМЕТНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в реченні.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини чоловічого роду).
4. Повна форма (повна стягнена, повна нестягнена), коротка форма.
5. Розряд (якісний, відносний чи присвійний).
6. Ступінь порівняння (для якісних прикметників).
7. Рід (в однині).
8. Число.
9. Відмінок.
10. Група (тверда чи м'яка).
11. Синтаксична роль.
12. Вимова та написання – орфограми.

Зразки розбору

І разом з солодкою вогкістю в одно зіллявся смак гіркої трави... (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Солодкою (вогкістю) – прикметник, початкова форма *солодкий*, повна стягнена форма, якісний, звичайна форма, жіночий рід, однина, орудний відмінок, тверда група, у реченні виконує роль означення, вимовляємо соло[тк]ою, а пишемо *солодкою*.

Зразок письмового розбору

Солодкою (вогкістю) – прикм., поч. ф. – *солодкий*, повн. стягн. ф., якісн., зв. ф., ж. р., одн., Ор. в., тв. гр., означення.

Вправа 281. Випишіть прикметники і зробіть (письмово) їх граматичний розбір.

1. Але що солов'їний голос, коли серця нема? (*Н. тв.*)
2. Опісля ставали їх кроки чимраз дрібніші й скоріші, чимраз палкіші й дикіші... (*О. Кобилянська*).
3. Поїзд летів, повний людського гаму (*М. Коцюбинський*).

§ 55. НАПИСАННЯ І ВІДМІНЮВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПРІЗВИЩ

Українські прізвища бувають іменникового і прикметникового типу, наприклад, іменникові: *Берега, Ластівка, Лютик, Никончук, Петренко, Чернівчан, Якович*, – і прикметникові: *Березовський, Ботушанський, Делікатний, Нагірний, Чорний*.

Пишемо прізвища за правилами відмінювання відповідних іменників і прикметників та українського правопису.

Вправа 282. Визначте, до якої відміни іменників належать прізвища типу *Берега, Кравчук, Сова, Істратій*. Провідмінійте ці прізвища. Відмінювання яких прізвищ залежить від того, особі чоловічої чи жіночої статі воно належить? Наведіть три свої приклади.

Вправа 283. Прочитайте імена і прізвища, встановіть тип їх відмінювання (іменникове чи прикметникове). Підкреслені особові назви провідмінійте письмово і зробіть висновок про особливості їх словозміни.

1. Олесь Гончар, Ліна Костенко, Андрій Малишко, Олена Пчілка, Леся Українка, Юрій Федькович.

2. Микола Вороний, Михайло Грушевський, Павло Загребельний, Юрій Збанацький, Іван Котляревський, Ольга Кобилянська, Михайло Коцюбинський, Максим Рильський.

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Завдання 1. Якого слова не вистачає у реченні?

А ми тую ... славу збережемо (С. Чарнецький, Г. Трух).

Завдання 2. Як точніше сказати про учня здібного, але ледачого: *лінивий? упертий? недалекоглядний? байдужий? неорганізований?*

Завдання 3. Яке буває слово? (0,5 бала за кожне підібране означення).

Завдання 4. Яким може бути *спортсмен* (0,5 бала за кожне підібране означення).

Завдання 5. Яким за матеріалом, з якого виготовлений, може бути рюкзак?

Завдання 6. Доповніть речення прикметником.

1. Цей новий будинок надзвичайно... .
2. За вікном ми побачили... пейзаж.
3. Ця місцевість була для нас... .
4. Чому ти сьогодні такий... ?
5. Ця книжка Маріїна, а оця... .

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У якому рядку не всі прикметники одного розряду?
А Гіпсовий, кам'яний, морський, прикордонний.
Б Ганнин, Миколин, Ольжин, Віорелів.
В Буковий, міський, столичний, золотий.
Г Білий, дзвінкий, тимчасовий, денний.
2. У якому рядку всі прикметники творять ступені порівняння?
А Бадьорий, вродливий, жвавий, міський.
Б Близький, довгий, лисячий, синій.
В Величний, вродливий, кислий, зручний.
Г Карий, морквяний, сліпий, вдумливий.
3. У якому рядку всі прикметники утворені префіксальним способом?
А. Батьків, прегарний, творчий, тимчасовий.
Б. Сестрин, надзвичайний, ведмежий, мирний.
В. Прадавній, затонкий, надвеликий, безкрай.
4. У якому рядку всі прикметники належать до м'якої групи?
А. Дружні люди, зайві розмови, малі міста, бездонні глибини.
Б. Достатні запаси, нові закони, різні зміни, різкі звуки.
В. Добрі поради, низькі хмари, природні умови, верхні шари.
Г. Вечірні години, дорожні нотатки, справжні друзі, городні культури.
5. У яких рядках є неправильно написані прикметники?
А Височенний, незбагнений, бджолиний, буденний.
Б Численний, глибочений, водяний, винний.
В Неоціненний, неказаний, дерев'яний, воєнний.

6. У якому рядку всі прикметники треба писати через дефіс?
 А Синьо/зелений, хіміко/біологічний, сорока/денний.
 Б Земле/мірний, верто/літний, білий/білий, північно/західний.
 В Вагоно/ремонтний, три/денний, 600/річний, мало/сніжний.
 Г Дизель/моторний, м'ясо/молочний, українсько/молдовський.
7. У яких прикметникових суфіксах пишемо знак м'якшення?
 З кожним суфіксом наведіть приклад.
8. У якому реченні прикметник з **не** пишеться окремо?
 А. Її голос був (не)радісний, а стривожений.
 Б. Твої слова були колючі, якісь (не)добрі.
 В. (Не)втомний пошук розв'язку задачі продовжувався.
9. Встановіть відповідність між словами. Утворені словосполучення запишіть.
А Ліси	А архіважливі
Б Рішення	Б незаймані
В Виконавці	В неоднозначні
Г Землі	Г прадавні
Д Запитання	Д професійні
10. Встановіть відповідність. Утворені словосполучення запишіть.
А Фруктовий	А зустріч
Б Старовинний	Б поява
В Незвичайна	В замок
Г Блискавична	Г поведінка
Д Самовпевнена	Д сік

ЧИСЛІВНИК

§ 56. ЧИСЛІВНИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ, ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ І СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 284. Прочитайте речення, зосередьте увагу на підкреслених словах, поставте до них запитання і з'ясуйте, що в них спільного та чим вони відрізняються від іменників і прикметників.

«Маю, дівчино, три журби, як той соловей, що звив низенько гніздо, – повторюю мамині слова. – Перша журба – нема людської хати, друга – стоїть наша земелька перед торгом, а третя – лежить невідома дорога, мов горе» (М. Стельмах).

З-поміж інших підкреслені слова виділяються тим, що означають кількість або порядок при лічбі, відповідають на питання *скільки?* або *котрий?* Усі вони числівники.

Числівник (numeralul) – це частина мови, що означає число або кількість предметів та їх порядок при лічбі і відповідає на питання *скільки? котрий? який?*

Вправа 285. Прочитайте речення, випишіть іменники зі словами, що означають число або кількість предметів, в одну групу, а зі словами, що означають порядок при лічбі, – в другу.

1. Вони сіли на лавочку й почали вгадувати, скільки до того пароплава кілометрів. Сашко казав – п'ятнадцять, Галина – п'ять (*О. Донченко*). 2. Два хлопчики в мене – один чотирнадцяти, а другий дванадцяти літ (*І. Франко*). 3. Із глибини золотих плантацій білою чаєчкою виринула чиясь косинка... За нею з'явилась друга, третя (*О. Гончар*). 4. Чотири рази ми отут збирались (*Л. Костенко*). 5. Першим, як і личило ватажкові, з'явився на вигоні довготелесий Нестір Цимбал (*О. Гончар*).

Числівники, що означають число або кількість предметів, називаються **кількісними (cardinale)**. Вони відповідають на запитання *скільки?* Наприклад, *два, три, шість* означають число, а *два дні, три кімнати, шість дерев* – кількість предметів. В обох випадках ставиться запитання *скільки?*

Числівники, що означають порядок предметів при лічбі, називаються **порядковими (ordinale)**. Вони відповідають на запитання *котрий? (котра? котре?)* або *який? (яка? яке?)*. Наприклад: *другий день, третя кімната, шосте дерево*.

Рід, число і відмінок порядкового числівника, а також запитання до нього залежать від роду, числа і відмінка іменників, з якими числівники вжиті. Наприклад: *день котрий? – другий, кімната котра? – друга, дерево котре? – друге*.

Вправа 286. Розкрийте дужки і запишіть цифри словами. До кожного числівника поставте і запишіть запитання. Кількісні числівники підкресліть прямою лінією, а порядкові – хвилястою.

(3) зошити, (3) сторінка, (5) сіл, (5) доба, (9) доба, (12) років, (17) рік, (21) рядок, (21 і 22) рядки, (25) зошитів.

Вправа 287. Перекладіть українською мовою. Запишіть у два окремі стовпчики словосполучення з кількісними і з порядковими числівниками.

Două sate, două fete, al doilea an, clasa a cincea, șaisprezece ani, douăzeci de pagini, a douăzeci și doua pagină, al treizeci și patrulea an, o sută de metri.

Кількісні числівники самостійно або разом з іншими повнозначними словами можуть бути будь-яким членом речення, а порядкові – означенням та іменною частиною присудка. Наприклад: *Семеро одного не ждуть* (Н. тв.); *Лапка птаха була з чотирма пальцями* (О. Донченко); *Ще треті півні не співали* (Т. Шевченко).

О. Екстер. Три жіночі фігури

Вправа 288. Перепишіть речення, знайдіть у них числівники, визначте їх синтаксичну роль і відповідно підкресліть.

1. Один у полі не воїн (Н. тв.). 2. А три верби схилилися, мов журиються вони (Л. Глібов). 3. Була одинадцята година ночі (О. Донченко). 4. По узліссі і на галявині зеленіє перший ряст і цвітуть проліски (Леся Українка). 5. Катер круто повернув усього метрів за двадцять від берега (О. Донченко). 6. Знайшли їх трьох в одній долині: один юнак, а два – в літах (А. Малишко). 7. До вечора були взяті чотирнадцятий, сімнадцятий і вісімнадцятий доти* (О. Гончар).

Вправа 289. Складіть і запишіть речення з числівниками п'ять, шостий, двадцять шість, тридцятий та визначте, якими членами речення вони є. Скільки букв і скільки звуків у підкреслених словах?

* *Дот* – скорочення від «довгочасна огнева точка»; оборонна споруда для прикриття артилерійської зброї та її обслуги.

§ 57. РОЗРЯДИ ЧИСЛІВНИКІВ ЗА ЗНАЧЕННЯМ. КІЛЬКІСНІ (ЦІЛІ ЧИСЛА, ДРОБОВІ, ЗБІРНІ) І ПОРЯДКОВІ ЧИСЛІВНИКИ

За значенням, граматичними ознаками, особливостями будови і зв'язком з іншими словами числівники поділяються на два розряди – **кількісні** (*cardinale*) і **порядкові** (*ordinale*).

Вправа 290. Розкрийте дужки і запишіть числа словами так, щоб в одному випадку вони означали кількість предметів, а в іншому – порядок при лічбі.

2 (поверх), 3 (день), 5 (хвилина), 6 (тиждень), 7 (місяць), 21 (рік).

За особливістю вираження числа або кількості розряд **кількісних числівників** в українській мові поділяється на **означено-кількісні** і **неозначено-кількісні** числівники.

Вправа 291. Прочитайте речення, випишіть з них виділені слова. Усно визначте, чим, на ваш погляд, вони відрізняються між собою у позначенні числа або кількості предметів при лічбі.

1. **Десять п'ятих** дорівнює **один** (*З підр.*). 2. **Тридцять** хвилин, **цілих тридцять** хвилин кожен учень має у своєму розпорядженні (*О. Донченко*). 3. Перетворіть **одну четверту** у десятковий дріб (*З підр.*). 4. У гори йшло **двоє** – Олег і Максим (*О. Донченко*). 5. Незабаром **обоє** зупинились перед круглою широкою діркою між скелями (*О. Донченко*). 6. **Багато** журливих пісень ми співали (*С. Черкасенко*).

О. Скоп. Козак Мамай

До **означено-кількісних** належать числівники із точно визначеним числовим значенням, наприклад: *три, чотири п'ятих, шістнадцятеро*.

У межах означено-кількісних числівників виділяються підгрупи:

кількісно-цілі числівники, які означають кількість у цілих числах: *три вулиці, п'ятдесят будинків, двісті вісімдесят два дні*;

кількісно-дробові, які означають кількість частин: *одна третя гектара, три п'ятих дороги, сім десятих центнера*;

кількісно-збірні, які означають кількість як сукупність: *двоє дітей, п'ятеро вікон, двадцять двоє курчат*.

До **неозначено-кількісних** належать числівники, які загально вказують на кількість або на її вияв у певних числових межах, наприклад: *багато друзів, кілька сторінок, кільканадцять хвилин*.

Неозначено-кількісні числівники становлять невелику групу слів, вони відмінюються так само, як кількісно-цілі та кількісно-збірні числівники, порівн.: *два і кілька, двох і кількох, двом і кільком...; дванадцять і кільканадцять, п'ятдесят і кількадесят...*

Узагальнена характеристика числівників за розрядами і за значенням подана у таблиці.

Розряди числівників

Розряди і групи за значенням		Граматичні ознаки	Групи за будовою		
			прості	складні	складені
I. Кількісні числівники (скільки?)			П р и к л а д и		
Означено-кількісні (о.-к.)	кількісно-цілі (к.-ц.)	змінюються за відмінками	<i>три, сорок, сто</i>	<i>двадцять, п'ятдесят, двісті</i>	<i>двадцять три, сто п'ятдесят сім, тисяча сто сорок</i>
	кількісно-дробові (к.-д.)		<i>одна третя, три сьомих</i>	<i>півтора, півтори, півторасти</i>	<i>одна друга, три п'ятих, сім сотих</i>
	кількісно-збірні (к.-з.)		<i>двоє, п'ятеро, десятеро</i>	<i>обидва, обидві, тридцятро</i>	<i>сорок двоє, п'ятдесят четверо, сто сорок троє</i>

Розряди і групи за значенням	Граматичні ознаки	Групи за будовою		
		прості	складні	складені
Неозначено-кількісні (н.-к.)		кілька, декілька, багато	кільканадцять, кількадесят, кількасот, кільканадцятєро	сто кілька, сто кільканадцять, сто кільканадцятєро
II. Порядкові числівники (котрий? який?)	змінюються за родами, числами, відмінками	десятий, сороковий, тисячний, мільйонний	шістнадцятий, двадцятий, п'ятдесятий, семимільйонний	двадцять перший, сорок другий, тисяча дев'ятсот дев'яносто сьомий

Усі порядкові числівники виражають ознаку предмета за його порядком при лічбі.

Вправа 292. Перепишіть речення, кількісні числівники підкресліть прямою лінією, а порядкові – хвилястою. До кількісних числівників додайте відомості про групу і підгрупу, використовуючи для надпису зверху такі скорочення: **о.-к.** (означено-кількісні), **н.-к.** (неозначено-кількісні), **к.-ц.** (кількісно-цілі), **к.-д.** (кількісно-дробові) і **к.-з.** (кількісно-збірні).

о.-к., к.-ц.

Зразок. Ти знала мою адресу, а проте я за чотирнадцять літ не отримала ні одного листа від тебе (*Ірина Вільде*).

о.-к., к.-ц.

1. Молодиці підняли страшний гвалт. Обидві були люті, в обох очі блищали (*І. Нечуй-Левицький*). 2. На п'ять воріт зачинена Полтава ховає очі в тихі явори (*Л. Костенко*). 3. Це все було в двадцятому столітті, що грозами над нами пронеслось (*В. Симоненко*). 4. Три дні Мишко боровся із смертю (*І. Микитенко*). 5. Тепер вони обоє сміються (*Ірина Вільде*). 6. За кілька хвилин дівчина промокла до нитки (*О. Донченко*). 7. Дві треті шляху пролягли мальовничими припрутськими селами (*Газ.*).

§ 58. ПРОСТІ, СКЛАДНІ І СКЛАДЕНІ ЧИСЛІВНИКИ

Вправа 293. Пригадайте, які слова називаються простими, а які складними. Запишіть числівники словами і визначте їх будову.

2, 10, 40, 50, 500, 925, 1000.

За будовою числівники поділяються на **прості** (simple), **складні** (compruse) і **складені** (compruse).

Простими називаються числівники, які мають в основі один корінь. Наприклад: *один, сорок, сто, тисяча і другий, сотий, мільйонний*.

Складними називаються числівники, які мають в основі два корені. Наприклад: *одина+дцять* (давнє: *один+на+де-сять*), *три+дцять*, *п'ят+десят*, *три+ста* і *шістна+дцятий*, *семи+сотий*, *шести+тисячний*.

Складеними називаються числівники, які складаються з двох чи більше слів. Наприклад: *сорок один*, *тисяча триста шістдесят один* і *тисяча дев'ятсот дев'яносто восьмий*.

Вправа 294. Прочитайте текст. Випишіть словосполучення із числівниками, замінивши словами цифри. Кількісні числівники підкресліть прямою лінією, а порядкові – хвилястою. Усно визначте групу числівників за будовою.

У жорстоких боях із загарбниками в 1944 році відважний льотчик-герой Петро Наумович Зубко зробив понад 120 бойових вильотів.

Тільки з липня 1943 року по березень 1944 року ескадрилья, командиром якої був Петро Наумович, знищила до 300 автомашин з ворожими солдатами та військовим спорядженням, 40 танків і 6 батарей, 6 ешелонів з військовою технікою, 15 складів з боєприпасами, 10 військових літаків (*Журн.*).

§ 59. ВІДМІНЮВАННЯ КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Кількісні числівники, що означають цілі числа, змінюються за відмінками. Числівник *один*, крім того, змінюється ще за родами і числами, наприклад: *один будинок*, *одна квартира*, *одне вікно*, *одні двері*.

Вправа 295. Розгляньте таблицю відмінювання числівника *один* і дайте відповіді на такі запитання:

1. У яких відмінках форми чоловічого і середнього роду мають однакові закінчення?
2. Чому знахідний відмінок відповідає на два запитання і має дві форми? Коли кожна з них вживається?
3. Чи доводилося вам чути форми, що у таблиці наведені в дужках?

Відмінювання числівника *один*

Відмінки, запитання	Однина			Множина, роду не має
	чол. рід	жін. рід	середн. рід	
Н. скільки?	<i>один</i>	<i>одн-а</i>	<i>одн-е (одн-о)</i>	<i>одн-і</i>
Р. скількох?	<i>одн-ого</i>	<i>одн-ієї (одн-ої)</i>	<i>одн-ого</i>	<i>одн-их</i>
Д. скільком?	<i>одн-ому</i>	<i>одн-ій</i>	<i>одн-ому</i>	<i>одн-им</i>
Зн. скільки? скількох?	<i>один, одн-ого</i>	<i>одн-у</i>	<i>одн-е (одн-о)</i>	<i>одн-і одн-их</i>
Ор. скількома?	<i>одн-им</i>	<i>одн-ією,</i>	<i>одн-им</i>	<i>одн-ими</i>
М. на скількох?	<i>на одн-ому, ...одн-ім</i>	<i>...одн-ій</i>	<i>...одн-ому, ...одн-ім</i>	<i>...одн-их</i>

Числівник *два* у називному і знахідному відмінках має дві паралельні форми – одну для чоловічого і середнього роду, а іншу – для жіночого роду, наприклад: *два портрети, два вікна, дві картини*.

Відмінювання числівників *два, три, чотири*

Відмінки, запитання	два	дві	три	чотири
Н. скільк-и?	<i>дв-а</i>	<i>дв-і</i>	<i>тр-и</i>	<i>чотир-и</i>
Р. скільк-ох?	<i>дв-ох</i>		<i>тр-ь-ох</i>	<i>чотир-ь-ох</i>
Д. скільк-ом?	<i>дв-ом</i>		<i>тр-ь-ом</i>	<i>чотир-ь-ом</i>
Зн. скільк-и? скільк-ох?	<i>дв-а дв-ох</i>	<i>дв-і дв-ь-і</i>	<i>тр-и тр-ь-ох</i>	<i>чотир-и чотир-ь-ох</i>
Ор. скільк-ома?	<i>дв-ома</i>		<i>тр-ь-ома</i>	<i>чотир-ма</i>
М. на скільк-ох?	<i>на дв-ох</i>		<i>...тр-ь-ох</i>	<i>...чотир-ь-ох</i>

За таким зразком відмінюються числівники *п'ять – двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят*, а також кількісно-збірні *двоє – двадцятєро, тридцятєро, п'ятдесятєро* і неозначено-кількісні *багато, кілька, кільканадцять, кількадесят*.

Вправа 296. Розгляньте ще раз таблицю відмінювання числівників *два, три, чотири* і виконайте такі завдання:

- визначте особливості відмінювання числівника *два – дві*;
- зіставте відмінкові закінчення питального слова *скільки?* та числівників *два, три, чотири* і відзначте, в яких відмінках вони тотожні.

Вправа 297. Запишіть сполучення числівників з іменниками у формах родового, давального, знахідного й орудного відмінків.

Шість учнів і багато учнів, одинадцять хвилин і кільканадцять хвилин, п'ятдесят хат і кількадесят хат.

Вправа 298. Використовуючи систему форм запитання *скільки*, провідмінійте сполучення числівників з іменниками. Пам'ятайте, що кількісно-збірні числівники мають форми з суфіксами *-оє*, *-еро* лише в називному і знахідному відмінках, а в інших відмінках набувають форм числівника *два*.

Двоє вікон, п'ятеро пташенят, багато прикладів, дванадцять місяців, кільканадцять будинків.

Вправа 299. Пригадайте і промовте лічилки, якими починаєте гру «Хованка» («Хованка») або обираєте ведучого для інших ігор. Запишіть числівники, які є в цих лічилках. Чи можуть тут вживатися інші числівники?

§ 60. ЗРАЗКИ ВІДМІНЮВАННЯ ІНШИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Кількісні числівники від *п'ять* до *двадцять*, *тридцять*, *п'ятдесят*, *шістдесят*, *сімдесят*, *вісімдесят*, а також кількісно-збірні від *п'ятеро* до *двадцятеро* і вище та неозначено-кількісні *кільканадцять* і *кількадесят* мають ще й інший зразок відмінювання, порівн. за таблицею:

Н.	п'ять		двадцять	
Р.	<i>п'ять-ох</i>	<i>п'ят-и</i>	<i>двадцять-ох</i>	<i>двадцят-и</i>
Д.	<i>п'ять-ом</i>	<i>п'ят-и</i>	<i>двадцять-ом</i>	<i>двадцят-и</i>
Зн.	<i>п'ять-ох</i>	<i>п'ять</i>	<i>двадцять-ох</i>	<i>двадцять</i>
Ор.	<i>п'ять-ома</i>	<i>п'ять-ма</i>	<i>двадцять-ома</i>	<i>двадцять-ма</i>
М.	<i>на п'ять-ох</i>	<i>на п'ят-и</i>	<i>на двадцять-ох</i>	<i>на двадцят-и</i>

Н.	п'ятдесят		кількадесят	
Р.	<i>п'ятдесят-ох</i>	<i>п'ятдесят-и</i>	<i>кількадесят-ох</i>	<i>кількадесят-и</i>
Д.	<i>п'ятдесят-ом</i>	<i>п'ятдесят-и</i>	<i>кількадесят-ом</i>	<i>кількадесят-и</i>
Зн.	<i>п'ятдесят-ох</i>	<i>п'ятдесят</i>	<i>кількадесят-ох</i>	<i>кількадесят</i>
	<i>п'ятдесят</i>		<i>кількадесят</i>	–
Ор.	<i>п'ятдесят-ома</i>	<i>п'ятдесят-ма</i>	<i>кількадесят-ома</i>	<i>кількадесят-ма</i>
М.	<i>на п'ятдесят-ох</i>	<i>на п'ятдесят-и</i>	<i>на кількадесят-ох</i>	<i>на кількадесят-и</i>

Числівники *40, 90, 100* у називному і знахідному відмінках мають форму *сорок, дев'яносто, сто*, а в інших відмінках – лише *сорока, дев'яноста, ста*.

Складні числівники *двісті, триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюються в обох своїх частинах.

Зразком їх відмінювання можуть бути числівники *двісті* і *п'ятсот*.

Н.	скільки?	<i>двісті</i>	<i>п'ятсот</i>
Р.	скільких?	<i>двохсот</i>	<i>п'ятисот</i>
Д.	скільким?	<i>двомастам</i>	<i>п'ятистам</i>
Зн.	скільки?	<i>двісті</i>	<i>п'ятсот</i>
Ор.	скількима?	<i>двомастами</i>	<i>п'ятьмастами</i>
М.	на кількох?	<i>на двохстах</i>	<i>на п'ятистах</i>

Числівники *нуль, тисяча, мільйон, мільярд, трильйон* відмінюються, як іменники. *Тисяча* відмінюється, як іменник жіночого роду І відміни мішаної групи, а числівники *нуль, мільйон, мільярд, трильйон* – як іменники чоловічого роду II відміни твердої групи, *нуль* – як іменник II відміни м'якої групи.

У складених кількісних числівниках відмінюється кожне слово (так, як воно відмінюється, коли вживається окремо). Наприклад:

Н.	скільки?	<i>двісті сорок один</i>
Р.	скільких?	<i>двохсот сорока одного</i>
Д.	скільким?	<i>двомастам сорока одному</i>
Зн.	скільки?	<i>двісті сорок один</i>
	скільких?	<i>двохсот сорока одного</i>
Ор.	скількима?	<i>двомастами сорока одним</i>
М.	на скількох?	<i>на двохстах сорока одному</i>

Кількісно-дробові – це, як правило, складені числівники, наприклад: *одна друга, дві третіх, три четверті, п'ять сотих, шість тисячних*.

Кількісно-дробові числівники відмінюються за змішаним типом: чисельник відмінюється, як звичайний кількісний числівник, а знаменник – як порядковий:

Н.	скільки?	<i>одна друга</i>	<i>дві третіх</i>
Р.	скільких?	<i>одієї другої</i>	<i>двох третіх</i>
Д.	скільким?	<i>одній другій</i>	<i>двом третім</i>
Зн.	скільки?	<i>одну другу</i>	<i>дві третіх</i>
Ор.	скількима?	<i>однією другою</i>	<i>двома третіми</i>
М.	на скількох?	<i>на одній другій</i>	<i>на двох третіх</i>
Н.	скільки?	<i>три двісті п'ятдесят п'ятих</i>	
Р.	скільких?	<i>трьох двісті п'ятдесят п'ятих</i>	
Д.	скільким?	<i>трьом двісті п'ятдесят п'ятим</i>	
Зн.	скільки?	<i>три двісті п'ятдесят п'ятих</i>	
Ор.	скількима?	<i>трьома двісті п'ятдесят п'ятими</i>	
М.	на скількох?	<i>на трьох двісті п'ятдесят п'ятих</i>	

Складні кількісно-дробові числівники *півтора* (вживається з іменниками чоловічого і середнього роду), *півтори* (вживається з іменниками жіночого роду), *півтора*ста не змінюються за відмінками. Порівн.: *півтора кілометра, яблука; півтори тонни*.

У мовній практиці нерідко трапляється поєднання цілих і дробових числівників, тобто змішаних чисел типу $5 \frac{3}{4}$; $9 \frac{4}{5}$ – *п'ять цілих і три четвертих, дев'ять цілих і чотири п'ятих*. У таких числівниках відмінюються усі складові частини.

Вправа 300. Ставлячи запитання до числівника, усно провідмінійте словосполучення. З підкресленими словосполученнями складіть речення і запишіть їх.

Сто двоє дітей, чотиреста сорок дев'ять гривень, тисяча шістсот п'ятдесят чотири кілометри; три сьомих тонни.

§ 61. ВІДМІНЮВАННЯ ПОРЯДКОВИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Усі порядкові числівники відмінюються, як прикметники твердої групи, а числівник *третій* – як прикметник м'якої групи *синій*. Вони мають форми чоловічого, жіночого і середнього роду в однині та форми множини.

Вправа 301. Провідмінійте словосполучення, зверніть увагу на відмінкові закінчення числівників і прикметників. (Робота в класі за трьома варіантами).

Перший теплий день, друга спортивна зустріч, третій осінній місяць.

Система відмінкових закінчень порядкових числівників

Число	Рід	Порядковий числівник	Відмінок					
			Н. котрий?	Р. котрого?	Д. котрому?	Зн. котрий?	Ор. котрим?	М. у котрому?
Однина	Чол.	<i>четверт-ий</i>	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		<i>сороков-ий</i>	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		<i>тисячн-ий</i>	-ий	-ого	-ому	-ий/-ого	-им	-ому/-ім
		<i>трет-ій</i>	-ій	-ого	-ому	-ій/ого	-ім	-ому/-ім
	Жін.	<i>четверт-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>сороков-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>тисячн-а</i>	-а	-ої	-ій	-у	-ою	-ій
		<i>трет-я</i>	-я	-ої	-ій	-ю	-ою	-ій
	Сер.	<i>четверт-е</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		<i>сороков-е</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		<i>тисячн-е</i>	-е	-ого	-ому	-е	-им	-ому/-ім
		<i>трет-є</i>	-є	-ого	-ому	-є	-ім	-ому/-ім
Множина	–	<i>четверт-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>сороков-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>тисячн-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их
		<i>трет-і</i>	-і	-их	-им	-і/-их	-ими	-их

Вправа 302. Провідмінійте усно словосполучення. З підкресленими словосполученнями у формі будь-якого відмінка побудуйте речення і запишіть їх.

П'ятий раз, шостий клас, дев'ята книжка, сороковий рік, сотий кілометр.

Вправа 303. Ознайомтесь із текстом, випишіть з нього окремо кількісні та порядкові числівники, визначте їх граматичні ознаки.

У першому бою під Мінськом Зіновій Циганеско втратив кількох своїх земляків і побратимів. На вісімнадцятому році життя звідси, з-під Мінська, він почав свої походи дорогами війни.

Звичайний хлопець з буковинського села Тарасівці воював в одній із дев'яти груп, на які покладалося завдання встановити прапор перемоги над рейхстагом. І хоч виконати це завдання випало не їхній групі, на його бойовому шляху були інші подвиги, за що відзначений багатьма нагородами.

Друга світова війна для молодшого сержанта Зіновія Циганеска закінчилася восьмого травня тисяча дев'ятсот сорок п'ятого року за сорок кілометрів від Берліна (*З газ.*).

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово. Наприклад:

Н.	котрий?	<i>двісті сорок перший</i>
Р.	котрого?	<i>двісті сорок першого</i>
Д.	котрому?	<i>двісті сорок першому</i>
Зн.	котрий?	<i>двісті сорок перший</i>
	(котрого?)	<i>(двісті сорок першого)</i>
Ор.	котрим?	<i>двісті сорок першим</i>
М.	на котрому?	<i>на двісті сорок першому</i>

Вправа 304. Усно провідмінійте словосполучення зі складеними порядковими числівниками.

Сорок перший номер, сто п'ятдесят п'ята річниця, тисяча шістсот сорок восьмий рік, дві тисячі восьмий раз.

Вправа 305. Правильно поєднайте слова *півтора* і *півтори* з відповідним іменником і запишіть їх.

Тонна, кілометр, аркуш, ложка, бублик, грам, раз, доба.

Вправа 306. Поясніть зміст фразеологізмів. Визначте розряди числівників, що входять до їх складу.

1. Грати першу скрипку. 2. Бути на другій ролі. 3. Працювати до сьомого поту. 4. Два чоботи – пара. 5. Обоє рябоє. 6. Згадати п'яте через десяте. 7. За сімома замками тримати.

Вправа 307. Знайдіть в інтернеті текст на тему економіки. Випишіть з нього п'ять речень з числівниками. Якого розряду ці числівники та яка їх синтаксична роль у цих реченнях?

§ 62. ВЖИВАННЯ ВІДМІНКОВИХ ФОРМ ІМЕННИКІВ ПРИ ЧИСЛІВНИКАХ

У повсякденному мовленні числівники служать для позначення кількості предметів або їх частин. Вони утворюють словосполучення тільки з іменниками, які піддаються лічбі, наприклад: *один параграф, дві вправи, три завдання*.

Вправа 308. Утворіть словосполучення числівника *один* або *два* чи *три* з іменниками. Випишіть окремо іменники, які не сполучаються з числівниками. Чому це відбувається?

Абзац, агрус, адреса, азот, атоми, бавовна, бавовнярі, бездоріжжя, береза, берети, беркут, бій, бісер, блискавка, брат, бузок, букви, бульвари, ваза, ванни, ватин, ворота, гірники, гора, гандбол, гуманізм, дороговказ.

Кількісний числівник *один* у сполученні з іменником у формі однини створює значення кількісного окреслення, кількісної визначеності предмета, порівн.: *беру грушу і беру одну грушу, підводжу до думки і підводжу до однієї думки, вчуся рік і вчуся один рік*. Порівняйте: *Крізь одно-однісіньке віконце блимало світло* (І. Франко); *Ти – це лиш одна-однісінька картина* (Грина Вільде).

У словосполученні кількісний числівник *один* узгоджується з іменником у роді, числі і відмінку, наприклад: *один потік, одна течія, одне русло, одні ворота*.

Числівники *два, три* і вище конкретизують широке кількісне значення іменника, виражене формою множини, порівн.: *дні і два дні, місяці і три місяці, роки і чотири роки*.

Числівник *два* має форми *два* і *дві*, що дають йому можливість узгоджуватися з іменниками у роді і відмінку, а числівники *три, чотири* узгоджуються з іменником **лише** у відмінку, наприклад: *два автори, два весла, дві дороги; три автори, три весла, три дороги; чотири автори*.

Вправа 309. Перекладіть українською мовою іменники, утворіть від них словосполучення з числівниками *один, два* й усно визначте, у чому узго-

джуються числівники з іменниками. Усно поясніть, які іменники і чому таких словосполучень не утворюють.

Agricultură, aramă, armată, brad, bufniță, carpen, cerere, cioară, cio-roi, ciocârlie, coțofană, cuc, dogar, fag, felinar, frumusețe, granit, limonadă, mal, metru, noapte.

Вправа 310. Утворіть від іменників *весна, свято, вікно, брат, жінка, сестра, зірка, ластівка* форми називного відмінка множини і запишіть їх. Поєднайте записані іменники з числівниками: 1) *два*; 2) *три*; 3) *чотири* (виконуємо як три варіанти завдання). Поставте наголоси у цих іменниках. Що ви помітили? Запам'ятайте ці форми.

Вправа 311. Утворіть словосполучення з числівників *два, три, п'ять* та іменників, сполучаючи по чергово їх з кожним іменником. Проставте наголоси у словосполученнях і підкресліть ті з них, в яких числівники не викликають зміщення наголосу.

Зразок: два буки, три буки, чотири буки.

Бук, вдова, голова, душа, квітка, книжка, коса, лопата, місто, нива, поле, сестра, школа, явір.

О. Мась. Діва Марія. Мозаїчне панно з 15 тисяч дерев'яних писанок

Вправа 312. Поєднайте (письмово) числівники *п'ять, сім, десять, одинадцять, дев'ятнадцять, двадцять, дев'яносто, сто, двісті, дев'ятсот* з будь-якими іменниками (наприклад, *дерева, села, сторінки, задачі, тести*) і скажіть, чому іменники у цих сполученнях слів повинні мати форму множини. А який відмінок вони повинні мати?

Вправа 313. Розкрийте дужки й утворіть словосполучення кількісного числівника з іменником (числівники запишіть словами) і поставте в них наголоси.

(2, вершина), (2, село),
(3, син), (3, тінь), (4, книжка),
(4, подвір'я), (4, ягня),
(5, картоплина), (5, ставок),
(6, квасолина), (7, місто),
(8, хата), (9, клас), (11, дерево),
(12, місяць), (40, вівця),
(100, день), (1000, рік),
(20000, гривень).

Кількісні числівники *два, три, чотири* в усіх відмінках, а *п'ять – десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять – дев'яносто, сто, двісті – дев'ятсот* у непрямих відмінках відмінюються разом з іменниками.

Наприклад:

Н.	<i>двісті п'ять метрів</i>	<i>сто балів</i>
Р.	<i>двохсот п'яти метрів</i>	<i>ста балів</i>
Д.	<i>двомастами п'яти метрам</i>	<i>ста балам</i>
Зн.	<i>двісті п'ять метрів</i>	<i>сто балів</i>
Ор.	<i>двомастами п'ятьма метрами</i>	<i>ста балами</i>
М.	<i>на двохстах п'яти метрах</i>	<i>у ста балах</i>

Вправа 314. З наведеними словосполученнями складіть і запишіть шість речень. Визначте синтаксичну роль кожного словосполучення і підкресліть його як член речення.

- Десять днів.
- Сорока років.
- П'ятдесятюм учням.
- У сто чотири квартири.
- Двомастами тридцятьма сторінками.
- На трьохстах дев'яноста чотирьох гектарах.

§ 63. ВЖИВАННЯ КІЛЬКІСНО-ЗБІРНИХ, КІЛЬКІСНО-ДРОБОВИХ І НЕОЗНАЧЕНО-КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКІВ. НАПИСАННЯ СКЛАДНИХ І СКЛАДЕНИХ ЧИСЛІВНИКІВ

Кількісно-збірні числівники *двоє – троє, четверо – двадцятьоро, тридцятьоро* є назвами кількості предметів, але назвами їх сукупності: *два вчителі* і *двоє вчителів, шість вікон* і *шестеро вікон*.

Кількісно-збірні числівники мають свої форми лише у називному та частково у знахідному відмінках. У цих же

відмінках вони вимагають від іменників форми знахідного відмінка множини, наприклад:

Н. *трое робітників*   *три села (трое сіл)*

Зн. *трьох робітників*   *три села (трое сіл)*

В інших відмінках вони втрачають суфікси **-оє**, **-еро**, набувають форм, спільних з кількісно-цілими числівниками, і узгоджуються з іменниками у відмінку, наприклад:

Н. *трое робітників*   *три села*

Р. *трьох робітників*   *трьох сіл*

Д. *трьом робітникам*   *трьом селам*

Ор. *трьома робітниками*   *трьома селами*

М. *на трьох робітниках*   *у трьох селах*

Вправа 315. Усно провідмінійте словосполучення **двоє лісорубів, двоє ліжок і четверо селян, четверо сіл**. Запишіть поряд перші два словосполучення у формах називного, родового і знахідного відмінків, поясніть особливості форми знахідного відмінка.

Кількісно-збірні числівники *двоє – двадцятєро, тридцятєро* вступають у словосполучення:

а) з іменниками чоловічого роду, що означають назви людей, наприклад: *двоє грибників, троє друзів, четверо лікарів*;

б) з іменниками чоловічого і жіночого роду, що означають назви тварин, наприклад: *четверо коней, дев'ятєро гусей, тридцятєро овець*;

в) з іменниками середнього роду, що мають різне значення, особливо з іменниками IV відміни, наприклад: *двоє весел, троє господарств, четверо зерен, п'ятєро імен, семеро козенят*;

г) із множинними іменниками, що означають парні предмети, наприклад: *двоє вил, троє воріт, четверо штанів*.

До кількісно-збірних належать і числівники *обидва, обидві, обоє*.

Числівник *обидва* вживається з іменниками чоловічого і середнього роду у формі називного відмінка множини, наприклад: *обидва вершники, обидва сини, обидва повідомлення*.

Числівник *обидві* вживається з іменниками жіночого роду у формі називного відмінка множини, наприклад: *обидві дівчини, обидві ластівки, обидві формули*.

Числівник *обоє* не пов'язується з певним граматичним родом і в початковій формі вимагає від іменника родового відмінка множини, наприклад: *обоє вікон, обоє коней, обоє кумів*.

У непрямих відмінках числівники *обидва, обидві, обоє* мають спільну форму: Р. *обох*, Д. *обом*, Зн. *обоє і обох*, Ор. *обома*, М. *на обох*.

Вправа 316. До іменників доберіть кількісно-збірні числівники і поєднайте їх так, щоб вони утворили словосполучення. Намагайтесь уникнути повторення однакових числівників у кількох словосполученнях.

Атлет, ведмежа, вовчєня, галчєня, двері, дитя, еколог, жабєня, звірятко, ім'я, ластів'я, немовля, ножиці, озеро, плєм'я, село, слонєня, автор, адреса, молодята.

Кількісно-дробові числівники вимагають від іменників форми родового відмінка однини, наприклад: *одна друга кілометра, п'ять шостих відстані, дев'ять десятих шляху*.

При відмінюванні кількісно-дробових числівників іменник у формі родового відмінка залишається у цій формі, наприклад:

- Н. *одна друга кілометра*
- Р. *однієї (одної) другої кілометра*
- Д. *одній другій кілометра*

Так само вимагають від іменників форми родового відмінка однини незмінні кількісно-дробові числівники *півтора і півтори*, наприклад: *півтора метра, півтора відра, півтори години*.

Кількісно-дробовий числівник *півтораста* вимагає іменника у формі родового відмінка множини, наприклад: *півтораста днів, півтораста кілометрів*.

Вправа 317. Прочитайте числівники та загальноприйняті позначення мір метричної системи, запишіть їх словами і визначте граматичні ознаки слів, що входять до словосполучень.

12 г; 2/3 т; 1,5 м; 56 кг; 67 км; 1,5 ц; 1,5 т; 910 а; 3,7 га; 16,8%; 500 млг.

Неозначено-кількісні числівники *багато, кілька, декілька, кільканадцять, кількадесять* відмінюються, як числівники *два, одинадцять, п'ятдесят*; у називному та, частково, знахідному (назви неістот) вимагають від іменників родового відмінка множини, а в усіх інших відмінках узгоджуються з ними, наприклад:

Н. <i>багато друзів</i>	<i>кілька хат</i>	<i>кільканадцять дерев</i>
Р. <i>багатьох друзів</i>	<i>кількох хат</i>	<i>кільканадцятьох дерев кільканадцяти дерев</i>
Д. <i>багатьом друзям</i>	<i>кільком хатам</i>	<i>кільканадцятьом деревам кільканадцяти деревам</i>
Зн. <i>багатьох друзів</i>	<i>кілька хат</i>	<i>кільканадцять дерев</i>
Ор. <i>багатьома друзями</i> <i>і багатьма друзями</i>	<i>кількома хатами</i>	<i>кільканадцятьома деревами кільканадцятьма деревами</i>
М. <i>на багатьох друзях</i>	<i>у кількох хатах</i>	<i>на кільканадцятьох деревах на кільканадцяти деревах</i>

Вправа 318. Випишіть окремо словосполучення з кількісно-цілими, кількісно-дробовими, кількісно-збірними, неозначено-кількісними і порядковими числівниками.

Багато книжок, вісім років, двоє сіл, дев'ять зошитів, друга зміна, кілька задач, кільканадцять кілометрів, обидві картини, перша книга, півтора року, півтори зміни, сім десятих тонни, третя хата, четверо дітей.

Складні порядкові числівники, які мають останнім компонентом *-сотий, -тисячний, -мільйонний, -мільярдний*, пишуться разом, порівн.: *двісті і двохсотий, дев'ятсот і дев'ятисотий, три тисячі і тритисячний* та *трьохтисячний, чотири тисячі і чотиритисячний* та *чотирьохтисячний, п'ять мільйонів і п'ятимільйонний, шість мільярдів і шестимільярдний, багато мільйонів і багатомільйонний, кілька мільярдів і кількामільярдний.*

Вправа 319. Розкрийте дужки, утворіть словосполучення кількісних і порядкових числівників з іменниками, цифри запишіть словами, зіставте і поясніть написання кількісних і порядкових числівників.

Зразок: п'ять строф – п'ятистрофний вірш; сорок п'ять мільйонів – сорокап'ятимільйонний народ.

5 (строф, строфа), 16 (діб, доба), 40 (хвилина, хвилин), 100 (днів, день), 300 (випускників, випускник), 1000 (кілометр, кілометрів), 5000 (воїнів, загін), 300000 (жителів, місто), 60000000 (населення, народ).

Вправа 320. Знайдіть в інтернеті словник прислів'їв і приказок. Випишіть з нього 10 прислів'їв з числівниками і поміркуйте (усно), чому саме ці числівники народ ввів до прислів'я. Як ви розумієте ці прислів'я. Чи є в молдовській мові такі вислови? Якщо є, то наведіть 2–3 приклади.

§ 64. ЗНАК М'ЯКШЕННЯ У КІЛЬКІСНИХ ЧИСЛІВНИКАХ

Знак м'якшення у кількісних числівниках пишуть у кінці слова та в кінці основи – перед закінченням.

Знак м'якшення пишеться у кінці числівників *п'ять, шість, дев'ять, десять, одинадцять – дев'ятнадцять, двадцять, тридцять, кільканадцять*, наприклад: *На дорозі біля контори рядочком вишикувались одинадцять запряжених возів* (Я. Нижник).

Вправа 321. Розкрийте дужки і запишіть словосполучення числівника з іменником. Підкресліть кінцевий приголосний числівника і охарактеризуйте його за твердістю/м'якістю. З двома словосполученнями складіть і запишіть речення.

(5) хвилин, (25) ровесників, (12) зошитів, (7) вуликів, (18) дерев, (8) кущів, (19) сторінок, (9) лампочок, (6) днів.

Кількісні числівники, що пишуться з м'яким знаком у кінці слова, зберігають м'який знак також у непрямих відмінках перед закінченням. Наприклад: *п'ять – п'ятьох – п'ятьом, тридцять – тридцятьох – тридцятьом*. Порівн.: *Н. десять учнів і десять підручників; Зн. десятьох учнів і десять підручників*.

Знак м'якшення після кінцевого приголосного основи пишеться у непрямих відмінках числівників *п'ятдесять, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, багато*, порівн.: *п'ятдесять – п'ятдесятьох – п'ятдесятьом; багато – багатьох – багатьом*.

Вправа 322. Розкрийте дужки і запишіть словосполученнями кількісні числівники з іменниками, використовуючи обидві паралельні форми числівників.

Зразок: п'ять-ох і п'ят-и дівчат.

а) у формі родового відмінка: 5 (дівчата), 6 (стілець), кільканадцять (хвилина), багато (друг);

б) у формі давального відмінка: 9 (ділянка), 15 (голуб), 10 (вікно), 14 (село), кільканадцять (доба);

в) у формі знахідного відмінка: 25 (учень), 25 (машина), 18 (олень), 18 (копиця), 70 (читач), 70 (книжка);

г) у формі місцевого відмінка: у 6 (будинок), на 5 (гора), по 10 (пункт), при 9 (свідок).

Увага! Знак м'якшення пишеться у непрямих відмінках числівників *три, чотири*, але не пишеться у формі орудного відмінка числівника *чотири: чотирма*.

Вправа 323. Запишіть числівники словами і поставте, де треба, м'який знак.

Познайомилися з 11 спортсменами. Зустріли 3 учениці. Придбали 6 стільців. Добираємося 4 видами транспорту. Приїхав 10 днями пізніше. Виступав перед 1000000 виборців.

Вправа 324. Запишіть числівники словами, пам'ятаючи правила написання в них м'якого знака.

Ми були в 4 книгарнях. Побуваємо ще в 5, 6, 7, 8 чи ще в кількох, а таки знайдемо бажаний подарунок.

Вправа 325. Виконайте арифметичні дії усно (1) і письмово (2), записуючи числівники словами.

1. $4 \times 5 = \dots$; від 30 відняти 10 буде...; у цифрі 10 000 000 ... нулів; до 45 додати 50 буде...

2. $100 - 48 = \dots$; $2000 + 190 = \dots$; до двох п'ятих додати дві десятих = ...; $0,7 - 0,1 = \dots$.

§ 65. УСНИЙ І ПИСЬМОВИЙ ТВІР-ОПИС. ВЖИВАННЯ ЧИСЛІВНИКІВ ДЛЯ ПОЗНАЧЕННЯ ДАТ

Потребу виробити навички широко і вправно вживати числівниково-іменникові словосполучення у повсякденній мовній практиці, математичних операціях, усних і письмових розповідях має кожна людина. Зокрема, щоб написати твір, завданням якого є опис приміщення чи природи, треба бути спостережливим, вміти точно добирати слова, дотримуватися

чіткої послідовності викладу. При виконанні цього завдання без словосполучень іменників з числівниками не обійтись (*двоє друзів, шість вікон, сотні книг, сорок кілометрів* тощо).

Вправа 326. Визначте самостійно, яке з відомих вам шкільних приміщень заслуговує бути об'єктом опису. Складіть такий опис і запишіть його.

Вправа 327. У довільній формі опишіть спочатку усно, а потім письмово приміщення, в якому навчається ваш клас. При цьому не забудьте звернути увагу на просторість чи тісноту приміщення, висоту стелі, величину і кількість вікон, доступ прямого сонячного проміння, на меблі та їх кількість і призначення, на колір стін, наявність портретів і картин, на стан зеленого кутка і догляд за ним. У текст опису постарайтесь включити числівники різних розрядів.

Вправа 328. Пригадайте явище природи, яке справило на вас найсильніше враження. Опишіть його. Коли воно відбулося і чим саме вразило вас?

Л. Романенко. Взимку у Карпатах

Вправа 329. Поведіть діалог на тему «Мій розпорядок дня». Ставте правильно запитання і давайте повну відповідь. Зверніть увагу на правильність форм числівників у непрямих відмінках.

Зразок:

- Котра година?
- Зараз уже перша (третя, п'ята, одинадцята) година; пів на першу; чверть на першу (на другу, на третю ...); за двадцять перша (четверта, шоста, восьма).
- О котрій годині ви починаєте навчання?

- Ми починаємо навчання о восьмій годині (о восьмій годині двадцять хвилин, о пів на третю після обіду).
- Скільки годин потрібно вам для виконання домашнього завдання?
- Для виконання домашнього завдання мені потрібно півтори години (дві години, три з половиною години, п'ять годин).

Вправа 330. Запишіть число, місяць і рік народження своїх рідних і найближчих друзів (числівники передайте словами).

§ 66. РОЗБІР ЧИСЛІВНИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок).
4. Розряди числівників за значенням: означено-кількісний (кількісно-цілий, кількісно-дробовий, кількісно-збірний), неозначено-кількісний, порядковий.
5. Група за будовою: простий, складний, складений.
6. Відмінок (усі, крім *півтора, півтори, півтораста*).
7. Рід (усі порядкові та *півтора – півтори, обидва – обидві, один – одна – одно, два – дві, тисяча, мільйон, мільярд...*).
8. Число (усі порядкові, наприклад, *другий – другі, десятий – десяти, та один – одні, тисяча – тисячі, мільйон – мільйони, мільярд – мільярди...*).
9. Синтаксична роль.
10. Вимова і написання.

Зразки розбору

1. *Стоять жінки у три ряди* (А. Малишко). 2. *А на ранок випав перший сніг* (О. Донченко).

Зразок усного розбору

Три – числівник, початкова форма *три*, означено-кількісний, означає ціле число, простий, знахідний відмінок, разом з іменником *ряди* у реченні виступає в ролі обставини.

Перший – числівник, початкова форма *перший*, порядковий, простий, називний відмінок, чоловічий рід, однина, означення.

Зразок письмового розбору

Три – числівник, поч. ф. *три*, озн.-кільк., ціл., простий, Зн. в., разом з ім. *ряди* – обставина.

Перший – числівник, поч. ф. *перший*, порядк., простий, Н. в., чол. рід, одн., означення.

Вправа 331. Знайдіть у реченнях числівники, випишіть їх і зробіть повний аналіз як частини мови.

1. Минуло ще кільканадцять років (*Ірина Вільде*). 2. Діялось се в тридцятих роках минулого століття (*М. Коцюбинський*). 3. Прохорові під сорок, але можна відгадувати на п'ятдесят (*І. Микитенко*). 4. Пустили електростанцію позаторік, а будівництво розпочали ще в сорок четвертому (*О. Гончар*).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому реченні у числівниковій формі допущено помилку?
  - Півтори години слухаю вашу дискусію (*Ірина Вільде*).
  - В обох були улюблені твори (*О. Донченко*).
  - Так багато подій, імен, вражень і переживань сплелось за тих десять років (*Ірина Вільде*).
  - З цілих моїх двадцяти чотирьох годин лишилося сімнадцять хвилин (*Ірина Вільде*).
- Іменники якого рядка не можна поєднати з числівником *півтора* (чи *півтори*)?
  - Гектар, ампер, лей, долар, дюйм.
  - Гривня, яйце, яблуко, грам, метр.
  - Школа, совість, знаряддя, успіх, бій.
  - Рік, кілометр, година, тонна.
- Які числівники наголошені неправильно? Яким повинен бути наголос?

Одінадцять, шістдесят, чотірнадцять, сороковий, тисячі (і тисячі).

4. Чому до числівників *тисяча, мільйон, мільярд* подумки можна ставити запитання іменників?

- А щоб не помилитись, відмінюючи;
- Б щоб було легше відмінювати;
- В бо вони відмінюються, як іменники.

5. Слова якого рядка не є числівниками?

- А Сорок, двісті, три п'ятих, півтора, сім.
- Б Дев'яносто, половина, одинадцять, сім десятих, три.
- В Двійка, одиниця, мільйонер, сотня, першість.
- Г Сто, чотириста, півтора, два, перший.

6. Чому числівник називається порядковим?

- А бо той, хто його вживає, є порядним;
- Б бо це слово свідчить про порядок у думці;
- В бо слово налагоджує порядок у чомусь;
- Г бо слово вказує на послідовність у лічбі.

Творчі завдання

1. Поцікавтеся, якою повинна бути допустима швидкість автомобіля на автостраді, у межах населеного пункту, коли асфальт, брукована чи ґрунтова дорога мокрі; коли везуть групу дітей. Обміняйтеся отриманою інформацією і візьміть її до уваги.
2. З'ясуйте через інтернет протяжність автомобільних шляхів Чернівці – Київ, Чернівці – Ялта, Одеса – Чернівці, Київ – Кишинів, Київ – Бухарест. Чи отримали ви інформацію про відстань об'їзними дорогами?
3. Складіть (або перепишіть) графік роботи вашої шкільної (чи міської, обласної) бібліотеки. Скільки годин бібліотека працює у будні, а скільки – перед вихідним днем?
4. Запишіть дати відзначення Нового року, Різдва, Великодня, Дня Перемоги, Дня Незалежності, Дня Конституції, Дня захисника Вітчизни, Дня вчителя, Дня матері, Міжнародного жіночого дня. Чи якийсь із цих свят не має постійної дати?
5. Напишіть твір-роздум про своє розуміння вислову «Самій не важко збитися з путі, та важко з неї збитися в гурті». Чи є у цьому вислові слова, які по-особливому вказують на кількість?

ЗАЙМЕННИК

§ 67. ЗАЙМЕННИК ЯК ЧАСТИНА МОВИ. ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ, СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 332. Прочитайте речення, зверніть увагу на виділені слова. Пригадайте, до якої частини мови належать слова, що вказують на предмети, ознаки і кількість, але не називають їх.

1. Спочатку *я* не повірив, що *стільки* книг можна зібрати в одному місці (*М. Стельмах*). 2. Україно! *Ти* для *мене* диво! І нехай пливе за роком рік, буду, мамо горда і вродлива, з *тебе* дивуватися повік (*В. Симоненко*).

Займенник (pronumele) – це частина мови, що вказує на предмети, ознаки або кількість, але не називає їх. Наприклад: *хто* (автор, батько, вчитель); *що* (вітер, голос, дорога); *він* (вершник, вісник, день); *вона* (береза, воля, гостя), *воно* (зайчєня, лоша, полотно); *який* (білий, веселий, добрий); *чий* (братів, материн, Домчин); *такий* (барвистий, глибокий, дорогий); *скільки, стільки* (два, дев'ятнадцять, кільканадцять, п'ятдесят).

Початкова форма займенників – називний відмінок, а для займенників, що змінюються за родами, – називний відмінок однини чоловічого роду.

Вправа 333. Ознайомтесь із текстом вправи, випишіть у засвідченій формі окремо займенники, що вказують: а) на предмети, б) на ознаки і в) на кількість.

Кажуть мені, що ти повернувся з-за кордону. Я не маю відваги запитати, що повернуло тебе у рідні сторони: у всьому багатстві нашої мови не знаходжу слів, якими могла б запитати про це. Зі стількох слів не виберу такого, яке не завдало б тобі болю і не стривожило б мене до глибини душі.

Деякі слова, як мелодії, дзвенять у душі, а передати їх не можна. Вночі прокидаюсь зі сну й думаю: хто й який ти тепер? Що залишив із себе, а що нового придбав у великім місті? Хто тужить там по тобі й за ким твоя думка не дає тобі тут спокою? (*За Гриною Вільде*).

У реченні займенники виконують ту ж синтаксичну функцію, що й частини мови, на які вони вказують.

Займенники вживають у мовленні, щоб уникнути повторення тих самих слів у тексті.

Прийменники з займенниками пишуться завжди окремо, наприклад: *у нас, до вас, про що-небудь, з тобою.*

Вправа 334. Перепишіть речення, знайдіть займенники і підкресліть їх відповідно до тієї синтаксичної функції, яку вони виконують.

Зразок. Хто сказав, що все уже відкрито?

1. Благословенна щедрість! Все від неї, від щедрості думок, сердець і рук. 2. Земле рідна! Я живу тобою і для тебе, вийшов з тебе, в тебе перейду, під твоїм високочолим небом гартував я душу молоду. 3. Це все було в двадцятому столітті, що грозами над нами пронеслось. 4. Скільки раз це бачила земля! (*В. Симоненко*).

Вправа 335. Прочитайте речення, знайдіть у ньому займенники і з'ясуйте, на що вказує кожен з них, які має граматичні значення і яку виконує синтаксичну роль у реченні.

То виходить таке: куди я – туди і ви, за чим ви – за тим і я (*Я. Нижник*).

§ 68. РОЗРЯДИ ЗАЙМЕННИКІВ

За значенням, граматичними й іншими особливостями українські займенники прийнято поділяти на дев'ять розрядів (*clase de pronume*): **особові** (*personale*), **зворотний** (*reflexive*), **питальні** (*interogative*), **відносні** (*relative*), **неозначені** (*nehotărâte*), **заперечні** (*negative*), **присвійні** (*posesive*), **вказівні** (*demonstrative*), **означальні** (*denominative*). Питальні і відносні також об'єднують у розряд **питально-відносних**.

Вправа 336. Розгляньте таблицю, зверніть увагу на лексичний склад кожного розряду і морфологічні ознаки окремих займенників, що входять до розряду.

Розряди	Лексичний склад	Морфологічні ознаки
1. Особові	<i>я – ми, ти – ви він (вона, воно) – вони</i>	особа, число, відмінок особа, рід, число, відмінок
2. Зворотний	<i>себе</i>	відмінок
3. Питальні	<i>хто? що? який? чий? котрий? скільки?</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
4. Відносні	<i>хто, що який, чий, котрий скільки</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
5. Неозначені	<i>хтось, дехто, будь-хто, хто-небудь абищо, що-небудь, щось, дещо якийсь, деякий, чий-небудь... котрийсь, декотрий, будь-котрий... скільки-небудь</i>	відмінок, істота відмінок, неістота рід, число, відмінок відмінок
6. Заперечні	<i>ніхто, ніщо ніякий, нічий, нікотрий ніскільки</i>	відмінок, істота/неістота рід, число, відмінок відмінок
7. Присвійні	<i>мій, наш, твій, ваш, їхній, свій його, її, їх</i>	рід, число, відмінок рід
8. Вказівні	<i>цей (оцей), той (отой), такий (отакий) стільки</i>	рід, число, відмінок відмінок
9. Означальні	<i>весь (увесь), всякий, кожний, самий (сам), інший</i>	рід, число, відмінок

Вправа 337. Перепишіть текст, знайдіть займенники, усно визначте, до якого розряду вони належать та які морфологічні ознаки властиві їм. Підкресліть займенники відповідно до їх синтаксичної функції.

Мамо, хочу відтворити собі тебе у своїй пам'яті такою, якою стоїш переді мною на цьому портреті, і не можу. Ти – це лише одна-однісінька картина: сидимо обидві в нашій їдальні і пишемо листа до святого Миколая.

Це був наш спільний лист до доброго Святого, що постійно з такою увагою вислуховував мої прохання, а для мене водночас – щасливий вечір з тобою (*За Іриною Вільде*).

Вправа 338. Прочитайте вірш Є. Іваницького «Учителям». Знайдіть займенники, випишіть їх у початковій формі (повторювані запишіть один раз), визначте (усно), до якого розряду кожен з них належить. З трьома із них, що належать до різних розрядів, складіть по одному реченню (розповідне, питальне, окличне).

Учителі! На вас стоять держави!
Вам завдяки ідуть увись вони.
І хто приносить тим державам славу,
коли не ви, їх доньки і сини?!
Є вища суть: це те, що не купити,
є вища роль: вона проста, як хліб, –
уперто рухатися нивою освіти,
за плугом правди, безліч довгих діб.
Учителю, ти вище всіх довкола.
Учителю, ти нації ядро!
Інстанція найвища – саме школа,
де ти куєш майбутнє і Добро!
Не зупиняйся, Вчителю, не треба!
Іди вперед, бо в цьому суть життя.
Ти робиш чистим і безхмарним небо,
ти твориш віру в краще майбуття.

Вправа 339. Складіть усно невелику розповідь (6-7 речень) «Мій день у школі», вживаючи займенники різних розрядів. Назвіть розряд кожного займенника.

§ 69. ОСОБОВІ ТА ЗВОТНИЙ ЗАЙМЕННИКИ, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС

До особових належать займенники *я – ми, ти – ви, він (вона, воно) – вони*. Їх об'єднує те, що всі вони вказують на особу або предмет.

Займенник *я* вказує на особу мовця (перша особа), займенник *ти* – на особу співбесідника (друга особа), а займенник *він (вона, воно)* – на особу і предмет, про які йде мова, але самі вони не беруть участі в розмові (третья особа). Напри-

клад: *Я збираюся в Карпати. Ти з братом теж поїдеш? Він виявляв таке бажання.*

Займенники *я, ти* змінюються за числами й відмінками, а займенників третьої особи є три: *він, вона, воно*.

Відмінювання особових займенників *я, ти*

Відмінок	Однина		Множина	
Н.	я	ти	ми	ви
Р.	менé (до мéне)	тебé (до те́бе)	нас	вас
Д.	мені́	тобі́	нам	вам
Зн.	менé (на мéне)	тебé (на те́бе)	нас	вас
Ор.	мно́ю	тобо́ю	нами	вами
М.	на мені́	на тобі́	на нас	на вас

Відмінювання особових займенників *він, вона, воно, вони*

Відмінок	Однина		Множина
Н.	він	воно	вони
Р.	його́ (до нього́)	її́ (до неї́)	їх (до них)
Д.	йому́	їй	їм
Зн.	його́ (на нього́)	її́ (на неї́)	їх (на них)
Ор.	ним	нею	ними
М.	на ньому́ (на нім)	на ній	на них

Усі особові займенники використовують іншу основу при утворенні відмінкових форм однини і множини, порівн.: *я і мене; ти і тебе, тобі; він і його, йому; вона і її, їй; ми і нас, нам; ви і вас, вам; вони і їх, їм*.

Після прийменників у родовому, знахідному, орудному і місцевому відмінках займенника третьої особи на початку слова з'являється **н** (*він – у нього, на ньому; вона – у ній...*).

Вправа 340. Перепишіть речення. Займенники, подані в дужках, поставте в потрібному відмінку. Зверніть увагу на те, в яких відмінках і за яких умов з'являється приставний **н** у займенниках, та на правопис прийменників із займенниками.

1. Вийшов травень з гаю, нивам усміхнувся. А до (він) трави у полях прослались... А за (він) у лузі зацвітали квіти. 2. Запишалася калина, що (вона) червона, що у (вона) соковиті грона. А до (вона) обізвався виноград зелений: «Я таким на вроду вдався, то прийдуть по (я)». 3. Біла ромашко, як ти цвітеш! З медом від (ти) летить бджола. Дівчинка в коси (ти) заплела (М. Сингаївський).

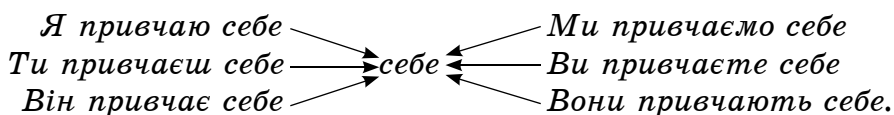
Зворотний займенник себе змінюється лише за відмінками.

Н.	–	Зн.	<i>себé (на себе)</i>
Р.	<i>себé (до себé)</i>	Ор.	<i>собóю</i>
Д.	<i>собі</i>	М.	<i>на собі́</i>

Порівняйте відмінювання займенника **se** в молдовській мові:

Numărul (число)	Persoana (особа)	Dativ		Akuzativ	
		accentuat	neaccentuat	accentuat	neaccentuat
Singular (однина)	I	<i>mie</i>	<i>îmi (mi)</i>	<i>mine</i>	<i>mă</i>
	II	<i>ție</i>	<i>îți (ți)</i>	<i>tine</i>	<i>te</i>
	III	<i>sie, sieși</i>	<i>își (și)</i>	<i>sine</i>	<i>se (s)</i>
Plural (множина)	I	<i>noiă</i>	<i>ne</i>	<i>noiă</i>	<i>ne</i>
	II	<i>voiă</i>	<i>vă</i>	<i>voiă</i>	<i>vă</i>
	III	<i>sie, sieși</i>	<i>își (și)</i>	<i>sine</i>	<i>se (s)</i>

Займенник **себе** не має форми називного відмінка і в реченні переважно виконує роль додатка, що вказує на діяча:

Вправа 341. Запишіть речення, знайдіть у них зворотний займенник, надпишіть його відмінок і позначте, яким членом речення він виступає.

1. Я побачив і себе на тій фотографії.
2. До себе брат не мав ніколи ніяких претензій.
3. Миколка вперше побачив на собі таку гарну сорочку.
4. Галинка завжди брала мене з собою.
5. Дмитрик сам купив собі ранець.

Вправа 342. Напишіть листа до свого дядька чи тітки, використовуючи займенник **ви** у ввічливо-пошанному значенні.

Вправа 343. Перепишіть текст, знайдіть займенники особового та зворотного розрядів і підкресліть їх відповідно до синтаксичної ролі, яку вони виконують. Інші займенники підкресліть хвилястою лінією, надпишіть розряд.

Мамо! Я хочу щодня бачити тебе поряд, зустрічати на собі твій ласкавий погляд, розповідати тобі свої нові таємниці, які одразу стають нашими, бо кожен мій день – це і твій день, він тобі дорогий, як і мені. Скільки ти ще пробудеш далеко від дому? Бабуся запитує: «Чого вона так довго?» А я знаю: нам залишилося мало чекати! (За Іриною Вільде).

Увага! В українській мові прийменники *з, над, перед, під* перед займенником *мною* (Ор. в. від *я*), який починається двома приголосними, вживаються з *і*, наприклад: *зі мною, наді мною, переді мною, піді мною*.

Вправа 344. Складіть речення із займенником *мною* та прийменниками *зі, наді, переді, піді* і запишіть їх.

§ 70. ПИТАЛЬНІ Й ВІДНОСНІ ЗАЙМЕННИКИ ТА ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

Займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки* можуть містити в собі питання про особу, предмет, ознаку і кількість. Тоді вони є **питальними**: *Хто правду розповість?* (Д. Павличко). *Скільки буде на осінь весіль?* (Б. Бунчук).

Займенники *хто, що, який, чий, котрий, скільки*, що вжиті без питальної інтонації і служать для зв'язку між головним і підрядним реченням, називаються **відносними**: *Хто волю хоче вбить – загине* (Д. Павличко). *Це пісня та, яку з народження тобі співала мати* (П. Тичина).

Вправа 345. Запишіть речення. Відносні займенники підкресліть прямою лінією, а питальні – хвилястою. Усно поясніть, як ви визначили ці розряди займенників.

1. Хто там плаче? Хто голосить, наче буря восени? І чие ридання носить вітер юної весни? (*М. Рильський*). 2. А змій, що жив за тим полем, у лісі, взяв ту скибу й закотив (*Н. тв.*). 3. Ти скільки класів закінчив? (*М. Стельмах*). 4. Куме, заспокойтесь, що з воза впало, те пропало (*І. Карпенко-Карий*). 5. Іде війна. А що ж то за козак, котрий коня не має для походу? (*Л. Костенко*).

За здатністю вказувати на предмети, ознаки і кількість та за граматичними ознаками питально-відносні займенники поділяються на три групи.

До **першої** належать займенники *хто, що*, які **вказують на предмети** і, як іменники, змінюються за відмінками.

До **другої** групи належать займенники *який, чий, котрий*, які **вказують на ознаки предметів**, у тому числі на ознаку за їх порядком при лічбі, і, як прикметники, змінюються за

родами, числами й відмінками, мають ту саму, що й прикметники, систему форм.

До **третьої** групи належить займенник *скільки*, який змінюється за відмінками і має ту саму систему форм, що й числівник *три*.

Вправа 346. Усно провідмінійте займенники паралельно з іменниками (виконують шестеро учнів): *хто?* *сестра*; *що?* *ліс*; *який?* *високий*; *чий?* *Ольжин*; *котрий?* *сотий*; *скільки?* *чотири*. Зі словосполученнями *весняний ліс* та *Ольжин день народження* складіть кожен своє речення і запишіть його в зошит.

Зразок:

Н.	хто?	<i>брат</i>	чий?	<i>братів</i>	який?	<i>весняний</i>
Р.	кого?	<i>брата</i>	чийого?	<i>братового</i>	якого?	<i>весняного</i>
Д.	кому?	<i>братові</i>	чийому?	<i>братовому</i>	якому?	<i>весняному</i>

§ 71. ВЖИВАННЯ ВІДНОСНИХ ЗАЙМЕННИКІВ ДЛЯ ПРИЄДНАННЯ ПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ ДО ГОЛОВНИХ

Усі питально-відносні займенники виступають членами речення й одночасно здатні сполучати підрядні частини речення з головною, тобто виконувати функцію сполучного слова: *Якби того, що в мріях маю, хоч краплю мати наяву* (В. Симоненко). *Скажи, зозуле, скільки мені жити?* (Л. Костенко).

Порівняйте такі синтаксичні конструкції; спостереження поясніть:

Ви знаєте, хто написав це оповідання?

Ви знаєте, кому воно присвячене?

Ви знаєте, яким матеріалом скористався письменник?

Ви знаєте, скільки часу витратив автор для його написання?

Вправа 347. Придумайте і запишіть складнопідрядні речення з питально-відносними займенниками *хто*, *що*, *який*, *чий*, *котрий*, *скільки* у ролі сполучника (сполучного слова). Початок речення може бути таким: *Учні питують, ... Медсестра повідомить ...*

Певні труднощі з'являються лише при розрізненні відносного займенника *що* та сполучника *що*. Для їх розрізнення корисно пам'ятати:

а) займенник *що* вказує на предмет (у широкому граматичному значенні);

б) займенник *що* має значення називного чи знахідного відмінка;

в) займенник *що* виступає в реченні підметом чи додатком;

г) займенник *що* може мати на собі логічний наголос;

г) займенник *що* нерідко може бути замінений займенником *який*. Наприклад: *Це та ніжна синява моря, що буває тільки влітку*. Порівн.: *Це та ніжна синява моря, яка буває тільки влітку*.

Вправа 348. Перепишіть речення і визначте, якою частиною мови в кожному з них є *що*. Аргументуйте своє визначення. Підкресліть займенник *що* як член речення.

1. Той перший, що порівняв плин часу з рікою, був мудрий чоловік (*Ірина Вільде*). 2. Ангел торкався чола чоловіка, що засвітився у посмішці милій (*В. Колодій*). 3. Що робить сонце уночі, коли у лісу на плечі маленька зіронька сидить? (*М. Вінграновський*). 4. А от поспитай Марка, послухай, що розумні люди скажуть (*М. Коцюбинський*). 5. Сміх і горе було дивитися на те, що саджали Маланка з Гафійкою (*М. Коцюбинський*).

Вправа 349. Перекладіть молдовською мовою, підкресліть займенники і визначте їх розряд в обох мовах.

1. Котра вже година? 2. Хто твій учитель української мови? 3. Який квітник кращий? 4. Чий це портфель? Я не знаю, чий він. 5. Скільки Василько книг прочитав, ніхто з його друзів не знав. Але всі знали, що багато.

§ 72. НЕОЗНАЧЕНІ І ЗАПЕРЕЧНІ ЗАЙМЕННИКИ. ЇХ ТВОРЕННЯ, ВІДМІНЮВАННЯ І ПРАВОПИС

Неозначеними називають займенники, які загалом, а не точно визначено вказують на особу і предмет, ознаку, властивість чи кількість, наприклад: *дехто, будь-що, якийсь, скільки-небудь*.

Неозначені займенники творяться від питально-відносних займенників *хто, що, який, чий, котрий* за допомогою префіксів *аби-, де-, будь-, бозна-, казна-, хтозна-* та постфіксів *-будь-, -небудь-, -сь*. Порівн.: *абихто, будь-що, бозна-який, казна-чий, хтозна-котрий* і *хто-будь, щось, який-небудь*.

-Аби-, де-, -сь із займенниками пишуться разом, а *будь-, будь-, небудь, бозна-, казна-, хтозна-* – через дефіс: *абико-трий, дехто, чийсь і будь-хто, котрий-будь, що-небудь.*

Вправа 350. З-поміж займенників виберіть неозначені і запишіть їх у дві групи: а) що пишуться через дефіс, б) що пишуться разом. Запам'ятайте написання.

Абихто, бозна-чий, будь-який, ваш, весь, він, всякий, декотрий, інший, їхній, казна-який, кожний, котрий, котрийсь, мій, наш, ніхто, ніякий, увесь, хто, хтозна-який, чий-небудь, чийсь, що-небудь.

Заперечними називають займенники, які виражають заперечення вказівки на особу, предмет, ознаку чи кількість. Вони творяться від питально-відносних займенників за допомогою префікса **ні-**, наприклад: *ніхто, ніщо, ніякий, нічий, нікотрий, ніскільки.*

Окремо від цих утворень стоїть заперечний займенник *жоден (жодний).*

Вправа 351. I. Перепишіть речення, знайдіть і підкресліть неозначені й заперечні займенники відповідно до того, яку їх синтаксичну функцію вони виконують у реченні.

1. Він не виносить сміття з хати, щоб хтось комусь не мовив щось (*В. Симоненко*). 2. Ніхто не підніме, не скаже: «Ходім, мій маленький, додому» (*В. Сосюра*). 3. Тарас знітився. Він опустив голову і сховався за якихось молодиків (*О. Іваненко*). 4. Уся його істота напружено намагалась упіймати хоч який-небудь звук там, у темній комірчині (*О. Донченко*). 5. То чого ж ти плетеш казна-що? Кажі діло і часу не гай (*Панас Мирний*).

II. Визначте граматичну основу другого і третього речень.

Неозначені та заперечні займенники поділяються на ті ж самі підгрупи і характеризуються тими ж граматичними ознаками, що й питальні та відносні, порівн.:

Питальні	Неозначені	Заперечні	Граматичні ознаки
хто? що?	абихто, дехто, хтось, будь-хто дещо, щось, будь-що, що-небудь	ніхто ніщо	відмінок, істота відмінок, неістота
який? чий? котрий?	деякий, якийсь, який-небудь абичий, чийсь, чий-небудь котрийсь, котрий-небудь	ніякий нічий нікотрий	рід, число, відмінок рід, число, відмінок рід, число, відмінок
скільки?	скільки-небудь	ніскільки	відмінок

 Неозначені і заперечні займенники відмінюються так само, як і питально-відносні, від яких вони утворені.

Вправа 352. Усно провідмініайте займенники *хто, дехто, ніхто; що, що-небудь, ніщо; який, будь-який, ніякий, котрийсь*.

Якщо з неозначеними і заперечними займенниками вживається прийменник, то він відокремлює префікс, і всі три елементи пишуться окремо, порівн.: *дещо і де в чому, дехто і де на кому*.

Вправа 353. Запишіть неозначені та заперечні займенники за правилами правопису, усно аргументуйте написання кожного слова.

Аби/хто, будь/з/ким, будь/ким, ні/хто, ні/кого, ні/про/кого, ні/з/ким, ні/ким, де/хто, будь/хто, аби/який, хтозна/що, скільки/небудь, будь/який, ні/скільки, хто/небудь, де/який, будь/чий, аби/чий.

Вправа 354. Перепишіть речення, дібравши з довідки потрібні займенники. Визначте розряд і синтаксичну функцію дібраних займенників.

1. «...Сонце б засліпив, – розхвастався Ліхтар, – якби мене ... підійняв до хмар» (*В. Симоненко*). 2. Ще ... не зумів відіспати мамині зморені сні (*Н. тв.*). 3. Я їх ... не питаю, вони мені ... не кажуть (*Г. Квітка-Основ'яненко*). 4. Нам хотілося ... таке гарне намалювати, якого ще ... не малював. 5. ... із нас здалося, що за нами ... спостерігає. 6. ... думки необхідно теж поважати. 7. Це була ... фантастична зустріч.

Довідка: комусь, ніхто, нічого, хтось, чийсь, чогось, щось, я, якась.

Вправа 355. Із займенниками *де в кого, в декого, за будь-що* складіть і запишіть речення. Визначте відмінок і синтаксичну функцію займенників.

§ 73. ПРИСВІЙНІ, ВКАЗІВНІ, ОЗНАЧАЛЬНІ ЗАЙМЕННИКИ, ЇХ ВІДМІНЮВАННЯ

Присвійні, вказівні та означальні займенники мають дуже багато спільного, але кожен розряд має і свої особливості.

Присвійними називають займенники *мій, твій, наш, ваш, його, їх, їхній і свій*, які вказують на ознаку приналежності чого-небудь певній особі, наприклад: *мій зошит, наш клас, твоя книга, ваша парта, його подвір'я, їхня пропозиція*.

До розряду **вказівних** належать займенники *цей (оцей), той (отой), такий (оtakiй), стільки*, які вказують на предмети, ознаки і кількість, наприклад: *цей день, той ліс, такий колір, стільки друзів*.

Розряд **означальних** об'єднує займенники *сам (самий), весь (увесь), всякий (всяк), кожний (кожен), інший*, що вказують на узагальнену ознаку особи чи предмета, наприклад: *сам автор, вся робота, всякий товар, кожний спортсмен, інший спогад*.

Вправа 356. Перепишіть речення, підкресліть займенники і визначте їх розряди. З'ясуйте граматичне значення присвійних, вказівних та означальних займенників.

Т. Яблонська. Мій онук читає

1. Я твій, Вітчизно, вірний син (Д. Луценко).
2. Напишу всій родині, що живу я в Україні (М. Сингаївський).
3. Я без неї дня не міг би жити, а із нею – вічно буду жити (С. Будний).
4. Сама не знаю, що з собою робити маю (Ірина Вільде).
5. Надія любила свою квартиру. Зокрема цю кімнату (Я. Баш).
6. Відходять люди. І чийсь дороги стають від того просто стежечками (М. Матіос).
7. Я ніскільки не жалкую, що змарнувала стільки часу і грошей (Розм.).

Присвійні, вказівні й означальні займенники, як і прикметники, змінюються за родами, числами і відмінками. Наприклад: *мій, цей, весь підручник, моя, ця, вся книга; моє, це, все завдання і мої, ці, всі підручники, книжки, завдання*.

Присвійним займенникам, крім того, властиве значення особи. Займенники *мій, наш* вказують на приналежність особі мовця – першій особі, наприклад: 1. *Мій брат зустрине вас на вокзалі*. 2. *Наша вулиця вся в зелені*.

Займенники *твій, ваш* вказують на належність особі співрозмовника – другій особі, наприклад: 1. *Я готовий прийняти твою пропозицію*. 2. *Ваш клас посів перше місце*.

Займенники *його, її, їх, їхній* вказують на приналежність особі, яка не бере участі у розмові, тобто третій особі, наприклад: 1. *Де його брат учиться?* 2. *Це була перша її поїздка.* 3. *Їх будинок стоїть поряд з нашим.* 4. *На їхньому боці досвід, а на вашому – молодість.*

Вправа 357. Розгляньте відмінювання займенника *мій*. За цим же зразком усно провідмініайте займенники *твій* і *свій*.

Відмінок	О д н и н а			Множина для всіх родів
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Н.	<i>мій</i>	<i>моє</i>	<i>моя</i>	<i>мої</i>
Р.	<i>мого</i>		<i>моєї</i>	<i>моїх</i>
Д.	<i>моєму</i>		<i>моїй</i>	<i>моїм</i>
Зн.	<i>мій</i> або <i>мого</i>	<i>моє</i>	<i>мою</i>	<i>мої</i> або <i>моїх</i>
Ор.	<i>моїм</i>		<i>моєю</i>	<i>моїми</i>
М.	<i>(на) моєму (моїм)</i>		<i>моїй</i>	<i>на (моїх)</i>

Займенники *наш, ваш* відмінюються, як прикметники твердої групи, а займенник *їхній* – як прикметник м'якої групи.

Вправа 358. Усно провідмініайте словосполучення *наш надійний щит, ваша велика радість, наше рідне поле, їхнє раннє цвітіння*. Порівняйте відмінкові закінчення займенників і прикметників.

Вправа 359. Уважно розгляньте словозміну кожної з форм однини і множини займенників *цей, той* і з'ясуйте, що в них спільного і що відмінного.

Відмінок	О д н и н а			Множина для всіх родів
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	
Н.	<i>цей</i>	<i>це</i>	<i>ця</i>	<i>ці</i>
Р.	<i>цього (від цього)</i>		<i>цієї</i>	<i>цих</i>
Д.	<i>цьому</i>		<i>цій</i>	<i>цим</i>
Зн.	<i>цей</i> або <i>цього</i>	<i>це</i>	<i>цю</i>	<i>ці</i> або <i>цих</i>
Ор.	<i>цим</i>		<i>цією</i>	<i>цими</i>
М.	<i>(на) цьому (цим)</i>		<i>(на) цій</i>	<i>на (цих)</i>
Н.	<i>той</i>	<i>те</i>	<i>та</i>	<i>ті</i>
Р.	<i>того (від того)</i>		<i>тієї (тої)</i>	<i>тих</i>
Д.	<i>тому</i>		<i>тій</i>	<i>тим</i>
Зн.	<i>той</i> або <i>того</i>	<i>те</i>	<i>ту</i>	<i>ті</i> або <i>тих</i>
Ор.	<i>тим</i>		<i>тією (тою)</i>	<i>тіми</i>
М.	<i>(на) тому (тім)</i>		<i>(на) тій</i>	<i>на (тих)</i>

Так само відмінюються займенники *оцей, сей та отой*.

Вказівний займенник *такий (отакий)* відмінюється, як прикметник твердої групи, а займенник *стільки* – як питальний займенник *скільки?* або числівник *два*.

Вправа 360. Провідмініяйте питальний займенник *скільки?*, числівник *два* і вказівний займенник *стільки*. Порівняйте систему відмінюваних закінчень.

Означальні займенники *сам (самий), всякий (всяк), кожен (кожен), інший* відмінюються, як прикметники твердої групи, а займенник *весь (весь, увесь)* – подібно до прикметників м'якої групи.

Відмінювання означального займенника *весь (увесь)*

Відмінок	О д н и н а			Множина
	чоловічий рід	середній рід	жіночий рід	для всіх родів
Н.	<i>весь</i>	<i>все</i>	<i>вся</i>	<i>всі</i>
Р.	<i>всього (від всього)</i>		<i>всієї</i>	<i>всіх</i>
Д.	<i>всьому</i>		<i>всій</i>	<i>всім</i>
Зн.	<i>весь</i> або <i>всього</i>	<i>все</i>	<i>всю</i>	<i>всі</i> або <i>всіх</i>
Ор.	<i>всім</i>		<i>всією</i>	<i>всіма</i>
М.	<i>(на) всьому (всім)</i>		<i>(на) всій</i>	<i>на (всіх)</i>

Вправа 361. Прочитайте речення, знайдіть займенники, усно визначте їх розряди, граматичні ознаки і синтаксичну роль. Випишіть із тексту окремо присвійні, вказівні та означальні займенники.

1. Я всім у Каховці кажу: такого майстра, як мій батько, ніде більше нема... (О. Довженко). 2. Хто ж кому подасть гостинця, ще того ніхто не знає (Леся Українка). 3. Товариство, яке мені діло, чи я перший поет чи останній (П. Тичина). 4. В цій короткій, Василю, непридуманій повісті випадковості будуть, самі випадковості (Б. Мельничук). 5. Такі дива. То буде радість, а слова самі поллються (А. Малишко).

Вправа 362. Перекладіть українською мовою, підкресліть у перекладі займенники та визначте їх розряди в обох мовах.

Noi am hotărât să-i anunțăm pe toți. Acesta este fratele lui care învață în școala cea nouă. Cine va participa la concurs? Nimeni nu a știut răspunsul la întrebarea doamnei profesoare. Unii au săpat în grădină, iar alții au plantat pomi în livadă. Pe aceia îi cunoaștem din tabără. Împreună cu noi au mers și ceilalți. Ei au citit în reviste despre dumneavoastră. Ai mei și-au amintit că am planificat o excursie la munte.

§ 74. ДОРЕЧНЕ ВЖИВАННЯ ЗАЙМЕННИКІВ У ВЛАСНОМУ МОВЛЕННІ. ЗАЙМЕННИК *ВИ* У ВВІЧЛИВО-ПОШАННОМУ ВЖИВАННІ

 Займенників у мові небагато, але вони дуже активно використовуються. Надзвичайно важливе значення має *доречне* їх вживання в усному і писемному мовленні.

Вправа 363. Ознайомтесь зі строфами різних поетичних творів В. Симоненка, визначте загальну тональність кожного тексту та з'ясуйте місце і роль займенників у створенні емоційного колориту.

1. Ти знаєш, що ти – людина.
Ти знаєш про це чи ні?
Усмішка твоя – єдина,
мука твоя – єдина,
очі твої – одні.
2. Земле рідна! Мозок мій світліє,
і душа ніжнішою стає,
як твої сподіванки і мрії
у життя вплітаються моє.
3. Всі образи й кривди до одної
я тобі забуду і прощу –
жду твоєї ласки хоч малої,
як земля у спеку жде дощу.

Вправа 364. Прочитайте афоризми і з'ясуйте, замість яких іменників у них вжито особові займенники і в якій синтаксичній ролі.

1. Кожна мода має такий вигляд, ніби вона існуватиме вічно.
2. Коли слово наповнюється змістом, воно стає вагоме.
3. Що довший язик, то частіше об нього спотикаєшся.
4. Я мислю, отже, я існую.
5. Ви дивитесь, але ви не спостерігаєте, а це велика різниця.
6. Глядач завжди має рацію* – навіть коли його нема.
7. Геній вказує шлях, талант іде ним.

Вправа 365. Введіть у речення займенники, подані в дужках, ставлячи їх у правильній відмінковій формі.

1. Ми з (вона) дружили з дитинства.
2. Чи все (ти) зрозуміло з умови задачі?
3. Я (ти) не завжди розумію, але люблю слухати мелодію (твоя) мови.
4. Ми гордимось (твій) успіхом, сину.
5. Донечка з (він) не забарилася – поїзд довіз (вони) дуже швидко.

* *Ма́ти ра́цію* – бути правим, говорити правду.

Займенник *ви* вказує на те, що мовець звертається до багатьох осіб, наприклад: *Як ви міряли город, коли Лаврінова половина більша і вздовж і впоперек?* (І. Нечуй-Левицький). При звертанні до однієї особи *ви* вживається як засіб вираження ввічливості і пошани, наприклад: *Ви мене кликали, Іване Федоровичу?* (О. Гончар). *Чи ж ви, панове, не з наших країв?* (Розм.).

Розпізнати ввічливо-пошанну форму займенника *ви* допомагає контекст:

Сестра твоя проводить мене трохи. За порогом питає:
– *З Романом Ви ще не бачились? Може, напишете до нього кілька слів? Я передам. Він зрадіє, як побачить Вас* (Ірина Вільде).

Вправа 366. Перепишіть речення, відшукайте в них форми займенника *ви*. Ті з них, які вказують на багатьох осіб, підкресліть прямою лінією, а ті, які вжиті для позначення ввічливості й пошани, – хвилястою лінією.

Ірина Вільде

1. Завтра приїжджаю до вас своєю машиною. Ви чуєте, пані Марто? 2. Не дай вам Боже, паночки, зазнати того, що я зазнала. 3. Цим разом вам вдалося переконати мене, докторе. Ось вам моя рука: завтра їду з вами ... 4. Давно це було, діти! Вас ще на світі не було, як я вже дівувала. 5. Пане докторе, ви збираєте фанти? (За Іриною Вільде).

У художній літературі ввічливо-пошанні займенники *ви, ваш*, як правило, пишуться з малої літери, а в листуванні – з великої.

Вправа 367. Прочитайте речення, знайдіть займенники, вжиті у ввічливо-пошанній функції, і з'ясуйте, в зразках якого стилю (розмовного, ділового, художнього чи в листуванні) вони використовуються.

1. Вельмишановний Добродію! Дуже дякую Вам за надіслання початку видрукуваних Ваших записів (*Леся Українка*). 2. Це вам, сестрице! (*Остан Вишня*). 3. Пишу до Вас під свіжим враженням од Вашої повісті «Земля» (*М. Коцюбинський*). 4. Вельмишановний добродію Цезарю Олександровичу! Дуже Вам дякую за Ваш портрет (*Панас Мирний*). 5. Сподіваємось, пане директоре, Ви почувете нас (*З газ.*).

Вправа 368. Ознайомтесь з текстом, доберіть до нього заголовки і поміркуйте вголос над стилістичною функцією займенників *ти* і *ви* у цьому тексті.

Вона верталась з лісу вузькою стежкою між двома смугами дорослого жита, а він ішов тією самою дорогою до лісу або бозна-куди.

Йшли назустріч одне одному, зближалися з кожним кроком, трохи збентежені, трохи врадувані, – аж врешті стали. Стояли проти себе нерішучі, вичікуючи, хто перший заговорить. «Ти чи ви?» – билось їй у голівці.

Інстинкт підшепнув їй заговорити до хлопчика у куценьких штанцях, до цього недавнього ще товариша – будівничого замків у піску, – «ви».

– Ви куди? – спитала.

І цим чужим їм обом «ви» вона відразу підняла їх з дітей до молодих людей. Немає в світі нічого більш зворушливого, ніжнішого, як той перехід у дітей з «ти» на «ви», а потім знову на «ти» (*За Іриною Вільде*).

Вправа 369. Пригадайте назви сільськогосподарських і робітничих професій, характерних для вашої місцевості. Опишіть роботу людей однієї із названих професій, вживаючи займенники різних розрядів.

Вправа 370. Шестикласник Павлик Чернівчан готує до шкільної стінгазети замітку про свого друга Гриця Унгуряна. Допис майже готовий, залишилося тільки дещо доповнити його та відредагувати. Допоможіть Павликові зробити це (письмово).

Грицеві дванадцять років. Ми з першого класу сидимо з Грицем за одною партою. Гриць гарно вчиться. У Гриця всі оцінки відмінні. Гриць любить багато читати. Грицеві дуже

подобаються книжки про льотчиків, про мандрівників. Батько Гриця дозволяє Грицеві користуватися своєю бібліотекою.

Гриць мріє стати космонавтом. Наполегливість і працьовитість Гриця допоможе Грицеві досягти цієї високої мети.

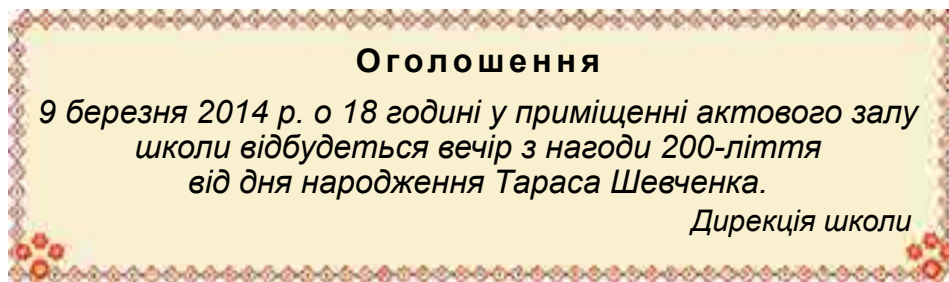
У Гриця багато друзів серед його ровесників та учнів молодших і старших класів. Гриць бере активну участь майже в усіх спортивних змаганнях, які проводяться у школі.

§ 75. НАПИСАННЯ ОГолоШЕННЯ

Оголошення – це документ, який публічно повідомляє про виробничі потреби, громадські зустрічі чи інші заходи, в успішному проведенні яких зацікавлений організатор.

Оголошення може бути усним або письмовим, але в обох випадках його текст повинен містити чіткі й вичерпні відомості про дату, час, місце і зміст заходу та його організатора.

Зразок оголошення

Вправа 371. Пригадайте, які є стилі мовлення. До якого стилю належить оголошення?

Вправа 372. Підготуйте тексти оголошення:

а) від імені оргкомітету про зустріч з випускниками які закінчили школу 10 років тому;

б) від імені літературного гуртка про поїздку гуртківців до літературно-меморіального музею О. Кобилянської в с. Димка;

в) від імені гуртка юних натуралістів про заняття на тему: «Птахи нашого краю».

Вправа 373. Прочитайте текст, перекажіть його зміст і доберіть влучну назву.

Малюк не може заснути. Батько сідає поруч і починає розповідати казки.

Минає година, друга... Нарешті в кімнаті запанувала тиша. Мати обережно відчинила двері і питає:

– Він заснув?

– Так, мамо, – пошепки відповів синок.

Вправа 374. Пригадайте, що називається діалогом, наведіть приклад діалогу (у ролях) директора школи зі старостою класу, учні якого хочуть поїхати на екскурсію до столиці.

Вправа 375. Подумайте, про що можуть говорити двоє учнів, повертаючись зі школи. Запишіть таку розмову у формі діалогу. Використовуйте звертання.

Вправа 376. Запишіть у формі діалогу розмову двох рибалок або двох грибників чи двох мотоциклістів (по 3–4 репліки кожного), використовуючи питальні, розповідні та спонукальні речення.

§ 76. РОЗБІР ЗАЙМЕННИКА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (називний відмінок однини).
4. Розряд.
5. Особа (якщо є).
6. Рід (якщо є).
7. Число (якщо є).
8. Відмінок.
9. Синтаксична роль.
10. Вимова і написання.

Зразки розбору

Ти мене не забула? (М. Коцюбинський).

Зразок усного розбору

Ти – займенник, початкова форма *ти*, особовий, друга особа, одинна, називний відмінок. У реченні виконує роль підмета.

Зразок письмового розбору

Ти – займенник, поч. ф. *ти*, особ., 2-га ос., одн., Н. в., підмет.

Вправа 377. Прочитайте і переписіть речення, знайдіть займенники, підкресліть їх. Виберіть по одному займенникові кожного розряду і зробіть повний морфологічний розбір. Займенників якого розряду у вправі немає?

1. Дядько Себастьян теж вибрав собі книги, правда, не такі грубі, як я. 2. Яку ж тобі ще підібрати? Чи не оцю? 3. А в них є стрілянина? 4. Ти, Михайле, як закінчиш свою школу, приїжджай учитись до нас. Я тобі дам усі книжки прочитати. 5. І нам усім чогось стає дуже смішно (М. Стельмах).

ЗАВДАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Завдання 1. Встановіть, який займенник у рядку зайвий. У якому займеннику ви засумнівалися?

1. Мій, нашого, їхнім, свій, той.
2. Чий, яка, котрому, чого, себе.
3. Я, її, вони, ми, нас.

Завдання 2. Запишіть усі родові і числові форми займенників *мій, твій, свій, наш, ваш, їхній*. Якого вони розряду?

Завдання 3. Запишіть усі форми роду і числа займенників *цей, той, такий, який, чий, котрий*, погруппувавши (усно) їх за розрядами.

Завдання 4. Запишіть ті з наведених займенників, які не мають ані роду, ані числа: *скільки, я, хто, стільки, котрий, що, вона, весь*.

Завдання 5. Займенники якого розряду утворюються з допомогою часток (у ролі префіксів чи постфіксів) *будь-, -небудь, казна-, -будь, хтозна-* та ін.?

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

1. У якому рядку всі слова є займенниками?

- А Якийсь, будь-як, абихто, що-небудь, казна-де.
- Б Дечий, абиколи, хто-небудь, будь-чий.
- В Нікотрий, ніякий, абияк, будь-коли, неабиякий.
- Г Казна-котрий, бозна-хто, щось, що-небудь.

2. У якому рядку всі займенники вказують на предмет чи особу?
- А Будь-хто, щось, нічий, він, деякий.
  - Б Я, такий, ніякий, ти, хтось.
  - В Воно, їхній, себе, ви, стільки.
  - Г Вона, дехто, ми, сам, казна-що.
3. Укажіть рядок, у якому всі займенники пишуться через дефіс.
- А Аби/хто, будь/чий, де/котрий, казна/що.
  - Б Ані/який, де/який, аби/що, чий/сь.
  - В Будь/що, чий/небудь, казна/який, хтозна/скільки.
4. Укажіть рядок, у якому всі займенники пишуться окремо.
- А З/ким/небудь, хтозна/що, скільки/небудь, аби/який.
  - Б Ні/у/скількиох, ані/про/що, будь/за/що, казна/хто.
  - В Ні/з/ким, казна/від/кого, ані/про/що, ні/про/кого.
5. Укажіть рядок, у якому всі займенники написані неправильно.
- А Де-хто, будь чий, аніскільки, дещо, аніщо.
  - Б З ким-небудь, ні від кого, будь-чим, аніякий, щось.
  - В Нізким, хтозна-для чого, аби-що, ані-скільки, ні-котрий.
6. У якому рядку всі займенники пишуться разом?
- А Ні/для/кого, ні/який, де/що.
  - Б Ні/хто, де/який, аби/що.
  - В Ні/з/чим, будь/хто, казна/що.
  - Г Ні/чий, будь/який, ні/від/чого.
  - Д Ні/в/якому, будь/що, хтозна/коли.

Творчі завдання

I. Продовжіть речення:

1. Ми щиро вдячні Вам...
2. Він завше собою...
3. Я з приводу цього аніскільки...
4. Мені подобаються ваші...

II. Перебудуйте речення так, щоб вони набули протилежного змісту. Замініть вжиті тут займенники можливими іншими.

1. У нас кожную справу можуть поставити з ніг на голову.
2. Чом би тобі не погодитись ходити на тренування?
3. Пора хизуватися собою, а не своїми успіхами.

III. Знайдіть в інтернеті текст про космічні кораблі. З'ясуйте, чи є у 40 рядках тексту займенники. Якщо є, випишіть їх, визначте розряд і поясніть доцільність їх уживання.

IV. Розташуйте склади слів і окремі слова так, щоб вийшов рядок відомої російською та українською мовами молодіжної пісні.

друж/Я/на/ти/во/сі/ми/всі/ він/м'я/на/я...

V. Висловте одним реченням будь-яку думку, яка прийшла вам на пам'ять у цей момент. Чи знадобився вам займенник? Чому?

ДІЄСЛОВО

§ 77. ДІЄСЛОВО ЯК ЧАСТИНА МОВИ: ЗАГАЛЬНЕ ЗНАЧЕННЯ, МОРФОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ І СИНТАКСИЧНА РОЛЬ

Вправа 378. Перекладіть текст українською мовою, поставте запитання до підкреслених слів, визначте, що вони означають.

Căruța urca pe un drum cotit la deal, pe lângă case înconjurate de coraci umbroși de pomi încărcăți cu roadă dincolo de garduri de scândură ori de piatră, cu porți de lemn sau de fier forjat, vopsite frumos. Vica stătea din stânga căruței cu cartea pe genunchi. Citea, ridica ochii și privea la case, la copiii ce se joacă pe marginea drumului și cobora privirea în pagini (В. Бешляга).

Підкреслені у вправі слова вказують, що робить предмет або що з ним зроблено, і є різними формами дієслова.

Дієслово – це частина мови, яка означає дію чи стан предмета і відповідає на запитання *що робити? що зробити? що робить предмет? або що з ним робиться?* Наприклад: *будувати – збудувати, збирати – зібрати, будує, збирає, світиться, старіє.*

Вправа 379. Пригадайте, що ви знаєте про дієслово.

Вправа 380. Перепишіть речення, знайдіть дієслівні форми, що означають дію чи стан, визначте їх синтаксичну роль і підкресліть як відповідний член речення.

1. Приємно, коли яблуко, про яке думали, що воно кисле, виявляється солодким (О. Довженко). 2. Та хіба тепер дядько Микола почує голос жінки? (М. Стельмах). 3. Іде війна. Десь глухо б'ють гармати (Д. Павличко). 4. Не бійтесь заглядати у

словник: це пишний яр, а не сумне провалля (М. Рильський).
 5. Як знав би я ціну перепочинку, коли б утоми справжньої не знав (П. Дорошко).

Дієслова бувають **недоконаного** виду (означають дію, яка не виконана) і **доконаного** (означають дію, яка виконана або буде виконана). Наприклад: *говорити (що робити?* – недоконаний вид) – *заговорити (що зробити?* – доконаний вид), *казати* – *сказати*. Дієслова мають три часи: **теперішній** (*говорю*), **минулий** (*говорив*) і **майбутній** (*буду говорити* або *говоритиму*).

У теперішньому і майбутньому часі дієслова змінюються за особами, а в минулому часі у формі однини – за родами.

Зміна дієслів

Особа	Теперішній час		Майбутній час		Рід	Минулий час	
			складений	складний			
О д н и н а							
1-ша	<i>везу</i>	<i>ходжу</i>	<i>буду везти</i>	<i>ходитиму</i>	ч.	<i>віз</i>	<i>ходив</i>
2-га	<i>везеш</i>	<i>ходиш</i>	<i>будеш везти</i>	<i>ходитимеш</i>	ж.	<i>везла</i>	<i>ходила</i>
3-тя	<i>везе</i>	<i>ходить</i>	<i>буде везти</i>	<i>ходитиме</i>	с.	<i>везло</i>	<i>ходило</i>
М н о ж и н а							
1-ша	<i>веземо</i>	<i>ходимо</i>	<i>будемо везти</i>	<i>ходитимемо</i>	—	<i>везли</i>	<i>ходили</i>
2-га	<i>везете</i>	<i>ходите</i>	<i>будете везти</i>	<i>ходитимете</i>	—	<i>везли</i>	<i>ходили</i>
3-тя	<i>везуть</i>	<i>ходять</i>	<i>будуть везти</i>	<i>ходитимуть</i>	—	<i>везли</i>	<i>ходили</i>

Вправа 381. Прочитайте речення, знайдіть дієслова, з'ясуйте їх значення та синтаксичну роль.

1. Рік за роком проходить. Вік за віком спливає... (Б. Мельничук).
 2. Пісня гуділа, як дзвін. Пісня кричала, як птаха, ліра ридала. А він – нічим було, і не плакав (Б. Бунчук).
 3. Останню ніч перебувало літо, цвіркун, втомившись, під рукою спав (М. Матіос).
 4. Бунтує твердь земна. Стрясає нас (Т. Севернюк).
 5. Губить красуня дешеві коралі, котиться згуба за нею услід (М. Лазарук).
 6. Слова звучать примусить сильно й гучно лише одна поетова душа (В. Симоненко).
 7. Зів'яло слово, як полин, і стало гірко на устах (С. Будний).

Вправа 382. Поставте запитання до дієслів, визначте їх вид. Наведіть форми протилежного виду. Зробіть аналіз виділених слів за будовою.

1. Бігти, брати, везти, гнати, йти, казати, лити, м'яти, нести, питати, рівняти, тривожити, формувати, хитрувати.

2. Збігти, звести, зів'янути, зігнати, зігнути, зігріти, зійти, зімліти, зім'яти, зіпхнути, зірвати, зістругати, злити, сказати.

Вправа 383. Пригадайте або выпишіть з фразеологічного словника сім фразеологізмів української мови, в яких є одне із дієслів: *бити, вийти, вити, гризти, дати, з'їсти, йти, кивати, пити, мотати, накивати, пам'ятати, пасти, пекти, пустити, пуститися, убратися*. Яке значення мають дібрані вами фразеологізми?

Вправа 384. Зачитайте уривок з вірша, знайдіть дієслова, усно визначте їх морфологічні ознаки (методом «Хто більше?»).

Сонце гріє, вітер віє
з поля на долину;
над водою гне з вербою
червону калину.

На калині одиноке
гніздечко гойдає,
а де ж дівся соловейко?
Не питай, не знає.

(Т. Шевченко)

В. Стогнут. Верба над водою

§ 78. ПРАВИПИС НЕ З ДІЄСЛОВАМИ

Вправа 385. Прочитайте речення, знайдіть дієслова і поясніть, яке значення допомагає передати заперечне слово *не*.

1. Я не вірю – я переконаний (*П. Сорока*). 2. Марта вдала, що не чує (*Ірина Вільде*). 3. «Хоча б цієї столиці не минути», – непокоївся сержант Козаков (*О. Гончар*). 4. Мені життям написано було не ненавидіти, не клясти, а любити (*М. Вінграновський*).

Не з дієсловами, як правило, пишеться окремо. Наприклад: *не бачити, не думати, не згадувати*.

Не з дієсловами пишеться разом у таких випадках:

а) якщо дієслово без *не* не вживається: *неволити, ненавидіти, нехтувати*;

б) якщо дієслово з *не* можна замінити синонімом без *не*: *нездужати (хворіти), неславити (ганьбити)*;

в) якщо дієслова мають у своєму складі префікс *недо-*, що означає дію чи стан у неповній мірі: *недобачити, недобирати, недовантажити, недоварити*.

Вправа 386. Перепишіть речення, розкриваючи дужки. Усно поясніть правопис *не* з дієсловами.

1. Все бачили, ні слова (не)сказали враз посмутнілі наші матері (*Л. Костенко*). 2. Я хотів щось гарне-гарне сказати йому, але (не)знайшов таких слів і тільки зітхнув (*М. Стельмах*). 3. Тут жив Франко. Мені (не)віднайти слід генія на камені міському! (*Д. Павличко*). 4. Я (не)люблю тебе, (не)навиджу, беркуте, за те, що в грудях ти ховаєш серце люте (*І. Франко*). 5. Я не (не)здужаю, нівроку, а щось таке бачить око, і серце жде чогось, болить... (*Т. Шевченко*). 6. Сивий ворон (не)докряче, кінь буланій (не)доскаче, тільки гуси на світанні долітають (*Б. Бунчук*).

Вправа 387. Розподіліть дієслова на три групи за поданими вище правилами написання *не* разом з дієсловами. Чи є тут дієслова, які в певних реченнях можуть писатися з *не* окремо? Підкреслені дієслова введіть у речення.

Неволити, недібрати, недобачити, недобирати, недовиконувати, недовіряти, недоїдати, недоказувати, недолюблювати, недооцінювати, недоплачувати, нездужати, незчутися, ненавидіти, непокоїти, неполюбляти, непритомніти, неславити, нестямитися, нетерпеливитися, нетямитися, нехтувати.

§ 79. НЕОЗНАЧЕНА ФОРМА ДІЄСЛОВА (ІНФІНІТИВ). СУФІКСИ НЕОЗНАЧЕНОЇ ФОРМИ **-ТИ (-ТЬ)**

Вправа 388. Прочитайте текст, знайдіть дієслова однакової форми. Що ви можете сказати про таку форму?

Жити – Вітчизні служити і навік пам'ятати, що її не можна зрадити. Не можна забути ані її дивовижної краси, ані її чарівної мови. У які б світи не закинула тебе доля, ти не можеш забути материнської мови, отчого дому і дорогих тобі друзів. Тримати все це в пам'яті – не тягар, а щастя залишатися собою.

Неозначеною формою, або інфінітивом (infinitivul), називається така форма дієслова, яка позначає дію чи стан безвідносно до способу, часу, особи, числа, роду. Наприклад: мріяти, берегти, володіти, гальмувати.

Неозначена форма дієслова відповідає на запитання *що робити?* або *що зробити?* Морфологічним показником неозначеної форми є суфікс **-ти**, а в поезії й фольклорі ще й **-ть**.

Вправа 389. Прочитайте уривок вірша, знайдіть дієслова в неозначеній формі, випишіть їх, виділивши дефісом суфікси **-ти**, **-ть** і поставте до них запитання *що робити?* чи *що зробити?*

Остогидло діду хліб жувати,
слухати образи від усіх,
ціле літо горобців ганяти
та граків сусідові на сміх.
Взять би істик*, торбу через плечі
і піти світ за очі з села,
але звик до хати, до малечі,
що його, мов батька, облягла.

(В. Симоненко).

Неозначена форма є **початковою формою дієслова**, яка фіксується словниками.

Вправа 390. Випишіть з тексту дієслова і подайте їх у початковій формі. До кожного дієслова доберіть запитання (*що робити?* чи *що зробити?*) і з'ясуйте, від чого залежить ваш вибір.

Сьогодні Людмила Степанівна похвалила його перед усім класом:

* *Істик* – паличка із залізним наконечником.

– Молодець, Мишко, добре почав навчальний рік!

Мишкові хотілося зробити щось таке, щоб аж дух захопило: стрибнути з парашутом, забити чудового гола або просто пройти на руках догори ногами. Але, на жаль, не було під рукою ні парашута, ні футбольного м'яча, і тому всю енергію хлопчина віддав сумці. Він так махнув нею в повітрі, що ледве не зачепив Дмитруся Колодяжного. Дмитрусь відхилився й гукнув:

– Гляди, книжки погубиш! (О. Донченко).

Вправа 391. Перекладіть молдовські дієслівні форми українською мовою. Підкресліть молдовський та український інфінітиви і поясніть їх правопис.

A afla, a ara, a se afla, a se bate, a se grăbi, a se îndoii, aflând, așteptând, lovind, a porni.

Неозначена форма дієслова може бути будь-яким членом речення.

Вправа 392. Перепишіть речення, знайдіть неозначену форму, визначте синтаксичну роль і підкресліть як член речення.

1. Життя прожити – не поле перейти (*Н. тв.*). 2. І вовтузиться думка, мов квочка, в намаганні радить слова (*В. Симоненко*). 3. Я тобі дам усі книги прочитати (*М. Стельмах*). 4. А я спішу додому, а я спішу до мами, бо має щось сказати очима лиш мені (*В. Васкан*). 5. Веселому, жартівливому меншому братові хотілося говорити, старший знехотя кидав йому по кілька слів (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Бажання вчитись було в нього ще змалку (*М. Коцюбинський*).

§ 80. СПОСОБИ ДІЄСЛІВ

Вправа 393. Прочитайте речення і з'ясуйте, в якому з них дієслівний присудок виражає реальну дію, в якому – можливу за певних умов.

1. Як на мене, я обрав би фах лікаря. 2. Михайлику, принеси свіжої води. 3. Дорогу до села свого дитинства він добре пам'ятає.

За здатністю виражати відношення дії до дійсності розрізняють три способи дієслів (modurile verbelor): **дійсний** (indicativ), **умовний** (condițional) і **наказовий** (imperativ).

Дійсний спосіб означає реальну дію у теперішньому, минулому чи майбутньому часі. Наприклад: 1. *Десь коні ржуть і глухо грають сурми* (Л. Костенко). 2. *Усе, що побудоване на любові, вічне* (П. Сорока). 3. *Я набігався, надихався запахів польових квітів* (П. Сорока). 4. *Там я сидітиму на горі, на морозі грітиму снігурів* (М. Вінграновський).

Дієслова дійсного способу мають форми, які властиві дієсловам теперішнього, минулого і майбутнього часів.

Умовний спосіб означає дію, можливу за певної умови. Наприклад: 1. *Якби ви вчилися так, як треба, то й мудрість би була своя* (Т. Шевченко). 2. *І я поїхав би до моря, але у мене змагання* (З листа). 3. *Зачинив би ти вікно, бо дуже холодно в кімнаті* (Розм.).

Наказовий спосіб означає бажану з погляду мовця дію і передає наказ, заклик, прохання, заохочення до її виконання. Наприклад: 1. *Сядь коло мене* (М. Коцюбинський). 2. *О, рятуйте ж мене!* (А. Тесленко). 3. *Ніколи не прагни товариства людей злих* (З Біблії). 4. *Нехай ні жар, ні холод не спинять вас* (І. Франко).

Вправа 394. Перепишіть текст, знайдіть і підкресліть способів форми дієслів, надписом зверху уточніть спосіб: д. – дійсний, у. – умовний, н. – наказовий.

н.

Зразок: Звели і нам коней запрягати (І. Карпенко-Карий).

1. Мені баба казала, що я расту ввісні (О. Довженко).
2. Іди пішки, Господь прийме твої труди і дасть тобі здоров'я (І. Карпенко-Карий).
3. А де ти спиш? А їсти там дають? (Л. Костенко).
4. Галино... Ти пробач мені (О. Донченко).
5. Ну, не питай, а йди й роби (І. Франко).
6. Що ж би ви думали? (П. Куліш).
7. А що всім дарують на радість? Квіти! А що є найбільша із радостей? Діти! (В. Васкан).

Вправа 395. Перепишіть вірш, підкресліть дієслова дійсного способу, зверху скорочено позначте час дієслів: *теп. ч.* – теперішній час, *мин. ч.* – минулий час, *майб. ч.* – майбутній час.

МАЛЕНЬКІ СОНЦЯ

Минула ніч, і сонце білогриве
несе на тросі огненному день,
і блискітки, швидкі та метушливі,
стрибають на асфальті де-не-де.

Мовчать каштани, стомлені і мляві,
та ось під них, у царство тишини,
ввірвалися чорняві і біляві
блакитноокі дочки і сини.

І вже каштанам ніколи дрімати,
і сонце не надивиться згори
на їх носи, рум'яні і кирпаті,
на витівки, на ігри дівтори.

І небо темнотою глибиніє,
і радість наливається в серця.
Сміються, бігають, пустують, мріють
малесенькі замурзані сонця.

(В. Симоненко).

О. Андреев. Каштани на Верхньому Валу

Умовний спосіб дієслів твориться від основи неозначеної форми дієслова за допомогою суфікса **-в/-л** і частки **би (б)**, порівн.: *написа-ти* і *написа-+в би*, *зrobi-ти* і *зrobi-+в би*, *принес-ти* і *принес-+л-а б*.

Умовний спосіб дієслів в однині змінюється за родами, а в множині має спільну форму для всіх трьох родів:

<i>бра-ти</i>	<i>голи-ти</i>	<i>горі-ти</i>	<i>коло-ти</i>	<i>крикну-ти</i>
<i>брав би</i>	<i>голив би</i>	<i>горів би</i>	<i>колов би</i>	<i>крикнув би</i>
<i>брал-а б</i>	<i>голил-а б</i>	<i>горіл-а б</i>	<i>колол-а б</i>	<i>крикнул-а б</i>
<i>брал-о б</i>	<i>голил-о б</i>	<i>горіл-о б</i>	<i>колол-о б</i>	<i>крикнул-о б</i>
<i>брал-и б</i>	<i>голил-и б</i>	<i>горіл-и б</i>	<i>колол-и б</i>	<i>крикнул-и б</i>

Вправа 396. Перепишіть речення, підкресліть дієслівні форми умовного способу прямою лінією, а форми двох інших способів – хвилястою. Зверніть увагу, на якому місці знаходиться частка **би (б)** і від чого це залежить.

1. Я хотів би замкнути тебе в клітку золоту, щоб ніяке зло не сягало тебе (*О. Донченко*). 2. Що ж би ви думали? (*П. Куліш*). 3. Ну, хай би смикнув за вуха, хай погримав би раз чи два, – все одно він би тата слухав і ловив би його слова... (*В. Симоненко*). 4. Хотіла б я піснею стати у сюю хвилину ясну, щоб вільно по світу літати, щоб вітер розносив луну (*Леся Українка*). 5. Я б оце показала їй Київ (*І. Нечуй-Левицький*). 6. Ходить квітень збуджено і дзвінко у моїй коханій стороні, я із ним пішов би по дібровах, наслухав би, як росте трава (*С. Будний*).

При утворенні форм умовного способу від дієслів з основою інфінітива на приголосний:

а) кінцевий приголосний основи зберігається в усіх формах умовного способу, але суфікса **-в** у формі чоловічого роду немає, порівн.: *біг-ти* і *біг би*, *бігла б*, *бігло б*, *бігли б*, *стриг-ти* і *стриг би*, *стригла б*, *стригло б*, *стригли б*;

б) кінцевий приголосний основи зникає в усіх формах умовного способу, а суфікс **-в** чи **-л-** приєднується до такої основи на голосну, порівн.: *брес-ти* і *брів би*, *брела б*, *брело б*, *брели б*; *клас-ти* і *клав би*, *клала б*, *клало б*, *клали б*.

Вправа 397. Утворіть форми умовного способу від п'яти з поданих дієслів (за вашим вибором): *бачити*, *везти*, *гребти*, *гризти*, *з'їсти*, *лізти*, *лягти*, *мести*, *могти*, *нести*, *пекти*, *повзти*. Поясніть утворення цих форм.

Наказовий спосіб дієслів має три форми: **другу особу однини** та **першу і другу особи множини**, залежно від того, кому адресований наказ або прохання.

У другій особі однини дієслова наказового способу мають закінчення **-и** або нульове закінчення, тобто закінчення на будь-який твердий чи м'який приголосний, у тому числі **й**: *веди*, *говори*, *вір*, *клич*, *дозволяй*, *кинь*, *кінчай*.

У першій особі множини наказовий спосіб має закінчення **-імо**, **-мо**, а в другій – **-іть** (рідше **-іте**), **-те**. Закінчення **-імо**, **-іть (-іте)** приймають ті дієслова, які у другій особі однини мали закінчення **-и**, а закінчення **-мо**, **-те** – відповідно ті, що мали нульове закінчення: *ведімо*, *говорімо* та *вірмо*, *кличмо*, *читаймо* і *ведіть*, *говоріть* та *вірте*, *кличте*, *читайте*.

Вправа 398. Створіть за зразком таблицю дієвідмінювання дієслів *вести* і *кликати* у наказовому способі.

Зразок:

Початкова форма	Однина	Множина
говорити дозволяти	1-ша ос. – – 2-га ос. <i>говори, дозволяй</i> 3-тя ос. – –	1-ша ос. <i>говорімо, дозволяймо</i> 2-га ос. <i>говоріть, дозволяйте</i> 3-тя ос. – –

Вправа 399. Від наведених дієслів утворіть і запишіть форми 2-ї особи однини наказового способу, поясніть, які звукові зміни відбулися в коренях слів.

Берегти, брати, будувати, виправляти, відсунути, вказати, гнати, довозити, довести, засипати, засинати, колисати, різати, шепотіти.

Вправа 400. Запишіть усі форми наказового способу дієслів *гнати* і *гонити*. Яку особливість ви помітили?

Вправа 401. Що б ви хотіли розповісти сонцю і вітру, звернувшись до них так:

Тож послухайте, сонце і вітре!
Перестаньте скиглити на мить!
Маю річ я до вас нехитру,
ви послухайте, помовчіть.
(*В. Симоненко*)

Вправа 402. Перекладіть речення українською мовою, запишіть і підкресліть у них способів форми. Скороченнями *д., ум., н.* над дієсловом позначте спосіб.

1. La început a fost Cuvântul... Timpul a măcinat pietrele, a tocit metalele, a șters majoritatea urmelor lăstate de omenire în copilăria sa. Și doar Cuvântul s-a păstrat (*Н. Дабіжа*). 2. Dacă ai pleca acum, ai ajunge la timp. 3. Aș dori să văd țara mea natală ca o floare. 4. Băietе, ascultă totdeauna de părinți (*І. Іонеску*).

Вправа 403. Кожна група (по три учні) утворює форми 2-ї особи однини всіх трьох способів – дійсного, умовного, наказового – запропонованого учителем дієслова і почергово називає їх. Трійка, яка порушила черговість, вибуває, а яка впоралась, отримує 3 бонуси.

§ 81. ЗМІНЮВАННЯ ДІЕСЛІВ ЗА ЧАСАМИ. МИНУЛИЙ ЧАС

Вправа 404. Прочитайте текст, знайдіть і выпишіть дієслова. Підкресліть дієслова у формах дійсного способу.

– Михайлику, очі попусуєш! – гримав на мене дядько Себастьян.

Я посміхався йому, закривав книгу та через хвилю знову розгортав її, аби хоч поглянути на чудовиська, для чогось заковані в залізо.

І памороззю, і димом, і розкиданими вогниками, і зорями зустрічає нас засніжене село. Ось край дороги заскрипів журавель*, а за дорогою обізвалася щедрівка (М. Стельмах).

Дієслівні форми дійсного способу завжди називають реальну дію, яка відбувалася в минулому, відбувається тепер або відбудеться у майбутньому. Наприклад: *я працював, я працюю, я буду працювати; я радів, я радію, я радітиму.*

Отже, дійсний спосіб дієслів називає дію в минулому, теперішньому або майбутньому часі.

Дієслівні форми минулого часу (ale timpului trecut) називають дію, яка відбувалась чи відбулася до моменту повідомлення про неї. До дієслів у формі минулого часу можна поставити запитання *що робив?* або *що зробив?* Наприклад:
1. *Кожен день приносив якусь новину* (М. Коцюбинський).
2. *Ліс зустрів мене як друга...* (М. Рильський).

* *Журавель* – тут: пристрій біля колодязя, важіль для витягування відра з водою, нагадує довгу шию журавля.

Дієслівні форми теперішнього часу (ale timpului prezent) називають дію, яка відбувається під час повідомлення про неї. До дієслів у формі теперішнього часу можна поставити запитання *що роблю? що робить?* Наприклад: *Вітер з гаєм розмовляє, шепче з осокою; пливе човен по Дунаю один за водою* (Т. Шевченко).

Дієслівні форми майбутнього часу (ale timpului viitor) називають дію, яка відбуватиметься чи відбудеться після повідомлення про неї. До дієслів у формі майбутнього часу можна поставити запитання *що буду робити? що робитиму?* або *що зроблю?* Наприклад: 1. *Україно! Доки жити буду, доти відкриватиму тебе* (В. Симоненко). 2. *Що скажеш, Рустеме?* (М. Коцюбинський).

Вправа 405. Прочитайте текст, доберіть до нього заголовки. Випишіть дієслова, вжиті у минулому часі, і поставте до них запитання.

Я глянув на небо, його обкладали грізно-фіолетові хмари. За яром обізвався грім, а Люба налякано скрикнула:

– Ти не бійся, – заспокоював я Любу, – то Ілля калачі розкидає.

О. Кваша. Гроза

– Аби ж калачі, а то громи і блискавки. Он уже й ліс перелякався грози, – занепокоїлась дівчина.

Справді, під темним небом затривожився, загудів ліс, закипіло листя на ньому, деревам чогось захотілося бігти, але вони не знали, куди податися, й, стогнучи, металися на всі боки. Знову змигнула блискавка раз і вдруге, ліс і зверху, і зсередини просвітився недобрим блакитнавим вогнем, а грім, як навіжений, лупив у кілька ціпів*, неначе хотів обмолотити землю. Тепер і мені стало лячно (За М. Стельмахом).

Форми дієслів минулого часу творяться від основи інфінітива за допомогою суфікса **-в/-л-** і відповідних закінчень.

Суфікс **-в** і нульове закінчення мають в однині дієслова чоловічого роду, суфікс **-л-** і закінчення **-а** – дієслова жіночого роду, **-л-** та закінчення **-о** – дієслова середнього роду, порівн.: *збира-ти* і *збира-+в*, *збира-+ла*, *збира-+ло*.

Форми множини творяться від повної чи скороченої основи інфінітива за допомогою суфікса **-л-** і закінчення **-и**: *збра-ти* і *збра-+ли*, *мес-ти* і *ме- + ли*.

Кореневі **е, о, я** у закритому складі форм чоловічого роду переходять в **і**, порівн.: *везти* і *віз*, *рости* і *ріс*, *лягти* і *ліг*.

Вправа 406. Утворіть від наведених дієслів форми минулого часу чоловічого, жіночого і середнього роду. Підкресліть голосні, що чергуються.

Везти, вести, вирости, допомогти, загребти, злягти, могти, нести, пекти, рости, стерегти, текти.

Вправа 407. Розгляньте систему форм минулого часу дієслів *брати*, *гризти*, *густити* і за їх зразком запишіть форми минулого часу дієслів *бувати*, *кувати*, *лізти*, *оповісти*, *повзти*, *сікти*, *співати*, *тягти*, *уміти*.

Інфінітив	Однина			Множина
	чол. р.	жін. р.	середн. р.	усі роди
<i>бра-ти</i>	брав	брала	брало	брали
<i>гриз-ти</i>	гриз	гризла	гризло	гризли
<i>гус-ти</i>	гув	гула	гуло	гули

 Вправа 408. Розкажіть про якусь цікаву подію, зустріч, яка вам запам'яталася. Дієслова в якій часовій формі вам знадобилися? А чи могли ви у цій розповіді про минуле використати дієслова у формі іншого часу?

* *Ціп* – давнє знаряддя праці, яким вимолочували зерно з колосків.

§ 82. ТЕПЕРІШНІЙ І МАЙБУТНІЙ ЧАСИ

Вправа 409. Пригадайте визначення теперішнього часу. Прочитайте текст, знайдіть і випишіть форми дієслів теперішнього часу.

Я відразу впізнаю Любин голос, підводжуся на санях і гукаю через став:

– Любо, не застуди голос!

Від ставу чується спочатку сміх, потім хтось відділяється від гурту і чимдуж мчить до нас.

І нам усім чогось стає дуже смішно. Тим часом нас наздоганяють легенькі санчата, на передку яких сидить молодий кремезний чолов'яга, позад нього гойдається і тихенько щось наспівує дитині молодиця. Чимсь знайомим-знайомим повіяло на мене. Молодиця обертається на наш сміх, і я, вірячи й не вірячи, одразу скрикую:

– Мар'яно!

– Ой! Михайлику! – сполохано зойкнула молодиця і для чогось перепитала: – Це ти?

– Авжеж, Мар'яно! – зіскакую з саней, наближаюсь до неї і бачу перед собою великі-великі очі, над якими сполохано б'ються віночки вії (За М. Стельмахом).

Теперішній час мають лише дієслова недоконаного виду, тобто такі, до яких у початковій формі можна поставити запитання *що робити?* Наприклад: *думати – думаю, говорити – говорю, радити – раджу.*

Дієслова теперішнього часу змінюються за особами і числами: *думаю – думаєш – думає, думаємо – думаєте – думають.*

Відмінювання дієслів теперішнього часу

Особа	Початкова форма			
	брати	думати	кришити	стояти
О д н и н а				
1-ша (я)	бер-у	дума-ю	криш-у	сто-ю
2-га (ти)	бер-еш	дума-єш	криш-иш	сто-їш
3-тя (він, вона, воно)	бер-е	дума-є	криш-ить	сто-їть
М н о ж и н а				
1-ша (ми)	бер-емо	дума-ємо	криш-имо	сто-їмо
2-га (ви)	бер-ете	дума-єте	криш-ите	сто-їте
3-тя (вони)	бер-уть	дума-ють	криш-ать	сто-ять

Вправа 410. Розкажіть, що ви вже сьогодні робили, що робите зараз у класі і що будете робити після уроків. Дієслова якого часу вам знадобилися для розповіді?

Від дієслів доконаного виду можлива тільки проста форма майбутнього часу, яка має таку саму систему відмінювання, що й дієслова теперішнього часу.

Відмінювання дієслів у простій формі майбутнього часу

Особа	Початкова форма			
	вибрати	задумати	накришити	постояти
О д н и н а				
1-ша (я)	вибер-у	задума-ю	накриш-у́	посто-ю
2-га (ти)	вибер-еш	задума-єш	накриш-иш	посто-їш
3-тя (він, вона, воно)	вибер-е	задума-є	накриш-ить	посто-їть
М н о ж и н а				
1-ша (ми)	вибер-емо	задума-ємо	накриш-имо	посто-їмо
2-га (ви)	вибер-ете	задума-єте	накриш-ите	посто-їте
3-тя (вони)	вибер-уть	задума-ють	накриш-ать	посто-ять

Вправа 411. Утворіть від дієслів форми теперішнього і простого майбутнього часів. Поясніть, чи від усіх дієслів можливі обидві часові форми? Чому?

Атакувати, вигоїти, загітувати, крикнути, кричати, надолужити, нести, скроїти, переписати, стрибнути.

Вправа 412. Прочитайте текст. Знайдіть у ньому дієслова теперішнього і простого майбутнього часів, випишіть їх і зазначте особу і число.

Лелека біля нашої оселі. Мовби недремна сторожа, стоїть він на своєму шапкастому гнізді. Уважніше приглядіться до його лагідних і спокійних очей, стрункої постави. І неодмінно помітите одну особливість: ні, він не гість на вашому подвір'ї, він – господар! Його поважні розмахи крил, упевнені, немов у хлібороба, кроки, дбайливе опорядження житла утверджують у нашій свідомості, що присутність лелеки необхідна. Дарма що наші постійні сусіди вимушені на зими полишати обжиті місця. Весною, як запарує земля, вони неодмінно повернуться, принісши із собою особливий настрій (За В. Скуратівським).

В українській мові дієслово має **три форми майбутнього часу**: просту, яка твориться тільки від дієслів доконаного виду (*сказати – скажу, скажеш...*), складну (*казати – казатиму, казатимеш ...*) і складену (*казати – буду казати, будеш казати...*).

Увага! Складна і складена форми майбутнього часу творяться тільки від дієслів недоконаного виду.

Складна форма майбутнього часу твориться від інфінітива відмінюваного дієслова додаванням *-му, -меш, -ме, -memo, -мете, -муть*.

Складена форма майбутнього часу твориться поєднанням інфінітива відмінюваного дієслова з формами майбутнього часу дієслова *бути*: *буду – будеш – буде; будемо – будете – будуть*.

Вправа 413. З-поміж дієслів випишіть такі, від яких твориться складна і складена форми майбутнього часу, й утворіть ці форми. Окремо випишіть дієслова, від яких такі форми не творяться, й усно поясніть, чому.

Аналізувати, вигадати, визнавати, гризти, глянути, допомагати, досягнути, зимувати, змити, кинути, косити.

Вправа 414. Перепишіть фрагмент поезії Лесі Українки «Contra spem spero», підкресліть у тексті дієслова дійсного способу й окремо випишіть просту, складну і складену форми майбутнього часу, зазначивши в дужках число та особу. Якої форми у тексті немає?

Я на вбогім сумнім перелозі
буду сіяць барвисті квітки,
буду сіяць квітки на морозі,
буду лить на них сльози гіркі.
І від сліз тих гарячих розтане
та кора льодовая, міцна,
може, квіти зійдуть, і настане
ще й для мене весела весна.

І. Труш.
Портрет Лесі Українки

Вправа 415. І. Складіть і запишіть твір-роздум «Незабаром канікули», вживаючи слова з довідки і відповідаючи на запитання.

Довідка: повторення навчального матеріалу, табель успішності, останній дзвоник; канікули, допомога батькам, поїздка, село (місто), походи, читання, спортивні ігри, річка, море, купання, кіно, театр.

Запитання

1. Як ви готуетесь, щоб добре закінчити навчальний рік?
2. Хто допомагає вам у цьому?
3. Що робитимете влітку?
4. Як будете допомагати батькам?
5. Де будете відпочивати?

6. Чи будете навідуватись до школи?
7. Які ваші плани на наступний навчальний рік?

II. У тексті оповідання підкресліть дієслова неозначеної форми та визначте спосіб кожного іншого дієслова, використовуючи скорочені позначення (д., ум., н.).

Вправа 416. Після змагання з баскетболу команди 6-А і 6-Б посварилися через застосування одним із гравців недозволених прийомів. Як можна помирити команди? (Застосовуємо метод дискусії або кейс-метод).

§ 83. ДІЄСЛОВА І ТА II ДІЄВІДМІН. БУКВИ Е, И В ОСОБОВИХ ЗАКІНЧЕННЯХ

Вправа 417. Пригадайте (методом АБВ...), що вам відомо про дієвідміни, скільки їх в українській мові і на підставі чого дієслова відносять до певної дієвідміни. Підтвердіть свої думки прикладами.

За особовими закінченнями теперішнього і простої форми майбутнього часу дієслова поділяються на дві дієвідміни (conjugările).

Належність дієслова до I чи II дієвідміни здебільшого визначають за формою 3-ї особи множини.

До I дієвідміни належать дієслова, які в 3-й особі множини теперішнього чи простої форми майбутнього часу мають закінчення **-уть (-ють)**. Наприклад: *гнати – жен-уть, колоти – кол-ють, кувати – ку-ють; вигнати – вижен-уть, відколоти – відкол-ють* та ін.

До II дієвідміни належать дієслова, які в 3-й особі множини теперішнього чи простої форми майбутнього часу мають закінчення **-ать (-ять)**. Наприклад: *губити – губл-ять, бачити – бач-ать, кроїти – кро-ять; загубити – загубл-ять, побачити – побач-ать ...*

Вправа 418. Визначте вид дієслів: 1) *писати, прочитати*; 2) *передбачати, скласти*. Письмово (робота на два варіанти) продієвідмінійте їх у теперішньому і простому майбутньому часах, відокремлюючи особові закінчення. Визначте дієвідміни і поясніть, що вам допомогло не помилитися.

Увага! Вправу можна виконати на комп'ютері у формі такої таблиці:

Особа	Початкова форма		Дієвідміна		Початкова форма	
	писати	прочитати	I	II	передбачити	склеїти
О д н и н а						
1-ша	пиш-у	прочита-ю	у(-ю)	-у(-ю)	передбач-у	скле-ю
2-га	пиш-еш	прочита-єш	-е(-є)	-и(-ї)	передбач-иш	скле-їш
3-тя						
М н о ж и н а						
1-ша						
2-га						
3-тя						

До I дієвідміни належать дієслова, у закінченнях яких маємо голосні **е** або **є**, а до II – які в тих же закінченнях мають голосні **и** або **ї**.

Вправа 419. Прочитайте речення, знайдіть дієслова дійсного способу, випишіть форми теперішнього та простого майбутнього часів, виділяючи закінчення. Визначте вид, час, число, особу і дієвідміну дієслів та підкресліть голосний, що є показником дієвідміни.

1. «І між святими буває сварка, – не гнівається дядько. – Послухаємо, що скажуть про це люди» (М. Стельмах). 2. А на нас, як не кажи, Європа дивиться (О. Гончар). 3. Плачуть голі дерева, плачуть солом'яні стріхи, вмивається сльозами убога земля і не знає, коли осміхнеться (М. Коцюбинський). 4. Чи то сиджу, чи то гуляю, все співаю, все співаю. Уже забула говорить ... (Т. Шевченко).

Вправа 420. Від наведених дієслів утворіть форми 2-ї особи однини і множини теперішнього чи простого майбутнього часу. Підкресліть голосні у закінченнях.

Вірити, дорожити, змолоти, казати, побороти, розколоти, сповістити.

Вправа 421. Продієвідмінійте у теперішньому часі дієслова *знати, хотіти, бігти*. Які особливості треба запам'ятати?

Довідка для мовної практики

При утворенні форм теперішнього і простого майбутнього часу у багатьох дієсловах обох дієвідмін можливі чергування приголосних.

Увага! У дієсловах I дієвідміни спостерігаються чергування приголосних, які зберігаються в усіх формах однини і множини. Наприклад:

г-ж: *берегти* – *бережу, бережеш... березуть*;

к-ч: *пекти* – *печу, печеш... печуть*;

х-ш: *колихати* – *колишу, колишеш... колишуть*;

з-ж: *казати* – *кажу, кажеш... кажуть*;

с-ш: *писати* – *пишу, пишеш... пишуть*;

т-ч: *хотіти* – *хочу, хочеш... хочуть*;

ск-щ: *полоскати* – *полощу, полощеш... полощуть*;

ст-щ: *свистати* – *свищу, свищеш... свищуть*.

У дієсловах II дієвідміни спостерігаються чергування двох типів.

Перший тип (тільки в 1-й особі однини):

д-дж: *водити* – *воджу, водиш... водять*;

з-ж: *возити* – *вожу, водиш... водять*;

с-ш: *косити* – *кошу, косиш... косять*;

т-ч: *тратити* – *трачу, тратиш... тратять*;

зд-ждж: *їздити* – *їжджу, їздиш... їздять*;

ст-щ: *хрестити* – *хрещу, хрестиш... хрестять*.

Другий тип (у 1-й особі однини та в 3-й особі множини):

б-бл: *робити* – *роблю, робиш... роблять*;

в-вл: *ловити* – *ловлю, ловиш... ловлять*;

м-мл: *ломити* – *ломлю, ломиш... ломлять*;

п-пл: *купити* – *куплю, купиш... куплять*;

ф-фл: *графити* – *графлю, графиш... графлять*

Вправа 422. Запишіть дієслова у формах теперішнього чи простого майбутнього часу. Підкресліть приголосні, які чергуються.

Абстрагувати, викривити, відрізати, вкусити, дихати, застерегти, квапити, кликати, освітити, платити, подробити, приїздити, простити, розпекти, скріпити, ходити.

Окремий тип дієвідмінювання в теперішньому і простому майбутньому часах мають дієслова *дати*, *їсти*, *повісти* і похідні від них: *віддати*, *з'їсти*, *розповісти*. Вони відмінюються за окремим зразком.

Відмінювання дієслів *дати*, *їсти*, *розповісти*

О д н и н а			
Особа			
1-ша	дам	їм	розповім
2-га	даси	їси	розповіси
3-тя	дасть	їсть	розповість
М н о ж и н а			
1-ша	дамо	їмо	розповімо
2-га	дасте	їсте	розповісте
3-тя	дадуть	їдять	розповідять

Вправа 423. Утворіть форми 2-ї особи однини і 3-ї множини від дієслів *віддати*, *відповісти*, *дати*, *оповісти*, *передати*, *поїсти*, *продати*.

У дієсловах I дієвідміни у 3-й особі однини перед *-ся* у закінченні з'являється *-ть*, порівн.: *бережу* – *бережуся*, *бережеш* – *бережешся*, *береже* – *бережеться*, *бережемо* – *бережемось*, *бережете* – *бережетесь*, *бережуть* – *бережуться*; *бачу* – *бачуся*, *бачити* – *бачишся*, *бачить* – *бачиться*, *бачимо* – *бачимось*...

М. Примаченко. Голубка розпустила крила, хоче на землі миру

§ 84. БЕЗОСОБОВІ ДІЄСЛОВА

Вправа 424. Перепишіть речення, підкресліть дієслова, що мають форму теперішнього часу, і визначте особу цих дієслів. Чи особу всіх дієслів визначили?

Летим(о). Дивлюся, аж світає, край неба палає, соловейко в темнім гаї сонце зустрічає (Т. Шевченко).

Р. Іванишин. Світає

Не всі дієслова у теперішньому чи простому майбутньому часі мають значення особи. Таким є і дієслово *світає*. Воно означає дію, не пов'язану з дійовою особою.

Дієслово, яке означає дію (чи стан), не пов'язану з дійовою особою, називається **безособовим** (*verbele impersonale*). Наприклад: *вечоріє, смеркає, темніє*.

Безособові дієслова означають:

- а) явища природи: *світає, смеркає, сутеніє, темніє*;
- б) фізичний чи психічний стан людини: *нудить, кортить, спиться, хочеться*;
- в) незалежність явища від особи: *таланить, щастить*.

Безособові дієслова не змінюються за особами, числами і не мають роду. Їм властиві тільки форми, які нагадують:

- 1) 3-тю особу однини теперішнього часу (порівн.: *вечоріє і*

 старіє (хтось, щось), кортить і світить (сонце, світло); а також майбутнього (порівн.: пощастить (комусь) і полетить (ракета), світатиме (на землі), світитиме (вогник) і 2) середнього роду минулого часу та умовного способу (порівн.: закортіло і заболіло, вечоріло б і почорніло б).

Вправа 425. Перепишіть речення, підкресліть безособові дієслова і позначте, що вони називають (явища природи – *я. пр.*, стан людини – *ст. л.*).

1. Світає, Господи, світає... (*Л. Костенко*). 2. Смеркалося... огнем кругом запалало, – аж злякався я... (*Т. Шевченко*). 3. Сипало порошу листяну до ніг, дівчину хорошу я все ж уберіг (*За В. Симоненком*). 4. Зустрітися страх хочеться. 5. Назустріч зривався сніг і колов голками обличчя. Швидко вечоріло (*О. Донченко*).

Увага! Безособове дієслово ніколи не поєднується з підметом.

Вправа 426. Від наведених дієслів утворіть безособові форми теперішнього і майбутнього часів. Чотири з них введіть у речення.

Дріматися, кортіти, мрячити, поночіти, розвиднятися, сутеніти, таланити, фортунити, хотітися, щастити.

Деякі дієслова можуть вживатися то як безособові, то як особові. Наприклад: *Під лопаткою коле* (виконавця немає) і *Щось у боці коле. Правда очі коле.*

Вправа 427. Перепишіть речення, підкресліть безособові дієслова прямою лінією, а особові – хвилястою. Як ви визначили ці форми?

1. За комір тече. 2. Річка тече. 3. Уже третій день лле. 4. Пахне смаленим. 5. Звідкись димом несе. 6. Весь день снігом мете. 7. А хто воду несе? 8. Пахне прілим листям. 9. У вухах шумить. 10. Пахне троянда. 11. Запахло м'ятою. 12. Тебе аж сюди занесло? 13. І сліди снігом занесло. 14. Уже рік, як Дружка не стало.

Вправа 428. Складіть і запишіть речення з дієсловами *залити*, *темніти*, *трусити* так, щоб в одному випадку вони були вжиті як безособові, а в іншому – як особові.

Вправа 429. Продовжіть речення дієсловом, яке допоможе змалювати стан природи.

1. Влітку дуже рано ... 2. Взимку ... непомітно. 3. Сьогодні на Одещині вже ... 4. Місячної ночі мені не ... 5. Коли магнітні бурі на сонці, моїй бабусі не ...

§ 85. СХЕМА РОЗБОРУ ДІЄСЛОВА ЯК ЧАСТИНИ МОВИ

Послідовність розбору

1. Слово в тексті.
2. Частина мови.
3. Початкова форма (інфінітив).
4. Вид.
5. Спосіб.
6. Час.
7. Число.
8. Особа чи рід.
9. Дієвідміна.
10. Синтаксична роль.

Зразки розбору

Чого ти так засумував, Василю? (Ю. Федькович).

Зразок усного розбору

Засумував – дієслово, початкова форма *засумувати*, доконаний вид, дійсний спосіб, минулий час, однина, чоловічий рід, I дієвідміна, у реченні виконує роль присудка. Пишемо так, як вимовляємо.

Зразок письмового розбору.

Засумував – дієсл., поч. ф. *засумувати*, док. вид, дійсн. сп., мин. час, одн., чол. рід, I дієвідм., присудок.

Вправа 430. Прочитайте текст у ролях (автор, герой, героїня), перекажіть його зміст.

Моя однокласниця Люба впевнено стала на ковзани.
– Поїдемо далі? – запитав я.
– Можна й далі.

Поміж вербами і верболозами я помчав до Ведмежої долини. І враз піді мною засичав, увігнувся і тріснув лід. По ньому поповзло сліпуче павутиння тріщин. Раптом підстрибнув угору берег. Вода обпекла мене, мов полум'я. На щастя, я в одну мить вилетів з річки і, сам не знаю як, опинився на березі. Розгубившись, я не знав, що робити, і насамперед витирав рукою обличчя.

– Зараз же скидай чоботи! – наказала Люба.

Коли я перезувся, вона відразу ж потягла мене в село.

– Побіжімо до нас, це городами зовсім недалеко (За М. Стельмахом).

Вправа 431. Підготуйте розповідь про те, яку роботу щоденно виконуєте вдома ви і ваші рідні (мати, батько, бабуся, дідусь, брати чи сестри). Які види робіт виконуєте ви і ваші рідні у школі чи на виробництві, в установі?

Вправа 432. Прочитайте речення, знайдіть і выпишіть дієслова, зробіть морфологічний аналіз п'яти дієслів (за вашим вибором). Який настрій створили вам ці речення?

1. Жалілася Свиня: «Ніяк не розумію, за що так люди хвалять солов'я! Адже він навіть хрюкати не вміє...» 2. Над пуголовком Жаба поглумилась: «І в кого ти таке гиденьке уродилось?» 3. Одне ледащо Сонцю докоряло: «Ну хоч би раз ти на обід проспало...» 4. Годинник бідкався: «Мені щось не здоровиться. А що ж то скоїться, як цокать перестану? Це ж час зупиниться! І Всесвіт пропаде!..» Давно годинник той лік часу не веде. А час іде» (За В. Симоненком).

Вправа 433. Пригадайте найбільш пам'ятні для вас канікули. Усно складіть план розповіді про них. Створіть письмовий твір-оповідання (сім-вісім речень). Які дієслова ви використали?

ЗАВДАННЯ І ТЕСТИ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО ТЕМАТИЧНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

Творчі завдання

1. Запишіть повний перелік лексичних і граматичних значень дієслова (можна у формі таблиці).
2. Поєднайте дієслова *бігти*, *вчитися*, *мріяти*, *читати* з якомога більшою кількістю префіксів. Поясніть, як змінювалося від цього значення дії.
3. Ви не помітили, що старенька сусідка несе важку сумку. Похапцем привіталися і побігли додому. За мить подумали, що вчинили нечемно. Як вийдете з такої ситуації?
4. Обміркуйте ситуацію: ви йдете на залізничний вокзал зустрічати маму (сестру, друга). Уявіть свої дії і розкажіть про них.
5. Прочитайте в інтернеті новини дня. Випишіть дієслова, вжиті в цих текстах. Які форми дієслів (інфінітив, дійсного способу, якого часу, особові (безособові тощо) переважають і чому?
6. Який настрій створює автор, вживаючи виділені дієслова? Котре з означень до слова *світ* вам сподобалося найбільше?

Світе мій, гучний, мільйонокий,
пристрасний, збурунений, німий,
ніжний, і ласкавий, і жорстокий,
дай мені свій простір і неспокій
сонцем душу жадібну зігрій.

1. Роздратований.
2. Стривожений.
3. Урочистий.

(В. Симоненко).

ТЕСТОВІ ЗАВДАННЯ

- У якому рядку є лише особові форми дієслова?
А Читала, відвідують, прикрашати, підспівую.
Б Влаштується, святкуємо, лікували, кортить.
В Привезу, запрошуємо, пам'ятали, злякався.
Г Оглядати, міркуєш, сніжить, малюють.
- У якому рядку всі дієслова безособові?
А Вестися, хотітися, сміятися, розвиднюватися.
Б Туманити, щастити, сидіти, кортіти.
В Зоріти, сутеніти, світати, не здоровиться.
Г Стати, мріяти, фортунити, мрячіти.
- У якому рядку всі дієслова однієї дієвідміни?
А Дарувати, переконувати, учити, спати, рятувати.
Б Писати, інформувати, сподіватися, підкреслювати, виконувати.
В Бажати, підносити, смеркати, бігти, їсти.
- У якому рядку всі дієслова I дієвідміни?
А Дружити, повідомляти, оповідати, прагнути.
Б Думати, мріяти, кликати, намагатися.
В Зимувати, сходити, в'янути, багатшати.
- У якому рядку всі дієслова належать до II дієвідміни?
А Мостити, просити, крутити, носити, сидіти.
Б Сипати, сипонути, гримати, гриміти, бачити.
В Біліти, білити, казати, возити, терпіти.
- У якому рядку всі дієслова пишуться з *не* окремо?
А Не/забувати, не/славити, не/вітатися, не/отримати.
Б Не/сваритися, не/зникнути, не/сподіватися, не/мріяти.
В Не/навидіти, не/крутити, не/здужати, не/чекати.
- Утворіть пару доконаний/недоконаний вид дієслів. Яка особливість видових пар цих дієслів?
Говорити, ловити, брати, шукати, прощати.
- Від яких дієслів творяться форми складного майбутнього часу?
А У формі теперішнього часу.
Б У формі інфінітива.
В У формі дійсного способу.
- Чи поєднується безособове дієслово з підметом? Так/ні.
- Чи може дієслово мати скорочену форму? Так/ні.

ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО

ЗАПИТАННЯ З ПОДІЛУ СЛІВ НА ЧАСТИНИ МОВИ

1. Який розділ науки про мову називається морфологією?
2. Скільки частин мови виділяє українська морфологія?
3. На які групи поділяються частини мови? Що покладено в основу цього поділу: значення? спосіб сполучуваності з іншими словами? синтаксична роль?

Вправа 434. Прочитайте текст і випишіть з нього окремо по два слова кожної вивченої частини мови. З'ясуйте, чи всі частини мови є в цьому тексті.

Добрий день, дорога Маріє Василівно! З палким привітом звертається до Вас Арсеній Петрович Дяченко. Чи пам'ятаєте?.. Та, мабуть, добре пам'ятаєте: мороки ж Вам було стільки зі мною...

Живу я на далекому острові, працюю інженером-метеорологом. От приїду у відпустку, не впізнаєте. Вийшов з мене радист. Це завдяки Вам, Маріє Василівно. Тепер я добре зрозумів, що тільки з хорошого, старанного і дисциплінованого учня вийде справжня високоосвічена людина для нашої держави.

З повагою Арсеній Дяченко *(За Ю. Збанацьким)*.

Вправа 435. Прочитайте текст і випишіть з нього окремими групами всі слова тих частин мови, які вивчають за програмою шостого класу.

Україна! Пишаюся тим, що маю повне право назвати тебе рідною. Своїми розмірами ти більша за такі держави, як Англія, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Данія, Португалія і Швеція разом узяті. Сім європейських держав могли б розміститися на площі в шістсот три тисячі квадратних кілометрів (3 газ.).

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ІМЕННИК»

1. Що називається іменником?
2. Які іменники мають значення спільного роду?
3. Які іменники не мають граматичного значення роду?
4. Скільки відмін мають іменники?
5. Які іменники не належать до жодної з відмін?
6. Наведіть приклади незмінюваних іменників та іменників, що вживаються лише у множині.

Вправа 436. Знайдіть у тексті іменники і выпишіть їх, визначивши рід, число, відмінки, відміну, групу (якщо вона є) кожного.

Мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й одчайдушніше, ніж свої кордони.

Якщо народ втратить свою мову, то і народу цього більше не буде (За Г. Нудьгою).

Вправа 437. Розкриваючи дужки, перепишіть речення. Поясніть написання *не* з іменниками.

1. Ми не лукавили з тобою, ми просто йшли; у нас нема зерна (не)правди за собою (Т. Шевченко). 2. Згода дім будує, а (не) згода руйнує (Н. тв.). 3. Рушієм і мірою життя є добро, а (не) зло, дружба, а (не)зненависть і (не)поневолення (О. Довженко). 4. Людська (не)доля будила (не)розпач в мені, а бажання кращої долі, яснішої (Леся Українка).

Вправа 438. Перепишіть і поставте, де потрібно, на місці крапок знак м'якшення.

1. Розт^ьохкався соловейко на калинон^{..}ці, щось не спитьс^ья серед ночі сиротинон^{..}ці (П. Грабовський). 2. Зліва, на мокрій долин^{..}ці, кінчались жита і починалося пасовис^{..}ко (М. Коцюбинський). 3. На сон^{..}ці ясени горять, спадають ягоди з шовковиц^{..*} (М. Рильський). 4. Нема ц^{..}віту на всім с^{..}віту, як на

* Шовк^ьвиця – листяне дерево з їстівними плодами.

ягідон..ці (Н. тв.). 5. Усе залежить від людс..ких зіниц..: в широких відіб'ється вся епоха, у звужених – збіговисько дрібниц.. (Л. Костенко).

Вправа 439. Спробуйте скласти текст лише з іменників (можна використати кілька прийменників). Чи вдалося?

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ПРИКМЕТНИК»

1. Що називається прикметником?
2. Які граматичні ознаки має прикметник?
3. Як творяться вищий і найвищий ступені порівняння прикметників? Наведіть приклади.
4. У яких прикметниках пишеться **н**, а в яких **нн**? Наведіть приклади.
5. Які прикметники належать до твердої групи, а які – до м'якої? Наведіть приклади.

Вправа 440. Перепишіть, вставте **н** чи **нн**. Поясніть їх написання. Підкресліть прикметники м'якої групи однією лінією, а твердої – двома.

1. Ліс оповитий осі...іми чарами. 2. Багата півде...а природа вкрила кам'янисте косогір'я. 3. Над со...им селом високо вгорі розкинувся зоря...ий намет загадкового неба. 4. Щось незбагнен...е було в тій величі (І. Цюпа). 5. Незрівня...а краса твоя, Україно!

Вправа 441. Напишіть складні прикметники разом або через дефіс. Поясніть їх правопис.

Темно/зелений, жовто/синій, військово/морський, борошно/мельний, північно/західний, західно/український, воле/любний, українсько/молдовський словник, літературно/музичний концерт, добрий/предобрий.

Вправа 442. Доберіть до слів синоніми. Хто більше?

Розумний, сміливий, наполегливий, добрий, освічений.

Вправа 443. Доберіть до слів антоніми.

Хитрий, впертий, лукавий, потаємний, гучний, упертий.

Вправа 444. Поясніть, чому лише від якісних (і навіть не від усіх) прикметників можна утворювати ступені порівняння.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ЧИСЛІВНИК»

1. Які числівники відповідають на запитання *скільки?*, а які – на запитання *котрий?* Наведіть приклади.
2. Назвіть розряди кількісних числівників.
3. Подібно до якої частини мови відмінюються порядкові числівники?
4. За яким зразком відмінюються числівники *тисяча*, *мільйон*, *нуль*?

Вправа 445. Прочитайте, назвіть числівники та їх розряди. Підкреслені числівники розберіть як частину мови.

1. Вчився хлопець у шостому класі (А. Малишко). 2. Широке небо неначе кліпало тисячами блискучих очей (І. Нечуй-Левицький). 3. Один всю роботу робить, другий господаря молоком поїть, третій хату стереже (Н. тв.). 4. Уперше зворотний бік Місяця був сфотографований у жовтні тисяча дев'ятсот п'ятдесят дев'ятого року (Газ.). 5. Відмінників було п'ятеро (З газ.).

Вправа 446. Запишіть числа словами. Числівники з іменниками поставте в потрібному відмінку.

1 (хлопець), 1(дівчина), 1 (дитина), 7 (книги), 7 (ластівки), з 20 (гривня), знаходиться на 8 (поверх), жити у 18 (будинок), 2 (кінь), 1,5 (метр), у 1999 (рік), після 3 (день), до 1 (грудень), вчитись у 6 (клас).

Вправа 447. Створіть текст про спорт (7–8 речень), у якому використайте слова *сто* і *сотня*, *десять* і *десятка*.

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ЗАЙМЕННИК»

1. Які слова називаються займенниками?
2. Скільки розрядів має займенник? Назвіть їх.
3. Чим питальні займенники відрізняються від займенників відносних?
4. Як пишеться *ні* в заперечних займенниках?

Вправа 448. Перепишіть, розкриваючи дужки. Усно поясніть написання.

1. Гукати в минуле – даремна турбота, гукай у майбутнє – хто(небудь) почує (О. Підсуха). 2. Вона не терпіла (будь)яко-

го бруду (О. Гончар). 3. (Ні)яке дитяче товариство хлопця не приваблювало (Я. Баш). 4. Тільки той не помиляється, хто (ні)до(чого) не торкається (Н. тв.). 5. Ми бідні не тим, що (ні)чого не маємо, а тим, що (ні)чого не знаємо (Н. тв.). 6. Вже хто(зна) скільки часу минуло з тої пори (В. Кучер).

Вправа 449. До кожного речення допишіть своє, яке продовжить зміст першого і в якому ви замініте займенником підмет, додаток чи означення, підкреслені у поданому реченні.

Зразок: Люблю я шепіт стиглого колосся. – Воно мені шепоче «хліб».

1. Любіть травинку і рослинку, і сонце завтрашнього дня (Л. Костенко). 2. Дерево міцне корінням, а людина – друзями (Н. тв.). 3. Не зможу ані кроку я по чужій землі – не виживе душа (Ю. Каплан).

Вправа 450. Створіть текст (7–8 речень), у якому займенники *хто* і *що* будуть і питальними, і відносними. Наприклад: *Хто хоче поїхати? Поїде лише той, хто хоче.*

ЗАПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ ДО ТЕМИ «ДІЄСЛОВО»

1. Що називає (означає) дієслово?
2. Що є початковою формою дієслова?
3. Які є способи дієслів?
4. У якому способі дієслова мають форми часу?
5. Від якої основи утворюються дієслова умовного способу?
6. Чи мають дієслова рід?
7. Як визначаємо дієвідміни дієслова?
8. Яку синтаксичну роль виконують дієслова?
9. А яку роль у реченні може виконувати дієслово у формі інфінітива?

Вправа 451. Прочитайте текст, випишіть дієслова і зробіть їх синтаксичний розбір. Розкажіть, як ви розумієте цей текст.

Прислухайтесь, як океан співає –
народ говорить. І любов, і гнів
у тому гомоні морським. Немає
мудріших, ніж народ, учителів.
У нього кожне слово – це перлина,
це праця, це натхнення, це людина.
(М. Рильський)

Вправа 452. Запишіть речення, ввівши в них з довідки потрібні за змістом дієслова у формі інфінітива. Яким членом є в кожному реченні інфінітив?

1. Мене просили батьки ... старому сусідові. 2. Я приїхав ..., а не сидіти на лавці запасних. 3. Завдання ... першим йому поставив тренер. 4. Обіцянку не ... я повинен виконати. 5. Науку за плечима не ...

Довідка: стати, спізнитися, носити, допомогти, перемагати.

Вправа 453. Утворіть усі способові і часові (у дійсному способі) форми дієслів.

Зразок: жити – *д. сп.* живу, житиму, жив; *ум. сп.* жив би; *н. сп.* живи!

Знати, подорожувати, вчитися, мріяти, йти, вчитися.

Вправа 454. Поясніть зміст народних повір'їв (прислів'їв).

1. Січень з груднем прощається, а на лютий очі косить. 2. У лютому зима вперше з весною стрічається. 3. Березень у зими кожуха купив, а на третій день продав. 4. Сон на зиму відклали, а діло в квітні зробили. 5. Травень багатий на квіти, а хліб у жовтня позичає. 6. У червні на полі густо, а в коморі пусто. 7. У липні день одбуває, а спека прибуває. 8. Як у серпні дбаєм, так зимою маєм. 9. Вересень весіллями багатий. 10. Вересень пахне яблуками, а жовтень – капустою. 11. У листопаді зима з осінню бореться. 12. Сніг у грудні глибокий – урожай високий.

Вправа 455. Перепишіть, розкриваючи дужки, поясніть зміст прислів'їв.

1. Не хвали (сам) себе, нехай (ти) інші похвалять. 2. (Наша) кумі все просо на умі. 3. Шкода (ваш) голови, але шкода й (мій) шапки. 4. (Свій) ледачого не хвали, а чужого доброго не гуди*. 5. Не (всякий) жарти бувають чогось варті. 6. За (ваш) шепотом і (наш) крику не чути. 7. У (свій) гнізді і ворона яструбові очі виколе. 8. Зі (свій) печі і дим не чадить. 9. Хвалилася коза, що в (вона) хвіст довгий. 10. Гарно тому жити, хто не має за (що) тужити.

* *Гудити* – осуджувати, критикувати.

ДОДАТКИ

I. ТЕКСТИ ДЛЯ ДИКТАНТІВ ЧИ САМОПЕРЕПISУВАНЬ

1. МАГІЧНА КРАСА ПРИРОДИ

Природа прекрасна. Несмак не притаманний їй ні в сполученні кольорів, ні в формах. Нема в ній ні місця, ні часу, коли б земля не гармонувала з небом чи вода з землею. Нема негарного дерева й квітів негарних: нема й не буде. І як би не панувала в природі анархія випадковостей, якою б інертною* й невіддатливою людським зусиллям вона не була, вона завжди буде дорогою людині. А ступінь замилювання споконвічною красою завжди буде відзначати натури талановиті, піднесені, як вдячність людської душі за багатство дару в час щасливого народження. І скільки світ стоятиме, навіть коли людський геній збагне й підкорить собі всі її таємниці, й тоді не стане вона менш прекрасною, і ніколи не вичерпається джерело благородної радості від споглядання й оволодіння нею (О. Довженко).

2. СПОГАДИ ДИТИНСТВА

Прокидаюся на березі Десни під дубом. Сонце високо, косарі далеко, коси дзвенять, коні пасуться. Пахне в'ялою травою, квітами. А на Десні краса! Лози**, висип, кручі, ліс – все блищить і сяє на сонці. Стрибаю я з кручі в пісок до Десни, миюся, п'ю воду. Вода ласкава, солодка. П'ю ще раз, убрівши по коліна і витягнувши шию, як кінь, потім стрибаю на кручу і гайда по сінокошу. І вже не ходжу, а тільки літаю, ледве торкаючись луку. Вбігаю в ліс – гриби. У лози – ожина. В куці – горіхи. В озері воду скаламучу – риба (О. Довженко).

3. РАДІСТЬ СПІЛЬНОЇ ПРАЦІ

Отак я раюю днів два або три, аж поки не скосять траву. Ношу дрова до куреня***, розводжу огонь, чищу картоплю, ожину збираю косарям... Після косовиці починаєм гребти сіно гуртом, і ось потроху міняється наш світ чарівний...

* *Інертний* – тут: малорухливий, пасивний.

** *Лоза* – народна назва деяких кущових порід верби.

*** *Курінь* – легка будівля, сторожка (на городах, баштанах і т. ін.)

Після вечері зразу ж лягали спати. Часом я засинав ще до вечері, дивлячись на зорі, або на Десну, або на вогонь, де варилася каша. Тоді батько або дід довго будили мене вечеряти, та вже важко було мені розплющити очі, і я падав з їх рук у сон, як лин* в ополонку**, тільки мене й бачили (О. Довженко).

4. ДУХОВНІ ОБЕРЕГИ

Здавна вважали, щоб полюбити, треба знати, а щоб знати – маєш полюбити. І той ставок, освітлений серпиком місяця, і леваду з попасом корів, і крислате дерево на краю села, і чумацький шлях, усміх незрадливої юнки, мудрий погляд бабусі, чарівний гук кобзи, поклик освітлених вікон маминої хати. Не забудьте, не збайдужійте, не зрадьте цих духовних оберегів, з якими ми виростали й виходили в широкий і тривожний світ, щоб завжди повертатись, бодай у спогадах, до родинного вогнища – до свого по́світу! (В. Скуратівський).

5. ЕКОНОМІЯ

Економія – це турбота людей про те, щоб розумно, по-господарськи витратити і тканину, і метал, і дерево... А ще – це заощадження людської енергії, заощадження часу.

Подумай, як ти можеш допомогти державі зекономити додаткові кошти.

По-перше, бережи свої підручники. Скільки паперу додатково збережеться!

Більше того! Кожен з нас може допомогти державі зекономити, не виходячи з квартири.

Ось, приміром, хтось із нас не закрутив як слід кран. Капає водичка. А за день ці крапельки дадуть ціле море – 12 тисяч літрів води. Уявляєте?

Так само і з електрострумом. А це теж великі загальнонародні збитки.

От і виходить, що й кожен з нас може економити.

Будь господарем, друже! (З календаря).

6. БЕЗШЕЛЕСНИЙ ЛЕТ

Птахи в лісі – це щось особливе. І не тільки тому, що тут вони співають так натхненно. Найбільше мене хвилюють не

* *Лин* – прісноводна риба родини карпових.

** *Ополонка* – отвір, прорубаний у кризі замерзлої водойми.

співи, хоча я дуже люблю їх, а пташиний лет між високими кронами.

Сьогодні, коли вже сутеніло, прямо над моєю головою пролетіло дві сови. Так низько, що ледь не торкнулися моєї голови. Ось коли я зрозумів, що таке безшелесний політ. Одна річ чути про це або читати, а інша – побачити на власні очі на віддалі простягнутої руки. Ні шуму, ні шелесту, ні найменшого звуку... Навіть більше: здається, що то совіне помахування крилами поглиблює тишу.

Чому мене так хвилює одинокий птах у високому небі? Птах, що стає майже цяткою. Чому з моєю душею починає коїтися щось дивне? Що вона пригадує? Що в ній пробуджується? Чи озирає той шлях, який її чекає? (П. Сорока).

7. ПТАХИ У ВЕРЕСНІ

Улітку уже не почувеш у лісі пташиних переспівів, усіх цих витьохкувань, щебетів, скрекоту і воркування горлиць, хоча назовсім пташині голоси не зникають ніколи. То дрозди перегукуються, то вони скрикують, то дятлів барабанний дріб порушить вистояну зелену тишу. Але то не спів, не натхненна шлюбна симфонія. Її коротка пора безповоротно минає з весною.

А тепер, на початку осені, птахи не співають зовсім, тільки інколи сваряться. Їхні неприємні голоси дражливо надривні, неприродно-крикливі й часто істеричні. Трапляються й бійки.

Але ті птахи, яких чекає вирій, у жодні чвари не вступають. Навпаки, вони стають усе більш умиротвореними і самозаглибленими, ширяють то поодинці, то невеликими зграйками в небі й ніби випромінюють мир і спокій.

Птахи дивовижно нагадують людей, і я вже не маю сумніву, що вони так само гостро сприймають навколишній світ, як ми, і так само переживають, радіють і страждають (П. Сорока).

8. ВЕЧІРНЯ РОСА

Люблю той час, коли сонце вже сховалося за обрій, а ніч ще не настала. Влітку така пора тримається більше години. Душа втишується і разом із землею наслухає наближення сну... Ліс тоді покритий глибоким спокоєм, ніде ані шелесне, у високому небі повільно пробиваються перші зорі. Спершу дерева тем-

но-сині, згодом темно-сизі, аж поки не почорніють зовсім. За ту довгу благодатну годину відтінків темного можна налічити десятків два.

Повітря вологе – то сіється невідчутна на дотик вечірня роса. Хоч як би не намагався, не відчуєш її ні долонями, ні чолом, ні губами. За все літо мені вдалося це тільки один раз – у глибокій улоговині далеко за лісом, коли за кілька хвилин мое волосся змокрило (*П. Сорока*).

9. ЗАПАХ МОГО ДИТИНСТВА

Весь день у полі з чередою. Сам-один. Набігався. Надихався пахоцями польових квітів. Намилувався рідними краєвидами і хмарними небесами. Відтанув серцем і душею. Тричі скупався у джерелі, де на Водохреща посвячують воду, попередньо почиствовавши його від жабуриння і бур'янів, якими воно заросло так, що ледве добрався до нього.

І минуле сплило в пам'яті яскраво-яскраво. Але не якимись живими картинками, а запахами. Бо саме запахи – це те найтерпкіше і найсильніше, що виніс з дитинства. То були запахи життя. І я любив їх. І сьогодні не верну носа від них, бо вони повертають мене до землі, до чогось глибинно-первісного, до того, з чого всі ми вийшли і в що повернемося (*П. Сорока*).

10. КОСМОНАВТИКА

Слово космонавтика походить від грецького «космос». Це мистецтво мореплавства, кораблеводіння. Сьогодні космонавтика – це теоретичні і практичні галузі науки і техніки, що забезпечують можливість дослідження й освоєння космічного простору й позаземних об'єктів. Для цього використовують різні космічні літальні апарати.

У вісімдесятих роках дев'ятнадцятого століття Микола Кибальчич розробив перший у світі проект літального апарата для польоту людини. Наукова розробка теоретичних основ космонавтики належить Костянтиніві Ціолковському. Він передбачив неминучість виходу людства у космічний простір. Першим космонавтом, що полетів у космос, був Юрій Гагарін.

У Києві в червні–вересні 1925 року була організована перша в світі виставка з проблем вивчення світового простору. У 1957 році із запуску в Радянському Союзі першого в світі супутника Землі починається космічна ера.

Космонавтика допомагає розв'язувати низку проблем збереження навколишнього середовища на Землі (*З енциклопедії*).

11. СВІТОВИЙ ОКЕАН

Океан – безперервна водна оболонка, що вкриває більшу частину поверхні Земної кулі. Площа світового океану 361 млн кв. метрів (71% земної поверхні); становить основну частину гідросфери. За перевагою океанів Земну кулю поділяють на океанічну півкулю і материкову півкулю. Виділяють чотири океани: Тихий, Атлантичний, Індійський і Північний Льодовитий.

Води Світового океану мають сталий солевий склад. Концентрація солей змінюється залежно від надходження і витрати прісної води.

Річна температура на поверхні Світового океану становить 17,5 градуса, змінюючись у межах від мінус 2 до плюс 35 градусів.

Води в океані постійно переміщуються у горизонтальному і вертикальному напрямках. Важливою складовою циркуляції є морські течії.

Живі організми населяють океан від поверхні до найбільших глибин. У Світовому океані є майже 10 тисяч видів рослин і 160 тисяч видів тварин, у тому числі майже 16 тисяч видів риб (*З енциклопедії*).

12. МИСТЕЦТВО

Мистецтво – це естетичне освоєння світу в процесі художньої творчості. Особливий вид людської діяльності, що відображає дійсність у конкретних образах відповідно до певних естетичних ідеалів. Виокремлюють мистецтво образотворче, сценічне або таке, що відповідає певній галузі практичної діяльності людини, наприклад, мистецтво гончарне, вишивки, різьбярства, архітектурне, музичне, кіномистецтво, мистецтво телебачення і т. д. Є також мистецтво виховання, воєнне мистецтво.

На базі мистецтва розвивається художня свідомість суспільства. Мистецтво орієнтує людей у реальних життєвих обставинах, навчає творчо ставитись до всіх природних і суспільних явищ.

Мистецтво зародилося в первісному суспільстві (малюнки в печерах, різьблення на кістках і камені, ритуальні танці тощо).

Одним із найстаріших є мистецтво слова. Спочатку воно існувало в усній формі переказів, міфології, фольклору, епосу, а з появою писемності воно започаткувало художню літературу (З енциклопедії).

13. ПОДОРОЖ ЗАЛІЗНИЦЕЮ

Дороги пішки, автобусом, автомобілем, літаком і пароплавром мають свою принадність.

Я ж люблю дороги залізничні. І не тому лише, що вони віддавна вважаються безпечнішими. Просто вони мають свою особливу музику. Вона твориться не лише гудком електровоза, а й перестуком коліс на стиках залізничного полотна. А ще – людським гомоном. Наші люди щирі й відкриті для спілкування, розкажуть і пригоду, і свою тривогу, і жарг. А ще можуть і заспівати: по-українськи, по-молдовськи, по-російськи... Не зогледівся – а час минув. Виходиш з новими знайомими. І ще більше переконуєшся, що людей зближує спілкування.

II. ТЕКСТИ ДЛЯ РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ З ТЕМИ «ПОРИ РОКУ»

ЛЯГАЄ СНІГ ПУХНАСТИЙ

Стою серед зимового лісу в німому зачудуванні. Величава і спокійна його краса. Мороз, здається, витискує всю вологу із дерев – їх гілки сухо, різко, коротко риплять на безвітрі, а сонячний промінь тихо обсіпає їх гілки холодним і незворушним сяйвом.

Мені здається, кожен прагне взимку дивитись, як пухнасті клапті падають додолу. Так само, як навесні чекаємо благодатного краплистого дощу. Все у свій час.

...Снігопад почався якось непомітно, повільно, потім поряснішав, погустішав.

Завжди люблю спостерігати дивовижний загадковий лет пухнастих вісників зими. Стояти посеред широкого поля і глядіти, вдивлятись у білу круговерть навколо. Кришталеві сніжинки нечутно опускаються на дерева, кущі, поля, дороги, а величава тиша навкруги ніби підкреслює урочистий момент у житті рідної природи. Неповторний, хвилюючий час (Е. Скіпор).

РОЗПУСКАЮТЬСЯ ДЕРЕВА

Коли в лісі розпускаються дерева, стає видно, яке живе, чого якому бракує: ось горде і зелене дерево підпирає верхівкою небо, а у того – листя в затінку зчервоніло, там – до гілочки сік не дійшов: суха...

Листочки липи з'являються зморщеними і висять. Над ними рожевими ріжками стирчать, обгортаючи їх, стручки.

Дуб суворо розвертається, утверджуючи свій лист. Хай зовсім маленький, але особливий.

Ожина тремтить не в зеленому, а в коричневатому. Клен жовті долоненята порозпускав, сосни відкривають майбутнє міцно стиснутими пальчиками. Скоро вони виструнчаться вверх, як свічки.

Молоді ялинки стоять веселі, горді, зелені. Старша – як дама в концертнім платті, а довкола – малі, голоніжки.

...Ніщо так не радує, як ліс, що вдягається!

Як прекрасно шелестять юні деревця густими прозорими гілками в такт тихому легкому вітру! А коли безліч птахів заселяє їх? Ти в захваті!..

Незрівнянно пахнуть ароматною смолою берези, тополі, черемхи. Все зеленіє, дихає життям, все вітає одне одного, лісову поляну, сонце... Новий день розплющує очі... (Е. Скіпор).

НАСТРІЙ ДАРУЄ ЛІС

З дитинства я зачарований лісом. Він завжди приваблює – свіжим, чистим повітрям, замріяністю високих крон.

Кажуть, що найкраще гуляти лісом улітку, коли все довкола насичене багатим калейдоскопом розквіту. А мені подобається осінній тихий гай. Та й взагалі, ліс прекрасний о будь-якій порі року.

Взимку, приміром, все заховане у срібний убір. Лише зелені смереки, ялиці стоять непорушно, мов солдати у строю. І тихо-тихо навкруги.

Навесні тугий струмінь джерела будить природу ніжним дзюрчанням. Вода біжить камінням – чиста-чиста. А там і перші підсніжники розкривають пелюстки. Земля дише свіжістю.

Тепер осінь. Під ногами стеляться жовто-коричневі килими з опалого листя. Крокуєш ними – і під ногами шелест. Приходять у серце спогади. Десь високо у небі промайне бистрокрилий птах, тихий спів його рідше чути.

Світанкові тумани снують перелісками, дихають прохолодою. І ранній заморозок торкнеться листя клена, задзвенить воно, як відгомін далекого дзвоника. Маленькі опеньки придулились під старим пнем, мов сховались від дрібного тихого дощу. Гарно і добре в природі (Е. Скіпор).

ПЛИВУТЬ ЖУРАВЛИНІ КЛЮЧІ

У сонячну ясну днину зібрались у далекий політ журавлі. Птахи зажурено кружляли над тихим озером, прощаючись з рідним краєм.

Вожак першим високо злетів у прозору голубінь, за ним потяглися інші, і незабаром стрункий журавлиний ключ під ледь чутне з високості «курли» зник з виду.

Їх політ – над гомінкими містами і зеленими дібровами, розлогими нивами і срібними річками.

У глухім лісі на березі ставка сіли птахи на нічний відпочинок. На рожевіючій зорі прокинулись.

Ледь клубочиться сизий туман над водою і блискучими кронами, легкий вітерець кидає пригорщами золоте листя беріз на темно-синю поверхню ставка.

Один за одним злітають журавлі. Чутно свист повітря, яке розсікають широкі крила. Скільки верст далечини чекає їх, скільки перельотів!

Хвилюються молоді птахи: для них це перша подорож у незнаний вирій. Старші поруч, ніби мудрі порадики, вчать секретів далеких мандрівок.

Пунктирною лінією-променем продзвенів ключ і розтанув у небесній блакиті. Тільки погляди людей ще довго звернуті в той бік, звідки ледь-ледь доноситься прощальна журавлина пісня – ніжна мелодія ранньої осені.

Піднімається над обрієм рожевощоче сонце. У бризках проміння купаються птахи, лине над лісом їх турботливо-ніжний щебет. І тільки старий очерет шерехтить, ніби лаштується до довгого зимового сну.

До побачення, журавлі! Ви неодмінно повернетесь до рідного краю. Як і весна, що приходить до нас після синьоокої зими.

Принесіть весну на крилах, журавлики! (Е. Скіпор).

III. МІЙ ДРУГ КОМП'ЮТЕР

Пошук 1. Відкрий на своїй сторінці в соціальній мережі надіслані тобі листи. Випиши з них в окремий рядок наявні там прикметники. Які прикметники переважають: позитивного («доброго») чи негативного («злого») змісту? І що ти з приводу цього думаєш?

Пошук 2. Випиши з листів або повідомлень тобі в соціальній мережі імена і прізвища твоїх адресантів (тих, хто тобі пише). Поділи ці назви на дві групи: 1) відмінюваних в українській мові прізвищ і 2) невідмінюваних прізвищ. За якими ознаками ти їх поділив?

Пошук 3. Проаналізуй, як у соціальній мережі зазначається дата надсилання листа чи повідомлення. Так, як дата класної або домашньої роботи, чи інакше? Чи вживаються кількісні і порядкові числівники, а чи лише цифри?

Пошук 4. Наберіть у пошуковій системі інтернету слова *берегиня, русалка, мавка, лісовик, польовик, домовик, Даждьбог, Стрибог*, з'ясуйте їх лексичне значення. Хто і коли може ці слова використовувати?

Пошук 5. Знайдіть в інтернеті три вірші М. Емінеску і три поезії Т. Шевченка. Випишіть з них іменники на позначення простору. Чи є у цих текстах однакові іменники з таким значенням?

Пошук 6. Знайдіть в інтернеті карту України. Запишіть окремо назви міст, що є: 1) іменниками чоловічого роду, 2) іменниками жіночого роду, 3) прикметниками, 4) словами у множині, 5) що складаються з двох слів. Які назви переважають? Чи є на Україні назви – незмінювані слова?

Пошук 7. Знайдіть в інтернеті слова *церква, господар, поле, будинок* і запишіть, які синоніми вони мають.

Пошук 8. Пограй у соціальній мережі зі своїм кращим приятелем у відому гру «Підхопи слово»: пишеш слово, а другий гравець записує слово, що починається буквою, якою закінчується твоє слово, потім ти пишеш слово, що починається останньою буквою його слова, і т.д. Скільки слів ви запишете за 10 хв. сьогодні? А скільки іншого разу?

IV. ЗАВДАННЯ З РОЗВИТКУ МОВЛЕННЯ НА ТЕМУ «Я І СВІТ ДОВКОЛА»

Що ти бачиш на малюнку? Якби ти його малював, що варто ще домалювати? Котрий малюнок назвав би інакше?

Теми картин для описів і діалогів:

1. Родина.
2. У крамниці.
3. На пошті.
4. На залізничному вокзалі.
5. В аптеці.
6. На автостраді.
7. На відпочинку (озеро, море, ліс, ... або...).
8. Футбольний матч.
9. У театрі.
10. Допомагаю (мамі, татові, бабусі ... чи ще комусь).

V. ЗАВДАННЯ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ НАВИЧОК ТВОРЕННЯ ВЛАСНОГО ТЕКСТУ

Завдання 1. Допиши роздуми.

1. Сучасна людина вивчає космічний простір не лише через телескоп – вона може полетіти до далеких планет на космічному кораблі. Якби я міг полетіти в небо, я хотів би побачити ... і довідатись... Думаю, що це...

2. Мені приснився сон: начебто я – капітан океанського корабля, команда якого вивчає жителів водного простору. Після цього сну я все частіше думаю про...

3. Я люблю своє село (місто). Маю друзів, які живуть у ньому, часто зустрічаю свою першу вчительку, майже щодня навідуюсь до бабусі й дідуся... Якось я почув від батьків, що нам доведеться переїздити в інше село (місто). Відтоді я думаю, що буде з ...

Завдання 2. Допиши розповідь.

1. На шкільній спортивній площадці віднедавна нас перед уроком фізкультури зустрічає руде маленьке цуценя. Звідки воно тут – ніхто не знає. Нам не дозволяють його гладити чи брати на руки – кажуть, що це небезпечно для здоров'я. Але одного дня песик не з'явився...

2. У школі організували виставку учнівської творчості. Яких тільки гарних і потрібних речей там не було! Дівчата, звичайно, показали свої вишивки, ... А хлопці – моделі машин, літаків, ... Молодші школярі зробили виставку... Мене найбільше вразили...

3. У кожному місті чи селі є визначні місця, пов'язані з історичною подією або історичною особою. Кожен житель повинен знати ці місця, щоб могли розповісти про них гостеві свого краю.

Я можу розповісти про...

Завдання 3. Допиши опис.

1. У моїй кімнаті навпроти великого вікна, з якого видно наш сад, стоїть мій письмовий стіл, на якому...

Поряд зі столом на стіні – стелаж для книжок, з якого я можу дістати... Це моє робоче місце. Адже навчання – це моя важлива робота... і я...

2. Квіти – це моє захоплення. Я знаю про них багато. Наприклад, тюльпан ... (троянда, піон...).

3. Фруктові та ягідні дерева я знаю змалечку. Про них можу багато розповісти. Наприклад, яблуна ... (груша, вишня...).

4. Автомобіль – моє захоплення. Я знаю всі сучасні марки. Але найбільше знаю про... Розкажу, що...

5. Я ще не був на морі, але уявляю собі його так...

6. Я ще не ходив у гори Карпати, але думаю, що вони такі...

7. Я не збирав урожай фруктів, але думаю, що це треба робити так...

Завдання 4. Допиши вірш.

1. Ой весняна школо,
все цвіте...
Поспішають...
знань нових...

2. Вже заглядає сонце
у ... віконце.
... прокидатись
... навчатись.

3. Хто друзям довіряє,
той ... долає.
А хто друзів втрачає,
сам ... не подолає.

VI. ПОМІРКУЙ

1. Чому земля – вона, хліб – він, а молоко – воно?
2. Чи всі люди на землі прокидаються і лягають спати тоді ж, коли й ти?
3. Чому лагідне, добре слово заспокоює людину, коли вона роздратована?

4. Що було б, якби всі твої односельчани (або жителі твого міста) одночасно пішли в ліс (або до річки, або поїхали подорожувати і под.)?

5. Як ти допоміг би товаришеві, якби він випадково поранив руку або відчув себе хворим?

6. Чому собака – друг людини, а вовк – небезпечний для людини?

7. Чи можуть перелітні птахи усе ж не полетіти у вирій?

8. Чому і коли коня називають мудрим, віслюка – ледачим, kota – лінивим, рибу – німою, небо – високим, погану людину – низькою, вечір – пізнім або раннім, день – довгим чи коротким, стіл – обіднім або кухонним, серце – добрим або злим, язик – гострим або солодким?

9. Чи варто називати новонароджене дитя ім'ям, яке є іменем не твого, а якогось іншого народу? Для чого українські та молдовські імена можуть набувати пестливої форми?

10. Чому кожен народ має своїх героїв і хоче, щоб про них знали інші народи?

11. Чому в пісні співають: «Не рубай тополю! Може, та тополя – твоя доля. Краще їй водиці принеси...»?

12. Коли цвітуть у житі маки і волошки – це добре чи є загрозою врожаєві?

13. Що б ти зробив, якби, прокинувшись одного ранку, побачив усе довкола – вдома і за вікном – у сірому кольорі?

14. Що краще: коли кажеш «не хочу», чи коли щиро зізнаєшся – «не можу»? Чому?

15. Яка книжка тобі більше подобається – паперова чи електронна? Чому?

VII. ЦІКАВА ГРАМАТИКА

1. Чому не можна казати: *більша половина*; коли є всього 11, не кажемо *«близько двадцяти»*; *двохтисячний чотирнадцятий рік*; *дев'яностому третьому*; коли 101, то не *процентів, а процент*?

2. Скільки відмінків мають іменники в українській, молдовській, французькій (або німецькій чи англійській) мовах? Чи у мовах з меншою кількістю відмінків важче поєднувати іменник з іншими словами?

3. Чому займенники є особові і неозначено-особові? Для чого нам їх знати?

4. Коли варто використовувати форми *старший, здоровий, грубий*, а коли *старіший, здоровіший, грубіший*? Побудуйте речення.

5. До яких слів не варто (бо що зміниться?) або й не можна (чому?) додавати суфікс *-еньк-*?

6. Для чого числівникам потрібні паралельні форми: *п'яти – п'ятьох, шістьма – шістьома, вісімдесяти – вісімдесятьох* і под.?

7. Котрі слова у ряду *два, сотня, сто, три, двісті, двійка, тисяча, одні, одинадцять, десятка* не є числівниками? А до якої частини мови вони належать?

8. Яка відмінність у значенні слова *відносний* у таких словосполученнях: *відносний прикметник, відносний спокій, відносна перевага, відносне поліпшення зору*?

9. Поедняйте з якомога більшою кількістю префіксів слова *говорити, писати, йти, купити, дати*. Про що свідчить така кількість похідних?

10. Розташуй слова в потрібній формі і потрібній послідовності так, щоб утворилися речення – 1) привітання, 2) вдячності, 3) зауваження:

1) нагода, з, найщиріший, вітання, ваш, ювілей, прийняти;

2) усі, безмежно, ми, вдячні, ви;

3) можна, з, жорстоко, поводитись, так, природа, не.

11. Чи однаково наголошують слова *кілометр, сантиметр, дециметр, амперметр, вольтметр, барометр, спідометр, тонометр, гальванометр*? Вимов ці слова.

12. Чому мовлення людини, яка утворює речення лише з підмета, присудка і ще одного якогось другорядного члена речення, а не творить речень складних, ускладнених однорідними членами речення, вставними словами тощо, називають «телеграфним», або «морзянкою»?

ЗМІСТ

Вступ

КРАСА І БАГАТСТВО УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ	7
--	---

Розділ I

ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ДО 6 КЛАСУ.....	14
--------------------------------------	----

§ 1. Словосполучення. Головне і залежне слово у словосполученні.....	14
Тестові завдання.....	16
§ 2. Речення, його граматична основа.....	16
§ 3. Види речень за метою висловлювання	18
§ 4. Члени речення. Головні члени речення.....	20
Тестові завдання.....	22
§ 5. Другорядні члени речення.....	23
Тестові завдання.....	27
§ 6. Речення з однорідними членами	27
Тестові завдання.....	32
§ 7. Речення зі звертаннями	32
§ 8. Поняття про складне речення.....	35
§ 9. Кома між частинами складного речення	37
§ 10. Пряма мова. Діалог. Розділові знаки в прямій мові і діалозі.....	38
§ 11. Склад слова	42
§ 12. Вживання знака м'якшення (м'якого знака) та апострофа	42
§ 13. Будова слова, орфограми в коренях слів, орфограми в префіксах	44
§ 14. Багатозначність слів. Пряме і переносне значення слова.....	47
§ 15. Синоніми й антоніми	49
§ 16. Фразеологізми.....	50

Розділ II

МОРФОЛОГІЯ. ОРФОГРАФІЯ	53
------------------------------	----

§ 17. Загальне поняття про частини мови.....	53
ІМЕННИК	56
§ 18. Іменник як частина мови: значення, граматичні ознаки, синтаксична роль	56
§ 19. Власні й загальні іменники	58
§ 20. Рід іменників	61
§ 21. Число іменників.....	63
§ 22. Зміна іменників за відмінками.....	65
Тестові завдання.....	68
§ 23. Особливості відмінювання іменників, що вживаються тільки у множині	69
§ 24. Типи відмін іменників	70
§ 25. Відмінювання іменників I відміни.....	74
§ 26. Відмінювання іменників II відміни.....	76
§ 27. Відмінювання і правопис іменників III відміни.....	81
§ 28. Відмінювання іменників IV відміни.....	84
Тестові завдання.....	87
§ 29. Основні способи творення іменників. Найчастіше вживані суфікси. Їх правопис.....	88
§ 30. Написання і відмінювання імен по батькові	92

§ 31. Іменникові префікси	94
§ 32. Написання <i>не</i> з іменниками.....	95
§ 33. Написання молдовських власних назв українською мовою.....	96
§ 34. Розбір іменника як частини мови.....	99
§ 35. Переклад тексту	99
Завдання для підсумкового тематичного контролю знань.....	101
Тестові завдання.....	102
ПРИКМЕТНИК	103
§ 36. Прикметник як частина мови: значення і граматичні ознаки	103
§ 37. Якісні, відносні та присвійні прикметники	106
§ 38. Використання в мовленні прикметників-синонімів. Правопис голосних у закінченнях прикметників	109
§ 39. Ступені порівняння прикметників. Способи творення ступенів порівняння	110
§ 40. Прикметники твердої та м'якої груп, їх відмінювання	115
Тестові завдання.....	118
§ 41. Способи творення прикметників.....	119
§ 42. Творення відносних прикметників.....	120
§ 43. Особливості творення якісних прикметників	122
§ 44. Творення відіменникових якісних прикметників	123
§ 45. Творення віддієслівних якісних прикметників.....	124
§ 46. Творення якісних прикметників від прикметникових основ	125
§ 47. Префіксальне творення якісних прикметників	129
§ 48. Префіксально-суфіксальні утворення прикметників	132
§ 49. Порівняння українських прикметників з прикметниками в молдовській мові	132
§ 50. Правопис <i>ь, е, у</i> в прикметникових суфіксах	134
§ 51. Правопис <i>не</i> з прикметниками	136
§ 52. Правопис <i>ни</i> і <i>н</i> у прикметниках.....	138
§ 53. Написання складних прикметників разом і через дефіс	139
§ 54. Розбір прикметника як частини мови	142
§ 55. Написання і відмінювання українських прізвищ	143
Завдання для підсумкового тематичного контролю знань	144
Тестові завдання.....	144
ЧИСЛІВНИК	145
§ 56. Числівник як частина мови, загальне значення, морфологічні ознаки і синтаксична роль	145
§ 57. Розряди числівників за значенням. Кількісні (цілі числа, дробові, збірні) і порядкові числівники	148
§ 58. Прості, складні і складені числівники	150
§ 59. Відмінювання кількісних числівників	151
§ 60. Зразки відмінювання інших числівників	153
§ 61. Відмінювання порядкових числівників	156
§ 62. Вживання відмінкових форм іменників при числівниках.....	158
§ 63. Вживання кількісно-збірних, кількісно-дробових і неозначено-кількісних числівників. Написання складних і складених числівників	160
§ 64. Знак м'якшення у кількісних числівниках	164
§ 65. Усний і письмовий твір-опис. Вживання числівників для позначення дат.....	165
§ 66. Розбір числівника як частини мови	167
Тестові завдання.....	168
Творчі завдання.....	169

ЗАЙМЕННИК	170
§ 67. Займенник як частина мови. Загальне значення, морфологічні ознаки, синтаксична роль	170
§ 68. Розряди займенників	171
§ 69. Особові та зворотний займенники, їх відмінювання і правопис	173
§ 70. Питальні й відносні займенники та їх відмінювання	176
§ 71. Вживання відносних займенників для приєднання підрядних речень до головних	177
§ 72. Неозначені і заперечні займенники. Їх творення, відмінювання і правопис	178
§ 73. Присвійні, вказівні, означальні займенники, їх відмінювання	180
§ 74. Доречне вживання займенників у власному мовленні. Займенник <i>ви</i> у ввічливо-пошанному вживанні	184
§ 75. Написання оголошення	187
§ 76. Розбір займенника як частини мови	188
Завдання для підсумкового тематичного контролю знань	189
Тестові завдання	189
Творчі завдання	190
ДІЄСЛОВО	191
§ 77. Дієслово як частина мови: загальне значення, морфологічні ознаки і синтаксична роль	191
§ 78. Правопис <i>не</i> з дієсловами	194
§ 79. Неозначена форма дієслова (інфінітив). Суфікси неозначеної форми <i>-ти(-ть)</i>	195
§ 80. Способи дієслів	196
§ 81. Змінювання дієслів за часами. Минулий час	201
§ 82. Теперішній і майбутній часи	204
§ 83. Дієслова I та II дієвідмін. Букви <i>е, и</i> в особових закінченнях	208
§ 84. Безособові дієслова	212
§ 85. Схема розбору дієслова як частини мови	214
Завдання і тести для підсумкового тематичного контролю знань	216
Творчі завдання	216
Тестові завдання	217

Розділ III

ПОВТОРЕННЯ І СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ВИВЧЕНОГО	218
---	-----

ДОДАТКИ	224
ТЕКСТИ	224
I. Тексти для диктантів чи самопереписувань	224
II. Тексти для розвитку мовлення з теми «Пори року»	229
III. Мій друг комп'ютер	232
IV. Завдання з розвитку мовлення на тему «Я і світ довкола»	233
V. Завдання для формування навичок творення власного тексту	233
VI. Поміркуй	234
VII. Цікава граматики	235

УДК 811.161.2(075.3):=135.2

ББК 81.411.1я72+(81.474.2)

Л 84

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України від 07.02.2014 р. № 123)*

Наукову експертизу проводив
Інститут української мови НАН України

Психолого-педагогічну експертизу проводив
Інститут педагогіки НАПН України

Експерти, які здійснювали експертизу:

- А. Ю. Пономаренко* – кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики і культури мови Інституту української мови НАН України;
- О. М. Петрук* – кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

- Ж. О. Кошкіна* – науковий співробітник Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України;
- Н. А. Михайловська* – завідувач сектора науково-методичного забезпечення вивчення української мови у загальноосвітніх навчальних закладах з навчанням російською та іншими мовами національних меншин і освітніх зв'язків з діаспорою Інституту інноваційних технологій і змісту освіти МОН України

Лук'янюк К.

Л 84 Українська мова для загальноосвітніх навчальних закладів з навчанням молдовською мовою : підруч. для 6 кл. загальноосвіт. навч. закл. / К. Лук'янюк, Н. Бабич, М. Скаб. – Львів : Світ, 2014. – 240 с.

ISBN 978-966-603-865-7

УДК 811.161.2(075.3):=135.2

ББК 81.411.1я72+(81.474.2)

ISBN 978-966-603-865-7

© Лук'янюк К.М., Бабич Н.Д., Скаб М.В., 2014

© Штурма М.С., художнє оформлення, 2014

© Видавництво «Світ», 2014

Навчальне видання

Корній ЛУК'ЯНЮК

Надія БАБИЧ

Марія СКАБ

УКРАЇНСЬКА МОВА

для загальноосвітніх навчальних закладів
з навчанням молдовською мовою

Підручник для 6 класу
загальноосвітніх навчальних закладів

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

Редактор Л.Л. Кирієнко
Художній редактор І.Б. Шутурма
Коректор О.А. Тростянчин

Формат 70×100 ¹/₁₆. Ум. друк. арк. 19,44.
Обл.-вид. арк. 18,5. Додатковий тираж 22 пр.
Зам. № 84-14/2.

Державне підприємство
«Всеукраїнське спеціалізоване видавництво «Світ»
79008 м. Львів, вул. Галицька, 21
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2980 від 19.09.2007
www.svit.gov.ua
e-mail: office@svit.gov.ua
svit_vydav@ukr.net

Друк на ПРАТ «Львівська книжкова фабрика «Атлас»
79005 Львів, вул. Зелена, 20
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 1110 від 08.11.2002